

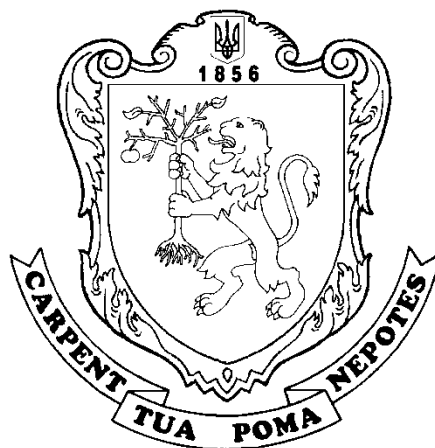
**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ВІСНИК

**ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Економіка АПК

№ 27

Львів 2020

Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. 2020. № 27. 188 с.

Розглядаються питання аграрної політики і вдосконалення економічних відносин в аграрному секторі, ефективності галузей і продуктивних підкомплексів АПК, інформаційного забезпечення, поліпшення ресурсного потенціалу підприємств АПК, розвитку фінансово-кредитного механізму, оподаткування аграрних підприємств, соціальні аспекти аграрної політики.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів аграрного профілю, фахівців агропромислового комплексу.

*Рекомендовано до друку
вченою радою Львівського національного аграрного університету
(протокол № 2 від 01.10.2020 р.)*

Редакційна колегія:

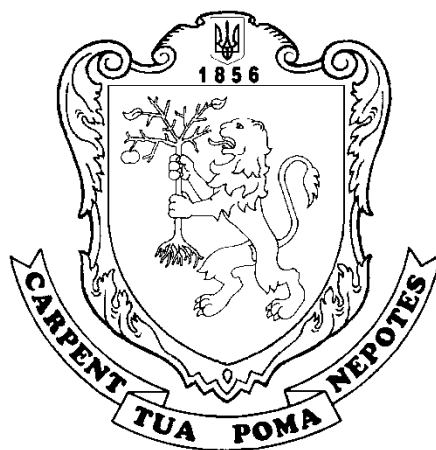
Содома Руслана Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та маркетингу Львівського національного аграрного університету, Україна – головний редактор;
Янишин Ярослав Степанович, кандидат економічних наук, доцент, декан економічного факультету Львівського національного аграрного університету, Україна, заступник головного редактора.
Агрес Оксана Григорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Львівського національного аграрного університету, Україна, відповідальний секретар.
Баланюк Іван Федорович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Україна.
Гевко Роман Богданович, доктор технічних наук, професор, професор кафедри технічної механіки та сільськогосподарських машин Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя, Україна.
Гнатишин Людмила Богданівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Львівського національного аграрного університету, Україна.
Клепацький Богдан, доктор наук, професор, завідувач кафедри логістики Варшавського університету природничих наук, Польща.
Кузьмін Олег Євгенович, доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка», Україна.
Курильців Роман Михайлович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка», Україна.
Любенко Андрій Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування Львівського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи», Україна.
Петришин Людмила Петрівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу і контролю Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна.
Стойко Наталія Євгенівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри землеустрою Львівського національного аграрного університету, Україна.
Ступень Роман Михайлович, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри геодезії і геоінформатики Львівського національного аграрного університету, Україна.
Хірівський Роман Петрович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та маркетингу Львівського національного аграрного університету, Україна.
Черевко Георгій Владиславович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки Львівського національного аграрного університету, Україна.
Черевко Ірина Василівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки Львівського національного аграрного університету, Україна.
Шиманська Ельжбета Ядвіга, доктор наук, професор, професор кафедри логістики Варшавського університету природничих наук, Польща.
Шматковська Тетяна Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Україна.
Яців Ігор Богданович, доктор економічних наук, доцент, проректор з наукової роботи Львівського національного аграрного університету, Україна.

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
LVIV NATIONAL AGRARIAN UNIVERSITY**

JOURNAL
Of LVIV NATIONAL
AGRARIAN UNIVERSITY

Economics of AIC

№ 27

Lviv 2020

Journal of Lviv National Agrarian University: Economics of AIC. 2020. № 27. 188 p.

The main fields of the research are: agrarian policies and improvement of economic relations in agrarian sector, efficiency of branches and food sub-complexes of AIC, information provision, improvement of the resources potential of enterprises in AIC, development of finance and credit mechanism, taxation of agrarian enterprises, social aspects of agricultural policy.

The edition is for scientists, teachers, students and postgraduate students, specialists of economics of AIC.

*Recommended for publication
by the Academic Council of the Lviv National Agrarian University
(protocol № 2 from 01.10.2020)*

Editorial board:

Sodoma R. I., PhD, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine – editor-in-chief.
Yanyshyn Ya. S., PhD, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine – deputy editor-in-chief.
Agres O. G., PhD, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine – executive secretary.
Balanyuk I. F., Doctor in Economics, Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine.
Hevko R. B., Doctor in Technical, Professor, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ukraine.
Hnatyshyn L. B., Doctor in Economics, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine.
Khivivskiy R., PhD, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine.
Kliepatskyi B., Doctor in Economics, Professor, Warsaw University of Life Sciences (SGGW), Poland.
Kurylciv R. M. Doctor in Economics, Professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine.
Kuzmin O. Ye. Doctor in Economics, Professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine.
Lubenko A. M. Doctor in Economics, Professor, Lviv Banking Institute of University of Banking, Ukraine.
Petryshyn L. P., Doctor in Economics, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine.
Stoiko N. Ye., PhD, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine.
Stupen R. M., Doctor in Economics, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine.
Cherevko I.V., PhD, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine.
Cherevko H.V., Doctor in Economics, Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine.
Shymanska E., Doctor in Economics, Professor, Warsaw University of Life Sciences (SGGW), Poland.
Shmatkovska T. O., PhD, Associate Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine.
Yatsiv I. B., Doctor in Economics, Associate Professor, Lviv National Agrarian University, Ukraine.

Розділ 1

АГРАРНА ПОЛІТИКА І ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В АПК

УДК 332.1:658
JEL M20; M29; O13; Q10

ЗОВНІШНІ ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

К. Утенкова, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-9097-5431

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.005>

Утенкова К. Зовнішні загрози економічній безпеці підприємств аграрного сектору України

Стаття присвячена дослідженню зовнішніх загроз економічній безпеці підприємств аграрного сектору України. Подано рейтинг зовнішніх загроз економічній безпеці, сформований за результатами експертного оцінювання, яке було проведено за власною методикою. Проаналізовано окремі ключові зовнішні загрози та їхній вплив на економічну безпеку підприємств аграрного сектору.

Мета дослідження – виявлення дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища, що мають вплив на стан економічної безпеки аграрного сектору. Для її досягнення виконано такі завдання: на основі експертного опитування складено рейтинг зовнішніх загроз економічній безпеці; проаналізовано окремі зовнішні загрози, що увійшли до десятки найвагоміших.

Методи дослідження: діалектичний метод пізнання економічних явищ, принципи економічної теорії щодо економічної безпеки; методи теоретичного узагальнення та порівняння (використано у процесі опрацювання літературних джерел та вивчення поставлених питань); експертного опитування (для оцінки впливу зовнішніх загроз на формування економічної безпеки аграрних підприємств).

За результатами експертного опитування з'ясовано, що найбільший вплив на формування економічної безпеки аграрних підприємств мають такі зовнішні загрози: непомірквані зміни у законодавстві; неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва; диспаритет цін; значний податковий тиск; низька доступність кредитних ресурсів тощо. Це ще раз підкреслює ключову роль держави у підтриманні економічної безпеки і вказує на низьку ефективність заходів, які вживає держава в цьому напрямі. Для сталого розвитку галузі необхідна підтримка держави, яка полягає в ефективному використанні набору інструментів і механізмів державного регулювання аграрної сфери.

Ключові слова: економічна безпека, підприємства, аграрний сектор, зовнішні загрози, рейтинг загроз, державне регулювання, механізм.

Utenkova K. External threats to the economic security of enterprises in the agricultural sector of Ukraine

The article is devoted to the study of external threats to the economic security of enterprises in the agricultural sector of Ukraine. The rating of external threats to economic security is given, which is formed by the author on the basis of the expert assessment results, conducted according to the own methodics. Some key external threats and their impact on the economic security of agricultural enterprises are analyzed.

The aim of the article is to study the destabilizing factors of the external environment that affect the state of economic security of the agricultural sector. Within this aim, the following tasks were solved: a rating of external threats to economic security was compiled on the basis of expert survey; some external threats, which were among the ten most important ones, were analyzed.

The research methods included the dialectical method of cognition of economic phenomena, principles of economic theory on economic security; methods of theoretical generalization and comparison were used in the process of working with literary sources and studying the questions; expert survey – in assessing the impact of external threats on the formation of economic security of agricultural enterprises.

According to the results of the expert survey, the following external threats have the greatest impact on the formation of economic security of agricultural enterprises: unreasonable changes in legislation; inefficient mechanism of state support of agricultural production; price disparity; significant tax pressure; low availability of credit resources, etc. It emphasizes the key role of the state in ensuring economic security and, at the same time, stresses the low effectiveness of measures taken by the state in this direction. Sustainable development of the industry requires state support, which consists in the effective use of a set of tools and mechanisms of state regulation of the agricultural sector.

Key words: economic security, enterprises, agricultural sector, external threats, threat rating, state regulation, mechanism.

Постановка проблеми. Рівень економічної безпеки держави залежить від рівня функціонування й розвитку економічної системи, у тому числі усіх компонентів у взаємозв'язку і взаємозалежності. Негативні економічні явища набувають ще більшого масштабу з огляду на відсутність науково обґрунтованої стратегії національного розвитку, заснованої на економічно безпечних орієнтирах, що передбачає розроблення теоретичних засад і використання інших наукових підходів до формування економічної безпеки. Ігнорування останньої може призвести до негативних соціально-економічних наслідків, критичного стану галузей економіки, збільшення рівня імпортозалежності тощо. Саме тому актуальним є дослідження чинників впливу на економічну безпеку [1].

Вплив дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовища аграрні підприємства відчують на собі повсякчас. Такі чинники мають суттєвий спектр ознак, різняться за характером, ступенем, формою впливу тощо. Серед іншого ми розглядаємо загрози економічній безпеці як дестабілізуючі чинники [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій з питань економічної безпеки та впливу на неї дестабілізуючих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища надзвичайно важливим є доробок таких учених, як Л. М. Акімова [1; 2], В. М. Жук [4], Н. М. Літвін, Г. Б. Січиокно [7], О. В. Панухник [9], О. Ф. Ставицький [13] тощо.

Науковці підкреслюють, що ефективність діяльності щодо підтримання економічної безпеки буде тим вищою, чим чіткіше визначені об'єкт захисту і загрози. Саме від визначення того, що необхідно захищати і від чого залежить зміст програми (стратегії) діяльності кожного суб'єкта системи забезпечення економічної безпеки [13].

Нехтування негативного впливу системних загроз у фінансовій та інших сферах національної економіки призвело до виникнення системної кризи, а виникнення додаткових, принципово нових політичних і військових викликів спровокувало критичне зростання рівня загроз економічній безпеці України. Тому необхідно привести у відповідність існуюче законодавче забезпечення економічної безпеки, зокрема визначити новий перелік потенційних і реальних загроз [2].

Ефективність нових моделей національної економічної безпеки залежить від адекватності виконання завдань захисту від модифікованих традиційних і нових, специфічних загроз еконо-

мічній безпеці держави. Результативність виконання цих завдань зумовлена правильністю й своєчасністю ідентифікації загроз [7].

Постановка завдання. Метою дослідження було виявлення дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища, що мають вплив на стан економічної безпеки аграрного сектору. Для досягнення мети виконано такі завдання: на основі експертного опитування складено рейтинг зовнішніх загроз економічній безпеці; проаналізовано окремі зовнішні загрози, що увійшли до десятки найвагоміших.

Виклад основного матеріалу. За місцем виникнення загрози економічній безпеці поділяють на зовнішні та внутрішні. За запропонованою методикою експертам було рекомендовано оцінити зовнішні й внутрішні загрози, що впливають на економічну безпеку підприємств аграрного сектору, з метою виявлення найвагоміших із-поміж них [15]. У табл. 1 представлено рейтинг зовнішніх загроз, складений на підставі оцінок експертів. Загрози у рейтингу розміщені від найбільш (1 місце) до найменш (20 місце) впливових.

Зосередимо увагу на характеристиці ключових зовнішніх загроз економічній безпеці. Однією з таких загроз, на думку експертів (див. табл. 1), є неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва, який, по суті, повинен пом'якшувати наслідки нееквівалентності товарообміну сільського господарства з іншими галузями економіки.

До основних проблем державної підтримки сільського господарства в Україні потрібно віднести: відсутність довіри до держави у цій сфері з боку сільгоспвиробників; недостатній рівень впливу заходів бюджетної підтримки на розвиток вітчизняного сільського господарства [9].

Причинами виникнення таких проблем науковці небезпідставно називають: постійне недофінансування програм бюджетної підтримки; часту зміну правил розподілу бюджетних коштів за окремими програмами підтримки; наявність певних обмежень для суб'єктів аграрного бізнесу щодо доступу до програм бюджетної підтримки; корупційну складову механізму державної підтримки.

Механізм державної підтримки аграрного сектору регулює Закони України «Про державний бюджет України» [10] і «Про державну підтримку сільського господарства України» [11], а порядок витрачання бюджетних коштів щорічно визначає окремими постановами Кабінет Міністрів України.

Рейтинг зовнішніх загроз економічній безпеці аграрного сектору

Місце у рейтингу	Зовнішня загроза
1	Непомірювані зміни у законодавстві
3	Неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва
	Диспаритет цін
	Значний податковий тиск
5	Втрата ринків збуту
6	Низька конкурентоспроможність продукції
7,5	Нестабільна політична ситуація
	Несприятливі погодно-кліматичні умови
9	Корупція
10	Низький рівень доступності кредитних ресурсів
11,5	Затяжний військовий конфлікт на сході України та окупація частини території України
	Економічні кризи
13,5	Інфляція
	Рейдерські захоплення
15	Технологічне відставання вітчизняних виробників с.-г. продукції
16	Порушення виробничих зв'язків
17	Низька інвестиційна привабливість, зумовлена нестабільною політичною ситуацією та іншими чинниками
18	Недобросовісна конкуренція
19	Висока конкуренція на світовому ринку продовольства
20	Промислове шпигунство

*Джерело: сформовано на основі проведеного анкетного опитування групи експертів.

На сьогодні також діє Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, метою якої є створення організаційно-економічних умов для ефективного, соціально спрямованого розвитку аграрного сектору економіки, стабільного забезпечення промисловості сільськогосподарською сировиною, а населення – високоякісною та безпечною вітчизняною сільськогосподарською продукцією, збільшення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю, посилення присутності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства [6].

Автори Концепції звертають увагу на три можливі варіанти розвитку аграрного сектору економіки. Оптимальним вважають варіант, який передбачає врахування передового досвіду країн із розвинутою аграрною економікою. Зокрема, у державах ЄС рівень підтримки за методикою Організації економічного співробітництва та розвитку становить до 20 % вартості випуску продукції сільського господарства, на 2014–2020 роки передбачається 408 млрд євро. Спільна

сільськогосподарська політика – основний інструмент політики аграрної підтримки ЄС, який складається з двох компонентів: підтримка ринків та прямі виплати і заходи з розвитку сільських територій (вдосконалення фермерських структур, модернізація сільського господарства, агрологічні заходи, якість життя на селі тощо).

У державному бюджеті на 2020 рік передбачено 4,2 млрд грн на підтримку галузей АПК, з яких 1,2 млрд грн – на програму зі здешевлення кредитів.

На підтримку тваринництва заплановано спрямувати 1 млрд грн. Державна підтримка передбачатиме відшкодування вартості племінних (генетичних) ресурсів, тваринницьких об'єктів та надаватиме дотацію за наявні бджолосім'ї.

На здешевлення компенсації техніки та обладнання вітчизняного виробництва заплановано спрямувати 1 млрд грн. За рахунок цього очікується збільшення обсягів реалізації вітчизняної техніки щонайменше на 15% у 2020 році.

На програму розвитку фермерства та кооперативів заплановано 400 млн грн, на під-

тримку садівництва, виноградарства та хмелярства – виплати в обсязі 400 млн грн [8].

Інформацію про щорічний обсяг коштів Державного бюджету України, які спрямовуються на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників як часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва у 2017–2020 роках,

відображено на рисунку. При цьому зазначимо, що компенсація вартості техніки та обладнання здійснюється також через уповноважені банки у розмірі 25% без урахування ПДВ. Компенсації підлягає техніка та обладнання, яка внесена до Переліку техніки та обладнання, котрий формує Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Рис. Обсяг коштів Державного бюджету України, спрямованих на часткову компенсацію вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва у 2017–2020 роках. *

*Інформація за 2020 рік подана станом на 1 червня 2020 р.

Джерело: складено за матеріалами [12].

Реалізація програми фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників за напрямом часткової компенсації вартості техніки та обладнання вітчизняного виробництва дала змогу досягти у 2017–2019 роках певних результатів (табл. 2).

Ефективність реалізації бюджетної підтримки за напрямом «часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» може бути оцінена, виходячи з показників, наведених у табл. 3.

Таблиця 2

Результати реалізації програми фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників за напрямом часткової компенсації вартості техніки та обладнання вітчизняного виробництва

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р. (за січень-вересень)	2019 р. (грудень 2018 р. та січень-листопад 2019 р.)
	(20%)	(25%)	(25%)	(25%)
1	2	3	4	5
Видатки, передбачені з державного бюджету, млн грн	550	955	681,79	
Фактично використано бюджетних коштів, млн грн	134,1 (24%)	912,8 (96%)	640,79 (94%)	1 205,46 (176,8%)
Кількість сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі:	1220	7043	5400	9508

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
фермерських господарств	618	4000	2698	5251
Середня вартість компенсації на 1 госп., тис. грн	109	130,4	118,5	107,7
Середня вартість компенсації за одиницю техніки та обладнання, тис. грн	46,1	53,1	62,0	48,0
Кількість заводів – виробників с.-г. техніки, внесених до переліку	40	141	181	
Кількість найменувань техніки, од.	792	9 254	12 542	
Придбано техніки, од.	2906	17182	10309	25075
Вартість придбаної техніки, млн грн	804,3	4401,4	3100,0	5786,2

Джерело: складено за матеріалами [12].

Таблиця 3

**Частка техніки та обладнання вітчизняного виробництва
у формуванні ринку сільськогосподарської техніки**

Найменування	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Придбано всього с.-г. техніки, млрд грн	8,9	12,5	18,5	17,9
з них вітчизняної техніки, млрд грн	1,5	1,9	6,0	5,9
в т. ч. з частковою компенсацією вартості, млрд грн	–	0,8	4,4	5,8
Відсоток вітчизняної техніки у формуванні ринку с.-г. техніки та обладнання, %	16,8	15,2	32,0	33,0

Джерело: складено за матеріалами [5].

За даними табл. 3 можна дійти висновку про зростання удвічі частки вітчизняної техніки у формуванні ринку сільськогосподарської техніки за 2016–2019 рр. (з 16,8 до 33,0%). Крім того, за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, спостерігаємо ріст кількості машинобудівних підприємств, які виробляють техніку та обладнання для АПК, в 4,5 раза. Номенклатура вітчизняної техніки та обладнання була розширена в 6,3 раза – зі 792 до 12 542 од. за цей самий період. За рахунок цього було створено понад 5 тис. додаткових робочих місць у сільськогосподарському машинобудуванні. Надходження до бюджетів всіх рівнів склали 1,9 млрд грн, отож, мультиплікатор сплати податків від реалізації програми за 2019 р. становить 1:1,7 [5].

На одному рівні з неефективним механізмом державної підтримки у рейтингу зовнішніх загроз економічної безпеки стоять такі загрози, як диспаритет цін і значний податковий тиск на аграрні підприємства.

Питання оптимізації оподаткування сільського господарства на сьогодні досить гостре. Про це свідчить велика кількість і наукових публікацій, і дискусій між представниками агробізнесу.

Ефективне регулювання економічних відносин потребує запровадження гнучкої податкової політики, яка б дала змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами більшості платників податків. Реформування системи оподаткування можливе через створення умов для переходу агросфери на інвестиційно-інноваційну модель розвитку [3].

Сільськогосподарські виробники, а також низка науковців виступають за збереження податкових пільг для аграріїв, насамперед щодо пільгового оподаткування ПДВ. Гострі дискусії точаться і навколо доцільності повернення фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП) замість впровадженого Податковим кодексом єдиного податку (ЄП) IV групи. Останній певною мірою є аналогом ФСП, але ставки його значно збільшено, а база оподаткування також зросла в кілька разів.

Для сільськогосподарських підприємств, які мають велику кількість земель, але прибуток від їхнього використання невеликий, статус платника ЄП є недоцільний. З 01.01.2016 ставки ЄП підвищилися ще в 1,8 раза та відповідно збільшилися й податкове навантаження на аграріїв. З огляду на індексацію грошової оцінки землі орендна плата за земельні ділянки також зростає, посилюючи фінансовий тиск. Перехід на загальну систему оподаткування ПДВ слід робити з певною диференціацією, як це передбачалося до 2018 року. Агрохолдинги доцільно перевести на загальну систему оподаткування ПДВ з низки причин: 1) мінімальне, а іноді й нульове соціальне навантаження на агрохолдинги; 2) агрохолдинги мають істотні доходи з експорту, вирощуючи рентабельні культури, що здебільшого є руйнівними для українських родючих ґрунтів; 3) агрохолдинги мають значні конкурентні переваги перед малими підприємствами [12].

На недосконалому механізмі ФСП наголошував В. М. Жук [4] ще у 2011 році. Зокрема, він зазначив, що єдине пряме оподаткування

сільгоспвиробників має усунути недоліки чинного ФСП. Завдяки цьому оподаткування здійснюватиметься залежно від спеціалізації (для рослинництва це вартісна оцінка землі, для тваринництва – валовий дохід). Запровадженням єдиного прямого оподаткування забезпечується компроміс інтересів суб'єктів господарювання та місцевих органів влади у визначенні податкових ставок. Серед недоліків такого варіанта є проблематичність стимулювання розвитку тваринництва, а також, як і для ФСП, диверсифікації аграрного бізнесу; перевага агрохолдингів у діалозі з місцевою владою з огляду на інституціональні особливості України тощо.

На сьогодні сільськогосподарські підприємства сплачують податки за загальною системою або обирають спрощену систему оподаткування у вигляді єдиного податку IV групи. Але, як бачимо, результат таких змін виявився не таким позитивним, як очікувалося. У табл. 4 показано, яке місце займає Україна в рейтингу Paying Taxes, котрий щороку складає Світовий банк та аудиторська компанія PwC.

Таблиця 4

Місце України в рейтингу Paying Taxes за 2016–2020 роки

Рік	Місце в рейтингу	Податкове навантаження, %	Кількість часу на сплату податків, год.	Кількість платежів, од.
2016	107	52,2	350	5
2018	43	37,8	328	5
2019	54	41,7	327,5	5
2020	65	45,2	327,5	5

*Джерело: складено за матеріалами [16].

Щорічне дослідження PwC та групи Світового банку допомагає порівнювати податкові системи країн на світовій арені. До першої десятки рейтингу у 2020 році увійшли Бахрейн, Китай, Катар, Ірландія, Маврикій, Кувейт, Сінгапур, Данія, Нова Зеландія, Фінляндія [16].

В умовах істотного податкового навантаження на сільське господарство виникає значна загроза економічній безпеці галузі, про що свідчать і результати експертного опитування. Варіантом реагування на таку зовнішню загрозу є пристосування підприємства до існуючої системи оподаткування. Одним із можливих шляхів є податкове планування, яке становить собою використання різних способів та методів господарювання, що зменшує податкові платежі шляхом законних дій платника податків.

Зазначимо, що податкове планування є поширеним у всьому світі як серед великих, так і дрібних підприємств. Його основне завдання – не стільки зменшити обсяги податків, скільки збільшити суму чистого прибутку. Методи податкового планування можуть передбачати оптимізацію податків, мінімізацію податків або уникнення податків. Основною умовою застосування цих методів є те, що вони мають триматися правового поля, тобто їхня реалізація здійснюється у законний спосіб.

Оптимізації податків досягають за рахунок використання можливостей, наданих податковим законодавством у вигляді певних пільг, особливих режимів тощо; коригування напрямів господарської діяльності; оптимізації облікової політики підприємства тощо.

До десятки зовнішніх загроз економічній безпеці аграрних підприємств не випадково увійшла така загроза, як «низький рівень доступності кредитних ресурсів». Високі відсоткові ставки за користування кредитами (22–24% річних), передусім для підприємств малого та середнього бізнесу, а також відсутність ліквідної застави позбавляють більшість аграріїв, зокрема малого та середнього бізнесу, змоги скористатися кредитними ресурсами. Тому виникає необхідність у доповненні механізмів державної підтримки додатковими фінансовими інструментами, такими як

аграрні розписки, часткова компенсація тіла кредиту, використаного на капітальні інвестиції (зокрема, будівництво, реконструкція виробничих об'єктів), Фонд гарантування кредитів в агропромисловому комплексі, що допоможе вирішити низку проблем кредитування аграрного сектору та мінімізувати ризики можливого неповернення кредитів [5].

У табл. 5 показано інформацію щодо реалізації програми здешевлення кредитів в агропромисловому комплексі України у 2016–2019 роках.

Таблиця 5

Аналіз дії програм здешевлення кредитів в АПК України за 2016–2019 роки

Показник	Рік			
	2016	2017	2018	2019*
Передбачено планових асигнувань за бюджетною програмою здешевлення кредитів, млн грн	285,0	300,0	266,0	127,1
Фактично використано:				
млн грн	279,8	294,9	265,9	124,9
%	98,2	98,3	99,9	98,2
Загальна сума кредитів, яка підлягала компенсації, млрд грн	12,5	12,2	9,1	4,6
Структура кредитів, вартість яких була частково компенсована, %:				
а) за строками користування кредитами:				
до 1 року	58,4	46,2	87,1	84,8
понад 1 рік	41,6	53,8	12,9	15,2
б) за напрямками використання кредитних коштів:				
витрати у галузі рослинництва	45,5	57,1	59,2	**
витрати у галузі тваринництва	21,8	29,3	27,4	**
закупівля молодняка с.-г. тварин і птиці	2,3	6,5	**	**
інші витрати	30,4	7,1	13,4	
Загальна кількість підприємств, які скористалися програмою здешевлення кредитів, од.	663	626	719	429

Джерело: складено за матеріалами [5].

*Інформація станом на листопад 2019 року.

**Інформація відсутня.

Дані табл. 5 яскраво свідчать про різке скорочення обсягів фінансування у 2019 році. Ситуація є незадовільною, підтвердженням чого стала інформація, отримана у відповідь на запит профільного міністерства від структурних підрозділів облдержадміністрацій, що забезпечують виконання функцій з питань агропромислового розвитку. За їхніми даними, загальна потреба сільськогосподарських товаровиробників у 2019 році в компенсаційних коштах складає 451,8 млн грн, з яких забезпечено лише 127,1 млн грн, тобто дефіцит фінансування становить 324,7 млн грн.

Виділення коштів на додаткову потребу в обсязі 324,7 млн грн разом із раніше передбаченими державним бюджетом коштами (127,1 млн грн) дали б змогу здешевити 1023 підприємствам залучені кредити обсягом у понад 10,6 млрд грн.

Висновки. Не викликає жодного сумніву той факт, що для сталого розвитку галузі необхідна підтримка держави, яка полягає в ефективному використанні набору інструментів і механізмів державного регулювання аграрної сфери. При цьому основою розвитку сільськогос-

подарського виробництва в умовах сучасних економічних реалій повинно стати розвинене інституційне середовище, спроможне формувати умови для активізації інвестиційно-інноваційних та інтеграційних процесів.

Очевидним аргументом на користь цього є результати експертного оцінювання, що було проведено у рамках дослідження впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на стан економічної безпеки. Зокрема, рейтинг зовнішніх загроз очолили такі: непомірювані зміни у законодавстві; неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва; диспаритет цін; значний податковий тиск; низька доступність кредитних ресурсів тощо. Це ще раз підкреслює ключову роль держави у підтриманні економічної безпеки і водночас вказує на низьку ефективність заходів, котрі вживає держава в цьому напрямі.

Механізм державної підтримки повинен поєднувати в собі різні форми: пряму (субсидування); непряму (пільгове оподаткування тощо); опосередковану (прямо не пов'язану з аграрним виробництвом) державну підтримку аграрних товаровиробників.

Успішне подолання руйнівного впливу загроз вимагає чітко окресленого механізму протидії, це стосується як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Ефективні та скоординовані заходи зможуть протистояти загрозам, зберегти стабільність та вивести підприємство на якісно новий рівень безпеки.

Бібліографічний список

1. Акімова Л. М. Механізми державного управління економічною безпекою України: аналіз чинників впливу, систематизованих за окремими сферами її розвитку. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 6–7. С. 5–13.
2. Акімова Л. М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 10. URL: www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247 (дата звернення: 05.06.2020).
3. Гудзь О. Є. Податкове регулювання розвитку агросфери в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=880> (дата звернення: 05.06.2020).
4. Жук В. М. Стан і розвиток спеціальних режимів оподаткування аграрного бізнесу. *Фінанси України*. 2011. № 7. С. 33–42.
5. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua> (дата звернення: 05.06.2020).
6. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року від 30.12.2015 р. № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80> (дата звернення: 05.06.2020).
7. Літвін Н. М., Січиокно Г. Б. Класифікація актуальних загроз економічній безпеці держави в контексті кризових тенденцій національної економіки. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія «Економіка»*. 2019. № 1(53). С. 171–180.
8. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. URL: <https://www.me.gov.ua> (дата звернення: 05.06.2020).
9. Панухник О. В. Напрями та шляхи трансформації державної підтримки суб'єктів аграрної сфери України. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 1. С. 5–10.
10. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України № 294-IX від 14 листопада 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX> (дата звернення: 05.06.2020).
11. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України № 1877-IV від 24 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (дата звернення: 05.06.2020).
12. Семенда Д. К., Семенда О. В., Семенда О. В. Вплив податкових нововведень на розвиток аграрного сектору економіки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 3. С. 80–89.
13. Ставицький О. В. Формування моделі економічної безпеки. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/23882/1/S.71-77.pdf> (дата звернення: 05.06.2020).
14. Утенкова К. О. Дестабілізуючі чинники зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства та їх вплив на економічну безпеку. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 44–50.
15. Утенкова К. О. Експертна оцінка як метод визначення впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. *Облік і фінанси*. 2020. № 2. С. 151–157.
16. Paying Taxes 2020: Access a new perspective. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020/overall-ranking-and-data-tables.html> (дата звернення: 05.06.2020).

Стаття надійшла 11.07.2020

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

І. Федів, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-0024-5801

Р. Федів, асистент

ORCID ID: 0000-0001-5276-1379

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.013>

Федів І., Федів Р. Основні виклики для аграрного сектору України в умовах пандемії COVID-2019

Основну увагу акцентовано на показниках розвитку сільського господарства України впродовж останніх п'яти років і тенденціях, які відстежуються у 2020 році. Досліджено формування та реалізацію експортного потенціалу підприємств агропромислового комплексу у 2015–2019 рр. та в умовах пандемії COVID-19. Проаналізовано географічну й товарну структуру експортної діяльності підприємств АПК. Визначено основні виклики та проблеми для аграрного сектору України в умовах пандемії COVID-19, зокрема для формування та реалізації експортного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Запропоновано шляхи мінімізації ризиків для сільського господарства через застосування розробленої стратегії розвитку аграрного сектору України в період коронавірусної кризи. Визначено, що під час пандемії основним завданням підприємств агропромислового комплексу є підтримання безпечних умов праці (соціальне дистанціювання, масковий режим, дезінфекція рук, робочих місць тощо) з метою недопущення спалахів COVID-19, оскільки останні можуть повністю зупинити роботу підприємства, а отже, спричинити значні фінансові збитки. Також визначено, що необхідним є постійне підвищення якості продукції агропромислових підприємств, бо вимоги до фітосанітарних і ветеринарних показників в умовах пандемії постійно зростають. У дослідженні акцентовано увагу на проблемах, які виникають у виробників продукції агропромислового комплексу щодо її сертифікації за міжнародними стандартами та з огляду на перспективу виходу української сільськогосподарської продукції на зовнішній ринок.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, агропромисловий комплекс, сільськогосподарська продукція, експорт, експортний потенціал, COVID-19, коронавірусна криза, аграрний сектор, стандарти якості, сертифікація сільськогосподарської та продовольчої продукції.

Fediv I., Fediv R. The main challenges for the agrarian sector of Ukraine in conditions of the COVID-19 pandemic

The article pays the prior attention to the indexes of development of Ukraine's agriculture during the last five years and to the trends, which can be traced in 2020. The agribusiness enterprises' export potential building up and realization in 2015 through 2019 and its state in conditions of the COVID-19 pandemic is researched. Geographic and commodity composition of the export activity of the agribusiness enterprises is analyzed. The main challenges and problems for the agrarian sector of Ukraine in the conditions of the COVID-19 pandemic has been determined, in particular, there have been defined the challenges for forming and realizing the export potential of the agricultural enterprises. The ways to minimize the risks for the agrarian sector by using an invented strategy of the development of Ukraine's agrarian sector in the period of the coronavirus-borne crisis are proposed. It is cleared up that the main task for the enterprises of the agricultural complex in the time of the pandemic is to provide the safe labor conditions. It brings about social distancing, wearing face masks, disinfection of hands, working places and so forth. All that should be done in order to prevent the outbreaks of the COVID-19 at those enterprises, as those outbreaks may entirely halt the work of the enterprise and consequently the enterprise will experience large financial losses. In addition to that, in the article, it is ascertained that it is necessary to constantly increase the quality indexes of the products of the agribusiness enterprises, since the requirements of the phytosanitary and veterinary indicators are constantly rising in the pandemic conditions. The research harbours the accented attention onto the problems, which the manufacturers of the agricultural products may face when they undertake their products certification according to the international standards and at the commencement of the Ukrainian agricultural products entering the foreign markets.

Key words: agricultural enterprises, agricultural complex, agricultural products, export, export potential, COVID-19, coronavirus crisis, agrarian sector, quality standards, agricultural and food products certification.

Постановка проблеми. У 2020 році суб'єкти світового, в тому числі українського, агропродовольчого ринку зіштовхнулись з новими викликами, які продиктувала пандемія, зумовлена

коронавірусною інфекцією COVID-19. Зокрема, основними проблемами для аграрного сектору стали ускладнення логістики продукції агропромислового комплексу, загальне зниження купівельної

спроможності населення, карантинні обмеження функціонування агропродовольчих ринків (точок продажу). У таких умовах вітчизняні аграрні підприємства, які не мали достатнього запасу фінансової стійкості, стали дуже вразливими до будь-яких порушень у виробництві та реалізації виробленої продукції. Саме тому вивчення основних викликів для аграрного сектору України в умовах пандемії COVID-2019 та пошук адекватних рішень для відповіді на них є надзвичайно актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення впливу коронавірусної кризи на економіку є достатньо новим, однак на сьогодні вже існують наукові публікації з окресленої тематики. Зокрема, Д. В. Долбнева у своїй праці [3] проана-

лізувала тенденції впливу COVID-19 на економічну ситуацію у світі; Р. П. Мудрак, О. В. Довгаль [5] дослідили ймовірні зміни у виробництві продукції в постпандемійний період. Проте мало уваги присвячено саме проблемам агропромислового комплексу в період пандемії, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Постановка завдання. Основним завданням, яке ми ставили перед собою, було проаналізувати сучасний стан розвитку аграрного сектору та його експортної діяльності, виокремити основні проблеми, які можуть виникнути у підприємств агропромислового комплексу, та визначити основні завдання для них з метою мінімізації ризиків від коронавірусної кризи.

Таблиця 1

**Показники розвитку сільського господарства України
за 2015–2019 роки***

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2015 р., %
Валовий внутрішній продукт						
у фактичних цінах, млн грн	1988544	2385367	2983882	3560596	3974564	199,9
у цінах попереднього року, млн грн	1431826	2037084	2444191	3085492	3675728	У 2,6 р.
Продукція сільського, лісового та рибного господарства						
у фактичних цінах, млн грн	239806	279701	303949	361173	358072	149,3
у цінах попереднього року, млн грн	154090	254994	273147	328388	366047	У 2,4 р.
Частка продукції сільського, лісового та рибного господарства у валовому внутрішньому продукті						
частка у фактичних цінах, %	12,1	11,7	10,2	10,1	9,0	-3,1 п.
частка у цінах попереднього року, %	10,8	12,5	11,2	10,6	10,0	-0,8 п.
Експорт товарів усього, млн дол.	38127,1	36361,7	43264,7	47335,0	50060,3	131,3
Імпорт товарів усього, млн дол.	37516,4	39249,8	49607,2	57187,6	60783,7	162,0
Експорт сільськогосподарської та продовольчої продукції**, млн дол.	14563,1	15280,8	17756,9	18611,8	22144	155,1
Імпорт сільськогосподарської та продовольчої продукції**, млн дол.	3484,4	3891,1	4301,1	5055,5	5736	164,6
Частка експорту сільськогосподарської продукції у загальному обсязі експорту товарів, %	38,2	42,0	41,0	39,3	44,2	+6,0 п.
Частка імпорту сільськогосподарської продукції у загальному обсязі імпорту товарів, %	9,3	9,9	8,7	8,8	9,4	+0,1п.

*Розраховано на основі даних [2; 4].

**I–IV групи за УКТЗЕД.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як перейти до викликів, які поставив перед агропромисловим комплексом COVID-19, проаналізуємо динаміку розвитку сільського господарства за останні п'ять років (табл. 1) та визначимо основні тенденції. Як бачимо, показники валового внутрішнього продукту як у реальних цінах, так і у цінах попереднього року постійно зростають, водночас зростає номінальна й реальна вартість продукції сільського, лісового та рибного господарства. Зазначимо, що частка продукції сільського, лісового та рибного господарства у валовому внутрішньому продукті впродовж останніх п'яти років має певні тенденції до зниження.

Аналіз показників зовнішньої торгівлі засвідчує те, що темпи зростання експорту товарів загалом є нижчими від темпів зростання експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції. Також варто наголосити, що, на відміну від негативного сальдо зовнішньої торгівлі товарами загалом, сальдо зовнішньої торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією є позитивним, також щорічно зростає частка експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції у загальній структурі експорту товарів.

Варто проаналізувати товарну структуру зовнішньої торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією (табл. 2).

Таблиця 2

Товарна структура зовнішньої торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією у 2015-2019 рр., млн дол. США

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2015 р., % (п.)
Експорт, у т.ч.	14563,1	15280,8	17756,9	18611,8	22144	152,1
I. Живі тварини; продукти тваринного походження, млн дол. США	823,4	775,0	1108,8	1210,6	1277,0	155,1
<i>у структурі експорту, %</i>	<i>5,7</i>	<i>5,1</i>	<i>6,2</i>	<i>6,5</i>	<i>5,8</i>	<i>+0,1 п.</i>
II. Продукти рослинного походження, млн дол. США	7971,5	8093,7	9215,7	9886,1	12914,4	162,0
<i>у структурі експорту, %</i>	<i>54,7</i>	<i>53,0</i>	<i>51,9</i>	<i>53,1</i>	<i>58,3</i>	<i>+3,6 п.</i>
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження, млн дол. США	3299,8	3962,0	4605,7	4496,5	4732,2	143,4
<i>у структурі експорту, %</i>	<i>22,7</i>	<i>25,9</i>	<i>25,9</i>	<i>24,2</i>	<i>21,4</i>	<i>-1,3 п.</i>
IV. Готові харчові продукти, млн дол. США	2468,4	2450,1	2826,7	3018,6	3220,4	130,5
<i>у структурі експорту, %</i>	<i>16,9</i>	<i>16,0</i>	<i>15,9</i>	<i>16,2</i>	<i>14,5</i>	<i>+2,4 п.</i>
Імпорт, у т.ч.	3484,4	3891,1	4301,1	5055,5	5736,0	164,6
I. Живі тварини; продукти тваринного походження, млн дол. США	548,2	626,3	731,5	918,0	1071,5	195,5
<i>у структурі імпорту, %</i>	<i>15,7</i>	<i>16,1</i>	<i>17,0</i>	<i>18,2</i>	<i>18,7</i>	<i>+3,0 п.</i>
II. Продукти рослинного походження, млн дол. США	1146,2	1284,8	1368,0	1529,2	1794,6	156,6
<i>у структурі імпорту, %</i>	<i>32,9</i>	<i>33,0</i>	<i>31,8</i>	<i>30,2</i>	<i>31,3</i>	<i>-1,6 п.</i>
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження, млн дол. США	182,3	246,0	266,6	267,4	253,3	138,9
<i>у структурі імпорту, %</i>	<i>5,2</i>	<i>6,3</i>	<i>6,2</i>	<i>5,3</i>	<i>4,4</i>	<i>-0,8 п.</i>
IV. Готові харчові продукти, млн дол. США	1607,7	1734,0	1935,0	2340,9	2616,6	162,8
<i>у структурі імпорту, %</i>	<i>46,1</i>	<i>44,6</i>	<i>45,0</i>	<i>46,3</i>	<i>45,6</i>	<i>-0,5 п.</i>

*Розраховано на основі даних [2; 4].

Аналіз товарної структури зовнішньої торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією за 2015–2019 рр. засвідчує, що найбільшу частку в експорті займають продукти рослинного походження, а в імпорті – готові харчові продукти. Загалом варто зазначити, що аналіз лише кількох показників засвідчує сировинну спрямованість експорту.

Перше місце в українському експорті сільськогосподарської продукції посідає кукурудза, а її основними покупцями є Китай, Єгипет, Туреччина, Ізраїль. На другому місці – соняшникова олія, яку найбільше купують Індія, країни

ЄС, Китай. І на третьому місці – пшениця, основними імпортерами якої у 2019 році були Єгипет, Бангладеш, Туреччина. Загалом до п'ятірки основних імпортерів української сільськогосподарської продукції у 2019 році увійшли Китай, Єгипет, Іспанія, Нідерланди і Туреччина. Відповідно в умовах пандемії зміни на цих ринках будуть найбільш уразливими для українського агропромислового сектору.

Проведемо аналіз товарної структури зовнішньої торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією у I кварталі 2019 та 2020 року (табл. 3).

Таблиця 3

Товарна структура зовнішньої торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією у I кварталі 2019 та 2020 року

Група товарів за УКТЗЕД	I квартал 2019 р.		I квартал 2020 р.		2020 р. до 2019 р., %	
	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Експорт	Імпорт
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	312,8	243,7	265,9	286,8	85,0	117,7
II. Продукти рослинного походження	2997,2	593,5	3047,0	671,4	101,7	113,1
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	1214,1	69,2	1448,7	69,6	119,3	100,6
IV. Готові харчові продукти	819,5	525,3	894,2	657,1	109,1	125,1
Разом по I-IV групі за УКТЗЕД	5343,6	1431,7	5655,8	1684,9	105,8	117,7

*Розраховано на основі даних [2; 4].

Як бачимо з табл. 3, у I кварталі 2020 р. зовнішня торгівля ще не відчула суттєвого впливу пандемії. Однак, на відміну від січня-квітня 2020 р., вже у травні зазнала суттєвого впливу обмежень, запроваджених країнами через пандемію коронавірусу (порівняно з травнем 2019 р. загальний товарообіг в усіх групах УКТЗЕД скоротився на 27,3%). Якщо аналізувати зовнішню торгівлю сільськогосподарською та продовольчою продукцією, то варто зазначити, що відбулось зниження лише за експортом живих тварин і продуктів тваринного походження (на 15%), водночас темпи зростання імпорту в I-IV групі за УКТЗЕД перевищили темпи зростання експорту.

Отже, проаналізуємо основні виклики для агропромислового комплексу в період пандемії, зумовленої COVID-19. Усі виклики, враховуючи дослідження науковців [1; 6–10], ми згрупували в чотири основні групи:

1. Виклики мікрорівня (внутрішнього середовища підприємства). До таких відносимо передусім можливі спалахи коронавірусної інфекції на підприємстві, що може на певний час вивести його з робочого режиму. Також такими викликами є зниження конкурентоспроможності підприємства, послаблення фінансової стійкості;

2. Виклики мезорівня (регіонального середовища підприємства). Згідно з рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я Міністерство охорони здоров'я України поділило Україну на різні зони карантину, тому такі обмеження в певних регіонах, областях, районах можуть впливати на функціонування підприємств агропромислового комплексу;

3. Виклики макрорівня (загальне соціально-економічне становище в державі). Зокрема, до таких викликів віднесемо обмеження на експорт продукції агропромислового комплексу, зниження

купівельної спроможності населення, нестабільність валютно-фінансової системи тощо;

4. Виклики глобального рівня. До них віднесемо ймовірність довготривалої пандемії, обмеження на імпорт продукції українського агропромислового комплексу, зниження купівельної спроможності населення основних країн-імпортерів.

Висновки. Проведене дослідження дало підстави визначити основні завдання для підприємств українського агропромислового комплексу, які вони мають виконати для забезпечення позитивного сценарію розвитку галузі в умовах пандемії:

1. Забезпечити дотримання карантинних норм на підприємствах: температурний скринінг, масковий режим, дезінфекцію рук, налагодити співпрацю з контрагентами через засоби телефонного та електронного зв'язку, за можливості обмежити відвідування підприємств сторонніми особами. Цей захід є надзвичайно важливим і першочерговим, адже у разі спалаху коронавірусної хвороби на підприємстві може паралізуватись повністю його робота;

2. Врахувати той факт, що вироблена продукція може бути продана несвочасно через фінансові та логістичні чинники, тому необхідно передбачити можливість складування з метою якомога якіснішого збереження;

3. Переглянути асортимент продукції. Рослинництво в цій ситуації є набагато гнучкішим, і диверсифікація виробництва може відбуватися швидшими темпами. Такий захід необхідний для того, щоб підприємство могло швидше адаптуватись до змін на споживчому ринку, оскільки коронавірусна криза суттєво вплинула на споживчі можливості;

4. Оптимізувати використання енергоресурсів, пально-мастильних матеріалів, фінансів. Це необхідно для того, щоб максимально знизити витрати виробництва і не допускати нерационального використання коштів;

5. Переглянути якісні параметри виробленої продукції, оскільки вимоги до сертифікації можуть ще більше зрости. Якість і безпечність в умовах пандемії є найважливішими параметрами виробленої продукції.

Бібліографічний список

1. Балабанова Л. В., Холод В. В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств. Київ: Професіонал, 2006. 448 с.

2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 1.06.2020).

3. Долбєва Д. В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Problems of Economy*. 2020. Вип. 1. С. 20–26.

4. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua> (дата звернення 26.05.2020).

5. Мудрак Р. П., Довгаль О. В. Актуальні проблеми глобальної економіки: зміни у світовому виробництві в постпандемічний період. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2020. Вип. 96, ч. 2. С. 116–131.

6. Ніколаєва А. М. Стратегічне бізнес-моделювання підприємства в контексті забезпечення його конкурентних переваг. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/ecnem_2012_9%282%29_50.pdf (дата звернення 10.06.2020).

7. Петруха С. В. Ринкова трансформація аграрного сектору економіки України: від аграрної кризи до формування підвалин реалізації глобальних цілей сталого розвитку. *Агросвіт*. 2017. № 18. С. 3–46.

8. Петруха С. В., Стахов Б. В. Сучасні виклики сталому розвитку аграрного сектору економіки України: теоретико-концептуальні аспекти. *Агросвіт*. 2020. № 8. С. 49–71.

9. Сенишин О. С. Прогностична оцінка нарощування експортного потенціалу продовольчого комплексу України. *Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Економічні науки*. 2014. Вип. 5(1). С. 260–264.

10. Lavriv I. The factors affecting the export potential and its formation under the conditions of integration. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2016. Vol. 2, No. 2. P. 78–84.

Стаття надійшла 23.06.2020

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ КОМЕРЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

В. Крупа, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-8658-7735

О. Крупа, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-3512-6925

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.018>

Крупа В., Крупа О. Інформаційні технології в управлінні комерційною діяльністю сільськогосподарських підприємств

Стаття присвячена аналізу інформаційних технологій, спроможних забезпечити автоматизацію управління комерційними процесами у сільськогосподарських підприємствах. Актуальність означеного напрямку дослідження зумовлена недостатнім використанням потенціалу інформаційних технологій комерційного спрямування в агробізнесі. Розкрито сутність взаємозв'язку комерційної діяльності з виробничою, управлінською, маркетинговою та іншими підсистемами аграрного підприємства. Визначено основні напрями діджиталізації управління комерційною діяльністю, серед яких: управління логістикою постачання та збуту, аналіз комерційної інформації, планування і прогнозування, управління взаємовідносинами з клієнтами, організація е-маркетингу та інтернет-торгівлі продукцією. Описано функціональні можливості сучасних CRM-, SRM- SCM-систем, які адаптовані до використання у сфері агробізнесу і допомагають істотно підвищити ефективність взаємодії з клієнтами, управління постачанням, збутом, запасами продукції і матеріалів. Показано переваги новітньої ERP-системи SAP S/4HANA, в якій інтегровані функції інших систем управління бізнес-процесами. Подано інформацію про вітчизняні розробки подібного типу, а також продукти стартап-компаній, які активно впроваджують аграрні підприємства. Розглянуто переваги та недоліки різних форм інтернет-торгівлі сільськогосподарською продукцією. Окреслено перспективи розвитку інтерактивних торговельних платформ на базі технології блокчейн. Визначено умови розширення масштабів електронного маркетингу, торгівлі аграрною продукцією та впровадження автоматизованих систем управління комерційними процесами у малих і середніх сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: комерційна діяльність, управління, сільськогосподарські підприємства, агробізнес, автоматизація, інформаційні технології, інтернет-торгівля, блокчейн.

Krupa V. Krupa O. Information technologies in the management of agricultural enterprises commercial activity

The article supplies analysis of information technologies, suitable to secure automation of the commercial processes management at agricultural enterprises. This research timeliness is caused by the low level of use of the information technology potential for the commercial aspect of agribusiness. The relationship between commercial, production, management, marketing and other subsystems of agrarian enterprise is revealed. The main directions of commercial activity management digitization are identified. They include supply and sales logistics management, commercial information analysis, planning and forecasting, customer relationship management, e-marketing and online trade organization. The work describes functional capabilities of modern CRM-, SRM-SCM-systems, suitable for the use in agribusiness allowing significant increase of the efficiency of interaction with customers, as well as, supply, sales, products and materials inventory management. The advantages of the latest SAP S / 4HANA ERP-system, where the functions of other business process management systems are integrated, are given in the article. The information about the domestic developments of such type, as well as of start-up companies' products, actively introduced by agrarian enterprises, is presented by the authors. The advantages and disadvantages of different forms of agricultural products online trading are considered. Prospects for the interactive trading platforms development based on the block chain technology are outlined. In the research, the conditions for expanding the electronic marketing and agricultural products trading, as well as for introduction automatic commercial processes managing systems in the small and medium-sized agricultural enterprises are determined.

Key words: commercial activity, management, agricultural enterprises, agribusiness, automation, information technologies, Internet commerce, blockchain.

Постановка проблеми. Швидка змінюваність умов функціонування аграрних підприємств у ринковому середовищі зумовлює необхідність модернізації підходів до управління їхньою діяль-

ністю. Впровадження у виробничу сферу інноваційних технологій, використання новітніх зразків техніки і матеріалів, які забезпечують високі показники продуктивності, ще не є запорукою

отримання аграріями бажаних фінансових результатів. У формуванні останніх значну роль відіграють операції комерційного характеру, які охоплюють досить широкий спектр відносин між суб'єктами ринку.

Сучасне розуміння сутності комерційної діяльності виходить далеко за межі її первинного значення, яке ототожнювалося з торгівлею. Основними процесами комерційної діяльності в умовах сьогодення є: робота з постачальниками щодо забезпечення підприємства ресурсами, сировиною, матеріалами; логістичне обслуговування «входу» і «виходу» підприємства; організація реалізації зайвих ресурсів; збут готової продукції та напівфабрикатів, що є об'єктом діяльності підприємства – гуртова торгівля, роздрібна торгівля власною продукцією, комерційне посередництво у продажу продукції, виробленої іншими підприємствами. Крім того, бізнес-процесами, які визначають зміст комерційної діяльності, є: маркетингові дослідження ринків сировини та матеріалів; бізнес-планування, укладання контрактів та інших документів; інформаційне забезпечення, у тому числі з питань безпеки комерційних операцій; диспетчерування і моніторинг; рекламна кампанія; організація зовнішніх зв'язків підприємства.

Попри вагому роль комерційної діяльності у забезпеченні фінансового успіху аграрних підприємств, на практиці їхні керівники здебільшого дбають лише про виробничу складову. Частково це пов'язано з недостатньою адаптованістю фермерів до філософії ведення агробізнесу. Досить скептичним у цьому контексті є й ставлення багатьох керівників невеликих сільськогосподарських підприємств до використання інформаційних технологій (ІТ) у процесі комерційної діяльності.

Загалом високі технології щораз більше інтегруються в аграрну сферу. Однак з огляду на високу вартість і тривалу окупність вони, як правило, впроваджуються агрохолдингами і переважно охоплюють виробничі процеси (системи точного землеробства, обробіток посівів, різноманітні системи навігації та моніторингу тощо). У сфері збуту потенціал ІТ використовується недостатньо, що засвідчує актуальність дослідження окресленого напряму управління діяльністю аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема підвищення економічної ефективності управління підприємствами АПК в умовах інно-

ваційного розвитку займає чільне місце в наукових публікаціях. Вивченню її різних аспектів та пошуку раціональних шляхів вирішення присвячені праці відомих учених-аграрників: І. Баланюка, Л. Безуглої, О. Бородіної, О. Гончаренко, В. Готри, В. Збарського, М. Кропивка, Г. Мазнева, М. Маліка, Ю. Лупенка, В. Россохи, П. Саблука, Г.Черевка та багатьох інших. Попри значний внесок цих науковців у розробку механізму інноваційного розвитку та управління інноваціями, вони практично не розглядають питання щодо того, які саме технології спроможні забезпечити ефективну керованість систем підприємства та окремих бізнес-процесів.

Деякі публікації на цю тематику лише з'являються у науковій літературі. Зокрема, З. Дідич аналізує можливості та перспективи використання у сільському господарстві технологій «Інтернету речей» та наводить перелік інноваційних розробок найбільших агрохолдингів України [2, с. 92]. Також на необхідності впровадження означених технологій у виробничу діяльність аграрних підприємств для забезпечення їхніх інноваційних переваг та отримання економічних вигод наголошує Г. Дугінець [4, с. 129–130]. У контексті реалізації концепції «розумного» аграрного виробництва М. Руденко обґрунтовує схему комплексного механізму цифровізації управління у сільськогосподарських підприємствах. Цілком слушним є твердження автора про те, що «ключовим завданням цифровізації управління є підвищення прозорості, зрозумілості, оперативності й якості здійснення управлінської діяльності в сільськогосподарських підприємствах через застосування в управлінській практиці сучасних технологічних надбань і рішень» [5, с. 23]. Крім того, М. Руденко аналізує технології цифрової трансформації сільськогосподарських підприємств, які спрямовані на оптимізацію виробничих операцій [6]. Особливості використання окремих ІТ-інновацій у діяльності підприємств АПК також досліджував О. Старинець [7].

Водночас у науковій літературі практично не розглядають спроможність сучасних ІТ виконувати завдання управління бізнес-процесами комерційного характеру. Однак саме висока якість управління комерцією часто є джерелом формування конкурентних переваг та підвищення фінансових результатів діяльності аграрних підприємств.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження був аналіз ринку інноваційних розробок,

спроможних забезпечити ефективне управління комерційною діяльністю сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм.

Виклад основного матеріалу. Інноваційні технології управління бізнес-процесами сьогодні розглядаються як основний інструмент подолання диспропорцій у розвитку аграрної галузі та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Останніми роками різко зріс інтерес ІТ-компаній до сфери сільськогосподарського виробництва. Результатом стала поява на ринку розмаїтих стартапів, покликаних значно підвищити його ефективність завдяки оптимізації виробничих параметрів, удосконаленню планування, зменшенню впливу чинників ризику на кінцеві результати діяльності підприємств (див. рис.).

Важливим трендом є й те, що ринок інновацій для агробізнесу наповнюється ІТ-продуктами, орієнтованими на малих і середніх виробників. Технології Smart Farming – «розумної ферми» – стають доступними щораз ширшому колу користувачів. При цьому багато програмних продуктів мають комплексний характер і забезпечують виконання різних управлінських функцій, насамперед

планування, організації, аналізу, контролю, прогнозування тощо. Причому відповідні програми, попри їхнє виробниче спрямування, дають змогу вирішувати низку питань комерційного характеру або управляють процесами, параметри яких безпосередньо впливають на ефективність комерційної діяльності аграрних підприємств.

Сама ж комерційна діяльність логічно вписується в цілісну систему підприємства, сприяючи йому в отриманні бажаного результату – обсягу реалізації і задоволенні ринку в продукції/ послугах за допомогою виконання покладених на неї функцій. Вона тісно пов'язана не лише з виробничою, а й логістичною, маркетинговою, управлінською, фінансовою та іншими підсистемами аграрного підприємства, органічно доповнюючи їх. Зв'язок цих підсистем насамперед проявляється у забезпеченні комерційною діяльністю потреб основного і допоміжного виробництва, а також корпоративного центру підприємства необхідними ресурсами. Вартість ресурсів безпосередньо впливає на рівень витрат і собівартість продукції, а своєчасність та обсяг їхнього постачання визначають технологічні параметри виробництва, від яких залежить вихід продукції, її якість, а отже, її ринкова ціна.

Рис. Інноваційні технології, доступні для використання у виробничо-господарській діяльності сільськогосподарських підприємств.*

*Власна розробка авторів.

З іншого боку, виробнича підсистема виробляє товари, які стають товаром – об'єктом збутової складової комерційної діяльності підприємства. Остання охоплює процеси управління товарними, транспортними та інформаційними потоками, зокрема: формування оптимальних товарних партій; контракція продукції; обґрунтування каналів розподілу; вибір форм, методів і періодів продажу; моніторинг ринків (пошук споживачів, аналіз і прогнозування ринкової кон'юнктури), формування схем постачання, організація перевезень, рекламно-інформаційне забезпечення продажу тощо. Ці процеси визначають отримуваний підприємством дохід, який є основою для подальшого розвитку усіх його підсистем.

На наш погляд, тісний взаємозв'язок виробничої і комерційної систем аграрного підприємства дасть змогу забезпечити значний синергетичний ефект від впровадження інформаційних технологій. Можливості сучасних ІТ-продуктів у сфері агробізнесу допоможуть істотно пришвидшити прийняття управлінських рішень щодо оптимізації ресурсів компанії, термінів зберігання та обсягів продажу продукції, мінімізації комерційних ризиків і на цій основі забезпечити міцну ринкову позицію підприємства.

Аналіз останніх досягнень у сфері інноваційних розробок для агробізнесу вивів на окреслення ключових напрямів використання ІТ в процесі управління комерційною діяльністю аграрних підприємств:

- управління логістикою постачання та збуту;
- відстеження транспортних засобів, супровід процесу реалізації;
- аналіз комерційної інформації, планування та прогнозування;
- управління взаємовідносинами з клієнтами та партнерами;
- аналітика та прийняття раціональних управлінських рішень;
- е-маркетинг та інтернет-торгівля сільськогосподарською продукцією.

Управління логістичними процесами спрямоване на вирішення проблем, пов'язаних із транспортуванням і збереженням продукції. Це, зокрема, надмірні витрати пального за невдалого планування маршрутів, несвоєчасне надходження сировини і матеріалів, понаднормове накопичення запасів матеріалів і продукції на складі, ризики псування продукції під час перевезення та зберігання, відсутність контролю за рухом техніки тощо.

Практика діяльності великих агрокомпаній доводить, що впровадження логістичних ІТ-рішень забезпечує не лише ефективне використання наявного автопарку, економію часу та витрат пального, а й підвищення якості заготівлі продукції, зменшення ризику її псування.

Сучасні логістичні сервіси дають змогу аналізувати розташування точок збору продукції, відстані до них, вантажомісткість окремих транспортних засобів, можливі маршрути доставки, максимально допустимий час для доставки. Інтеграція зі системами GPS-моніторингу допомагає контролювати переміщення усього рухомого складу агрокомпанії в режимі реального часу і відповідно вчасно реагувати на значні затримки чи відхилення від маршруту. Крім того, з'являється можливість планувати збір і транспортування сільськогосподарської продукції з полів до елеваторів чи сховищ, беручи до уваги важливі етапи технологічних процесів агробізнесу [3].

Логістичні ІТ-рішення, які інтегровані з обліковим чи складським програмним забезпеченням, системою електронного документообігу, дають змогу ефективно планувати закупівлі й збут продукції, спрощують обмін інформацією між підрозділами агрокомпанії.

При цьому програми електронного обліку та документообігу самі по собі є важливою ланкою автоматизації комерційної діяльності. Для прикладу, сервіс електронного документообігу М.Е.Доc забезпечує миттєвий і законний обмін будь-якими документами із контрагентами, в тому числі електронними товарно-транспортними накладними (e-ТТН). Цей юридично значущий документ призначений для обліку товарно-матеріальних цінностей на шляху їхнього переміщення, розрахунків за перевезення вантажу та обліку виконаної роботи. При цьому відкидаються втрати документів, забезпечується можливість додавання супровідних документів до e-ТТН і засвідчення їх електронним підписом, надійне зберігання та легкий пошук документів в електронному архіві, прискорення надходження коштів за товар тощо.

Управління взаємовідносинами з клієнтами та партнерами, а також ланцюгами постачання і збуту забезпечують спеціалізовані CRM (*Customer relationship management*), SRM (*Supplier Relations Management*) та SCM (*Supply Chain Management*) системи. Вони дають змогу об'єднати більшість завдань щодо бюджетування, контролю доходів і витрат, управління персоналом, проектами, продажами, договорами та документацією, комунікації з

потенційними постачальниками та покупцями за різними каналами тощо.

CRM-системи призначені для оптимізації бізнес-процесів із взаємодії з потенційними та наявними клієнтами. Сучасні CRM-системи дають змогу накопичувати й зберігати всю інформацію про клієнтів компанії, забезпечують взаємодію з ними, сегментують їх для максимальної персоналізації і надання найбільш прийнятних пропозицій, допомагають аналізувати параметри збуту й роботи співробітників комерційного відділу. Популярні на ринку CRM зараз доступні у форматі SaaS, тобто «хмарного» сервісу, доступ до якого можна отримати як зі стаціонарного PC, так і з мобільного пристрою [9].

У сфері вітчизняного агробізнесу найбільшого поширення набули такі CRM-системи: Бітрікс24, Salesforce, FreshOffice, Мегалан, Microsoft Dynamics та ін. Функціональні можливості цих CRM-систем досить широкі. До того ж, вони адаптовані для малого і середнього бізнесу, мають розроблені мобільні додатки і дають змогу налаштувати індивідуальні бізнес-процеси і функції під конкретні сфери діяльності. Наприклад, компанія, що займається збором агропродукції у населення, за допомогою CRM може вести чіткий облік за кожним партнером і надавати бонус (продуктовий, грошовий, дисконтний тощо) у разі досягнення певного обсягу, про що система автоматично сповіщає адміністрацію та людину, котра отримала бонус [3].

Незважаючи на можливості CRM, серед сільськогосподарських підприємств частка їхнього впровадження досить низька. Причиною значною мірою є те, що CRM-системи неефективні за великих обсягів продажу, здійснення продажу постійним клієнтам на основі довгострокових договорів або, якщо в налагодженні контактів із новими клієнтами перевага надається особистим зустрічам.

Зростанню популярності CRM-систем серед аграріїв, на наш погляд, сприятиме існуюча сьогодні тенденція зниження вартості їхніх хмарних версій. Так, максимальний хмарний тариф CRM-системи «Бітрікс24» із повним безлімітом користувачів порталу та віртуального місця на сервері становить 42240 грн/рік. А версія «Легкий старт» із необхідним мінімумом інструментів роботи (для малого бізнесу) є безкоштовною. Вартість коробкової версії (для роботи на локальному сервері) – від 22 до 319 тис. грн [10]. При цьому функціонал «Бітрікс24» дає змогу не лише ефективно вести клієнтську базу, стежити за ходом операцій та

аналізувати ефективність роботи менеджерів, а й автоматизувати продажі, формувати фінансові звіти за угодами та їхньою дохідністю, зберігати й забезпечувати швидкий доступ до різного роду документів, здійснювати CRM-маркетинг та ефективну комунікацію з клієнтами, управляти каталогом товарів тощо.

Сервіс також відкриває широкий доступ до інформації про компанії-клієнти (назва, кількість працівників, дата створення, юридичний і діловий статус, площа земель та їхнє місцезнаходження, належність компанії до холдингу тощо). Стосовно компаній-партнерів існує можливість отримувати звіти про події та іншу інформацію, необхідну для прийняття рішень про співпрацю (наявність податкової заборгованості, незавершені судові справи, потенційне банкрутство, протермінування платежів/постачань, негативні відгуки у ЗМІ, наявність заставного майна та ін.)

Автоматизацію закупівельної складової комерційної діяльності забезпечують системи управління відносинами з постачальниками (SRM). Сучасні SRM-системи дають змогу проводити глибокий аналіз результатів логістичної діяльності підприємства для оцінки ефективності та ранжування постачальників. Такі продукти орієнтовані на завдання стратегічного вибору постачальників, нових видів продукції з усіх можливих альтернатив, реалізацію всього циклу закупівель, включаючи електронну платформу, а також оперативний моніторинг та оцінку діяльності постачальників. Впровадження такого класу систем управління дає змогу: скоротити тривалість закупівельного циклу; залучати додаткові джерела сировини і матеріалів, підвищувати лояльність постачальників, прозорість закупівель, рівень контролю за витратами; керувати ланцюгами постачання тощо.

Ще один схожий тип програм для автоматизації комерційної діяльності – системи управління ланцюгами постачань (SCM). Це прикладне програмне забезпечення, призначене для автоматизації та управління всіма етапами постачання підприємства і для загального контролю руху товарів: закупівля сировини і матеріалів, виробництво, збут продукції тощо. Використання системи забезпечує інтегрований підхід до управління всім потоком інформації про сировину, матеріали, продукти, послуги, що виникають і перетворюються в ході виконання на підприємстві логістичних і виробничих процесів. Мета такої стратегії – отримання сукупного економічного ефекту (зниження витрат, задоволення попиту на кінцеву продукцію тощо).

Функціональні можливості SCM-систем забезпечують планування, формування календарних графіків і проєктування мережі постачань, аналіз і контроль виконання операцій, оптимізацію складських запасів та обсягів замовлень. Систему доцільно впроваджувати суб'єктам агробізнесу, які використовують стратегію постачання «точно-вчасно» або часто змінюють напрями діяльності чи масштаби виробництва.

Зазначимо, що використання в роботі описаних типів систем хмарних платформ робить доступною автоматизацію бізнес-процесів та обробку великого масиву даних для господарств будь-яких розмірів (у тому числі й невеликих фермерських господарств). Це сприяє підвищенню ефективності роботи, економії витрат, заощадженню фінансових вкладень в обладнання та масштабування підприємства. Крім того, з огляду на сезонний характер агробізнесу хмарні технології дають змогу платити лише за ті серверні ресурси, які фактично використовуються в конкретний період. У результаті підприємства не несуть зайвих витрат на облаштування власних серверів, підтримку їх у робочому стані та регулярне оновлення.

CRM- та SRM-системи можуть використовуватися як самостійні продукти або бути модулями у масштабнішій системі управління ресурсами підприємства ERP (*Enterprise resource planning*). Останні насамперед використовують у великих підприємствах корпоративного типу, в тому числі й агрохолдингах.

Однією з найкращих у світі інтегрованих ERP-систем, адаптованих до специфіки аграрного сектору економіки, є SAP S/4HANA. Це IT-продукт нового покоління, який поєднує ERP-, CRM-, SRM-, SCM-, PLM-рішення в одній системі. Вагомою перевагою такої системи є підтримка галузевих бізнес-процесів за допомогою вбудованих функціональних можливостей на зразок *it.agriculture* (сфера агробізнесу), *it.food* (сфера переробки аграрної продукції та виробництва продовольчих товарів) тощо. Відповідність галузевим вимогам забезпечена унікальним досвідом фахівців, які впроваджували рішення SAP у міжнародних і вітчизняних компаніях, що є лідерами у виробництві зерна, цукру, олії, бакалії, м'яса, молока та інших продуктів харчування.

У рішенні *it.agriculture* розширений стандартний функціонал SAP доповнено специфічними для агросектору процесами – вирощування, закупівлі, планування та виробництво, а також

продаж, торгівля, управління та контроль якості всього ланцюга [11].

Основні переваги SAP S/4HANA щодо управління бізнес-процесами комерційної діяльності сільськогосподарських підприємств показано в табл. 1.

Крім наведеного переліку функцій, система дає змогу забезпечувати формування гнучких контрактів на вирощування продукції з різними параметрами (пул, добова ставка, фіксована ціна тощо), здійснювати управління побічною та суміжною продукцією, підтримувати роботу зі штрих-кодами і сканерами, а також здійснювати комплексне управління якістю (дослідження стабільності, калібрування, управління партіями, автоматичний друк сертифікатів якості). У такий спосіб здійснюється вплив на рівень попиту і ринкову ціну сільськогосподарської продукції, забезпечується її конкурентоспроможність, створюються передумови для експорту тощо.

Серед вітчизняних інноваційних систем управління агробізнесом можна виділити рішення AgriChain, у структурі якого модулі управління виробництвом і земельним банком поєднуються з комерційними модулями AgriChainBurn – управління складом, закупками та поставкою та AgriChainHarvest – управління логістикою продукції.

Також заслуговує на увагу платформа управління Creatio (раніше *bmp'online*), розроблена українською компанією Terrasoft. Creatio об'єднує можливості системи управління взаєвідносинами з клієнтами (CRM) та системи управління бізнес-процесами (BPM). Сьогодні система визнана однією з провідних інтелектуальних платформ управління бізнес-процесами у світі.

Комерційні модулі системи забезпечують такі функціональні можливості: управління збутовими бізнес-процесами (проєктування, автоматизація, аналітика, прогнози); управління продуктами (складський облік, порівняльні прайси); управління складом; управління зв'язками з клієнтами, партнерами, постачальниками; контроль виконання замовлень; автоматизоване управління маркетинговими кампаніями; управління робочим часом комерційних працівників, відстеження результатів їхньої роботи.

За інформацією компанії-розробника попитом в агробізнесі користується функціональність під назвою «польові продажі». Це можливість планувати та фіксувати в додатку зовнішні зустрічі, демонструвати клієнтові наявну сільськогосподарську продукцію та робити одразу замовлення [10].

**Операційні можливості SAP S/4HANA для управління комерційною діяльністю
сільськогосподарського підприємства***

Складова комерційної діяльності підприємства	Операційні можливості для управління бізнес-процесами
Фінансова діяльність	<ul style="list-style-type: none"> ● точне бюджетування сезону з використанням статистичних методів і оцінки факторного впливу; ● управління фінансами, бюджетне планування та консолідація звітності; ● автоматизація процесів управління ризиками; ● оперативний фінансовий аналіз із будь-яким рівнем деталізації
Ланцюги постачання	<ul style="list-style-type: none"> ● інтегрована система планування всіх рівнів ланцюжка поставок від збирання врожаю до відвантаження покупцеві; ● управління запасами, оптимізація та контроль їхнього рівня; ● жорсткий контроль відвантаження швидкопсувних продуктів дистриб'юторам відповідно до графіка поставок та з урахуванням кінцевого терміну споживання; ● проактивне реагування на зміну попиту завдяки прогностичній аналітиці; ● маркування продукції та управління пакуванням
Закупівлі	<ul style="list-style-type: none"> ● моніторинг запасів у реальному часі та автоматичне створення заявок на закупівлю; ● автоматизація процесу підбору постачальників та управління договорами; ● оцінка ефективності постачальників у реальному часі за своєчасністю поставок, цінами і рекламаціями; ● проведення тендерів на поставку, аналіз пропозицій за ціною, строками, якістю сировини; ● докладне планування матеріальних потреб, управління графіком поставок і оплати постачальникам; ● підтримка специфічних галузевих процесів, таких як заготівля худоби, облік фермерів або закупівля палива, посівного матеріалу, добрив, кормів.
Продаж	<ul style="list-style-type: none"> ● контроль контрактів на товарних біржах, за виробниками продуктів і за дотриманням зобов'язань за рамковими угодами; ● мобільний продаж і торговельний маркетинг – ефективне управління каналами збуту й розподілу; ● прогностична аналітика і планування продажу (з урахуванням доступної для продажу продукції); ● відстеження руху продукції, що забезпечує чітку видимість продажу; ● супровід продажу від потенційної можливості до укладення угоди; ● збільшення виручки і скорочення періоду погашення дебіторської заборгованості за рахунок комплексного управління процесом продажу в усіх точках контакту, каналах і підрозділах.

* Складено на основі даних джерела [11].

Поряд з апробованими у різних галузях інформаційними продуктами провідних компаній на ринку ІТ зростає кількість вітчизняних стартапів, які дають змогу прямо чи опосередковано діджиталізувати окремі комерційні процеси у сільському господарстві. Це, зокрема:

- Rest & Buy – проєкт аналітичного маркетплейсу для експорту та реалізації нішевих культур;

- проєкт ChesnoQ – платформа споживачього контролю якості сільськогосподарської продукції малих локальних виробників;

– FreshBot – додаток для моніторингу цін на агропродукцію, який дає змогу моніторити понад 900 джерел по всьому світу щодня зі швидким відстежуванням найменших коливань [1].

– Agroporteks.bio – B2B маркетплейс з мобільним додатком для пошуку і продажу сертифікованої органічної продукції на світових ринках і прямих контактів виробників. Сервіс гарантує прямий доступ до перевірених операторів органічного ринку без посередників. Усі користувачі за допомогою смартфона можуть легко

знайти актуальні пропозиції та запити, розміщувати власні заявки, а зацікавлені клієнти одразу їх отримувати [12];

Ще одним ключовим напрямом використання ІТ у цілях управління комерційною діяльністю підприємств АПК є розвиток е-маркетингу та інтернет-торгівлі сільськогосподарською продукцією, а також матеріалами й технікою, необхідними для її виробництва. Інтернет-трейдинг має низку переваг порівняно з традиційними формами збуту, які спроможні забезпечити значний комерційний ефект. Це, зокрема, зменшення трансакційних витрат, пов'язаних із товаропросуванням і збутом; кращий інформаційний супровід продажу; оперативне реагування на зміни ринкової кон'юнктури; легкий пошук товарних пропозицій та потенційних клієнтів; швидке налагодження контактів та укладення угод між зацікавленими сторонами; краща гнучкість і динамізм продажу; розширення сфери впливу комерційних суб'єктів та отримання ними додаткових конкурентних переваг.

Сьогодні інтернет-торгівля сільськогосподарською продукцією здійснюється у декількох формах. Їх переваги та недоліки ілюструє табл. 2.

Крім означених недоліків різних форм інтернет-торгівлі сільськогосподарською продукцією, існує низка інших обмежень щодо її розвитку, особливо в середовищі фермерів. Це насамперед упереджене ставлення частини виробників до ефективності технологій е-комерції; дефіцит у сільській місцевості кваліфікованих фахівців для оперування ними; надання переваги традиційним методам купівлі-продажу, небажання клієнтів купувати продукцію без попередньої оцінки її якості, недостатній правовий захист віртуального продажу; ризики шахрайства та несанкціонованого доступу до рахунків, особистої та фінансової інформації. Щодо продажу через інтернет-ринки, то така послуга доступна лише операторам регіонального гуртового ринку сільськогосподарської продукції «Шувар» (м. Львів).

Таблиця 2

Переваги та недоліки форм інтернет-торгівлі сільськогосподарською продукцією*

Форма інтернет-торгівлі	Переваги	Недоліки
Продаж через розміщення повідомлень на безкоштовних дошках оголошень	<ul style="list-style-type: none"> - простота і зручність; - мінімальні витрати на збут; - відсутність потреби у розробці та підтримці власного інтернет-сайта 	<ul style="list-style-type: none"> - мінімальний комерційний ефект; - швидка ротація повідомлень і зникнення їх з «поля зору» потенційних покупців; - необхідність постійного оновлення повідомлень; - обмеження частоти оновлень; - велика кількість конкурентних пропозицій
Продаж продукції через власний сайт або інтернет-магазин	<ul style="list-style-type: none"> - чітке позиціювання підприємства в пошукових системах; - використання вбудованих засобів реклами і маркетингу; - тісний контакт із покупцем; - формування власної бази клієнтів; - брендинг продукції 	<ul style="list-style-type: none"> - значні витрати на розробку та підтримку функціональності сайта; - тривалий час «розкрутки» сайта; - несумісність деяких платіжних систем; - обмежений контингент покупців
Продаж через інтернет-ринки	<ul style="list-style-type: none"> - простота і зручність; - розширення каналів та обсягу реалізації; - відсутність потреби у розробці та підтримці власного інтернет-сайта; - перекладення завдань збуту по доставці на адміністрацію ринку 	<ul style="list-style-type: none"> - плата за посередницькі послуги; - необхідність торговельного павільйону на ринку або доставки продукції до місця відбору; - витрати на обов'язкову сертифікацію продукції; - обмежена можливість формувати власну клієнтську базу та здійснювати брендинг

* Власна розробка авторів.

Значні бар'єри місцевим створюють великі агрохолдинги, які монополізували локальні ринки, особливо зерновий, і за допомогою формальних та неформальних інструментів, по суті, диктують свої ціни меншим виробникам. Для вирішення проблеми продажу без посередництва великих зернотрейдерів вітчизняні ІТ-компанії працюють над розробкою інтерактивних цифрових платформ на зразок американських Dynamic Pricing Platform (DPP) або Indigo. Завдяки їм фермери мають змогу завчасно продати урожай та отримати кошти для проведення польових робіт.

На платформі DPP виробники вводять інформацію про потрібну їм ціну, строк доставки продукції та кількість продукції, яку буде доставлено, якщо покупець влаштує ціна пропозиції; DPP стежить за ринками і відображає місцеві грошові ставки на засадах зворотного зв'язку. Якщо запитувана ціна буде досягнута, система автоматично виконує продаж зерна [8, с. 12]. Крім того, фермер отримує всю необхідну аналітичну інформацію про ціни, котирування ф'ючерсів, прогноз врожаю, має змогу здійснити угоду в електронному вигляді тощо.

Перспективи подальшого розвитку інтерактивних платформ торгівлі аграрною продукцією пов'язані із застосуванням технології блокчейн. В її основі – цифровий реєстр будь-яких трансакцій, угод чи смарт-контрактів, які об'єднані за допомогою складних алгоритмів у неперервний ланцюг блоків. Так може зберігатися інформація про договори оренди землі, отримані кредити, дані фінансової звітності в розрізі витрат і доходів, договори про закупівлю матеріально-технічних ресурсів, реалізацію продукції тощо. При цьому жоден з елементів цього ланцюжка не може бути видалений, змінений чи перезаписаний.

Технологія є невразливою для зовнішнього втручання і дає змогу здійснювати всі операції з реалізації угоди без посередників. Її перевагами є прискорення у кілька разів часу виконання угод, підвищення якості ділових відносин, уникнення помилок у контрактах, зменшення ризику шахрайства, що досягається завдяки використанню цифрових документів, автоматичній перевірці їхніх даних (методом порівняння) та підтвердженню. Також блокчейн-технологія дає змогу в реальному часі відстежувати прогрес виконання угоди, перевіряти історію своїх контрагентів, аналізувати дотримання ними умов контрактів, автоматично стягувати штрафи у разі невиконання чи неналежного виконання домовленостей

(несвоєчасна поставка, невідповідність у якості продукції тощо).

В Україні найвідомішими аграрними інтерактивними платформами, які вже функціонують на основі системи блокчейн, є AGROXY і Tradomatic.

В умовах сьогодення необхідними умовами розширення масштабів електронного маркетингу й торгівлі аграрною продукцією є не лише достатня технологічна база та зацікавлення користувачів, а й активна організаційна та фінансова підтримка цього процесу на рівні держави. Необхідними заходами є: сприяння ІТ-компаніям у розробці доступного фермерам програмного забезпечення та мобільних додатків для інтерактивної торгівлі; пропагування технологій інтернет-трейдингу на рівні державних структур; організація навчання фермерів та менеджерів сільськогосподарських підприємств засадам е-комерції; допомога фермерам у створенні веб-сайтів та інтернет-магазинів, а також їхній «розкрутці» інструментами SMM (*Social media marketing*) та SEO (*Search engine optimization*); формування електронних комерційних каталогів виробників-продавців тощо.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що інноваційні технології стають невід'ємною частиною сучасного агробізнесу, вирішальним чинником підвищення його ефективності й конкурентоспроможності. Однак, попри активне впровадження підприємствами АПК виробничих інновацій, для досягнення максимального економічного ефекту вкрай необхідною є діджиталізація управління комерційною діяльністю. Це зумовлено значним впливом комерційних процесів на отримуваний підприємством дохід, який є основою для подальшого розвитку усіх його підсистем: виробничої, маркетингової, фінансової та ін.

Автоматизацію управління комерційною діяльністю сільськогосподарських підприємств забезпечують сучасні CRM-, SRM-, SCM-, PLM-, BPM-системи. Їх можна застосовувати як самостійні рішення або як модулі інтегрованих ERP-систем. Операційні можливості означених систем дають змогу автоматизувати процеси закупівель ресурсів, реалізації продукції, взаємодії з клієнтами, маркетингову діяльність, управління запасами та ланцюгами постачання, транспортні операції, фінансову діяльність, документообіг, а також ефективно здійснювати функції планування, організації, аналізу, контролю, прогнозування комерційних операцій.

Позитивним трендом ринку ІТ-продуктів є адаптація класичних CRM- та інших подібних систем до потреб аграрного бізнесу. Їхній функціонал дає змогу налаштувати індивідуальні бізнес-процеси і функції під конкретні сфери діяльності та розміри підприємства. А застосування хмарних платформ і спрощених версій програм робить їх фінансово доступними для фермерів та інших невеликих виробників. Це вкрай важливо для підвищення ефективності діяльності суб'єктів малого підприємництва і збереження диверсифікованого сільськогосподарського виробництва та конкурентного аграрного ринку.

Одним із найпростіших і найдоступніших способів підвищення ефективності управління комерційною діяльністю сільськогосподарських підприємств є інтернет-закупівлі та продаж продукції. З огляду на недоліки та обмеження деяких форм е-комерції важливим напрямом ІТ-індустрії стає розвиток інтерактивних торговельних платформ, які дають змогу здійснювати комерційні угоди прозоро та без посередників. Засобом досягнення цієї мети є застосування для їхньої розробки технології блокчейн.

Сприяння впровадженню аграріями електронних систем управління повинно стати стратегічним напрямом інноваційної політики держави у сфері АПК. Серед її організаційних, фінансових, інформаційних та інших заходів з реалізації ключового значення має підтримка розробок цільових програмних продуктів ІТ-компаніями та демонстрація їхніх переваг широкому колу користувачів. Кількісне обґрунтування економічного ефекту від впровадження ІТ управління комерційними бізнес-процесами є перспективним предметом подальших наукових досліджень.

Бібліографічний список

1. Аграрний бізнес у цифрову епоху – українські реалії. *На часі*. URL: <https://nachasi.com/2018/10/02/it-zemlerobstvo> (дата звернення: 12.03.2020).
2. Дідич З. «Інтернет речей»: можливості та перспективи їх використання у сільському господарстві України. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11. № 1–2. С. 88–93.
3. ІТ інновації в агробізнесі. 8 ключових напрямків, про які Вам варто дізнатись. *Агропортал*. URL: <https://uhbdp.org/ua/news/innovatsiji-v-apk/1306-it-innovatsii-v-ahro-biznesi-8-kliuchovykh-napriamkiv-pro-iaki-vam-var-to-diznatys> (дата звернення: 10.03.2020).
4. Дугінець Г. В. Концепція «Інтернет речей» у глобальному виробництві: досвід для України. *Економіка і регіон*. 2018. № 1 (68). С. 127–133.
5. Руденко М. Особливості формування механізму цифровізації управління в сільськогосподарських підприємствах. *Вісник ЛНАУ: економіка АПК*. 2019. № 26. С. 20–28.
6. Руденко М. Технології цифрової трансформації сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2019. № 23. С. 8–18.
7. Старинець О. Г. Використання ІТ-інновацій у діяльності підприємств аграрної сфери. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 26, ч. 2. С. 66–70.
8. Швиденко О.М. Особливості застосування інтернет-маркетингу в сільському господарстві США. *Агроінком*. 2013. № 4–6. С. 11–14.
9. CRM-системи – що це таке і в чому їхня користь для бізнесу? URL: <https://lemarbet.com/ua/razvitie-internet-magazina/crm-sistemy> (дата звернення: 10.03.2020).
10. URL: <https://www.bitrix24.ua> (дата звернення: 11.03.2020).
11. URL: <https://itelligencegroup.com/ua/products/sap-s4hana-for-agribusiness> (дата звернення: 12.03.2020).
12. URL: <https://www.Latifundist.com> (дата звернення: 12.03.2020).

Стаття надійшла 27.03.2020

**МЕТОДИКА РОЗРАХУНКУ СПРОМОЖНОСТІ
ДЛЯ УТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ
(на прикладі Малехівської, Грибовицької та Грядівської місцевих Рад
Жовківського району Львівської області)**

Н. Михалюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5125-7872

Ю. Дубневич, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-4843-6239

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.028>

Михалюк Н., Дубневич Ю. Методика розрахунку спроможності для утворення об'єднаної територіальної громади (на прикладі Малехівської, Грибовицької та Грядівської місцевих рад Жовківського району Львівської області)

Територіальна громада займає одне з важливих місць у теоретичних і прикладних дослідженнях останніх років в Україні, зокрема, в контексті формування фундаменту якісно нової системи місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування, як і держава, є інститутом організації суспільного життя. Вирішення проблем розвитку територіальних громад сьогодні неможливе без дослідження їхньої спроможності, що дасть змогу оцінити переваги та ризики об'єднання, визначити потребу в пошуку додаткових коштів та упорядкуванні видатків, побачити слабкі та сильні сторони громади, спрямувати зусилля на зміцнення фінансової спроможності та на раціональне використання коштів з метою надання якісних публічних послуг. Критеріями оцінки рівня спроможності є: чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади; чисельність учнів, які здобувають освіту в закладах загальної середньої освіти, розташованих на території спроможної територіальної громади; площа території спроможної територіальної громади; індекс податкоспроможності бюджету спроможної територіальної громади; частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету спроможної територіальної громади. Після відповідних розрахунків ми можемо стверджувати, що завдяки реформі децентралізації управління в Україні створена територіальна громада буде спроможною за наявності власних ресурсів (кадрових, фінансових, економічних тощо) забезпечити розвиток території, якісне надання соціальних послуг та сприяти зростанню добробуту її жителів та загалом України.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, реформа, спроможність, місцеве самоврядування.

Mykhailiuk N., Dubnevych Yu. The methods to estimate the capacity to form an amalgamated territorial community (based on the examples of Malekhiv, Hrybovychi and Hriada local councils of Zhovkva district Lviv region)

A territorial community occupies one of the important places in theoretical and applied research in recent years in Ukraine, in particular in the context of forming the fundamentals of a principally new system of local self-government. Local self-government, along with the state, is an institution of public life. There is a scientific problem of the study in the fact that the research on the development of local communities is currently impossible without studying their capacity, which will assess the benefits and risks of such association, determine the need for additional funds and expenditures. It will also provide an opportunity to see the strengths and weaknesses of the community, focus efforts on strengthening financial capacity and the rational use of funds to provide quality public services to community residents. The criteria for assessing the level of capacity include the population, living permanently on the territory of the affluent territorial community; the number of students receiving education in general secondary education institutions, located on the territory of the affluent territorial community; the area of the affluent territorial community; index of tax capacity of the budget of the capable territorial community; the share of local taxes and fees in the budget revenues of the affluent territorial community. Having made the appropriate calculations, one can conclude that due to the decentralization of governance in Ukraine, the established territorial community will be capable to ensure the development of the territory, quality social services and promote welfare of their residents and Ukraine, under the available resources (human, financial, economic, etc.).

Key words: amalgamated territorial community, reform, capacity, local self-government.

Постановка проблеми. Сьогодні ми перебуваємо на перехідному етапі, коли оновлюються державні кадри, відбуваються реформи, встановлюються довготривалі відносини та співпраця з

ЄС. Однією з важливих реформ, що відкриває шлях до подальших значних перетворень, є реформа децентралізації управління, яка передбачає формування територіальних громад із враху-

ванням потреб і позицій їхніх жителів. Питання територіальних громад займає одне з важливих місць у теоретичних і прикладних дослідженнях вітчизняних учених, зокрема в контексті побудови фундаменту якісно нової системи місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науково-теоретичні засади формування фінансової спроможності територіальних громад висвітлено в працях А. Аффлека, Дж. Кендалла, Р. Масгрейва, М. Міллера, Е. Остром, Д. Фуллера та ін. Дослідженням окресленої проблеми присвячені публікації вітчизняних науковців, зокрема, І. Вахович, Г. Возняк, Ю. Ганушака, І. Коліушко, Ю. Петрушенко, І. Сторонянської, А. Ткачука та ін. Слід зазначити, що фахівці віддають перевагу інноваційним підходам до управління фінансовими ресурсами територіальних громад та іншими інструментами розбудови територій.

Науковці Г. Черевко та І. Черевко особливу увагу приділяли зрівноваженому розвитку сільських територій [6]. З огляду на це окреслено аспекти формування спроможних територіальних громад [1; 4]. Однією зі складових спроможності, як відомо, є ресурсна, зокрема фінансова. Фінансовому забезпеченню спроможності територіальних громад особливу увагу приділили М. Гончаренко [2], Т. Гургула [3]; І. Сторонянська та А. Пелехатий [5].

Постановка завдання. Основними завданнями нашого дослідження є розгляд теоретичних засад, здійснення аналізу інструментарію забезпечення фінансової спроможності територіальних громад та окреслення перспектив його впровадження завдяки методикам оцінювання останньої.

Виклад основного матеріалу. Територіальна громада нині, насамперед об'єднана (ОТГ), займає одне з важливих місць у теоретичних і прикладних дослідженнях останніх років в Україні, зокрема в контексті формування фундаменту якісно нової системи місцевого самоврядування. Тому вивчення питання об'єднання громад Малехівської, Грибовицької та Грядівської сільських рад сьогодні неможливе без виявлення їхньої спроможності, зокрема фінансової, певний рівень якої є, безперечно, результатом бюджетного та податкового реформування, що відбувається в Україні. Так, для формування перспективної ОТГ важливим є попередній розрахунок її фінансової

спроможності, який допоможе оцінити переваги та ризики такого об'єднання, визначити потребу в пошуку додаткових коштів та упорядкуванні видатків. Такий аналіз також дає змогу проаналізувати та порівняти результати власної фінансової діяльності з результатами інших громад як своєї області, так і сусідніх. Окрім того, він покаже слабкі та сильні сторони громади, куди спрямувати зусилля для зміцнення фінансової спроможності та раціонального використання коштів з метою надання якісних публічних послуг.

Місцеве самоврядування, як і держава, є інститутом організації суспільного життя. Відокремлення особливих функцій і завдань, покладених на місцеві органи влади, є об'єктивною причиною появи фінансів цих органів. У спроможних територіальних громадах органи місцевого самоврядування мають забезпечити надання всіх необхідних громадянам публічних послуг, тобто бути спроможним адміністративним центром із надання послуг населенню. Складові спроможності громад показано на рисунку.

Існують різні підходи та думки щодо трактування категорії «фінансовий ресурс територіальної громади». Під нею розуміють надходження до місцевих бюджетів та цільових позабюджетних фондів адміністративно-територіальних одиниць, доходи домогосподарств, фінансові ресурси суб'єктів підприємницької діяльності та фінансово-кредитних установ, а також фінансові ресурси, залучені ззовні для забезпечення соціально-економічного розвитку території. Окрім цієї категорії, для окреслення поняття «фінансова спроможність» вагомим є визначення та наявність фінансових резервів, які спільно з фінансовими ресурсами територіальної громади формують її фінансовий потенціал.

У розрахунку спроможності територіальної громади належить керуватись методичними рекомендаціями щодо оцінки рівня спроможності, підготовленими Директоратом з питань розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою Мінрегіону на виконання пункту 3 доручення Прем'єр-міністра України О. Гончарука від 11.11.2019 № 39919/1/1-19 за результатами селекторної наради під головуванням Прем'єр-міністра України з питання реалізації програм і проєктів регіонального розвитку, що відбулася 8 листопада 2019 р., а далі постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214 в редакції від 24 січня 2020 р. (постанова КМУ № 34).

Рис. Основні складові спроможності громади.

Критеріями оцінки рівня спроможності є: чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади; чисельність учнів, що здобувають освіту в закладах загальної середньої освіти, розташованих на території спроможної територіальної громади; площа території спроможної територіальної громади; індекс податкоспроможності бюджету спроможної територіальної громади; частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету спроможної територіальної громади.

У разі невідповідності хоча б одній із вимог, встановлених у пункті 5 вказаних методичних

рекомендацій, територіальна громада не може вважатися спроможною, а оцінка рівня її спроможності не здійснюється з огляду на недоцільність.

Оцінка рівня спроможності територіальних громад здійснюється на основі критеріїв з урахуванням граничних значень: чисельність населення – 3000 осіб; площа – 200 км²; індекс податкоспроможності – 0,3; частка місцевих податків та зборів – 10 %.

Рівень спроможності залежить від значення показника, який відображає певний критерій оцінки (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень спроможності об'єднання територіальної громади

Критерій оцінки	Показник	Числове значення	Рівень спроможності
1	2	3	4
Чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади			
	до 3 тис. осіб	0,3	Низький
	від 3 до 7 тис. осіб	0,6	Середній
	понад 7 тис. осіб	1	Високий
Об'єднана громада	7312	1	Високий
Чисельність учнів, що здобувають освіту в закладах загальної середньої освіти, розташованих на території спроможної територіальної громади			
	до 300 осіб	0,3	Низький
	від 300 до 500 осіб	0,6	Середній
	понад 500 осіб	1	Високий

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Об'єднана громада	1118	1	Високий
Площа території спроможної територіальної громади			
	до 200 км ²	0,3	Низький
	від 200 до 400 км ²	0,6	Середній
	понад 400 км ²	1	Високий
Об'єднана громада	35,87	0,3	Низький
Індекс податкоспроможності бюджету спроможної територіальної громади			
	до 0,3	0,3	Низький
	від 0,3 до 0,9	0,6	Середній
	понад 0,9	1	Високий
Об'єднана громада	3,8	1	Високий
Частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету спроможної територіальної громади			
	до 20 %	0,3	Низький
	від 20 до 40 %	0,6	Середній
	понад 40 %	1	Високий
Об'єднана громада	Понад 40 %	1	Високий

Оцінка рівня спроможності територіальних громад здійснюється на основі суми числових значень критеріїв оцінки.

Оціночний рівень спроможності спроможних територіальних громад визначається на основі суми числових значень критеріїв оцінки рівня спроможності і становить:

- низький рівень спроможності – від 1,5 до 2,1;
- середній рівень спроможності – від 2,2 до 3,8;
- високий рівень спроможності – від 3,9 до 5.

За показниками територіальна громада, яку ми розглядаємо, має загальну оцінку 4,3, що свідчить про її високий рівень спроможності.

Слід зазначити, що оцінка спроможності громад є надважливою ще до їхнього об'єднання. Тому здійснимо аналіз на основі переліку показників (табл. 2).

Громада забезпечена фінансовими ресурсами для виконання своїх видаткових повноважень і має потенціал для розвитку, про що свідчать розрахунки в табл. 3.

Таблиця 2

Рівень спроможності у розрізі сільських рад

Назва ради	Населені пункти	Населення всього	Діти шкільного віку	Податко-спроможність	Коефіцієнт спроможності громади	Площа території, га
Малехівська сільська рада	с. Малехів	3300	482		2,4	579,1
Грибовицька сільська рада	с. Грибовичі с. Малі Грибовичі с. Збиранка	2381	373		0,41	712,6
Грядівська сільська рада	с. Гряда с. Воля-Гамулецька	1661	263		0,26	2296
Разом		7342	1118	3,8	0,621	3587,7

Виконання доходів за за січень–грудень 2019 р, тис. грн

Назва місцевої ради району	План на 2019 рік	План із внесеними змінами на 2019 рік	Факт виконання за січень-грудень 2019 року	Виконання до плану на 2019 р., %	Виконання до плану з внесеними змінами на 2019 р., %	Відхилення факту від плану
Грибовицька	3170,0	3430,0	3530,3	111,4	102,9	100,3
Грядівська	1051,6	1334,0	1420,1	135,0	106,5	86,1
Малехівська	13500,0	17727,5	18437,7	136,6	104,0	710,2
Разом по ОТГ	17721,6	22491,5	23388,1	127,6	104,4	896,6

Як бачимо, в рада протягом року відбувалося зростання доходів загалом на 27 % відповідно до запланованих.

Вважаємо, що завдяки реформі децентралізації управління в Україні створена територіальна громада буде спроможною за наявності власних ресурсів (кадрових, фінансових, економічних тощо) забезпечити розвиток території, якісне надання соціальних послуг та сприяти зростанню добробуту жителів і загалом України.

З метою оцінки фінансової спроможності конкретної територіальної громади пропонуємо методику, що передбачає такі етапи аналізу:

1) аналіз кількісних характеристик і фінансової спроможності бюджету ОТГ; аналіз практичних проблем бюджетування на рівні ОТГ, оцінка використання бюджетних коштів тощо;

2) аналіз боргоспроможності бюджету ОТГ, в тому числі місцевих запозичень, місцевих гарантій та муніципального боргу;

3) аналіз використання цільових бюджетних і позабюджетних фондів, зокрема соціального спрямування;

4) оцінка можливостей для формування власних фінансових ресурсів, залучення альтернативних джерел доходів.

Ми розрахували економічні показники спроможності Малехівської ОТГ (табл. 4).

Перші два показники визначають загальну бюджетну спроможність будь-якої громади. Якщо $КС < 1$, то громаді вистачає надходжень із власних податків та інших доходів для покриття необхідних витрат. Чим більше значення КВБЗ, тим краще. У Малехівській ОТГ коефіцієнт спроможності (КС) складає 0,621, а коефіцієнт власного бюджетного забезпечення (КВБЗ) тис. грн/особу – 3,18, що свідчить про її високу бюджетну спроможність. Важливими показниками є частка (%) витрат на владу, які складаються з оплати праці ПОМС та утримання органу влади, від загальних витрат і кількості населення на одну ПОМС. У Малехівській ОТГ перші складають 22 %, що показує ефективність утримання місцевої влади. Чим менші витрати на владу і більше населення на одну ПОМС (в Малехівській ОТГ це – 244 людини), тим вища ефективність.

Таблиця 4

Показники спроможності ОТГ

Показник	Формула для розрахунку	Результат розрахунку
Коефіцієнт спроможності (КС)	Видатки / (Податки + Доходи)	0,621
Коефіцієнт власного бюджетного забезпечення (КВБЗ), тис. грн/особу	(Податки + Доходи) / Кількість населення	3,18
Витрати на владу, %	Видатки на утримання органу влади / Видатки	0,227
Населення на одну посадову особу місцевого самоврядування (ПОМС)	Кількість населення / Кількість ПОМС	244
Найбільші податки, %	(Земельний податок + Єдиний податок) / Податки	0,33
Ефективність витрат на дошкільну освіту, тис. грн/дитину	Витрати на дошкільну освіту / Кількість дітей дошкільного віку	4
Ефективність витрат на шкільну освіту, тис. грн/дитину	Витрати на шкільну освіту / Кількість дітей шкільного віку	0,75

Неабияке значення мають податки, оскільки складають значну частину надходжень до бюджету ОТГ. Для сільських ОТГ – це земельний податок і єдиний податок, для ОТГ взагалі ще додаються ПДФО і акцизний збір. Для сільських і селищних громад важливим показником є ефективність земельного податку, яка визначає надходження в перерахунку на 1 га землі.

Наступні розраховані показники відображають фінансову ефективність різних видів забезпечення населення, яка вираховується у вигляді видатків, що нормовані на 1 особу (дитину). Саме ці показники свідчать про те, як буде змінено фінансове наповнення обслуговування населення, власне кажучи, що є пріоритетним завданням місцевої влади, особливо сільських територій.

Висновки. Отож, складовими фінансової спроможності територіальної громади є: бюджетна, інвестиційна, грантова, кредитна, земельні ресурси ОТГ, співробітництво громад. Кожна складова має набір інструментів, кожен з яких прямо чи опосередковано впливає на фінансову спроможність громади. Тому для формування перспективної об'єднаної територіальної громади важливим є попередній розрахунок її фінансової спроможності, який дає змогу оцінити переваги та ризики такого об'єднання, визначити потребу в пошуку додаткових коштів та упорядкуванні видатків. Фінансова спроможність ОТГ має неабияке значення в подальшому її функціонуванні з метою соціально-економічного розвитку.

Вважаємо, територіальна громада, яку ми розглянули, буде спроможною за наявності власних ресурсів (кадрових, фінансових, економічних тощо) забезпечити розвиток території, якісне надання соціальних послуг і сприяти зростанню добробуту своїх жителів та загалом України.

Бібліографічний список

1. Баб'юк І., Чепель О. Основні аспекти формування спроможних територіальних громад. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/miscve-samovtyaduvannya/463/> (дата звернення: 15.03.2020).
2. Гончаренко М. В. Механізми формування фінансових ресурсів територіальних громад в умовах децентралізації. 2017. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2017-2/doc/2/03.pdf> (дата звернення: 10.03.2020).
3. Гургула Т. В. Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. 2017. URL: <http://msu.edu.ua/visn/wp-content/uploads/2017/05/1-7-1-2017-21.pdf> (дата звернення: 12.03.2020).
4. Козіна В. Формування спроможних територіальних громад. *Держслужбовець*. 2015. № 5. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2015/may/issue-5/article-7879.html> (дата звернення: 11.03.2020).
5. Сторонянська І. З., Пелехатий А. О. Фінансове забезпечення розвитку територіальних громад у контексті адміністративно-територіальної реформи. 2014. URL: http://ird.gov.ua/pe/re201403/re201403_228-StoronyanskaIZ,PelehatyyAO.pdf (дата звернення: 01.03.2020).
6. Черевко Г., Черевко І. Зрівноважений розвиток сільських територій. *Аграрна економіка*. 2010. Т. 3, № 1-2. С. 57–66.

Стаття надійшла 25.03.2020.

ОРГАНІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО АНАЛІЗУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В РОЗРІЗІ РАЙОНІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л. Войнич, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-8079-0289

Р. Попівняк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-0258-3994

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2020.27.034>

Войнич Л., Попівняк Р. Організація стратегічного аналізу сільськогосподарського виробництва в розрізі районів Львівської області

Обґрунтовано необхідність реалізації стратегічного управління як передумови підвищення ефективності сільськогосподарської діяльності та забезпечення економічного зростання аграрних підприємств у ринкових умовах господарювання. Це й свідчить про необхідність проведення досліджень щодо методологічних засад формування стратегій економічного розвитку аграрних підприємств.

Розглянуто основні питання практичного застосування методів оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва за сучасних умов ведення бізнесу. Проведено оцінку районів досліджуваної області на забезпеченість ресурсами, рівень і результати розвитку сільського господарства. Сформовано напрями стратегічного управління сільськогосподарським виробництвом досліджуваних районів через формування загальної оцінки фінансового стану, ресурсного забезпечення та результатів ведення сільськогосподарської діяльності.

Розрахунок інтегральних індексів оцінки ефективності господарювання сільськогосподарських підприємств дав змогу порівняти райони за забезпеченістю ресурсами, ефективністю їхнього використання та ефективністю сільськогосподарського виробництва. Аналіз регіональних відмінностей на основі розрахунку інтегральних показників дав змогу проранжувати райони та визначити рейтинг районів за виділеними блоками показників.

Запропоновано застосування ресурсоощадних технологій виробництва сільськогосподарської продукції за техніко-технологічної модернізації та діджиталізації операційного процесу.

Ключові слова: ринок, стратегічний менеджмент, стратегічний аналіз, ресурсоощадні технології, діджиталізація виробництва.

Voinycha L. Popivniak R. Organization of the strategic analysis of agricultural production in terms of the districts of Lviv region

The main purpose of this article is to substantiate the problems of strategic management and to organize a strategic analysis of agro-industrial sectors of the studied area.

The research confirms the necessity of introduction of the strategic management as a prerequisite for improvement of the efficiency of agricultural activity and ensuring the economic growth of agricultural enterprises in the market conditions. It indicates the need to shape the methodological basis for the strategy of economic development of agricultural enterprises.

The work considers the main issues of practical application methods in estimation of agricultural production competitiveness under modern business conditions, and evaluates the rating of studied area districts for the resource potential and the level and results of agriculture development. The directions of strategic management of agricultural production in the studied areas have been outlined by forming a general assessment of the financial status, resources, and results of agricultural activities.

The calculation of integrated economic efficiency assessment indices of agricultural enterprises made it possible to compare areas in terms of resource availability, resource efficiency, and agricultural production efficiency. The analysis of regional differences based on the calculation of integral indicators secured districts ranking by the allocated blocks of indicators.

It is proposed to use resource-saving technologies for agricultural production while using technological and technological modernization and digitization of the operational process.

Key words: market, strategic management, competitiveness, resource-saving technologies, digitization of production.

Постановка проблеми. Найважливішою проблемою для будь-якого підприємства, що функціонує в ринкових умовах, як відомо, є забезпечення його виживання та подальшого економічного розвитку в перспективі. Отже, постановка цілей, розробка оптимального набору стратегій довго-

строкового економічного розвитку нині є основним завданням і для сучасних агровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення для підвищення ефективності господарської діяльності та забезпечення еконо-

мічного зростання аграрних підприємств у ринкових умовах господарювання має формування та відповідно реалізація стратегічного розвитку. Це й свідчить про необхідність проведення досліджень щодо формування методологічних засад стратегій економічного розвитку аграрних підприємств [1].

Основні концепції теорії конкуренції та стратегічного управління широко представлено в доробку зарубіжних учених, насамперед представників класичної політекономії, зокрема А. Сміта та Д. Рікардо. Неабияке значення мають дослідження А. Маршалла, Є. Чемберліна, Д. Робінсона, П. Хайне, Дж. Стіглера, М. Портера, П. Самуельсона та ін. Серед вітчизняних дослідників проблемам організації стратегічного управління присвятили свої праці М. Малік, Б. Пасхавер, Р. Фатхундінов, О. Шпичак, а також В. Андрійчук [1], С. Кваша [3], Л. Кобиляцький [4], М. Ковальчук [5] та ін.

Дослідження свідчать, що методологія формування стратегічного розвитку становить собою впорядковану сукупність загальнометодологічних і загальнонаукових методів пізнання та специфічної методології [2]. В основу першого структурного елемента покладено теорію пізнання, діалектики й теорію функціонування ринкової економіки. Другий структурний елемент формування стратегій – система загальнонаукових методів, таких як аналіз та синтез, наукового спостереження, дедукції та індукції, традиції, аналогії, симбіоз історичного та логічного, моделювання соціально-економічних процесів, перехід від абстрактного до конкретного.

Третій структурний елемент базується на сукупності принципів і способів організації практичної діяльності, пов'язаної з розробкою прогнозів, планів, програм розвитку системи.

Отже, методологія формування стратегії розвитку передбачає вдале поєднання складових розробки стратегічних планів, програм, проектів, методологічних принципів і підходів, необхідної системи показників, а також методів складання та обґрунтування оптимальності прогнозних і планових показників суб'єктів господарювання.

Постановка завдання. З огляду на зазначене важливим завданням є оцінка рівня ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва відповідно до ринкових умов господарювання, формування та реалізації стратегічного управління виробничою та господарською діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Оцінка рівня ресурсно-технічного забезпечення повинна відбу-

ватися через порівняння фактичних показників у прив'язці до динаміки розвитку досліджуваних аграрних підприємств. Аналіз ресурсного й технічного забезпечення здійснювали через рейтингову оцінку господарської діяльності аграрних підприємств у розрізі районів Львівської області. Формування рейтингової оцінки дає змогу виявити ефективність ведення виробничої та господарської діяльності у сільськогосподарських підприємствах, порівняти їх у розрізі інших суб'єктів господарювання та відповідно визначити загальний рівень економічного розвитку сільських територій району [2].

Така система рейтингової оцінки є раціональною, бо дає змогу визначити місце району серед інших районів Львівської області, провести оцінку рівня розвитку сільськогосподарських підприємств районів, стимулювати тих, хто має гірші інтегральні показники, підвищити ефективність своєї діяльності. Сумуванням рейтингових оцінок формують інтегральну оцінку сільськогосподарських підприємств досліджуваних районів у балах, що складається за кожним показником, та визначають місце району в рейтингу розвитку агровиробництва області.

Загальну рейтингову оцінку районів за показниками ресурсного забезпечення та ефективністю діяльності аграрних підприємств було проведено так:

- 1) визначали відносний індекс діленням окремого значення кожного показника за кожним районом на найбільший показник в області;
- 2) встановлювали середній бал за кожним показником для окремого району діленням суми індексів у розрізі районів на загальну кількість показників;
- 3) визначали рейтинг кожного окремого району ранжуванням середніх балів.

Розрахунок інтегральних індексів оцінки ефективності господарювання сільськогосподарських підприємств дає змогу порівнювати райони за забезпеченням ресурсами, ефективністю використання ресурсів та ефективністю сільськогосподарського виробництва (див. рис.).

Найближче до центру опиняються райони з найнижчими рівнем забезпечення ресурсами, ефективністю використання ресурсів та ефективністю сільськогосподарського виробництва. Зокрема, до таких районів належать Яворівський, Перемишлянський, Турківський, Миколаївський, Дрогобицький.

Аналіз регіональних відмінностей на основі розрахунку інтегральних показників дав змогу проранжувати райони та визначити рейтинг ра-

йонів за виділеними блоками показників (табл. 1). Рейтингова оцінка показує забезпеченість ресурсами, рівень та результат їхнього використання сільськогосподарськими підприємствами досліджуваного регіону.

Дані свідчать, що найбільше забезпечені ресурсами Золочівський, Жидачівський, Сокальський, Самбірський і Стрийський райони.

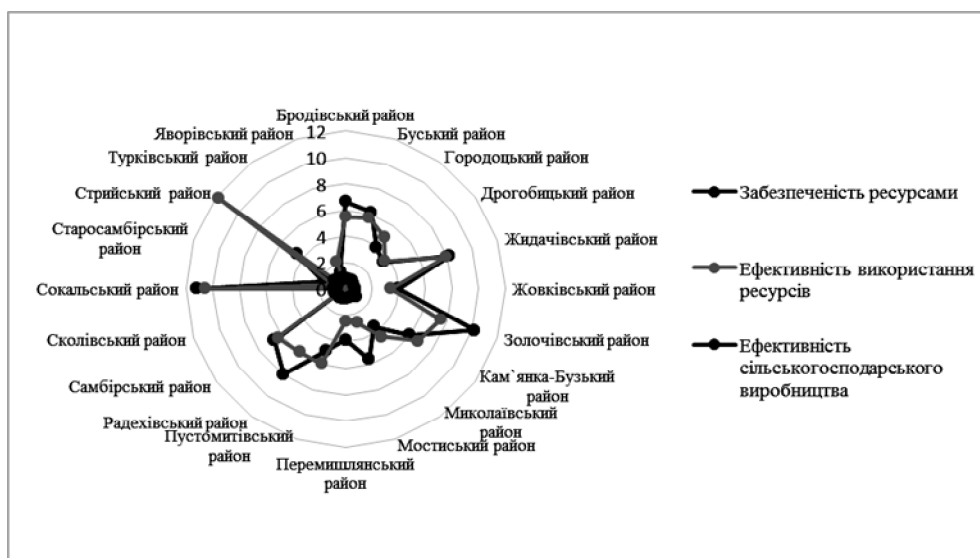

Рис. Оцінка ефективності господарювання сільськогосподарських підприємств досліджуваного району.

Таблиця 1

Інтегральні показники оцінки ефективності господарювання сільськогосподарських підприємств досліджуваного регіону

Район	Рейтинг району	Інтегральний показник оцінки		
		забезпеченість ресурсами	ефективність використання ресурсів	ефективність сільськогосподарського виробництва
Бродівський	8	6,7	5,5	0,83
Буський	9	6,1	5,7	0,7
Городоцький	11	3,9	4,9	0,77
Дрогобицький	15	3,4	3,6	0,67
Жидачівський	4	8,1	7,9	0,69
Жовківський	14	3,9	3,4	0,69
Золочівський	2	10,1	7,5	0,74
Кам'янка-Бузький	6	5,9	6,7	1
Миколаївський	13	3,5	4,5	0,71
Мостиський	12	5,6	2,7	0,67
Перемишлянський	16	3,8	2,5	0,77
Пустомитівський	10	4,9	5,9	0,77
Радехівський	5	7,9	5,9	0,79
Самбірський	7	6,6	6,3	0,67
Сколівський	19	0,1	0,1	0,91
Сокальський	1	11,1	10,6	0,96
Старосамбірський	18	1,7	1	0,62
Стрийський	3	4,5	11,8	1,06
Турківський	20	0,02	0,2	0,68
Яворівський	17	1,3	2,2	0,88

Сільськогосподарські підприємства інших районів Львівської області не використовують раціонально свої можливості.

Суб'єкти господарювання Жовківського, Городоцького, Бродівського районів мають сприятливі умови для розвитку господарської діяльності, але не використовують свій потенціал.

Найвищий рівень ефективності використання ресурсів виявлено у Кам'янка-Бузькому, Сокальському, Стрийському, Золочівському, Жидачівському районах. Тому відповідно сільськогосподарські підприємства у них мають високий та середній рейтинг за інтегральним індексом ефективності виробництва.

Формування комплексної рейтингової оцінки за показниками забезпеченості та ефективності використання виробничих ресурсів, ефективності діяльності агропідприємств є важливим для окреслення стратегічних напрямів розвитку суб'єктів господарювання в розрізі районів Львівської області.

Рейтингова оцінка сільськогосподарських підприємств Львівської області дала змогу запропонувати стратегії розвитку для господарств кожного району (табл. 2).

Найперспективнішими районами у Львівській області за ефективністю ведення сільськогоспо-

дарського виробництва є Самбірський, Кам'янка-Бузький, Радехівський, Жидачівський, Стрийський, Золочівський і Сокальський. У перспективі для них доцільно впроваджувати стратегію подальшого розвитку, яка передбачає розширення ринків збуту, підвищення якісних характеристик продукту, застосування ресурсоощадних технологій виробництва за використання техніко-технологічної модернізації та діджиталізації операційного процесу.

Сільськогосподарським підприємствам Жовківського, Миколаївського, Мостиського, Городоцького, Пустомитівського, Буського, Бродівського районів доцільно застосовувати стратегію стабілізації (підтримки), щоб зберегти та не втратити існуючу позицію. Зокрема, пропонуємо здійснювати пошук шляхів підвищення прибутковості та розвивати існуючі напрями виробництва продукції. Для сільськогосподарських підприємств Турківського, Сколівського, Старосамбірського, Яворівського, Перемишлянського, Дрогобицького районів можна рекомендувати застосовувати стратегію виживання через скорочення витрат, раціональне використання ресурсів, реструктуризацію або переорієнтацію.

Таблиця 2

Стратегії розвитку сільського господарства у районах Львівської області

Група районів	Стратегія
Самбірський Кам'янка-Бузький Радехівський Жидачівський Стрийський Золочівський Сокальський	Стратегія подальшого розвитку: – розширення ринку збуту; – підвищення якісних характеристик продукції; – застосування нових технологій та сучасної техніки.
Жовківський Миколаївський Мостиський Городоцький Пустомитівський Буський Бродівський	Стратегія стабілізації (підтримки): – підвищення прибутковості; – розвиток існуючих напрямів; – модифікація продукції.
Турківський Сколівський Старосамбірський Яворівський Перемишлянський Дрогобицький	Стратегія виживання: – скорочення витрат; – раціональне використання ресурсів; – реструктуризація; – переорієнтація.

Висновки. Обґрунтування стратегій розвитку галузей АПК показало, що можливості окремих із них доцільно визначати з урахуванням підтримання передусім продовольчої безпеки держави, а також нарощування експорту за тими видами продукції, які є конкурентоспроможними на зовнішньому ринку і близькими до раціональних норм споживання на душу населення в країні. Важливим завданням є не лише збільшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства, а й необхідність нарощування її обсягів, враховуючи якісні показники.

Бібліографічний список

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2005. 290 с.
2. Забуранна Л. В., Нідзельська Т. Л. Методичні підходи до оцінювання стратегічного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 3 (177). С. 142–150.
3. Кваша С. М. Конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції в умовах вступу України до СОТ. *Економіка України*. 2003. № 10. С. 79–86.
4. Кобиляцький Л. С. Управління конкурентоспроможністю. Київ: Зовнішня торгівля, 2003. 302 с.
5. Ковальчук М. І. Стратегічний аналіз у сільському господарстві: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2003. 259 с.

Стаття надійшла 22.03.2020

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТОВАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Ю. Кашуба, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-7168-6631

О. Брух, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-1117-0454

І. Бернацька, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-2233-9374

Г. Періг

ORCID ID: 0000-0003-0661-353X

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.039>

Кашуба Ю., Брух О., Бернацька І., Періг Г. Теоретичні аспекти формування конкурентоспроможності товарного виробництва

Сьогодні господарська діяльність ґрунтується на ринкових відносинах. Центральним поняттям, що виражає сутність ринкових відносин є конкуренція. Проблеми конкуренції та конкурентоспроможності до 90-х років ХХ століття в Україні не досліджували через відсутність необхідності, а зараз, в умовах чинної економічної системи та жорсткої конкурентної боротьби, це питання стає дуже актуальним. Розгляд сутності конкурентоспроможності підприємства є важливим як для економіки країни загалом, так і для окремих виробників, адже вона є запорукою отримання високого й стабільного прибутку, а також забезпечення життєдіяльності підприємства, його економічної безпеки та стабільного розвитку. Розуміючи це, вітчизняні товаровиробники ставлять перед собою таку мету: задоволення потреб, які існують на ринку, отримання максимального прибутку та збільшення обсягів збуту, розширення частки внутрішнього та зовнішнього ринку, забезпечення необхідного рівня якості та ціни продукції, що виробляється, впровадження нових технологічних процесів і модернізація обладнання.

В умовах переходу України до відкритої ринкової економіки боротьба за споживача на внутрішньому і зовнішньому ринках потребує створення і виробництва дійсно конкурентоспроможних товарів. З огляду на це виникає проблема пошуку економічно раціональних рівнів конкурентоспроможності товарів і витрат на їх досягнення.

В умовах конкурентного ринку діяльність будь-якої господарської одиниці обов'язково підлягає подвійному контролю. Зовнішній контроль проводять конкуренти, але не безпосередньо, а через якісні результати ринкової діяльності. Об'єктивну оцінку цієї діяльності дають врешті-решт покупці (споживачі).

Конкуренція – найефективніший і найдешевший метод економічного контролю, який не має собі рівних. Такого роду контроль вимагає від суспільства мінімальних витрат, він не тільки створює умови для забезпечення покупця товарами необхідної якості, а й сприяє виконанню цього у визначений строк. Це важлива динамічна сила, яка постійно підштовхує виробника до скорочення витрат виробництва та зниження цін, розширення виробництва та збуту, до боротьби за покупця, за покращання якості продукції.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентоспроможність продукції, споживчий попит, асортимент продукції, методика порівняльної оцінки конкурентоспроможності, товар-еталон.

Kashuba Yu., Brukh O., Bernatska I., Perih H. Theoretical aspects of formation of the commercial production competitiveness

Nowadays, business is based on market relations. The central concept that expresses the essence of market relations is competition. Until the 1990s in Ukraine, the study of competition and competitiveness problem was not done due to the lack of necessity. However today, in the conditions of the current economic system and fierce competition, that issue has become very relevant. Consideration of the essence of enterprise competitiveness is important both for the economy of the country as a whole and for individual producers, because it is a key aspect of a high and permanent profit, as well as a guarantee of the enterprise life, its economic security and stable development. Understanding this, domestic producers set the following goal, particularly meeting the needs that exist at the market, maximizing profits and increasing sales, expanding the share of domestic and foreign markets, ensuring the required level of quality and price of produced products, the introduction of new technological processes and equipment modernization.

In the context of Ukraine's transition to the open market economy, the fight for the consumer in the domestic and foreign markets requires creating and producing truly competitive goods. In this connection, there is a problem of finding economically rational levels of goods competitiveness and the costs of their achieving.

At the competitive market, performance of any business unit is a subject to double control. External control is carried out by competitors, not directly, but through qualitative results of market activity. The objective evaluation of this activity is ultimately made by the buyers (consumers).

Competition is the most efficient and cheapest method of economic control that is unmatched. This kind of control costs the society minimal costs, it not only creates the conditions for providing the buyer with the goods of the required quality, but also facilitates the implementation of this within a certain time. It is an important dynamic force that constantly pushes the manufacturer to reduce production costs and lower the prices, expand production and sales, fight for the buyer, and improve product quality.

Key words: competition, competitiveness, product competitiveness, consumer demand, product range, method of competitiveness, comparative assessment, product-standard.

Постановка проблеми. Результатом прогресуючого розвитку людського суспільства стало виникнення і формування явища конкуренції, яка у свою чергу є динамічною силою його розвитку. Конкуренція змушує суб'єкти діяльності не зупинятися на досягнутому, постійно рухатися і самовдосконалюватися. В умовах глобалізації посилення конкурентних позицій аграрних підприємств можливе через їхню участь в інтегрованих структурах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні основи дослідження конкурентоспроможності аграрних підприємств є предметом уваги багатьох учених-економістів – В. Арестенка, В. Смолінського, М. Бутко, О. Гапанович. Деякі автори трактують термін «конкуренція» як суперництво. Наприклад, Й. Шумпетер розглядає конкуренцію як суперництво старого з новим, з інноваціями; Г. Азосв – як суперництво на будь-якому терені між окремими юридичними чи фізичними особами, зацікавленими в досягненні однієї й тієї самої мети.

Серед вітчизняних і зарубіжних учених вагомий внесок в розробку теорії конкурентоспроможності підприємства зробили В. Вітлінський, П. Верченко, С. Гаврилюк, І. Мойсеєнко, Я. Наконечний, Т. Ткаченко, А. Сігал.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження було узагальнення теоретико-методичних аспектів формування та забезпечення конкурентоспроможності товарного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні поки ще не існує чіткого, прийнятого більшістю вчених визначення поняття конкуренції товарного виробництва як категорії ринкових відносин. Перші, найбільш цілісні трактування цього поняття з'явилися в середині XVIII ст., а до середини XX ст. сформувалися загальні уявлення про суть конкуренції та основні її рушійні сили.

У ринковій системі господарювання категорія «конкурентоспроможність» – одна з основоположних, тому що в ній концентровано відображаються економічні, науково-технічні, виробничі, організаційно-управлінські, маркетингові та інші можливості не лише окремого господарства, регіону, а й країни загалом. Глобалізація ринків, масштабне проникнення іноземних товарів на український ринок переводять проблему управління конкурентоспроможністю промисловості до пріоритетних управлінських завдань, успішне виконання яких забезпечить виживання й розвиток галузі в новому середовищі. Визначення рівня конкурентоспроможності галузі, підприємства є актуальним завданням, що дає змогу обґрунтовано вибирати стратегічні напрями діяльності та шляхи досягнення конкурентних переваг. У свою чергу підвищення рівня конкурентоспроможності сприятиме залученню нових коштів на розробку нових технологій, активізацію інноваційної діяльності промисловості [1].

Однією з найважливіших задач розвитку українських підприємств є підвищення ефективності виробництва, забезпечення випуску необхідної кількості сучасних виробів та покращання їхньої якості, досягнення конкурентоспроможності продукції на світовому ринку.

Загострення конкурентної боротьби (за збут своєї продукції, за місце на ринку) між підприємствами змушує їх шукати нові засоби впливу на рішення покупців. Одним із таких шляхів є створення товарів поліпшеного рівня якості.

Передовий закордонний досвід свідчить, що якість, безперечно, є найвагомішою складовою конкурентоспроможності, але водночас, можливості реалізації продукції, крім якості, визначаються значною кількістю параметрів і умов, більшість з яких поширюється не тільки на товар, а й на підприємство і навіть країну. Споживчий попит є основним чинником, який впливає на формування асортименту, він спрямований на максимальне задоволення попиту споживача і водночас активно впливає на попит у бік його

розширення. Формування асортименту та споживчий попит у своєму розвитку взаємозв'язані. Суттєві зміни в попиті повинні відображатися у сформованому асортименті.

При формуванні асортименту продукції (товарів) враховуються деякі особливості попиту. Попит на непродовольчі товари менш стійкий, ніж на продовольчі, яким притаманний високий ступінь стійкості, а в окремих випадках – консервативність. Споживач звикає до конкретних видів продукції, тому важливо досягти стабільності у формуванні асортименту таких товарів, забезпечуючи їхній безперебійний продаж.

При формуванні асортименту товарів треба враховувати чинник взаємної заміни. У разі відсутності у продажі потрібного товару покупець, як правило, не відкладає покупку, а шукатиме йому заміну. На формування асортименту впливає також характер попиту. Розрізняють попит стійкий, альтернативний та імпульсивний.

Суттєвим чинником формування асортименту є ціна товару. Покупець обов'язково визначає для себе граничну ціну або діапазон цін, у межах якого він збирається заплатити за покупку. Тому одним із критеріїв раціонального формування асортименту продукції є забезпечення порівняння продукції з різною ціною [5, с. 41].

Формування асортименту продукції на підприємстві дає змогу забезпечити задоволення споживчого попиту, підвищення економічної ефективності підприємства та рівня обслуговування замовників (населення).

Для виникнення конкуренції потрібні певні умови. Серед них найважливіші такі: наявність на ринку великої кількості незалежно діючих виробників одного й того самого продукту чи послуги, свобода вибору господарської діяльності виробників, відповідність між попитом і пропозицією, наявність на ринку засобів виробництва, що дає змогу вільного вибору господарської діяльності [7].

Конкурентоспроможність товару відображає його здатність якнайповніше відповідати запитам покупців порівняно з аналогічними товарами, представленими на ринку. Вона визначається конкурентними перевагами: якістю товару, його технічним рівнем, споживчими властивостями, цінами, встановлюваними продавцями товарів; перевагами в гарантійному і післягарантійному сервісі, рекламі, іміджі виробника, а також ситуацією на ринку, коливанням попиту. Високий рівень конкурентоспроможності товару свідчить про доцільність його виробництва і можливості вигідного продажу.

За великої кількості чинників конкурентоспроможності товару на ринку пріоритетну роль відіграють такі:

- корисність для потенційного покупця (споживча вартість або здатність задовольнити вимоги, які ставлять до цього типу й виду товару споживачі);

- ціна товару (за однакової корисності покупець віддасть перевагу дешевшому товару, але може придбати і дорожчий, якщо він виявиться для нього кориснішим; виняток – престижні або статусні товари, придбання яких необхідне для підтримки певного соціального статусу покупця);

- інноваційність продукції (введення важливої для покупця новизни у товар, що робить його оригінальним (ексклюзивним)).

Критерій конкурентоспроможності товару – це якісна та (або) кількісна характеристика продукції, що виступає основою для оцінки її конкурентоспроможності.

Поряд з цими критеріями виділяють також організаційні критерії (умови збуту, якість обслуговування і післяпродажну діяльність), але їх неможливо виміряти навіть за допомогою бальної шкали через вплив на них занадто великої кількості чинників.

Конкурентоспроможність товару – це не маневрування в ринковому просторі і в часі, а, головне, максимальне врахування вимог і можливостей конкретних груп покупців. Основні критерії конкурентоспроможності товарів показано в таблиці.

Є багато методик оцінки конкурентоспроможності товарів (послуг), які застосовують на практиці. Розглянемо детальніше методику порівняльної оцінки конкурентоспроможності (порівняння з еталоном).

Загальне оцінювання конкурентоспроможності товару відповідно до цієї методики здійснюють у три послідовні етапи:

- 1) проведення аналізу ринку та вибір найбільш конкурентоспроможного товару – зразка.

- 2) визначення сукупності параметрів товарів для порівнювання.

- 3) проведення розрахунків інтегрального показника конкурентоспроможності товару, який необхідно оцінити.

Товар-еталон має повністю відповідати нормативним вимогам майбутнього ринку. Товар-еталон має повністю відповідати нормативним вимогам майбутнього ринку.

Основні критерії конкурентоспроможності товарів

Критерій	Сутнісна характеристика
Рівень якості товару та його стабільність	Якість як основна характеристика товару – це здатність фірмового товару виконувати свої функції. Рівень якості – відносна характеристика, заснована на порівнянні показників якості продукції й аналога конкурента [3].
Соціальна адресність	Соціальна адресність – відповідність характеристик продукції специфічним потребам соціальної групи споживачів (пов'язані з демографічними і поведінковими ознаками – з особливостями сприйняття нових товарів; уявленнями про комфортність, красу, чутливістю до ціни; рівнем доходу) або конкретного покупця [3].
Споживча новизна товару	Новий товар – це предмет споживання, який задовольняє нові потреби людини або, порівняно з товаром-попередником, повніше задовольняє потреби, що склалися. Якщо об'єктом оцінки новизни є новизна споживчих властивостей, а суб'єктом – кваліфікований споживач, то її слід вважати споживчою новизною [3].
Інформативність товару	Інформативність продукції – здатність виражати свою суспільну цінність через інформацію про конкурентні переваги. Результат передкупівельної альтернативи (оцінки варіантів вибору товару) значною мірою залежатиме від отримуваної споживачем інформації про конкурентні переваги продукції [3].
Ціна споживання товару	Ціна як грошовий вираз вартості товару, слугує для непрямої зміни витраченого на виробництво товару суспільно необхідного робочого часу. Ціна споживання відображає повні витрати споживача з придбання й експлуатації продукції протягом терміну її служби [3].
Достовірність	Безпосереднім свідченням достовірності є спеціальне і захисне маркування товарів; сертифікати відповідності тощо. Опосередкованим свідченням достовірності слугують колективні знаки на тарі, статус експерта, який підтверджує достовірність товару, місце продажу товару [2].
Безпека	Безпека продукції – це безпека для життя, здоров'я, майна споживача і навколишнього середовища за звичних умов його використання, зберігання, транспортування і утилізації, а також безпека виконання роботи. Розрізняють: безпеку товару для людини, безпеку для навколишнього середовища (екологічність), безпеку виконання роботи [6].
Імідж товару	Імідж організації (підприємства) – популярність і репутація як надійного партнера, здатного забезпечити якість товарів, в строк виконати свої зобов'язання. Імідж підприємства переноситься і на його продукцію. Він визначається: виробником; замовником (продавцем); клієнтом (покупцем) [2].

Конкуренція змушує товаровиробників впроваджувати у виробництво інноваційні процеси й технології для зменшення витрат на виробництво. У такий спосіб вони підвищують якість товару та привертають увагу нових покупців, а отже, й збільшують власні прибутки. В умовах конкуренції завжди проявляється конкурентоспроможність, причому на різних рівнях, які необхідно враховувати в управлінні нею. Проведене дослідження доводить, що конкурентоспроможність підприємства – це складне багатогранне поняття, яке означає суперництво,

боротьбу за досягнення найкращих результатів, отримання конкурентних переваг через ефективне використання всіх наявних ресурсів, виготовлення та реалізацію конкурентоспроможної продукції та отримання прибутку від ведення ефективної господарської діяльності.

Висновки. Отже, підвищення конкурентоспроможності товарного підприємства залежить від ефективного використання всіх чинників, що дають змогу збільшити виробництво високоякісної продукції, знизити затрати праці та коштів,

удосконалювати систему техніко-технологічних й агротехнічних заходів виробництва продукції та збуту, запроваджувати нові технологічні проекти, які базуються на сучасних досягненнях аграрної науки. Одержання прибутків у розмірах, необхідних для забезпечення розширеного відтворення в сільському господарстві, сприяє прискоренню виходу галузі з фінансової кризи, дає змогу зміцнити експортний потенціал і надійність продовольчої безпеки.

Бібліографічний список

1. Должанський І. З. Конкурентоспроможність підприємства. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.

2. Господарське право України / М. К. Галянтич та ін. Київ: МАУП, 2005. С. 417–419.

3. Кобиляцький Л. С. Управління конкурентоспроможністю. Київ: Зовнішня торгівля, 2003. 304 с.

4. Лук'янець Т. І. Рекламний менеджмент. 2-ге вид., допов. Київ: КНЕУ, 2003. 440 с.

5. Мойсєєнко І. Є. Фінансове планування на підприємстві. *Фінанси України*. № 9. 2000. С. 32–36.

6. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 20.03.2020).

7. Ткаченко Т. І., Гаврилюк С. П. Проблеми розвитку конкуренції на туристичному ринку України: теоретичні та практичні аспекти. *Громадське харчування і туристична індустрія у ринкових умовах*: зб. наук. пр. Київ, 2001. С. 4–15.

Стаття надійшла 06.04.2020

СИСТЕМА РАНЬОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА РЕАГУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Л. Балаш, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5950-5236

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

О. Бінерт, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5436-0106

О. Лисюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5121-359

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.044>

Балаш Л., Бінерт О., Лисюк О. Система раннього попередження та реагування як елемент системи антикризового управління підприємством

Основну увагу зосереджено на важливості функціонування системи раннього попередження та реагування на кризу та її ролі у попередженні, визначенні й подоланні кризових ситуацій. Вивчено, що стабільне функціонування і розвиток підприємства можливі лише за умов захищеності суб'єкта господарювання на усіх стадіях його існування і залежать від впливу багатьох чинників, які є характерними для кожного суб'єкта господарювання, взаємозалежать між собою, діють системно, збільшуючи при цьому негативний вплив на діяльність підприємства. Висвітлено основні етапи системи раннього попередження та реагування, дано оцінку імовірності виникнення кризових ситуацій та здійснено аналіз можливих наслідків їхнього впливу. Розглянуто причини виникнення кризи, властиві саме аграрній сфері, для розуміння рівня її керованості сільськогосподарським підприємством. Досліджено, що кризові ситуації є наслідком дії певних чинників середовища існування підприємства, які можна поділити на внутрішні й зовнішні. Обґрунтовано результативність та ефективність використання системи раннього попередження та реагування в аграрному підприємстві в кризовій ситуації. Досліджено, що для реалізації антикризового управління в аграрних підприємствах варто керуватися його комплексним механізмом, базою системи раннього попередження та реагування на кризу закладено циклічність, що зумовлено змінами у середовищі підприємства й несталістю індикаторів. З метою дієвого управління кризою слід здійснювати моніторинг усіх змін у практиці підприємства з ретельним подальшим аналізом вжитих управлінських заходів і прийнятих рішень, у разі необхідності здійснювати корективи раніше сформованого плану виходу з кризової ситуації. Така циклічність управлінських впливів сприятиме ефективному прогнозуванню та попередженню виникнення кризових явищ на підприємстві, ґрунтуючись на відповідних заходах превентивного управління кризою.

Ключові слова: системи раннього попередження та реагування, антикризове управління, криза, кризові явища, кризова ситуація, превентивне антикризове управління.

Balash L., Binert O., Lysiuk O. The system of early warning and response as an element of anti-crisis management of enterprises

In this article, the main attention is paid to importance of functioning of the system of early warning and response to the crisis and also its role in warning determination and resolving crisis situation. In fact, stable enterprise working and development are available only under security conditionals of the entity on all degrees of its existence and depend on the influence of lots of factors, that are typical for every entity, and interdependent, works systemically, increasing negative effect on business activity. The main stages of the system of early warning and response are shown, the rating of probability of the crisis situation are given and the analysis of possible consequences of their influence is carried out. The reasons of occurrence of the crisis situation in the agricultural sector are considered for understanding its controllability by agricultural enterprise. It is explored, that crisis situation are the consequent of effect of some habitat factors of the enterprise, that can be distinguished into internal and external. The effectiveness and efficiency of using the system of early warning and response (SEWR) at the agricultural enterprise in a crisis situation is substantiated in the work.

The basis of the system of early warning and response to the crisis is cyclical due to changes in the environment of the enterprise and the instability of indicators. In carrying out the current management, the crisis should be monitored when it worked in practical enterprises in compliance with the presented experts who carried out management actions and decisions. If it is necessary, one can make adjustments to the previously formed plan to overcome the crisis. Such a cycle of managerial influences will contribute to the effective forecasting and prevention of crises in the enterprise, based on appropriate measures of preventive crisis management.

Thus, it is impossible to discard the probability of emergence of a crisis at an enterprise completely, because it is related to economic development. However, it is possible to resist the crisis and if the crisis is identified and onset of the crisis is diagnosed sooner, the company's losses will be smaller.

Key words: system of early warning and response, anti-crisis management, crisis, crisis phenomena, crisis situation, preventive anti-crisis management.

Постановка проблеми. У будь-якому підприємстві як економічній системі інколи виникають кризові ситуації, що можуть нести загрозу існуванню цієї системи. Щоб запобігти непоправному впливу таких процесів на організацію, застосовують антикризове управління як процес управління, що дає змогу менеджерам здійснювати свої функції так, аби оптимально усувати невідкладні проблеми. Якщо керівництво уміє забезпечити для підприємства умови розвитку на усіх етапах життєвого циклу, то лише тоді можна гарантувати його стійке функціонування.

У сільськогосподарських підприємствах кризи не виникають раптово, вони мають як свої ознаки, так і причини, як внутрішні, так і зовнішні. Фактично основа появи кризових явищ є в самій ринковій системі та її середовищі. У ній тісно переплетені невизначеність умов функціонування, мінливі орієнтації споживачів, постійне пристосування систем і підсистем підприємства стосовно вимог ринку.

З'ясувати загальну причину виникнення кризи у діяльності підприємства можна через проведення діагностики її ознак. Отже, для передбачення і відвертання виникнення можливих кризових ситуацій вкрай необхідно застосовувати в управлінні аналіз і планування, щоб забезпечити подальші перспективи розвитку підприємства. Такі дії дадуть змогу не тільки запобігти кризі, а й підвищити ефективність антикризового управління підприємством. Усі зазначені чинники засвідчують актуальність дослідження умов виникнення кризи у сільськогосподарських підприємствах та використання системи антикризового управління для відвертання й подолання їхніх глибоких наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи формування систем і механізмів антикризового управління стали предметом наукових досліджень низки відомих учених, як закордонних, так і вітчизняних. Проблематика й основні питання антикризового управління підприємствами висвітлені у працях класиків світової наукової економічної думки, серед яких: Дж. М. Кейнс, М. Д. Кондратьєв, М. Фрідмен, Й. Шумпетер, а також у сучасних публікаціях вітчизняних та іноземних учених: І. О. Алек-

сандрова, П. С. Березівського, М. О. Кизима, О. М. Ковалюка, І. К. Ларіонова, Л. О. Лігоненко, О. В. Манойленко, Г. С. Одінцової, О. В. Синюк, Л. С. Ситник, О. М. Тридіда Я. О. Фомина та ін. Однак деякі аспекти цієї проблеми залишаються малодослідженими, а саме питання антикризового управління у сільськогосподарській сфері. Окремі питання, пов'язані з формуванням системи антикризового управління в аграрних підприємствах, незважаючи на велику кількість досліджень в інших сферах економіки, практично не висвітлені.

Постановка завдання. Ми ставили за мету дослідити теоретичні питання антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами, а також інформаційну систему раннього реагування і попередження кризи та її участь у забезпеченні передчасного діагностування і миттєвій реакції на перші ознаки або симптоми кризових явищ та ефективного виходу підприємства з кризи.

Виклад основного матеріалу. Щомиті аграрні підприємства підпадають під вплив найрізноманітніших проблем, однак не кожна проблема в майбутньому призводить до кризи. Процеси, що проходять в організаціях, поділяються на керовані й некеровані. Керовані процеси змінюються у потрібному напрямі згідно із запрограмованим впливом на них, а некеровані неможливо змінити за будь-яких причин. Підприємство постійно перебуває під впливом таких процесів, тому антикризовий розвиток повинен відповідати організаційним цілям і тенденціям, здійснюватися у формі керованого процесу з відвертання чи подолання кризових явищ.

Щоби менеджмент підприємства міг успішно здійснювати антикризове управління, він повинен розуміти, як долати (керувати) кризу. Щоб зрозуміти рівень керованості кризи сільськогосподарського підприємства, слід вивчити причини її виникнення та властиві саме аграрній сфері ознаки (рис. 1).

Якщо криза має об'єктивні характеристики, які зумовлені впливом зовнішнього середовища, то вона значно важче піддається антикризовим зусиллям керівництва підприємства і потребує більшою мірою залучення загальнодержавних

важелів керівництва економікою. Але, якщо кризу спричинили суб'єктивні чинники, наприклад, помилки управлінського персоналу, чи його

недостатня професійність, то ситуація може бути врятована умілими й своєчасними діями керівництва.

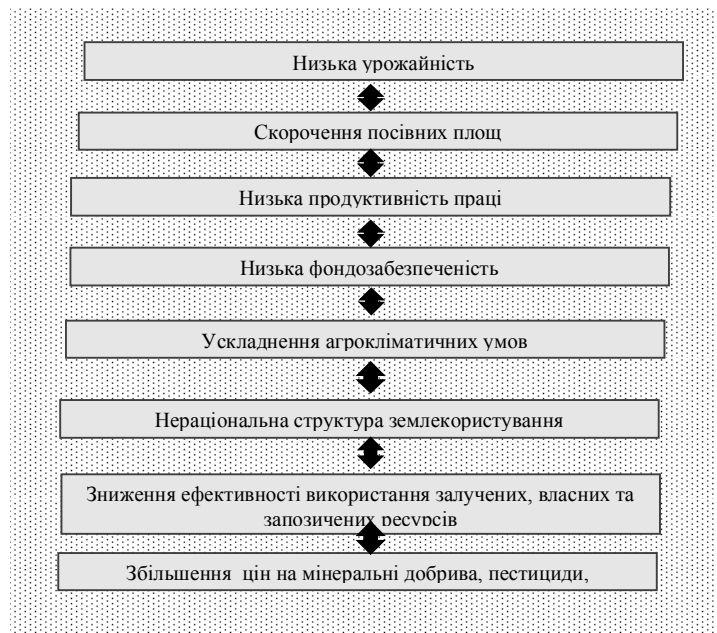

Рис. 1. Основні ознаки кризових явищ у сільськогосподарських підприємствах.

Вплив кризових ситуацій на сучасне аграрне підприємство є завжди ймовірним. Ці ситуації – наслідок дії певних чинників середовища існування підприємства, які можна поділити на внутрішні й зовнішні. На зовнішні чинники виникнення криз підприємство не може впливати, але має змогу вчасно розпізнати і послабити їх або частково запобігти руйнівним наслідкам.

Основними причинами виникнення внутрішніх негативних впливів можуть бути: низька кваліфікація працівників юридичної служби відповідного суб'єкта господарювання та помилки у підборі персоналу цієї служби; недостатнє фінансування юридичного забезпечення підприємницької або іншої діяльності [3, с. 48].

Для антикризового управління аграрних підприємств базою має слугувати передчасне діагностування і миттєва реакція на перші ознаки або симптоми кризових явищ. З цією метою доцільно використовувати СРПР (систему раннього попередження та реагування на кризу). Запровадження такої системи допоможе керівникам виявити та орієнтувати їх на невидимі, на перший погляд, проблеми, що можуть мотивувати виникнення кризи або негативно впливати на результати підприємства від ведення господарської діяльності.

Процес втілення системи СРПР в агропідприємствах повинен охоплювати п'ять етапів.

1. Зосередження на об'єктах внутрішнього і зовнішнього середовищ для дослідження і розроблення ретельного аналізу.

2. Діагностування і виокремлення індикаторів, котрі хоча б найменшим чином можуть негативно вплинути і спричинити проблеми у виробничо-господарській діяльності. Слід звернути увагу, що потрібно ретельно проаналізувати індикатори негативного впливу на діяльність підприємства у внутрішньому середовищі, для чого класифікувати останні. У науково-практичній літературі здебільшого виокремлюють такі блоки індикаторів зовнішнього кризового поля: загальноекономічні індикатори, які дають змогу своєчасно виявити зміни в тенденціях розвитку кон'юнктури економіки загалом (використовують результати досліджень відповідних науководослідних економічних і соціологічних інститутів); ринкові індикатори, що допомагають виявити тенденції на ринках, де здійснює свою діяльність підприємство; технологічні індикатори, які інформують про появу на ринку нових продуктів, методів, процесів тощо; соціальні індикатори, що характеризують демографічну ситуацію в країні, вартість робочої сили, рівень мінімальної заробітної плати тощо; політичні індикатори впливу на діяльність підприємств, які мають політичну

природу, зокрема, відображають тенденції в економічному законодавстві, політику протекціонізму тощо; внутрішні індикатори.

3. Аналіз показників фінансового стану агропідприємств (показники рівня ліквідності, платоспроможності, ділової активності, рентабельності та ін).

4. Формування достовірних потоків та їхнє викремлення для акумуляції і передачі інформації.

Структурно-логічна схема інформаційної СРПР для аграрних підприємств показана на рис. 2. Як бачимо, вона формується із взаємозалежних елементів – збір даних та їхнє збереження, аналітична обробка даних та прийняття рішень для реалізації антикризових заходів.

5. Оцінка результатів моніторингу і на цій основі розробка пропозицій для вживання превентивних заходів на підприємстві.

Базою для СРПР є циклічність, що зумовлено змінами у середовищі підприємства та несталістю індикаторів. З метою дієвого управління кризою слід здійснювати моніторинг усіх змін у практиці підприємства з ретельним подальшим аналізом вжитих управлінських заходів і прийнятих рішень. У разі необхідності належить вносити корективи до раніше сформованого плану виходу з кризової ситуації. Така циклічність управлінських впливів сприятиме ефективному прогнозуванню та попередженню виникнення кризових явищ на підприємстві, ґрунтуючись на відповідних заходах превентивного управління кризою.

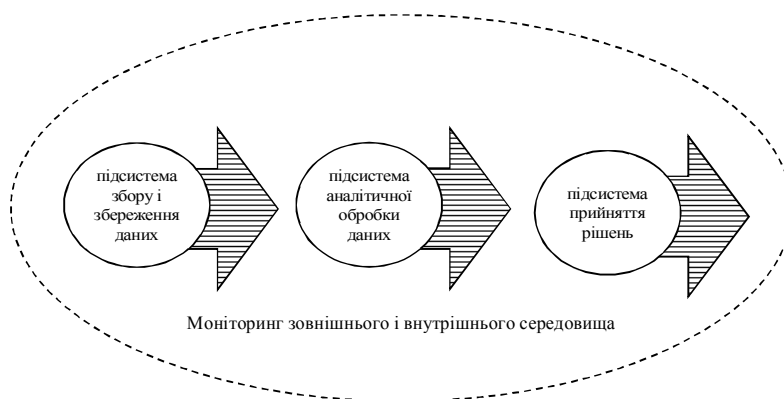

Рис. 2. Структурно-логічна схема інформаційної системи раннього попередження та реагування на кризу.

Висновки. Отож, відкинути ймовірність виникнення кризи у діяльності підприємства неможливо, оскільки вона є дотичною до економічного розвитку. Однак кризовим явищам можна протистояти, і чим швидше відбудеться розпізнавання кризових ситуацій і діагностування настання кризи, тим збитки підприємства будуть менш масштабними.

Для реалізації антикризового управління в аграрних підприємствах варто керуватися його комплексним механізмом, основою якого є система раннього попередження та реагування на кризу. Узагальнення структурних елементів такої системи дає змогу сформувати ефективні антикризові заходи.

Бібліографічний список

1. Головач К. С. Формування механізму антикризового управління у сільськогосподарських підприємствах: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Житомир, 2016. 211 с.
2. Горбаль Н. І., Колодій М. В. Антикризовий маркетинг як складова антикризового управління підприємства. *Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. 2014. № 790. С. 3–7.
3. Михалюк Н. І., Балаш Л. Я., Войнич Л. Й. Економічний механізм розвитку приватних підприємств. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2016. № 23 (1). С. 46–52.
4. Рубан В. М. Типи і види стратегій в антикризовому управлінні. Тактики антикризового управління. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Сер. Економічні науки*. 2014. Вип. 7 (2). С. 68–71.
5. Шапунова О. О. Моделі оцінки банкрутства та кризового стану підприємств. *Економічні науки*. 2008. № 7. С. 59–64.

Стаття надійшла 23.03.2020.

ЛОГІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Я. Янишин, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-8693-1484

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.048>

Янишин Я. Логістичне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності

Існує чимало способів удосконалити процес виробництва у сільськогосподарському підприємстві і кожен з цих способів може знайти своє застосування на практиці. Одним із найефективніших шляхів створення нових і закріплення існуючих конкурентних переваг суб'єктів аграрного ринку є впровадження, оптимізація та застосування системи логістичного забезпечення сільськогосподарського виробництва. Система логістичного забезпечення виробництва посідає неабияке місце серед дієвих інструментів інтенсивного розвитку сільськогосподарських підприємств. Обсяг логістичних витрат займає до 25% в структурі витрат підприємства, що за сучасних умов господарювання ставить логістику у перелік найпріоритетніших завдань менеджменту. Розуміння суті функціонування логістичних систем ставить за необхідне проведення оптимізації такої системи та постійного контролю і аудиту логістичної діяльності підприємства. Логістика лежить всередині всіх виробничих і допоміжних процесів та є зв'язуючим чинником ефективного функціонування всіх підрозділів підприємства. Логістика – невід'ємна складова зовнішньоекономічної діяльності, а отже, ефективне використання інструментарію та методології логістики в менеджменті ЗЕД може стати запорукою успіху на міжнародному ринку.

Ринкова ситуація, яка характеризується нестабільністю, безперервними змінами технологічних процесів, а також постійним зростанням вимог суспільства щодо характеристик товарів та послуг зумовлює необхідність впровадження інноваційних і вдосконалення існуючих методик менеджменту. Підхід акцентування уваги на логістичному забезпеченні сільськогосподарського виробництва, зокрема, зовнішньоекономічної діяльності, необхідний задля збереження позиції підприємства на ринку, а також підвищення показників ефективності діяльності виробників відповідно до їхніх стратегічних цілей, а відтак потенційного захоплення додаткових ніш ринку.

Розглянуто та проаналізовано стан логістичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарського підприємства «АГРО ЛВ ЛІМІТЕД», проаналізовано структуру логістики підприємства й складено логістичний ланцюг із виділенням ключових зовнішньоекономічних партнерів. Запропоновано модель вдосконалення системи логістичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності на прикладі сільськогосподарського підприємства «АГРО ЛВ ЛІМІТЕД».

Ключові слова: логістичне забезпечення, логістичний ланцюг, логістична ланка, канал збуту, сфера виробництва.

Yanyshyn Ya. Logistical support of foreign economic activity

There are many ways to improve the production process at agricultural enterprises, and each of these methods can be practically applied. One of the most effective ways to create new and consolidate the existing competitive advantages of agricultural market entities is to implement, optimize and apply the system of logistic support for agricultural production. The system of logistical support of production occupies a prominent position among the effective tools of intensive development of agricultural enterprises. The value of logistics costs is up to 25% in the cost structure of the enterprise, which, under the current conditions of management puts logistics in the list of the primary management tasks. Understanding the basement of the functioning of logistics systems makes it necessary to carry out the optimization of such system and constant control and audit of logistic activity of the enterprise. Logistics lies within all production and support processes and can be a key factor in the effective functioning of all business units. Logistics is an integral part of foreign economic activity, and thus the effective use of logistics tools and methodology in the management of foreign economic activities can be a key to success in the international marketplace.

The market situation, characterized by instability, continuous changes in technological processes, as well as constant growth of society's requirements for the characteristics of goods and services, causes the requirement of innovative and improvement of existing management techniques. An approach of focusing on logistical support for agricultural production, and in particular foreign economic activity, is necessary to maintain the position of the enterprise at the market, as well as to increase the performance indicators of producers in accordance with their strategic goals, and from this - the potential capture of additional niches of the market.

In the research, the author considered and analyzed the state of logistics provision of foreign economic activity of the agricultural enterprise «Agro LV Limited», analyzed the structure of the logistics enterprises and logistics chain by select the main foreign trade partners, created the model of improving the system of logistic support of foreign economic activity on the example of the agricultural enterprise «Agro LV Limited».

Key words: logistic support, logistic chain, logistics link, distribution channel, production area.

Постановка проблеми. Закон зростання потреб та об'єктивне посилення конкуренції в середовищі аграріїв потребує активних дій від виробників сільськогосподарської продукції щодо оптимізації своїх витрат, вдосконалення якості продукції та максимізації задоволення потреб споживачів. Однією з ключових підсистем аграрного підприємства є система логістики, а робота менеджменту підприємства з удосконалення та оптимізації цієї системи веде до покращання економічних показників господарства. Отож, проблема вдосконалення системи логістичного забезпечення становить неабиякий науковий інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами функціонування систем логістичного забезпечення займалися такі науковці, як О. Вишнеvsька, Т. Двойнісюк, С. Шигида, Н. Герелиця, О. Зернюк, В. Ігнатенко, В. Николайчук, А. Родніков, М. Окландер, Д. Вордлоу, Дж. Джонсон, П. Мерфі. Сукупність логістичних ланок, що зв'язані між собою, складає логістичний ланцюг. Приклад ефективного застосування системи логістичного забезпечення виробництва наводить В. Николайчук [5], де підкреслює спроможність таких систем знизити рівень витрат на 20%, товарні запаси – на 30–70%

Дослідник А. Родніков [7] вказує, що логістичний ланцюг – це множина пов'язаних між собою фізичних та юридичних осіб (постачальників, посередників тощо), що беруть безпосередню участь у доведенні конкретної партії продукції до споживача.

Американські спеціалісти у сфері логістики розглядають логістичні канали у складі ланцюга постачання [2, с. 122]. Основні розбіжності фіксуються у формуванні поняття «ланка логістичного ланцюга», де українські дослідники найчастіше зазначають, що нею є окреме підприємство. Європейське бачення логістичного ланцюга – шлях через процеси виробництва. Український науковець, М. Окландер [6, с. 215–216] дійшов висновку, що оптимізувати витрати підприємства за рахунок обґрунтованої імплементації системи логістичного забезпечення часто буває простіше, аніж збільшувати прибуток за рахунок зростання обсягів виробництва, з чим ми повністю погоджуємось.

Отож, знаходячи своє відображення в основних складових виробництва, оптимізація логістичного забезпечення стане ключовим чинником підвищення конкурентоспроможності на ринку та зростання прибутку підприємства.

Постановка завдання. Основним нашим завданням було дослідження діяльності сільськогосподарських підприємств крізь призму логістики, а також вивчення всіх процесів, складових сільськогосподарського виробництва, до яких стосується логістика для покращання зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Однією зі складових менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, яка має вагомий вплив на кінцеві показники ефективності сільськогосподарського виробництва, є система логістичного забезпечення. Налагодження логістики у підприємстві з виробництва сільськогосподарської продукції забезпечує зниження витрат останнього завдяки оптимізації ресурсних, проміжних і товарних потоків [1; 3]. Оскільки процес виробництва продукції становить собою постійно повторюваний цикл, а виробництво неможливе без логістичних процесів, то оптимізація циклу логістичного забезпечення виробництва веде до постійної економії фінансових ресурсів, а відтак і підвищення конкурентних позицій підприємства на ринку [4].

Логістика в аграрній сфері охоплює методи, принципи, а також математичні моделі, які допомагають проводити управління, планування та контроль за логістичними операціями у матеріальній та нематеріальній сфері, що виникають під час закупівлі сировини та матеріалів для підприємства, відвантаження та збуту продукції з підприємства, а також безпосередньо під час виробництва.

Логістична складова сільськогосподарського підприємства, яке вийшло на міжнародний ринок, потребує особливої уваги, адже масштаби потоків сировини, продукції, матеріалів, а також кількість складських приміщень, перевалочних баз є значно вищою, а отже, обсяг ресурсів, що може бути зекономлений, є також більшим. Саме логістична складова підприємства, яка є тісно пов'язана з операційним менеджментом дає керівництву організації змогу прогнозувати обсяги продажу, витрати на доведення кінцевого продукту до споживача, фінансову складову за поставки (видатки) тощо. Як бачимо, логістика допомагає підприємству правильно розподілити потужності виробництва, беручи до уваги усі виклики зовнішнього середовища.

Логістика виступає одним із ключових інструментів покращання економічних показників сільськогосподарського підприємства, оскільки саме ефективна система логістики оптимізує пото-

ки сільськогосподарської продукції від виробника до споживача. А від якісних характеристик транспортування продукції залежить конкурентоспроможність останньої, що позначається на фінансових результатах підприємства.

Для кращого розуміння ролі логістики в системі менеджменту сільськогосподарського підприємства до уваги пропонується схема взаємодії процесу виробництва та системи логістичного забезпечення в «АГРО ЛВ ЛІМІТЕД» (рис. 1).

Кожна зі стрілок на рис. 1 вказує на існування окремої логістичної ланки – організаційно виокремленого учасника логістичного процесу, який виконує сукупність логістичних операцій у складі логістичного ланцюга. Ланка логістичної системи – це економічно і (або) функціонально відокремлений об’єкт, що не підлягає подальшій декомпозиції в межах поставленого завдання аналізу чи побудови логістичної системи, яка прямує до своєї локальної мети, що пов’язана з певними логістичними операціями чи функціями.

Логістичний ланцюг існує на макро- та мікрорівні. Ланки на макрорівні становлять сукуп-

ність окремих суб’єктів господарювання, які беруть ту чи іншу участь у процесі виробництва (посередники, окремі склади, банки, фінансові установи тощо). Мікрорівень – сукупність підрозділів, служб підприємства, через які проходять матеріальні та нематеріальні потоки. Оскільки підприємство – відкрита організація, яка не може існувати без зв’язків із зовнішнім світом, то система логістичного забезпечення виробництва завжди складається із логістичного ланцюга на макрорівні, переплетеного із логістичним ланцюгом на мікрорівні. Основа логістичного ланцюга – це матеріальні потоки, вони підкріплені між собою фінансовими та інформаційними потоками. Логістичний ланцюг може існувати в різних формах, що залежить від еволюції (розвитку) системи логістичного забезпечення виробництва.

Оптимальний макроланцюг повинен містити в собі мультизв’язки (канали) між окремими ланками логістичного ланцюга, як-от, наприклад, канал передачі предметів праці від перевізника до складських приміщень та виробництва одночасно, що й показано на рис. 2.

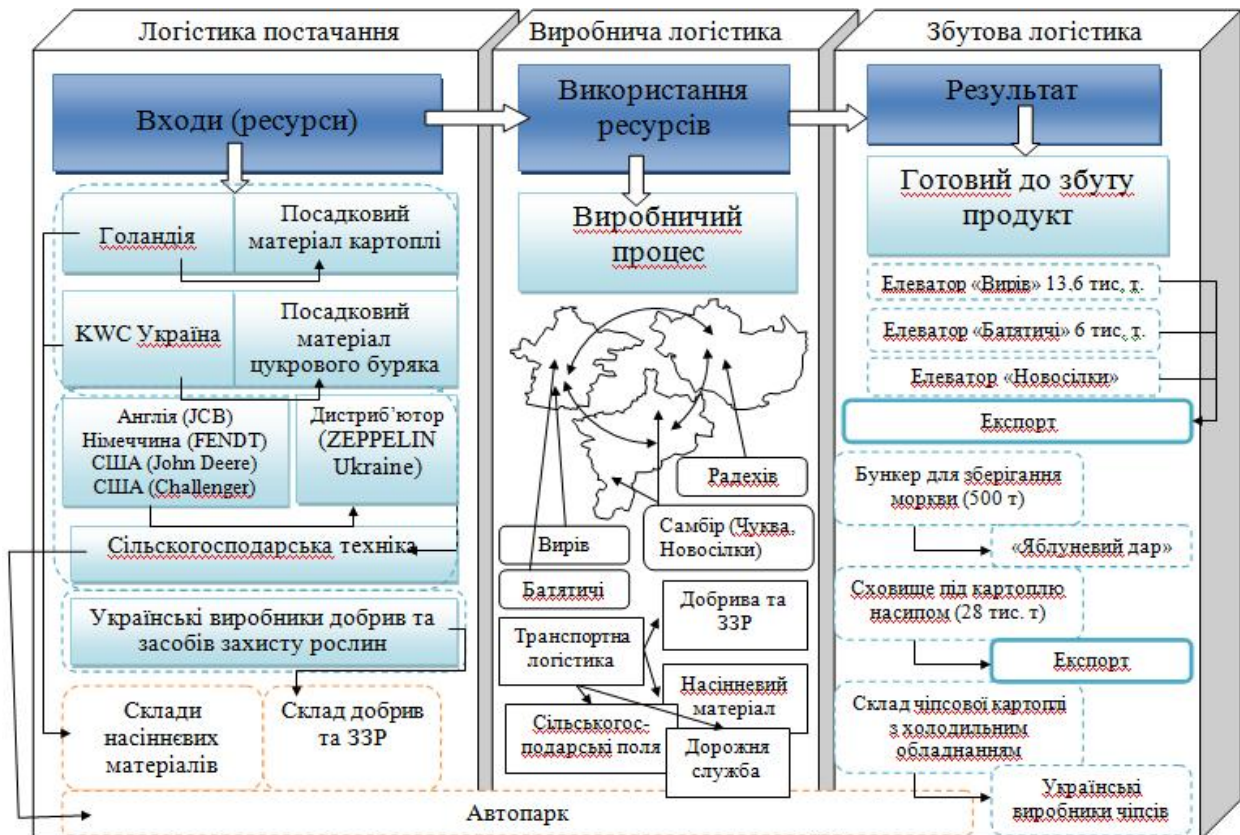

Рис 1. Взаємодія системи логістичного забезпечення та виробництва на прикладі сільськогосподарського підприємства «АГРО ЛВ ЛІМІТЕД» Кам'янка-Бузького району Львівської області.

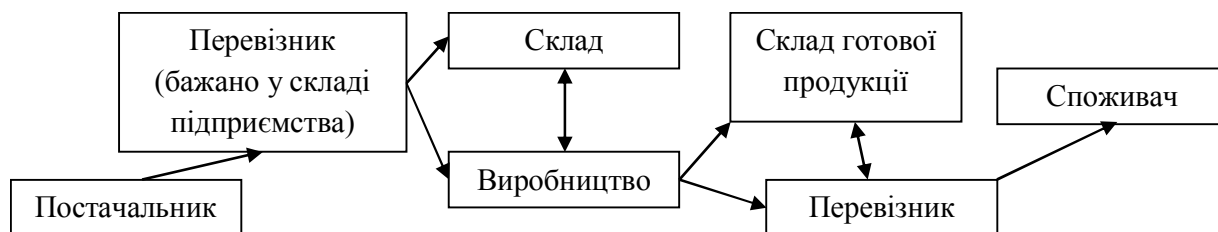

Рис. 2. Логістичний ланцюг на макрорівні.

Оптимізувати логістичну систему належить поступово, окремо вдосконалюючи різні її складові. Структурно в ній виділяють потоки постачання, виробництва, зберігання та збуту. Отже, вдосконалення кожної зі складових у сукупності призведе до оптимізації логістичної системи підприємства. Завдання підприємства – отримати максимальний прибуток, що в нашому прикладі можливе за рахунок економії витрат на різних логістичних потоках (див. табл.).

Окремим елементом вдосконалення може стати розширення каналів збуту продукції, тобто

оптимізація процесу гуртово-роздрібної торгівлі, яка б відкидала використання послуг посередників, що підвищує прибуток на одиницю продукції.

Задля забезпечення виробництва безпечної та якісної продукції необхідно використовувати важелі маркетингу разом зі системою логістичного забезпечення виробництва та збуту. На сьогодні синтез системи логістичного забезпечення й системи «маркетингового виробництва» – врахування всіх потреб та бажань споживача є найкращим варіантом системи управління підприємством.

Таблиця

Резерви скорочення витрат у системі логістичного забезпечення виробництва

Логістичні потоки	Постачання	Виробництво	Зберігання	Збут
Матеріальні	Оптимізація закупівлі ресурсів	Пришвидшення виробничого циклу, технічне удосконалення	Оптимізація складських витрат	Оптимізація каналів збуту, вдосконалення гуртово-роздрібною системи
Енергетичні	Оптимізація структури використання окремої сільськогосподарської техніки в конкретних умовах виробництва. Зменшення енергоємності. Контроль за використанням ресурсів		Зменшення прямих затрат на зберігання	Зменшення енергоємності. Контроль за використанням ресурсів. Оптимальний шлях збуту
Інформаційні	Налагоджена інформаційна система з логістики			
Фінансові	Використання перевірених постачальників. Зменшення відстані розрахунків. Оптимізація умов поставок	Взаємозв'язок і взаємоузгодженість фінансових потоків відповідно до матеріальних, енергетичних та інформаційних потреб підприємства		Оптимізація умов збуту. Використання перевірених постачальників
	Скорочення обсягу оборотних коштів за рахунок зменшення товарних запасів та пришвидшення циклу виробництва, оптимізації поставок. Прискорення швидкості руху коштів			

Висновки. Логістичне обслуговування клієнтів на високому рівні – один із чинників конкурентоспроможності підприємства. Оптимізована система логістичного забезпечення стає інструментом вдосконалення діяльності систем виробництва, транспортування, зберігання продукції та її доставки до кінцевого споживача. Інтегрована система логістики знизить витрати на обробку замовлень, перевезення вантажів, складування продукції та її збут. Дохід від продажу збільшується через недопущення дефіциту товарів, оптимізацію циклів виконання замовлень, а також за рахунок розробки стратегії обслуговування споживачів, в якій значна роль відведена логістиці.

Бібліографічний список

1. Вишнеvsька О. М., Двойнісіук Т. В., Шигида С. В. Особливості логістичних систем сільськогосподарських підприємств. 2015. URL: <http://global-national.in.ua/archive/7-2015/25.pdf> (дата звернення: 06.02.2020).
2. Вордлоу Д., Джонсон Дж., Мерфи П. Современная логистика. Москва: ИД «Вильямс», 2016. 720 с.
3. Герелиця Н. Є. Специфіка визначення ефективності транспортно-логістичних систем в аграрному бізнесі. *Modern Transformation of economics and management in the era of globalization: International scientific conference*. Klaipeda, 2016. С. 169–172.
4. Зернюк О. В., Ігнатенко В. О. Логістичний аналіз управління збутовою діяльністю промислового підприємства. *Економіка і регіон*. 2015. № 5. С. 60–65.
5. Николайчук В. Е. Транспортно-складская логистика. Москва: Дашков и К, 2012. 452 с.
6. Окландер М. А. Логістична система підприємства: монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 312 с.
7. Родников А. Н. Логистика: терминологический словарь. Москва: ИНФРА-М, 2000. 352 с.

Стаття надійшла 18.02.2020

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЇЇ ЗБУТОМ

О. Федик, к. е. н

ORCID ID: 0000-0002-5996-2103

В. Борисюк, к. с.-г. н.

ORCID ID: 0000-0002-1730-6888

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.053>

Федик О., Борисюк В. Організаційно-економічні важелі та адміністративні методи регулювання реалізації продукції господарств населення в контексті механізму управління її збутом

Важливою складовою організаційно-економічного механізму управління збутом сільгосппродукції мають бути фінансово-економічні важелі, які виступають практичним проявом системи економічних відносин та адміністративні методи регулювання реалізації цієї продукції.

Для регулювання збуту сільгосппродукції господарства населення можуть використовувати організаційно-адміністративні, правові, економічні та фінансові методи. Правові методи застосовують для юридичного закріплення господарських відносин і розвитку останніх відповідно до поставлених цілей. Сутність організаційно-адміністративних методів, які становлять собою набір прийомів і способів прямого управлінського впливу на стосунки людей у процесі праці, полягає у впливі суб'єкта управління на керований об'єкт в процесі управління та реалізації залучення в обіг товарних ресурсів через вироблення владно-розпорядчих вказівок і організаційно-структурних упорядкувань. Фінансово-економічні методи регулювання як складову механізму управління традиційно трактують як систему прийомів і способів прямого впливу на суспільно-господарський розвиток із дотриманням вимог економічних законів за певних товарно-грошових відносин.

Організаційно-економічний механізм управління збутом сільгосппродукції господарств населення і залучення її до сфери обігу повинен передбачати використання різних важелів (інструментів) і стимулів. Відповідно завданням господарств населення має бути якомога доцільніше використання законодавчо-нормативних важелів (інструментів), фінансово-економічних, інноваційно-інвестиційних важелів та державої підтримки в контексті виконання конкретних завдань організації збуту сільгосппродукції власного господарства.

Організаційно-економічні важелі та адміністративні методи регулювання реалізації сільськогосподарської продукції господарств населення мають бути адекватні реаліям сучасного господарського механізму, який в Україні визначається взаємодією чинної системи державного регулювання АПК, споживчого ринку, господарсько-торгівельної діяльності та системи ринкового саморегулювання діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: господарства населення, товарні ресурси сільгосппродукції, механізми залучення товарних ресурсів, організаційно-економічний механізм.

Fedyk O., Borysiuk V. Organizational and economic levers and administrative methods of regulation of the sales of agricultural products, produced at households, in the context of the mechanism for managing these products sales

An important component of the organizational and economic mechanism for managing the sale of agricultural products should include financial and economic levers, which are a practical manifestation of the system of economic relations of sales of the products of households and administrative methods of regulating the sale of these products.

Organizational, administrative, legal, economic and financial methods may be used to regulate the sale of agricultural products by households. Legal methods are used to legally consolidate economic relations and to develop those relationships in accordance with the set goals. The essence of organizational and administrative methods, which are a set of techniques and methods of direct managerial influence on the relations of people in the process of work, is to influence the management entity on the managed object in the process of management and implementation of the processes of attraction to the circulation of commodity resources through the development of power and administrative instructions and organizational and structural arrangements. Financial and economic methods of regulation, as a component of the management mechanism, have traditionally been interpreted as a system of techniques and methods of direct influence on socio-economic development, while complying with the requirements of economic laws under certain commodity-monetary relations.

The organizational and economic mechanism for managing the sale of agricultural products to households and attracting them to the sphere of circulation should involve the use of different levers (tools) and incentives. Accordingly, the task of households should be as expedient as possible the using of legislative and regulatory levers (instruments), financial,

economic, innovation and investment levers and state support in the context of solving specific problems of organizing the sale of agricultural products of their own economy.

The organizational and economic levers and administrative methods of regulating the sale of agricultural products, produced by households, should be adequate to the realities of the modern economic mechanism, which in Ukraine is determined by the interaction of the current system of state regulation of agriculture-industrial complex, consumer market, economic and trading activity and system of market self-regulation of activity of economic entities.

Key words: households, agricultural commodity resources, commodity resources involvement mechanisms, organizational and economic mechanism.

Постановка проблеми. Господарства населення демонструють свою економічну стійкість під час фінансово-економічних криз завдяки виконуваним функціям (самозабезпечення споживання в домогосподарствах, підтримання самозайнятості сільського населення, збереження культурних традицій українського селянства та ін.) та особливостям діяльності (гнучкість, орієнтація на задоволення потреб домогосподарств у продуктах харчування, низька енерго- та матеріаломісткість, спеціалізація на виробництві малорозповсюдженої, трудомісткої продукції та ін.). Формування та застосування ефективних механізмів залучення в обіг товарних ресурсів сільгосппродукції господарств населення на сьогодні є надзвичайно актуальними.

Важливою складовою організаційно-економічного механізму управління збутом сільгосппродукції мають бути фінансово-економічні важелі, які виступають практичним проявом системи економічних відносин щодо збуту продукції господарств населення, та адміністративні методи регулювання реалізації цієї продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях відомих вітчизняних і зарубіжних

дослідників В. Апопія, О. Березіна, В. Месель-Веселяка, Т. Осташко, П. Саблука, Г. Черевка та інших приділена значна увага теоретичним і практичним аспектам сільськогосподарської діяльності господарств населення та відзначена їхня роль у розвитку сільської економіки. Проте окремі питання щодо розроблення й впровадження ефективних механізмів залучення в обіг сільськогосподарської продукції господарств населення залишилися поза їхньою увагою.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – обґрунтування теоретичних, науково-методичних положень та розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності організаційно-економічного забезпечення процесу залучення сільськогосподарської продукції господарств населення в економічний оборот.

Виклад основного матеріалу. Для регулювання збуту сільгосппродукції в межах створеного для кожного господарства населення організаційно-економічного механізму управління ним можуть використовуватися організаційно-адміністративні, правові, економічні та фінансові методи (рис. 1).

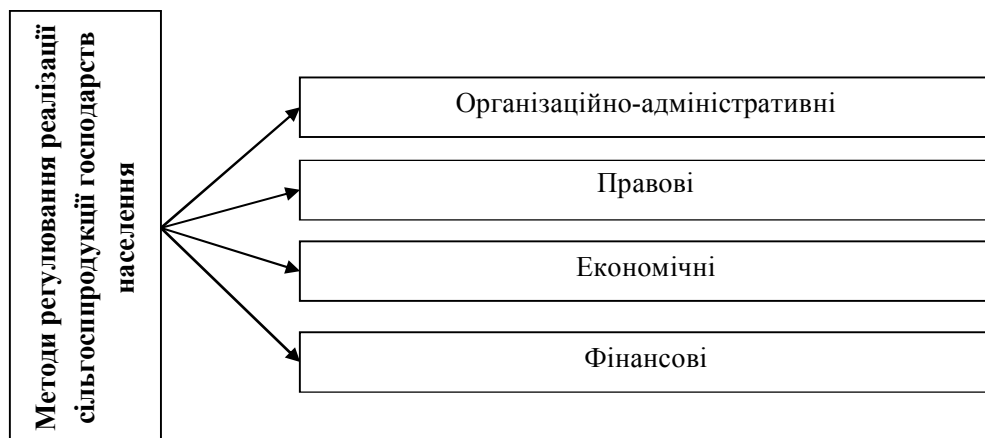

Рис. 1. Методи регулювання збуту сільгосппродукції господарствами населення.

Як відомо, правові методи доцільно використовувати, по-перше, для юридичного закріплення господарських відносин, що вже склалися, і, по-друге, для розвитку цих відносин відповідно до поставлених цілей; при цьому можуть застосовуватися методи: правового регламентування – видання нормативно-правових актів з метою встановлення загальноприйнятих умов упорядкованості суспільних відносин у сфері державного управління; розпорядчо-юридичних дій – правового регулювання поточної управлінської діяльності.

У контексті формування організаційно-економічного механізму управління реалізацією сільгосппродукції господарств населення варто зазначити, що методи правового регламентування є інструментами державного регулювання зазначеної діяльності і фактично формують її законодавче забезпечення. Тому, підбираючи елементи механізму саморегулювання, господарства населення повинні враховувати, що в Україні останніми роками прийнято низку ринково спрямованих законів [5; 7; 9], указів Президента [6; 8], постанов КМУ [2], спрямованих на розвиток сільгоспвиробництва в державі, удосконалення відносин в аграрному секторі економіки, сприяння розвитку господарств населення. Це у свою чергу визначає необхідність пріоритетного використання як прикладного інструментарію управління збутовою діяльністю господарств населення методів регулювання, які належать до групи організаційно-адміністративних і які становлять собою набір прийомів і способів прямого управлінського впливу на стосунки людей у процесі праці. Сутність цих методів полягає у впливі суб'єкта управління (господарства населення) на керований об'єкт (товарні ресурси сільгосппродукції) в процесі управління та реалізації процесів залучення в обіг товарних ресурсів через вироблення владно-розпорядчих вказівок і організаційно-структурних упорядкувань. Організаційні й розпорядчі методи управління є методами прямої дії, оскільки мають директивний, обов'язковий характер, хоча в межах такого суб'єкта господарської діяльності, як господарства населення, вони можуть бути неформалізованими (без відображення у вигляді окремого документа).

Економічні методи регулювання як складову механізму управління традиційно трактують як систему прийомів і способів прямого впливу на суспільно-господарський розвиток із дотриманням вимог економічних законів за певних товарно-

грошових відносин і з використанням інших економічних важелів задля створення умов, що забезпечують досягнення високих економічних результатів [4]. Відповідно економічні методи регулювання в комплексі організаційно-управлінського механізму управління збутом сільгосппродукції господарств населення мають ґрунтуватися на використанні економічних інтересів і засобів, які стимулюватимуть матеріальну зацікавленість господарств населення у досягненні найкращих результатів. До економічних методів регулювання збуту сільгосппродукції господарств населення, рекомендованих для застосування як прикладного інструментарію зазначеного механізму, на наш погляд, варто віднести прогнозування, планування, програмування, ціноутворення, матеріальне стимулювання, фінансування й кредитування, натомість суттєво ускладненим є використання таких економічних категорій, як зарплата, собівартість, прибуток.

Фінансові методи регулювання збуту сільгосппродукції охоплюють способи впливу фінансових інструментів на господарські відносини і діють у двох напрямках: по лінії управління рухом фінансових ресурсів і по лінії ринкових комерційних відносин, що пов'язані з порівнянням витрат і результатів, з матеріальним стимулюванням та відповідальністю за ефективне використання грошових фондів [3]. При цьому в господарській практиці вирізняють два методи фінансового впливу: фінансове забезпечення і фінансове регулювання.

На наш погляд, в умовах ринкових відносин ефективнішими в регулюванні діяльності господарств населення загалом та збуту їхньої продукції зокрема є фінансово-економічні методи, які містять позитивні мотиви й стимули для нарощування виробництва сільгосппродукції та її подальшого залучення в обіг.

Організаційно-економічний механізм управління збутом сільгосппродукції господарств населення і залучення її до сфери обігу повинен передбачати використання різних важелів (інструментів) і стимулів, які б доповнювали відповідний комплекс важелів і стимулів, що є складовими державного регулювання збуту сільгосппродукції. Відповідно завданням господарств населення має бути якомога доцільніше використання відображених на схемі (рис. 2) економічних важелів та економічних стимулів у контексті виконання конкретних завдань організації збуту сільгосппродукції власного господарства.

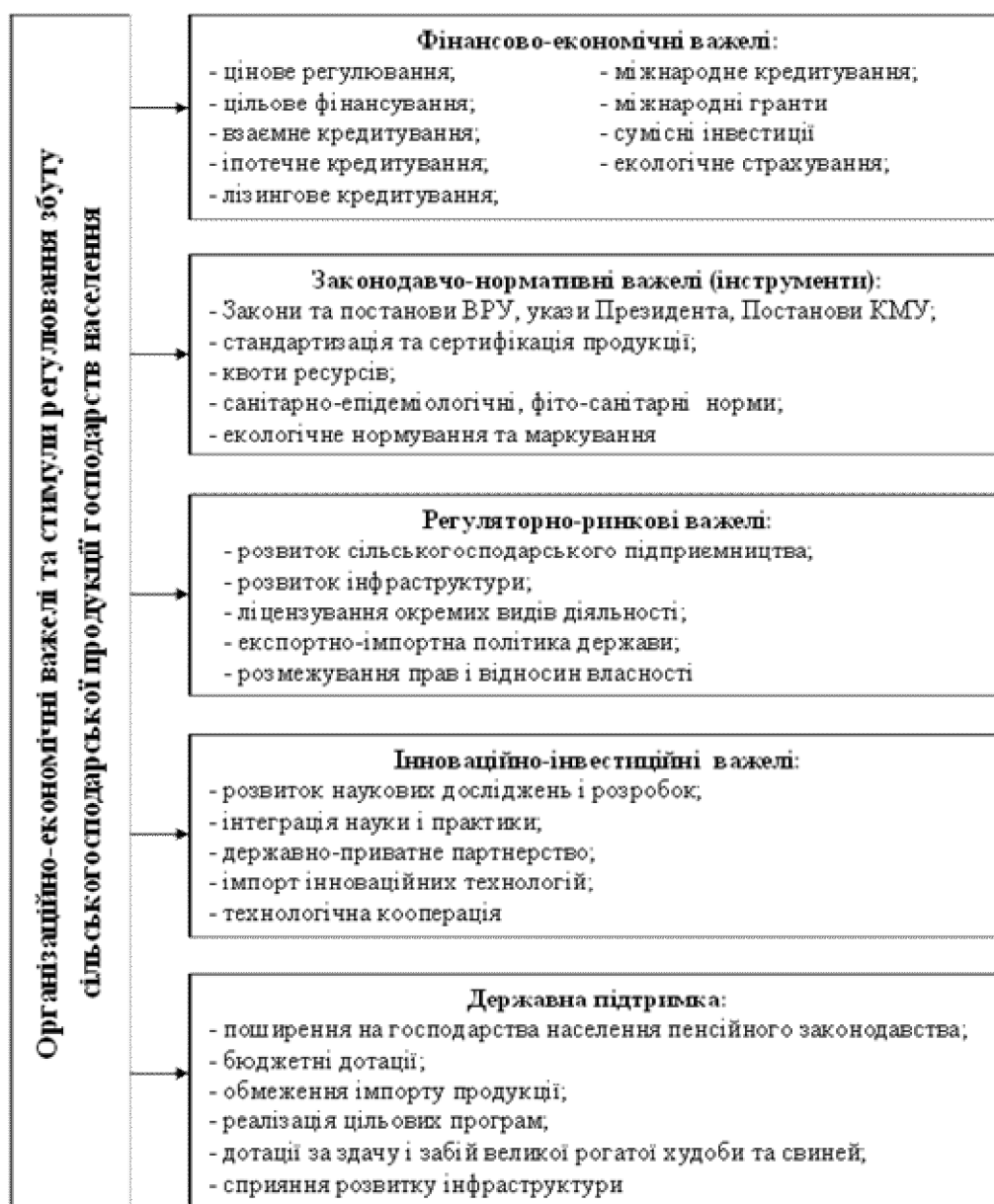

Рис. 2. Організаційно-економічні важелі та стимули регулювання реалізації сільськогосподарської продукції господарств населення (розроблено за [1]).

Висновки. Організаційно-економічні важелі та адміністративні методи регулювання реалізації сільськогосподарської продукції господарств населення мають бути адекватні реаліям сучасного господарського механізму, який в Україні визначається взаємодією чинної системи державного регулювання АПК, споживчого ринку, господарсько-торговельної діяльності та системи ринкового саморегулювання діяльності суб'єктів господарювання.

В основі організаційно-економічного механізму управління збутом продукції господарств

населення має бути закладена система нормативних актів, організаційно-економічних, фінансово-економічних і майнових відносин, доповнена комплексом різноманітних форм і методів управління збутом продукції. Такий механізм повинен враховувати особливості окремих видів сільгосп-продукції в частині їхнього виробництва та подальшої реалізації, бути гнучким і адаптованим до постійної зміни кон'юнктури ринку.

Бібліографічний список

1. Вишницька О. І. Формування організаційно-економічного механізму управління екологічно орієнтовани-

ми інвестиційними проектами. *Вісник Сумського державного університету*. 2011. № 3. С. 58–62. (Сер. економічна).

2. Державна цільова програма створення оптових ринків сільськогосподарської продукції: Постанова Кабінету Міністрів України № 562 від 3 червня 2009 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/562-2009-п> (дата звернення: 19.02.2020).

3. Економічна енциклопедія. URL: <http://enbv.narod.ru/text/Econom/encyclo/index.html> (дата звернення: 20.02.2020).

4. Корещький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: монографія. Київ: Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.

5. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України № 2809-IV від 06.09.2005 р. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 19.02.2020).

6. Про заходи щодо розвитку аграрного ринку: Указ Президента України № 1021/2004 від 30.08.2004 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1021/2004> (дата звернення: 19.02.2020).

7. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України № 469/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр> (дата звернення: 19.02.2020).

8. Про стан агропродовольчого комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України: Указ Президента України № 1867/2005 від 29.12.2005 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 52. С. 3268.

9. Про фермерське господарство: Закон України № 973-IV від 19.06.2003 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення: 19.02.2020).

Стаття надійшла 21.03.2020

ІНВЕСТУВАННЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ

Р. Магійович, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-4240-4954

Львівський національний аграрний університет

О. Іваночко, ст. викладач

ORCID ID: 0000-0002-7263-7030

Львівська філія ПВНЗ «Європейський університет»

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.058>

Магійович Р., Іваночко О. Інвестування як перспектива розвитку АПК України

Зосереджено увагу на важливості процесів інвестування, від яких залежать перспективи розвитку країни і стан національного виробництва, рівень технічної оснащеності підприємств та економічний добробут, благополуччя населення. Розглянуто особливості інвестування АПК, які зумовлені специфікою сільськогосподарського виробництва. Визначено основні причини сповільнення інвестиційних процесів для аграрних суб'єктів господарювання, які зазвичай мають низьку платоспроможність і відповідно низьку інвестиційну привабливість. Для потенційних інвесторів низька привабливість аграрного виробництва визначається складним фінансовим становищем переважної більшості безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції, звуженістю або відсутністю взагалі предмета застави, якими нині виступають лише основні фонди з низькою їхньою ліквідністю внаслідок високого ступеня морального та фізичного зносу. Здійснено аналіз розподілу капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, в тому числі у сфері АПК. Виявлено та розкрито основні ризики інвестиційного забезпечення АПК України. Розвиток і позитивна динаміка АПК безпосередньо залежать від інтенсивності пошуку й залучення ресурсів на довгострокову перспективу на регіональному та місцевому рівнях. До державно-приватного партнерства мають активніше долучатись ініціативні сільські громади, органи місцевого самоврядування, а також дрібні виробники аграрної продукції. Наголошено на тому, що інвестиційний процес у країнах із розвинутою ринковою економікою характеризується великою часткою залучених коштів, серед яких значне місце посідають кредити. Запропоновано заходи для стимулювання залучення інвестицій в агропромисловий комплекс.

Ключові слова: інвестиції, сільське господарство, інвестиційна діяльність, інвестиційний клімат, проблеми інвестування АПК, інвестиційний агропотенціал, розвиток АПК.

Mahiiiovych R., Ivanochko O. Investing as a prospect of agro-industrial complex development in Ukraine

This article focuses on the importance of investment processes, which influence the prospects of the country development and the national production conditions, the level of enterprises technical equipment and the economic welfare and well-being of the population. The peculiarities of agro-industrial complex investments, which are caused by specificity of agricultural production, are considered. The main reasons for the of the investment processes slowdown for agricultural business entities, most of which have low solvency and, correspondingly, low investment attractiveness, are identified. For potential investors, the low attractiveness of agricultural production is determined by the difficult financial situation of the vast majority of direct agricultural producers, narrow or no collateral, which are now only fixed assets with low liquidity due to high moral and physical depreciation. The analysis of capital investments distribution according to the types of economic activity, including in the agriculture field, has been done. The main risks of investment support of the agro-industrial complex of Ukraine are identified and disclosed. The development and positive dynamics of the agro-industrial complex depends directly on the search intensity and resources attraction in the long run at the regional and local levels. Thus, initiative rural communities, local self-government bodies, as well as small producers of agricultural products should be more actively involved in public-private partnerships. It is emphasized that in the countries with developed market economy, the investment process is characterized by a large share of attracted funds, among which loans occupy a significant place. Measures, aimed to stimulate investment in the agro-industrial complex, have been proposed.

Key words: investments, agriculture, investment activity, investment climate, agricultural investment problems, agricultural investment potential, AIC development.

Постановка проблеми. В умовах економічної глобалізації стабільність і розвиток підприємств агропромислового комплексу залежать від ефективності їхньої інвестиційної діяльності. Відомо, інвестиції виступають у ролі фундаменту

для забезпечення високої конкурентоспроможності українських агровиробників, важливої передумови успішної інтеграції України у світовий економічний простір, досягнення високого життєвого рівня сільського населення та продо-

вольчої безпеки держави. На загальнодержавному і регіональному рівнях завдяки інвестиціям створюються можливості для модернізації агропродовольчого комплексу, впровадження інновацій та винаходів, пов'язаних із технічним прогресом, підвищення якісних і кількісних показників господарської діяльності як на макро-, так і мікрорівнях. Від ефективності інвестиційної політики залежать перспективи розвитку й стан аграрного виробництва, рівень технічної оснащеності основними засобами аграрних підприємств, вирішення соціально-економічних проблем сільських громад.

Підтримка держави в інвестиційних процесах досить обмежена і має ситуаційний характер, а рішення щодо обсягів, джерел залучення інвестицій та їхнього використання приймається на рівні самих підприємств. Тому невід'ємною складовою системи заходів із забезпечення продовольчої та економічної безпеки країни в сучасному світі є державна підтримка аграрного сектору, оскільки вказана галузь суттєво залежить від погодно-кліматичних умов, ринкової кон'юнктури і цінової політики, а також багатьох інших чинників ендогенного та екзогенного характеру впливу.

На сьогодні аграрний сектор України забезпечує майже до 40 % валютних надходжень від усього експорту товарів та є надійним джерелом підтримання платіжного балансу країни. Це вагомий аргумент, на який має зважати держава у першочерговій підтримці вказаного сектору економіки.

Інвестиційна політика держави щодо сільського господарства в умовах дефіциту інвестиційних ресурсів та обмежених можливостей держпідтримки інвестування, наявності високого рівня ризиків для проведення інвестиційної діяльності має бути спрямована на впровадження дієвих механізмів стимулювання залучення як вітчизняного, так й іноземного капіталу, створення ефективної системи управління інвестиційними процесами. Адже інвестиції виступають найважливішим джерелом розвитку країни, забезпечують прогресивні зміни в економіці та поліпшують якість діяльності суб'єктів господарювання. Як зазначає І. І. Вініченко, необхідною умовою розвитку будь-якої галузі є цілеспрямована інвестиційна діяльність, яка полягає у прискореному оновленні матеріально-технічної бази, модернізації та інтенсифікації виробництва в господарствах, використанні новітніх технологій, розширеному відтворенні виробничого процесу та розвитку людського капіталу [3]. Крім того, додає Ю. О. Ярмоленко,

сучасний розвиток світового аграрного виробництва потребує перегляду низки методів і технологій виробництва для задоволення міжнародних вимог до якості та безпеки продуктів харчування, тому що саме поліпшення аграрної екологічної системи й розвиток органічного аграрного виробництва є ключовими пріоритетами у більшості країн світу, у тому числі європейських, а це потребує інвестицій [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беззаперечна актуальність проблематики інвестиційного забезпечення аграрного сегмента національної економіки зумовлює підвищену увагу до себе з боку вчених і практиків. В Україні проблемам інвестування АПК присвячені праці багатьох науковців, серед яких А. В. Баян, О. О. Бондаренко, І. І. Вініченко, С. В. Герасимчук, С. О. Гуткевич, М. Я. Дем'яненко, О. Ю. Єрмаков, В. К. Збарський, Т. В. Калашнікова, Л. І. Катан, М. І. Кісіль, М. Ю. Коденська, М. Ю. Лупенко, М. Й. Малік, О. О. Непочатенко, П. Т. Саблук, І. І. Червен, В. С. Шибанін, В. В. Юрчишин, О. М. Ястремська, В. М. Яценко та багато інших.

Попри це проблема активізації інвестиційної діяльності сільськогосподарських суб'єктів господарювання України і надалі потребує ґрунтовного стратегічного дослідження.

Постановка завдання. Наше завдання полягало у дослідженні інвестиційного потенціалу агропромислового комплексу України, аналізі позитивних і негативних чинників впливу на обсяги іноземного й вітчизняного інвестування та розкритті можливостей щодо оптимізації викладених проблем.

Виклад основного матеріалу. Оскільки базовим сектором національної економіки України є АПК, то для ефективного його функціонування необхідні інвестиційні ресурси. На сьогодні динамічний та ефективний розвиток інвестиційної діяльності аграрного сектору є необхідною умовою стабільного функціонування та прогресу економіки. Агропромисловий комплекс України має всі шанси стати швидко зростаючою і найбільш інвестиційно привабливою сферою української економіки.

Сільське господарство забезпечує близько 9–13% ВВП, а сам аграрний комплекс є найбільшим джерелом валюти, що надходить державі та забезпечує міць української гривні. Але з метою розвитку агропромислового виробництва вимагає

щорічного залучення фінансових інвестицій у розмірі понад 100 млрд грн. У структурі кредитного портфеля банків 75% припадає на коротко- та середньострокові кредити, а довгострокове кредитування до 10–15 років взагалі не надається через відсутність спеціалізованої фінансово-кредитної інфраструктури, орієнтованої на обслуговування сільськогосподарського виробництва. Максимальний термін банківського кредитування на інвестиційні цілі – п'ять (індивідуально – до семи) років, але й ці пропозиції обмежені можливістю банків та вартістю таких фінансових ресурсів [10]. Тому питання ефективності використання інвестиційних коштів є актуальним та суспільно значущим і його вирішення неможливе без обґрунтованої, виваженої аграрної політики та відповідного правового забезпечення, нормативного регулювання у сфері суспільних відносин.

Україна, як і більшість європейських держав, вживає заходи з надання державної підтримки аграрному сектору економіки [6]. Але найбільше капітальних інвестицій вкладають у промисловість та інші види економічної діяльності. До прикладу, у 2018 р. частка інвестицій у промисловість становила 34,5 %, в інші види економічної діяльності – 26,3 %, а у сільське господарство – лише 11,4 % (табл. 1).

У 2018 році аграрний сектор генерував близько 13 % українського ВВП. Частка продукції

сільського господарства в загальному експорті України за 2018 р. склала 39,8 %, або рекордні 18,8 млрд доларів. Усього в АПК сьогодні зайнято близько 3 млн осіб (без урахування сезонних працівників).

За даними Державної служби статистики України, обсяг освоєних капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки за 2018 р. порівняно з 2016 р. збільшився на 31 %. Варто зауважити, що найбільша частка інвестицій припадає на рослинництво – 56,6 % (табл. 2).

Попри вплив негативних чинників, виробництво продукції сільського господарства порівняно з харчовою промисловістю поки що залишається інвестиційно привабливим. Для прикладу, у 2018 році на гривню капітальних інвестицій у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів припало 2,81 грн відповідних витрат у сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг [5].

Зміна динаміки капітальних інвестицій у розвитку аграрного сектору останніми роками зумовлена комплексом чинників, у складі яких вплив негативних посилюється. Передусім в умовах війни бюджетні витрати на підтримку агровиробників скорочуються. Агрокомпанії надають перевагу інвестиціям у приріст оборотних активів, які хоча й приносять швидкі вигоди, але звужують перспективи стратегічного розвитку.

Таблиця 1

**Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності в Україні,
млрд грн***

Вид економічної діяльності	Рік			Відхилення, 2018 р. до 2016 р.	
	2016	2017	2018	+, -	%
Сільське, лісове та рибне господарство	50,5	64,2	66,1	15,6	130,9
у т. ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	49,7	63,4	65,1	15,4	131,0
Промисловість	117,7	143,3	199,9	82,2	169,8
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	21,3	18,9	30,2	8,9	141,8
Будівництво	44,5	52,2	56,0	11,5	125,8
Гуртова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	29,9	33,7	51,8	21,9	173,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	25,1	37,9	50	24,9	199,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	1,4	2,1	2,7	1,3	192,8
Інші види економічної діяльності	90	115	152,2	62,2	169,1
Усього	359,2	448,4	578,7	219,5	161,1

*Розраховано за даними [7, с. 23].

**Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності
в АПК України***

Вид економічної діяльності	Рік						Відхилення, 2018 р. до 2016 р.	
	2016		2017		2018		+, -	%
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%		
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	49,7	70,0	63,4	77,0	65,1	68,3	15,4	131,0
Рослинництво, всього	41,8	58,9	55,2	67,1	54,0	56,6	12,2	129,2
у т. ч.: вирощування однорічних і дворічних культур	40,9	57,6	54,2	65,9	52,5	55,1	11,6	128,4
вирощування багаторічних культур	0,9	1,3	0,9	1,1	1,4	1,5	0,5	155,5
відтворення рослин	0,04	0,1	0,1	0,1	0,08	0,1	0,04	у 2 р.
Тваринництво	6,4	9,0	7,0	8,5	9,4	9,9	3,0	146,9
Змішане сільське господарство	0,4	0,6	0,3	0,4	0,4	0,4	0	100
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	21,3	30,0	18,9	23,0	30,2	31,7	8,9	141,8
Усього	71,0	100	82,3	100	95,3	100	24,3	134,2

*Розраховано за даними [9].

Слід зауважити, що особливості агропромислового комплексу характеризуються високим рівнем ризиків інноваційних процесів, а саме: ризик фінансування науково-виробничих результатів, невизначеність попиту на інноваційну продукцію, ризик тимчасового розриву між витратами й результатами виробництва. Оцінка ситуації в АПК свідчить про те, що активізація інноваційної діяльності без реалізації системи заходів фінансового оздоровлення і поетапного відновлення виробництва стає практично неможливою.

Відомо, що ставки відсотків за кредитами вищі за рентабельність витрат у більшості інвестиційних проєктів, надходження прямих іноземних інвестицій майже припинилося, а обсяги залучення зовнішніх джерел для фінансування значно скоротилися. Тому розвиток і позитивна динаміка АПК безпосередньо залежать від інтенсивності пошуку й залучення ресурсів на довгострокову перспективу на регіональному та місцевому рівнях. Так, до участі державно-приватного партнерства мають активніше долучатись ініціативні сільські громади, органи місцевого самоврядування, а також дрібні виробники аграрної продукції. З метою нарощення доданої вартості в кінцевому продукті потребує подальшого дослідження

питання більшої локалізації виробництва й оброблення товарів сільського господарства. Досвід країн із ринковою економікою свідчить про те, що інвестиційний процес у них характеризується великою часткою залучених коштів, серед яких значне місце посідають кредити та субсидії [2].

Що ж стосується кредитування підприємств АПК у 2018 році, то із передбачених планових асигнувань за бюджетною програмою здешевлення кредитів у сумі 266 млн грн Мінагрополітики через органи Державної казначейської служби були спрямовані до областей бюджетні кошти в сумі 265,9 млн грн, які фактично використано. Загальна кількість підприємств-позичальників, які скористались у 2018 році програмою здешевлення кредитів, склала 719 підприємств, котрі залучили як коротко-, так і середньострокові кредити [8].

Спрямовані бюджетні кошти дали змогу здешевити кредити загальним обсягом понад 9,1 млрд грн, у т. ч. близько 8,0 млрд грн короткострокових і понад 1,1 млрд грн середньострокових кредитів. Найбільші обсяги кредитів залучили підприємства-позичальники Харківської (1,2 млрд грн), Київської (1,1 млрд грн), Черкаської (848,4 млн грн), Хмельницької (678,3 млн грн) і Тернопільської (673,4 млн грн) областей.

Кожен інвестор у виборі цільового проекту надає перевагу надійності, швидкій окупності і перспективі високого прибутку. На другому плані – мінімальна залученість у процес на підготовчому етапі і повна відповідність законодавству. Для інвестора однією з основних особливостей аграрних підприємств як об'єкта інвестування є різниця в часі між вкладеними фінансовими ресурсами та отриманням прибутку від господарської діяльності, яка виникає через розбіжності між робочим періодом (обробіток земель, садіння та засівання, догляд за рослинами, збір врожаю) та періодом виробництва продукції, який відбувається під впливом природних чинників (ріст і дозрівання рослин).

Для потенційних інвесторів низька привабливість аграрного виробництва визначається складним фінансовим становищем переважної більшості безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції, звуженістю або відсутністю взагалі предмета застави, якими нині виступають лише основні фонди з низькою їхньою ліквідністю внаслідок високого ступеня морального та фізичного зносу. Інвестування більшості аграрних формувань характеризується нестійким фінансовим становищем і низькою платоспроможністю, що зумовлює особливості управління інвестиційною діяльністю та гостру необхідність залучення інвестицій з метою фінансового оздоровлення суб'єктів господарювання. Оскільки сучасна аграрна економіка є не лише галуззю виробництва, а й способом життя сільського населення, то важливою особливістю інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств є потреба в інвестуванні соціальної сфери та інфраструктури сільського господарства [1]. Тому для покращання інвестиційного клімату України актуальним на сьогодні є питання удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності економіки загалом, а також відмова країни від експортно-сировинної орієнтації заради переробної промисловості та побудови нової індустріальної моделі господарювання.

Незважаючи на труднощі, які потрібно долати підприємствам АПК, доцільно вживати додаткові заходи щодо активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері. Не слід забувати, що підтримка розвитку аграрного сектору економіки і сільських територій була найважливішою складовою економічної політики усіх країн, які досягли успіху в розвитку.

Для поліпшення становища аграрного сектору країни Уряд вживає низку заходів, однак це не забезпечує суттєвого якісного результату. Основною проблемою є відсутність дієвого механізму виділення фінансових ресурсів для покращання інвестиційного клімату аграрних підприємств із державного бюджету та контролю за їхнім використанням [4].

Ситуація, що склалася в аграрному секторі, зумовлює низку викликів, основними з яких є необхідність поліпшення умов ведення бізнесу, проведення якісних перетворень, які забезпечуватимуть підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва на внутрішньому та зовнішньому ринку, продовольчу безпеку держави і наближення до європейської політики у сфері сільського господарства.

Висновки. За результатами дослідження доходило висновку про те, що інвестиційний клімат аграрного сектору економіки є достатньо привабливим і має широкі перспективи для коротко- та довгострокового залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій. Оскільки реальні інвестиційні ресурси для сільського господарства є вкрай необхідними, то активізація і мобілізація всіх можливих каналів інвестування може стати одним із найважливіших шляхів виходу країни з економічної кризи. Зрозуміло, що процес вливання інвестицій сповільнений через політично-економічну нестабільність, яка спричинена міждержавним збройним конфліктом на сході України та окупацією АПК. Але навіть за несприятливих умов доцільно вживати додаткові заходи з нарощування інвестицій, особливо в аграрну сферу, яка впливає на розвиток усієї економіки, тобто приводить до позитивних мультиплікативних ефектів у всіх секторах економіки. Тому держава має чітко визначити основні пріоритети розвитку сільськогосподарського виробництва, вдосконалити законодавство стосовно інвестування, забезпечити прозоре фінансування агропідприємств та ефективно використання інвестицій, відрегулювати запровадження доступного дешевого кредитування для малого і середнього аграрного бізнесу, реально проводити активну регіональну політику щодо підтримки сфер АПК і, що не менш важливо, чітко визначитись у законодавчо-нормативному порядку щодо обігу земель сільськогосподарського призначення на користь збереження й примноження національного багатства, а не на меркантильне культивування інтересів окремих олігархічно-корумпованих

структур чи диктування умов монополістом, який заволодіє значними земельними ресурсами через їхню низьку купівельну ціну.

Отже, інвестування у розвиток агропромислового комплексу є пріоритетною передумовою економічного підйому України, а правильна державна політика у сфері регулювання сільськогосподарського виробництва може значно вплинути на розподіл світового багатства і вивести нашу країну зі стану бідності.

Бібліографічний список

1. Безуглий М. Д., Зубець М. В. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України. *Агроінком*. 2011. № 4–6. С. 4–13.
2. Бичихін Є. В. Залучення іноземних інвестицій у сільське господарство України на партнерських засадах в умовах децентралізації. *Наукові праці НДФІ*. 2017. Вип. 2. С. 132–144.
3. Вініченко І. І. Амортизаційна політика в інвестиційній діяльності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2007. № 8. С. 3–6.
4. Волчанська Л. В. Особливості аграрних підприємств як об'єкта інвестування. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. [зб. наук. пр.] /

НАН України. ДУ «Ін-т регіональних досліджень ім. І. М. Долішнього НАНУ»; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). Львів, 2016. Вип. 4 (120). С. 88–92.

5. Динаміка капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки. URL: <http://naas.gov.ua/> (дата звернення: 06.02.2020).

6. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Мінагрополітики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua> (дата звернення: 23.01.2020).

7. Сільське господарство України: стат. зб. 2018. Київ: Державна служба статистики, 2019. 402 с.

8. Стан фінансування АПК у 2018 році. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/> (дата звернення: 23.01.2020).

9. Статистичний бюлетень: Капітальні інвестиції в Україні. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).

10. Траханов І. П. Проблеми інвестиційного забезпечення підприємств АПК України та перспективи його розвитку. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/> (дата звернення: 12.02.2020).

11. Ярмоленко Ю. О. Інвестиції в сталий розвиток аграрного виробництва: стан, проблеми та напрями їх вирішення. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. 2017. № 1 (53). С. 57–67.

Стаття надійшла 28.02.2020

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Д. Черевко, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-7489-1166

Львівський національний аграрний університет

Г. Тибінка, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-6730-1877

Львівський національний університет імені Івана Франка

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.064>

Черевко Д., Тибінка Г. Зовнішньоекономічна діяльність Львівської області

У сучасних глобалізації та інтерналізації значний вплив на розвиток має зовнішньоекономічна діяльність країни загалом та області зокрема. Під зовнішньоекономічною діяльністю розуміємо форму господарської діяльності, що пов'язана з науково-технічною діяльністю й технологією виробництва, а також з експортно-імпортними операціями. Дискусійним в економічній літературі залишається питання ролі зовнішньоекономічної діяльності в економіці країни загалом та області зокрема. Ми вважаємо, що цей елемент економічної діяльності відповідає за забезпечення необхідними ресурсами, технологіями та сучасним обладнанням, необхідним для виробництва орієнтованих на експорт товарів. Необхідно проаналізувати економіко-статистичні показники зовнішнього ринку Львівської області в динаміці та визначити основні тенденції зовнішньоекономічної діяльності на сьогодні та перспективи подальшого розвитку. Основною метою дослідження було окреслення шляхів вдосконалення основних тенденцій зовнішньоекономічної діяльності Львівської області, визначення позитивних і негативних сторін експортно-імпортних операцій та їхнього впливу на функціонування економіки. Сьогодні, в умовах динамічності середовища зовнішньоекономічної діяльності області, на нашу думку, систематичне вивчення стану експортно-імпортних операцій, аналіз тенденцій та перспектив розвитку залишаються актуальними. Для покращання зовнішньоекономічної діяльності Львівської області необхідно розробити й впровадити політику, орієнтовану на збільшення товарного експорту, впроваджувати інноваційні розробки для підвищення якості української продукції з метою досягнення необхідного рівня конкурентоспроможності вітчизняних товарів на сучасних світових ринках. Водночас, на наше переконання, необхідно зменшити обсяг імпорту на українському ринку.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, товарний імпорт, товарний експорт, експорт послуг, імпорт послуг.

Cherevko D., Tybinka H. Foreign economic activity of Lviv region

In the conditions of modern globalization and internalization, the foreign economic activity of the country in general and the region in particular has a significant impact on development. Foreign economic activity is considered as a form of economic activity, associated with scientific and technical activities and production technology, as well as export-import operations. The question of the role of foreign economic activity in the economy of the country in general and the region in particular remains debatable in the economic literature. The authors of the research believe that this element of economic activity is responsible for providing the necessary resources, technologies and modern equipment necessary for the production of export-oriented goods. It is necessary to analyze the economic and statistical indicators of the foreign market of Lviv region in the dynamics and identify the main trends of foreign economic activity today and prospects for further development. The main purpose of the current article is to study and find ways to improve the main trends of foreign economic activity of Lviv region, identify the positive and negative aspects of export-import operations and the level of their impact on the economy. Today, in the dynamic environment of foreign economic activity of the region, a systematic study of the state of export-import operations, analysis of trends and prospects remains relevant. To improve the foreign economic activity of Lviv region, it is necessary to develop and implement a policy, aimed at increasing merchandise exports, implement innovative developments to improve the quality of Ukrainian products in order to create the necessary level of competitiveness of domestic goods at the modern world markets. Moreover, in the authors' opinion, it is necessary to reduce the volume of imports at the Ukrainian market.

Key words: foreign economic activity, export, import, commodity import, commodity exports, exports of services, imports of services.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність – це сукупність методів і форм торгово-економічного, науково-технічного співробітництва, а також кредитних і валютно-фінан-

сових відносин країни з іноземними державами з метою ефективного використання переваг міжнародного поділу праці [1]. В умовах динамічності економічного середовища пошук шляхів вдоско-

налення зовнішньоекономічних взаємовідносин, у тому числі на рівні області, визначення позитивних і негативних сторін експортно-імпортних операцій та рівень їхнього впливу на функціонування економіки має неабияке значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зовнішньоекономічна діяльність була предметом досліджень багатьох учених, що відображено в їхніх працях. Зокрема, О. І. Павлов [1] розглядає зовнішньоекономічну діяльність України в системі глобальних конкурентних відносин, а О. А. Єрмакова [2], М. В. Калашник [3], О. А. Сущенко [6] – в регіональному аспекті. Особливості зовнішньоекономічної діяльності підприємств агробізнесу аналізує С. І. Цюлковська [7]. Можливості і ризики підприємств у зовнішньоекономічній діяльності розглядає М. А. Йохна [4]. До зовнішньоекономічної діяльності у процесі реалізації проєктів транскордонного співробітництва звертається М. А. Рубіш [5]. Однак сучасні реалії змушують тримати руку на пульсі, щоб вловлювати тенденції розвитку у цій сфері. З огляду на це важливим є аналіз економічних показників зовнішнього ринку загалом і в розрізі області.

Постановка завдання. У рамках нашого дослідження поставлено завдання проаналізувати стан зовнішньоекономічної діяльності Львівської області і за результатами аналізу окреслити основні її тенденції на сьогодні та перспективи розвитку.

Виклад основного матеріалу. У січні–червні 2020 року експорт товарів підприємств Львівської області становив 1016,9 млн дол. США, імпорт – 1458,8 млн дол. Порівняно з січнем–червнем 2019 року експорт зменшився на 2,7%, імпорт зріс на 2,9%. Від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі склало 441,9 млн дол. США (у січні–червні 2019 року також від’ємне – 372,3 млн дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,70 (у січні–червні 2019 року – 0,74).

Підприємства Львівської області проводили зовнішньоторговельні операції із партнерами 160 країн світу. Найбільші частки експортованої продукції належать Польщі (26,3% від загальнообласного експорту), Німеччині (10,0%) та Угорщині (9,3%). Експорт товарів у країни ЄС дорівнював 766,6 млн дол. (75,4%) і зменшився на 3,6% порівняно з січнем–червнем 2019 року. Серед товарів, які Львівщина експортувала у січні–червні 2020 року, переважали електротехнічне обладнання (16,2% від обсягу експорту області), зернові культури (13,2%), меблі (11,7%), палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (11,2%),

жири та олії (9,0%), деревина і вироби з неї (7,3%). Найбільші частки імпорту припали на Польщу (22,4% від загальнообласного імпорту), Німеччину (12,3%) та Китай (10,5%). Імпорт товарів з країн Європейського Союзу становив 852,3 млн дол. (58,4%) і зменшився порівняно зі січнем–червнем 2019 року на 4,3%. Основу імпорту товарів становили палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (10,8% від обсягу імпорту області), електротехнічне обладнання (9,0%), механічне обладнання (8,0%).

У січні–червні 2020 року експорт послуг підприємств Львівської області становив 268,3 млн дол. США, імпорт – 37,1 млн дол. США. Порівняно зі січнем–червнем 2019 року експорт послуг зменшився на 6,7%, імпорт – на 6,4%. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами склало 231,2 млн доларів. Коефіцієнт покриття експортом імпорту зменшився зі 7,25 у січні–червні 2019 року до 7,23 у січні–червні 2020 року. Зовнішньоторговельні операції проводили з партнерами 113 країн світу.

Найбільші обсяги експорту послуг у січні–червні 2020 року припали на комп’ютерні (44,5% від загального обсягу експорту), з переробки давальницької сировини (36,5%), а також послуги автомобільного транспорту (7,5%). Обсяг експорту послуг країнам ЄС становив 219,5 млн дол., або 81,8% від загального обсягу експорту, та зменшився порівняно зі січнем–червнем 2019 року на 5,7%. Основними партнерами в експорті послуг серед країн – членів ЄС були Мальта, Німеччина, Данія, Польща та Нідерланди. Серед інших країн світу найбільше послуг надавалося США. Основу імпорту послуг у січні–червні 2020 року склали послуги автомобільного транспорту (21,5%), фінансового посередництва (13,8%), під час ділових подорожей (11,4%) та комп’ютерні (10,6%). Імпорт послуг від країн ЄС у січні–червні 2020 року становив 33,8 млн дол. (91,1% від загального обсягу) та зменшився проти січня–червня 2019 року на 2,8%. Серед країн ЄС основними партнерами в імпорті послуг були Польща і Німеччина. Серед інших країн світу найбільше послуг було одержано від Швейцарії та США.

Упродовж 2019 року в економіку Львівщини залучено 204,8 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), що на 67,3% більше, ніж у 2018 році (див. табл.).

Вкладення в економіку області у 2019 році здійснили інвестори з 22 країн світу. Понад половина інвестицій надійшла від партнерів з Кіпру (114,4 млн дол. США). Суттєвими були надходження від партнерів з Польщі (73,0 млн дол. США) та Данії (3,6 млн дол. США).

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу у Львівську область

Країна	Обсяг інвестицій			
	01.01.2019		31.12.2019	
	тис. дол. США	до підсумку, %	тис. дол. США	до підсумку, %
Кіпр	188938,2	19,9	308244,6	27,6
Польща	166520,3	17,6	210245,8	18,8
Німеччина	104937,0	11,1	102347,9	9,2
Нідерланди	86467,7	9,1	96020,9	8,6
Швейцарія	74920,3	7,9	77127,4	6,9
Данія	72671,8	7,7	74662,0	6,7
Австрія	63340,6	6,7	62593,0	5,6
Угорщина	23091,2	2,4	22954,8	2,1

З обсягу прямих іноземних інвестицій, які надійшли у 2019 році, у промисловість спрямовано 84,0 млн дол. США (41,0% від загальнообласного обсягу надходжень), фінансову й страхову діяльність – 70,9 млн дол. США (34,6%), транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність – 34,8 млн дол. США (17,0%).

Обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), внесених у Львівщину, на 31 грудня 2019 року становив 1116,3 млн дол. США.

У розрахунку на одного жителя області припало 447 дол. США прямих іноземних інвестицій.

На промислових підприємствах на 31 грудня 2019 року акумульовано понад половину (53,1%) загального обсягу іноземного капіталу області (592,3 млн дол. США іноземного капіталу). Зокрема, у підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів залучено 148,0 млн дол. США, з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності – 112,0 млн дол. США, у машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування, – 108,8 млн дол. США.

Станом на 31 грудня 2019 року з країн ЄС внесено 942,2 млн дол. США інвестицій (84,4% від загального обсягу акціонерного капіталу), з інших країн світу – 174,1 млн дол. США (15,6%). Лідерами в інвестуванні підприємств Львівщини є партнери з Кіпру (308,2 млн дол. США), Польщі (210,2 млн дол. США), Німеччини (102,3 млн дол. США), Нідерландів (96,0 млн дол. США), Швейцарії (77,1 млн дол. США), Данії (74,7 млн дол. США) та Австрії (62,6 млн дол. США). На ці країни припало 83,4% від загальнообласного обсягу прямих іноземних інвестицій. У 2019 році нерезиденти вилучили з економіки області 17,7 млн дол. США свого капіталу. Утрати іноземного

капіталу становили 5,3 млн дол. США. За рахунок коливання валютних курсів у 2019 році обсяг іноземного акціонерного капіталу в області зріс на 16,3 млн дол. США. Загалом, з урахуванням переоцінки, утрат, курсової різниці у 2019 році в економіці області відбулося збільшення сукупного обсягу іноземного акціонерного капіталу на 168,5 млн дол. США, або на 17,8% відносно початку року. Обсяг інвестицій (акціонерного капіталу) з Львівської області в економіку країн світу на 31 грудня 2019 року становив 8,8 млн дол. США.

У зовнішньоекономічній діяльності Львівської області, ми вважаємо, є багато проблем, а саме:

1. Недосконалість законодавчої бази, яка ускладнює збирання документів та реєстрацію суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, недостатній рівень регулювання митних процедур і оподаткування, розвитку ринкової й транспортної інфраструктури;

2. Невідповідність світовим стандартам вітчизняної продукції, що спричинює низький рівень попиту на товари українських підприємств;

3. Виробництво продукції незадовільної якості для виходу на світові ринки.

З огляду на це пропонуємо напрями вирішення вказаних проблем:

1. Удосконалення нормативно-правової бази.
2. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції через впровадження сучасних інноваційних розробок.
3. Забезпечення державного захисту вітчизняних експортерів товарів і послуг.
4. Проведення навчання фахівців у галузі менеджменту та маркетингу для ефективної роботи на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Висновки. Для покращання зовнішньоекономічної діяльності Львівської області та й

інших областей необхідно на державному рівні розробити і впровадити політику, орієнтовану на збільшення товарного експорту. Без інноваційних розробок для підвищення якості української продукції з метою забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності вітчизняних товарів на сучасних світових ринках про жодні зрушення в зовнішньоекономічній діяльності Львівщини не йдеться. Водночас, на наше переконання, необхідно зменшити обсяг імпорту на українському ринку, у тому числі обласному.

Бібліографічний список

1. Зовнішньоекономічна діяльність України в системі глобальних конкурентних відносин: агропродовольчий вимір: колективна монографія / О. І. Павлов та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. І. Павлова. Одеса: Астропринт, 2019. 269 с.
2. Єрмакова О. А. Зовнішньоекономічна діяльність регіону: інституційні важелі вдосконалення: монографія. Одеса : Інтерпринт, 2014. 311 с.
3. Калашник М. В. Зовнішньоекономічна діяльність в системі структурної трансформації регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Черкаси, 2014. 24 с.
4. Підприємництво і зовнішньоекономічна діяльність: можливості і ризики України: монографія / М. А. Йохна та ін.; за наук. ред. проф. М. А. Йохни. Хмельницький: ХНУ, 2013. 347 с.
5. Рубіш М. А. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання у процесі реалізації спільних проектів транскордонного співробітництва: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Ужгород, 2014. 21 с.
6. Сущенко О. А. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств регіону в умовах глобалізації: управління та розвиток: монографія. Луганськ: Ноулідж, 2013. 315 с.
7. Цюлковська С. І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств агробізнесу: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2019. 20 с.

Стаття надійшла 31.07.2020

АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Г. Тибінка, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-6730-1877

Львівський національний університет імені Івана Франка

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.068>

Тибінка Г. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності України

У сучасних умовах інтернаціоналізації та глобалізації вагоме значення має розвиток зовнішньоекономічної діяльності країни, яка становить собою форму господарської діяльності, що пов'язана з технологією виробництва і науково-технічною діяльністю та з експортно-імпортними операціями. Зовнішньоекономічна діяльність країни відіграє важливу роль у вирішенні низки питань щодо стабільного функціонування економіки та зменшення можливості появи кризи. Також зазначимо, що дискусійним в економічній літературі залишається питання ролі зовнішньоекономічної діяльності в національній економіці. Розкриваючи предмет нашого дослідження, ми підтримуємо позицію, що цей елемент економічної діяльності відповідає за забезпечення країни необхідними ресурсами, технологіями та новітнім обладнанням, яке необхідне для виробництва товарів, орієнтованих на експорт. Необхідно провести економіко-статистичний аналіз економічних показників зовнішнього ринку України в динаміці, а саме обсягу товарного експорту та імпорту, аналіз обсягу послуг в обох напрямках. За результатами проведеного аналізу окреслено основні тенденції зовнішньоекономічної діяльності на сучасному етапі та перспективи подальшого розвитку економіки країни. Необхідно розробити та впровадити орієнтовану на збільшення товарного експорту політику з метою покращання зовнішньоекономічної діяльності України, втілювати інноваційні розробки для підвищення якості української продукції, які б відповідали світовим стандартам і нормам. На нашу думку, це є необхідною умовою створення належного рівня конкурентоспроможності українських товарів на сучасних світових ринках. Водночас, на нашу думку, доцільно зменшити обсяг імпортової продукції на вітчизняному ринку.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт.

Tybinka H. Analysis of Ukraine's foreign trade activity

In the current conditions of internationalization and globalization, it is important to develop foreign economic activity, which is a form of economic activity that is associated with production technology and scientific and technical activities and export-import operations. The country's foreign economic activity plays an important role in resolving a number of issues related to the stable functioning of the economy and reducing the possibility of a crisis. It should also be noted that the question of the role of foreign economic activity in the national economy remains debatable in the economic literature. Disclosing the subject of our study, we support the position that this element of the country's economic activity is responsible for providing the country with the necessary resources, technologies and the latest equipment needed for the production of export-oriented goods. It is necessary to conduct an economic and statistical analysis of economic indicators of the foreign market of Ukraine in the dynamics, namely the volume of merchandise exports and imports, analysis of the volume of services in both directions. Based on the analysis, the main trends of foreign economic activity at the present stage and prospects for further development of the country's economy are determined. It is necessary to develop and implement a policy aimed at increasing merchandise exports in order to improve Ukraine's foreign economic activity, to introduce innovative developments to improve the quality of Ukrainian products that would meet international standards and norms. In the author's opinion, it is a necessary condition for creating an appropriate level of competitiveness of Ukrainian goods in modern world markets. At the same time, it is necessary to reduce the volume of imported products at the domestic market.

Key words: foreign economic activity, export, import.

Постановка проблеми. Дослідження проблем зовнішньоекономічної діяльності країни завжди перебувало в центрі уваги економічної науки. Активізація зовнішньоекономічної діяльності є одним з найдієвіших механізмів соціально-економічних перетворень. В основі процесу зовнішньоекономічної діяльності лежать експортно-імпортні операції. В умовах динамічних змін актуальними залишаються питання ґрунтового

вивчення позитивних і негативних тенденцій експортно-імпортних операцій та їхнього впливу на функціонування економіки країни загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика зовнішньоекономічної діяльності та напрямів її вдосконалення є предметом науково-практичних досліджень А. Дем'янченко, Ю. Козака, С. Коломацької, В. Щербака, А. Лозенко, А. Мазаракі, Т. Мельник та багатьох інших.

Зокрема, проблеми проникнення вітчизняних підприємств на зовнішні ринки розглянуто в [5], правові аспекти – в [3], сучасні тенденції зовнішньої торгівлі – в [4].

Однак залишається чимало проблем, зокрема щодо експортно-імпортних операцій, які чекають своїх дослідників.

Постановка завдання. Ми ставили завдання вивчити сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності України та виявити основні чинники її формування з метою врахування на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Під зовнішньоекономічною діяльністю зазвичай розуміють сукупність методів і форм торгово-економічного, науково-технічного співробітництва, а також кредитних і валютно-фінансових відносин країни з іноземними державами з метою ефективного використання переваг міжнародного поділу праці [2].

Зовнішня торгівля України за останній період розвивалася під впливом двох визначальних подій: членства у СОТ, набутого у 2008 р., та світової фінансово-економічної кризи 2007–2010 рр. Позитивна динаміка експортно-імпортних операцій поступово відновлюється після різкого падіння внаслідок світової фінансово-економічної кризи (див. табл.). Сьогодні в Україні сформовано відносно ліберальний торговельний режим, враховуючи рівень ввізних мит.

За попередніми даними, у 2019 р. експорт товарів та послуг склав 65 298 млн дол. США, імпорт – 67312 млн доларів. Від’ємне сальдо становило -2014 млн доларів. Порівняно із 2018 р. експорт збільшився на 10,3%, а імпорт – на 6,9%. Зовнішньоторговельні операції проводили з партнерами із 232 країн світу. Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,99. На формування негативного сальдо, на нашу думку,

вплинули окремі товарні групи: паливо мінеральне, нафта і нафтопродукти, пластмаси, полімерні матеріали, фармацевтична продукція, засоби наземного транспорту, механічні машини, електричні машини.

Обсяги експорту товарів до країн СНД становили 13,5% від загального обсягу експорту, до країн Європейського Союзу – 41,5%. Найсуттєвіші експортні поставки здійснювали до: Росії (6,5%), Туреччини (5,2%), Єгипту (4,5%), Китаю (7,2%).

Основу товарної структури українського експорту складала: продукція АПК та харчової промисловості – 44,2%; продукція металургійного комплексу – 20,5%; продукція машинобудування – 11,0%; мінеральні продукти – 9,7%; продукція хімічної промисловості – 5,3%; деревина та паперова маса – 3,7%; різні промислові товари – 3,2%; продукція легкої промисловості – 2,4%.

Обсяги імпорту товарів з країн Європейського Союзу – 41,1%, з країн СНД – 19,5%. У загальному обсязі імпорту найбільші надходження здійснені з: Російської Федерації – 11,5% (палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, механічні та електричні машини); Китаю – 15,1% (електричні та механічні машини, пластмаси, полімерні матеріали); Білорусі – 6,2% (палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, засоби наземного транспорту, крім залізничного, добрива); США – 5,4% (палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, механічні машини, засоби наземного транспорту, крім залізничного).

Товарна структура імпорту: продукція машинобудування – 33,8%; мінеральні продукти – 21,4%; продукція хімічної промисловості – 18,2%; продукція АПК та харчової промисловості – 9,4%; продукція металургійного комплексу – 6,0%; продукція легкої промисловості – 5,2%; різні промислові товари – 3,9%; деревина та паперова маса – 2,2%.

Таблиця

Динаміка основних показників зовнішньої торгівлі України, млрд дол. США

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.*	2015 р.*	2016 р.*	2017 р.*
Експорт	82,2	83,2	74,8	63,9	65,4	47,8	46,3
Товари	68,4	68,8	62,3	53,9	53,9	38,1	36,4
Послуги	13,8	13,5	14,2	11,3	11,5	9,7	9,9
Імпорт	88,8	91,3	83,3	60,0	60,8	42,7	44,5
Товари	82,6	84,6	75,8	54,4	54,4	37,5	39,2
Послуги	62,3	6,7	7,5	5,7	6,4	5,2	5,3
Сальдо:	-6,6	-8,1	-8,5	+3,9	+4,6	+5,1	+1,8

За 2019 рік обсяг експорту послуг становив 15,6 млрд дол. США, обсяг імпорту – 5676,1 млн доларів. Позитивне сальдо – 5597,2 млн доларів. Порівняно із 2018 р. експорт послуг збільшився на 34,3%.

На формування позитивного сальдо вплинули, на нашу думку, окремі види послуг: транспортні послуги; послуги з переробки матеріальних ресурсів; послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги; ділові послуги. Коефіцієнт покриття експортом імпорту послуг склав 1,99.

Структура українського експорту послуг протягом тривалого часу залишається майже незмінною, і за 2019 р. найбільші обсяги припадали на: транспортні послуги – 58,3%; комп'ютерні та інформаційні послуги – 16,5%; послуги з переробки матеріальних ресурсів – 10,5%; ділові послуги – 8,2%; туристичні послуги – 2,1%; інші послуги – 1,8%; послуги з ремонту та технічного обслуговування – 1,7%; послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю – 0,9%.

Структура імпорту послуг також залишається незмінною протягом останніх років. Найбільшу частку в загальному обсязі імпорту послуг за 2019 р. склали: транспортні послуги – 22,5%; ділові послуги – 19,6%; туристичні послуги – 18,7%; державні та урядові послуги – 13,1%; роялті та інші послуги з використанням інтелектуальної власності – 8,1%; комп'ютерні та інформаційні послуги – 7,7%; послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю – 7,1%; інші послуги – 3,3%.

У зовнішньоекономічній діяльності України, на наше переконання, є багато проблем, які необхідно вирішити, а саме: недосконалість законодавчої бази, яка ускладнює збирання документів та реєстрацію суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [3]; недостатній рівень регулювання митних процедур і оподаткування, розвитку ринкової й транспортної інфраструктури; виробництво продукції незадовільної якості для виходу на світові ринки; невідповідність світовим стандартам вітчизняної продукції, що спричинює низький рівень попиту на товари українських підприємств [5].

Для вирішення перелічених проблем, ми вважаємо, необхідно вжити такі заходи: удоско-

налити нормативно-правову базу з метою спрощення діяльності підприємств, орієнтованих на зовнішні ринки; підвищити вартість імпоротної продукції, якій відповідають вітчизняні аналоги; підвищити конкурентоспроможність вітчизняної продукції через впровадження сучасних інноваційних розробок для зменшення матеріаломісткості товарів у пріоритетних галузях і вкладання капіталу [1]; перейти від виробництва сировинних товарів до товарів із повним виробничим циклом; забезпечити державний захист і безпеку вітчизняних експортерів товарів і послуг; забезпечити сприятливі економічні умови для збільшення виробництва продукції українськими виробниками через закріплення на існуючих ринках збуту, вихід на нові; провести навчання спеціалістів у галузі менеджменту та маркетингу для ефективної роботи на внутрішньому й зовнішньому ринках [4].

Висновки. Отож, для покращання зовнішньоекономічної діяльності України потрібно впроваджувати орієнтовану на збільшення товарного експорту політику, інноваційні розробки для підвищення якості української продукції, щоб відповідати світовим стандартам і нормам, що є умовою створення необхідного рівня конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках. Водночас, на нашу думку, необхідно зменшити обсяг імпоротної продукції на вітчизняному ринку.

Бібліографічний список

1. Дем'яненко А. Анализ внешнеэкономической деятельности Украины в 1990–2003 годах: от спада к экономическому росту. *Економіст*. 2004. № 9. С. 42–45.
2. Козак Ю. Г. Міжнародна економіка. Київ, 2014. 367 с.
3. Коломацька С. П. Зовнішньоекономічна діяльність в Україні: правове регулювання та гарантії здійснення. Київ: Професіонал, 2004. 130 с.
4. Мазаракі А. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2011. № 2. С. 299–308.
5. Щербак В. Г., Лозенко А. П. Проблеми проникування вітчизняних підприємств на зовнішні ринки. *Фінанси України*. 2009. № 5. С. 34–37

Стаття надійшла 19.08.2020

Розділ 2
ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ, ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЙОГО ПІДПРИЄМСТВ

УДК 336:658
JEL M 41

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ОБЛІКУ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ

Л. Петришин, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1871-2837

Львівський національний університет імені Івана Франка

Н. Жидовська, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1883-5992

Львівський національний аграрний університет

М. Росток, к. пед. н.

ORCID ID: 0000-0002-1891-5482

Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.071>

Петришин Л., Жидовська Н., Росток М. Теоретичні і методологічні аспекти обліку власного капіталу

Розглянуто економічну сутність капіталу підприємства, зазначено характеристики та виділено три його аспекти: економічний, юридичний та обліковий. Досліджено етапи розвитку терміна «капітал» в історії економічної думки. Узагальнено історичні концепції тлумачення поняття капіталу та власного капіталу, надано огляд праць вітчизняних і зарубіжних учених щодо різних аспектів сутності капіталу (економічного, правового, аналітичного), подано авторське визначення вказаного поняття. Виокремлено п'ять етапів становлення капіталу як економічної категорії і наведена характеристика кожного з них.

З'ясовано, що першим розглядав капітал Арістотель крізь призму багатства та поділив цю категорію на два види. До першого він відніс багатство, дане природою, до другого – процес накопичення грошей. Другий етап розвитку капіталу як економічної категорії представлений ученнями меркантилістів, які вперше прив'язали капітал до процесу виробництва й надали вагомому значення його розвитку як одному з основних стимулів до багатства. На третьому етапі вчені розглядають капітал як певний запас нагромадженої продукції минулої праці і розподіляють його на основний та оборотний. Крім того, на цьому етапі створено теорію кругообороту капіталу, що є основою усіх наступних учень.

На четвертому етапі з'являються теорії щодо розвитку капіталу не тільки як природного ресурсу і надбань людини, а й як людського потенціалу та ресурсу. Висловлюються думки, що запозичені ресурси можуть допомогти підприємству розвиватись із такою самою ефективністю, як і власні. На п'ятому етапі вчені зауважують, що капітал є основним вимірником ринкової вартості підприємства і основним джерелом формування добробуту його власників.

Ключові слова: капітал, аграрне підприємство, ефективність, облік, адекватне відображення.

Petryshyn L., Zhydovska N., Rostok M. Theoretical and methodological aspects of equity capital accounting

The article considers the economic essence of enterprise's capital, mentions characteristics and reveals its three aspects, particularly economic, juridical and accounting one. The research studies the stages of development of the notion of "capital" in the history of economic thought. The authors consolidate historic concepts of interpretation of the notion of capital and equity capital, presents review of the works of domestic and foreign scientists on different aspects of the essence of capital (economic, legal, analytical), supplies the author's definition of the mentioned notion. The work specifies five stages of capital establishment as an economic category and characterizes each of them.

The research argues that capital was first considered by Aristotle through the prism of wealth and the category was divided into two kinds. The first one included wealth, provided by the nature, the second – the process of money accumulation. The second stage of capital development as an economic category was represented by the mercantilist scientists, who first related capital to the process of production and paid great attention to its development as one of the main stimuli to wealth. At the third stage, the scientists considered capital as a definite reserve of accumulated products,

gained from past work, and divided it into the fixed and current one. Moreover, that stage was marked by creation of the theory of capital turnover, being a fundamental for the following researches.

The fourth stage was characterized by appearance of the theory of capital development not only as a natural resource and wealth of people, but also as human potential and resource. The theory suggests that borrowed resources can help the enterprise to develop with the same efficiency and personal one. At the fifth stage, the scientists point that capital is the main indicator of the market price of an enterprise and the main source for formation of its owners' prosperity.

Key words: capital, agrarian enterprise, efficiency, accounting, adequate manifestation.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується підвищенням рівня, якості та обсягів сільськогосподарського виробництва. В Україні ця галузь є найуразливішою. Причина – негативний вплив на діяльність підприємств таких чинників, як зростаюча амортизація основних засобів, відсутність зовнішніх фінансових впливань, податкова політика, що націлена на наповнення державної скарбниці, а не на підтримку бізнесу тощо. Стійкість фінансового стану і платоспроможність аграрних підприємств залежать від вдалого вибору напрямів розподілу, джерел формування та використання капіталу, що належить підприємству. Тому необхідним є правильне розуміння структури й специфічних особливостей капіталу та його адекватне відображення у бухгалтерському обліку.

Новостворений капітал в умовах господарювання виступає не тільки чинником виробництва, а й виробничим та інвестиційним ресурсом, джерелом доходу, об'єктом управління і чинником формування фінансових результатів підприємства. Ефективне управління власним капіталом забезпечить стабільний процес виробництва та постійне його зростання. Внаслідок самостійного прийняття управлінських рішень власниками чи керівництвом сільськогосподарське підприємство повинно формувати оптимальну структуру власного капіталу, забезпечувати його ефективний облік задля досягнення кінцевої мети – успіху в умовах конкурентності ринку.

В Україні ще тривають процеси реформування системи обліку та впроваджуються нові стандарти, наближені до міжнародних. Потреба в актуальному відображенні економіко-правового змісту змін, що відбулися в підприємстві, стимулювала науковців переосмислити певні облікові категорії, зокрема «зобов'язання», «активи», «власний капітал», та адекватне їхнє відображення у фінансовій звітності. На нашу думку, дослідники, котрі крізь призму свого бачення розуміють поняття власного капіталу, є по-своєму праві, оскільки вони визначають суть власного капіталу через джерела його створення, складові та зобов'язання власників підприємства. Проте вважаємо, що для цілей бухгалтерського обліку дефініція цієї

категорії потребує уточнення крізь призму кругообігу капіталу в процесі господарської діяльності, економічної та правової сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації та методології обліку власного капіталу підприємств розглянуто в працях багатьох відомих українських учених-економістів. Зокрема, теорію і практику документування і відображення у звітності, науковий підхід до організації обліку власного капіталу в контексті як національних, так і міжнародних стандартів висвітлювали Яковець Т. [20], Якимов Ю. [19], Коваль Л. [9], Дорош Н. [6] та ін. Вагомий внесок у розробку методик аудиту та оптимізації структури капіталу підприємств різних форм власності і господарювання зробили відомі вчені Назаренко О. [13], Назарова І. [14], Мельник Т. [12] та ін.

Наукові досягнення перелічених учених стали платформою для подальшого дослідження та удосконалення організаційних аспектів обліку власного капіталу аграрних підприємств в умовах ринкової економіки.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження було обґрунтування теоретичних основ і розробка науково-методичних підходів до обліку власного капіталу, його оптимізації та покращання управління капіталом на підприємствах АПК; формалізація етапів розвитку капіталу як економічної категорії й характеристика кожного етапу цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Управління структурою капіталу підприємства можна вважати однією з найскладніших проблем у процесі управління підприємством. Свідоме використання наявного капіталу дає змогу досягти більшої користі для власників бізнесу. Його розмір передусім визначає майнову ситуацію, фінансову силу та економічну міцність підприємства. Він також виконує функцію гаранта для кредиторів, є постійною основою для фінансування й джерелом фінансування.

Бізнес-капітал – це один із найважливіших фінансових параметрів підприємства, який вирі-

шує питання ефективної та безпечної роботи. Коли компанія зростатиме, її власний капітал повинен систематично збільшувати свою цінність, наприклад, «додаванням» чистого прибутку, отриманого у звітному періоді.

Коли підприємство створюється і не має на собі заборгованості, в ідеальному варіанті активи дорівнюють його капіталу.

Власний капітал – одне із зовнішніх джерел, тобто введений акціонерами (початковий капітал, ресурс як капітал і внутрішніх джерел), чистий прибуток, пов'язаний з підприємством, що залишився в його розпорядженні.

Основною частиною капіталу компанії є капітал, який складається з:

- внесків власників капіталу, внесених у формі акцій, підписки на акції тощо;
- прибутку, що залишився в розпорядженні компанії, для покриття майбутніх ризиків та фінансової міцності компанії (наприклад, інвестиційного фонду).

Отже, капітал для підприємства – це важливий показник майбутнього розвитку його діяльності, як перший штрих на мольберті художника. Його вагомість і значення протягом століть ґрунтовно обговорювали, про нього складали трактати і писали книги, а капітал так і залишився тим не-

змінним аргументом, що дає змогу бізнесу розвиватись і робити свої перші кроки.

Термін «капітал» походить від латинського слова «capitalis», що означає «основний», «ґрунтовний», «дуже важливий» і підкреслює його неабияку вагомість.

Ми виділили декілька етапів дослідження капіталу як такого (рис. 1).

Першим ученим, котрий розкрив поняття «capitalis», був Арістотель (384–322 рр. до н. е.). Він розглядав капітал крізь призму багатства та поділив цю категорію на два види. До першого відніс дане природою багатство, яке пов'язане з постійним нагромадженням засобів, необхідних для життя і корисних для держави чи домашнього об'єднання, але яке «не безкінечне, а має свої межі». До другого виду багатства Арістотель відніс процес накопичення грошей – «...мистецтво наживати статок, з чим і пов'язане уявлення, нібито багатство і нажива не мають ніяких меж». Зазначені види багатства були названі Арістотелем «економіка» та «хремастика» [7, с. 224].

Наступний – другий – етап розвитку капіталу як економічної категорії характеризується ученнями меркантилістів (табл. 1).

Представники цієї школи вперше прив'язали капітал до процесу виробництва й надали вагомого значення його розвитку як одному з основних стимулів до багатства.

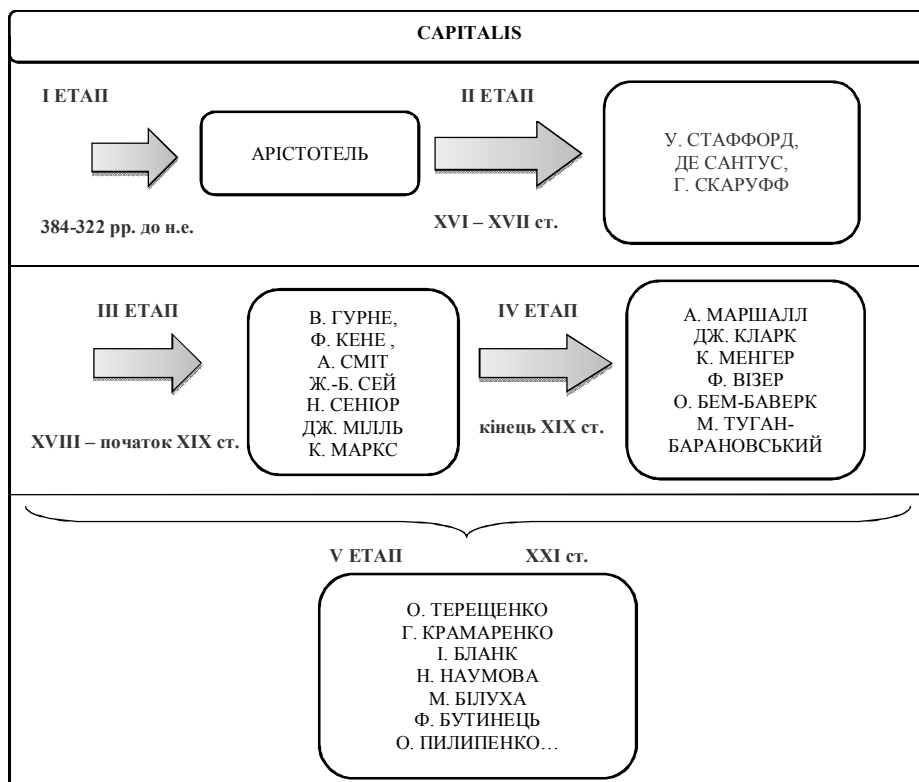

Рис. 1. Етапи розвитку терміна «капітал» в історії економічної думки.

Авторські підходи до з'ясування поняття «капітал» на другому етапі розвитку

CAPITALIS - II ЕТАП	
Вчені, групи вчених	Трактати
<p>Школа меркантилізму: У. Стаффорд (1554–1612 рр.), Де Сантус (1575–1621 рр.), Г. Скаруфф (1519–1584 рр.)</p>	<p>Під поняттям «капітал» як основне багатство представники цієї школи (що отримала назву від італійського слова «mercante» – торговець, купець) розуміли процес нагромадження грошей, зокрема у золоті, сріблі та коштовностях. У дослідженні грошей як специфічної форми капіталу безпосередньо поняття «капітал» меркантилісти не застосовували. Проте вони розуміли, що для примноження багатства гроші мають бути задіяними в процесі виробництва, тобто набути виробничої форми, а потім перетворитися на товарну. Меркантилісти відстоювали думку, що лише те, що може бути реалізованим і справді реалізується в грошах, становить собою багатство, тобто багатство – це процес нагромадження грошей. Крім того, меркантилісти вважали, що тільки процес виробництва закладає необхідне підґрунтя для утворення багатства, тому потребує постійної підтримки й розвитку, а безпосереднім джерелом багатства є сфера обігу, де продукти перетворюються на гроші [3, с. 43].</p>

На третьому етапі розвитку капіталу його поділили на основний та оборотний (табл. 2). Капітал вчені цього періоду розглядають як певний запас нагромадженої продукції минулої праці.

Окремо варто виділити думку Карла Маркса, який вперше не став ототожнювати гроші та капітал, а розділив ці два поняття. Водночас він встановив взаємозалежність, оскільки гроші за певних умов можуть виконувати роль капіталу, і навпаки. Маркс перший розтлумачив поняття доданої вартості і створив теорію кругообороту капіталу, що є основою усіх наступних учень.

З часом капітал набув чіткіших обрисів, науковці вже зійшлися на думці, що він має поділятися на основний та оборотний, з'являються теорії щодо розвитку капіталу не тільки як природного ресурсу і надбавь людини, а й капіталу людського потенціалу та ресурсу. Зокрема, Дж. Кларк висловив теорію щодо позичкового капіталу, дійшовши висновку, що запозичені ресурси можуть допомогти підприємству розвиватись з такою самою ефективністю, як і власні (табл. 3).

Розглядаючи економічну сутність капіталу підприємства, слід вказати на такі його характеристики:

- капітал підприємства є основним чинником виробництва. У системі чинників виробництва (капітал, земля, праця) капіталу відведена провідна роль, тому що він поєднує усі чинники в єдиний виробничий комплекс;
- капітал характеризує фінансові ресурси підприємства, що приносять дохід. У цьому разі

він може виступати ізольовано від виробничого фактора у формі інвестованого капіталу;

- капітал є основним джерелом формування добробуту його власників. Частина капіталу в поточному періоді виходить з його складу і потрапляє в «кишеню» власника, а частина капіталу, що накопичується, забезпечує задоволення потреб власників у майбутньому;

- капітал підприємства є основним вимірником його ринкової вартості. У цій якості виступає насамперед власний капітал підприємства, що визначає обсяг його чистих активів. Водночас обсяг використовуваного власного капіталу на підприємстві характеризує й потенціал залучення ним позикових фінансових засобів, що забезпечують одержання додаткового прибутку. У сукупності з іншими чинниками формує базу оцінки ринкової вартості підприємства;

- динаміка капіталу підприємства є найважливішим показником рівня ефективності його господарської діяльності. Спроможність власного капіталу до самозростання високими темпами характеризує високий рівень формування й ефективний розподіл прибутку підприємства, його здатність підтримувати фінансову рівновагу за рахунок внутрішніх джерел. Водночас зниження обсягу власного капіталу є, як правило, наслідком неефективної, збиткової діяльності підприємства.

Отже, аналізуючи всі чотири етапи дослідження капіталу, ми можемо виділити три його аспекти: економічний, юридичний та обліковий (рис. 2).

**Авторські підходи до з'ясування поняття «капітал»
на третьому етапі розвитку**

CAPITALIS - III ЕТАП	
Вчені, групи вчених	Трактати
1	2
<p align="center">Фізіократи: В. Гурне (1712–1759 рр.) Ф. Кене (1694–1774 рр.) А. Тюрго (1727–1781 рр.) М. Рікеті (1715–1789 рр.) П.С. Дюпон де Немур (1739–1817 рр.)</p>	<p>Заслугою представників школи фізіократів (Ф. Кене, А. Тюрго) було те, що дослідження причин походження багатства вони перенесли зі сфери обігу у сферу виробництва, де, на їхню думку, й створюється багатство в результаті поєднання праці з природними ресурсами. Промисловість, транспорт і торгівлю вони називали безплідною сферою, а працю людей у цих сферах – не прибутковою для суспільства.</p> <p>Капітал, у визначенні А.Тюрго, – це рухоме майно, яке є результатом збереження та ощадливості. Водночас необхідно зазначити, що важливою теоретичною заслугою фізіократів було здійснення ними наукового аналізу сукупного суспільного продукту, руху його елементів як необхідної умови процесу виробництва і відтворення класів. Цей рух суспільного продукту через сфери виробництва, розподілу, обміну й споживання було названо економічним кругообігом.</p> <p>Вперше в історії економічної думки Ф. Кене запровадив поняття «відтворення суспільного продукту». Також він розмежував його вартісну й натуральну форми, відокремивши поняття капіталу і доходу. Про капітал Ф. Кене говорив, що це не гроші, а ті засоби виробництва, за допомогою яких створюється «чистий продукт» – «багатство, яке формує дохід націй і є продуктом, який залишається після сплати всіх видатків з доходу, що отримується з володінь» [8, с. 194, 223]. Він вперше в економічній науці розробив модель економічного кругообігу з урахуванням руху основного й оборотного капіталів та обґрунтував правило, за яким суспільний продукт на макроекономічному рівні може бути реалізований за дотримання певних пропорцій між його речовими й вартісними елементами.</p>
<p align="center">А. Сміт (1723–1790 рр.)</p>	<p>Розглядаючи капітал як певний запас, що вкладається в процес виробництва, А. Сміт дійшов висновку про те, що капітал є результатом минулої праці й деякий час може залишатися незадіяним у процесі виробництва [16]. Загалом система економічних поглядів А. Сміта ґрунтувалася на визначенні капіталу як певного запасу, який використовується в процесі виробництва. Водночас він звертав увагу на те, що всі запаси можуть виступати в ролі капіталу. Якщо вони кількісно обмежені і спрямовуються тільки на споживання, то, за висновками А. Сміта, не можуть бути джерелом доходу. Як і фізіократи, А. Сміт виділяв у капіталі дві його форми функціонування – основний і оборотний. Однак, на відміну від фізіократів, він застосував ці форми до будь-якого продуктивного капіталу, а не лише до того, що використовувався у сільськогосподарській сфері, та стверджував, що весь капітал будь-якого підприємця поділяється на капітал основний і капітал оборотний. Водночас А. Сміт класифікував основний і оборотний капітал на якісно новій основі. До основного він відносив машини і знаряддя праці, споруди й будинки, землю, корисні здібності усіх членів суспільства. Тобто основний капітал, в уяві А. Сміта, – це капітал, що тривало використовується, не залучається до сфери кругообігу, довгий час не змінює власника. До оборотного капіталу він відносив продовольчі товари, матеріали й готові вироби, гроші, тобто такий вид капіталу, що знаходиться постійно в обігу і приносить прибуток при переході його з рук одного власника в руки іншого.</p>

1	2
Н. Сеніор (1806–1873 рр.)	Природні ресурси та людську працю він відносив до первинних факторів виробництва, а до вторинних – утримання. Саме фактор утримання він вважав основою капіталу. За висловом Н. Сеніора, утримання має характерні відмінності від праці й природних ресурсів. Воно є необхідною умовою існування капіталу і спорідненою категорією до прибутку, як праця до заробітної плати [5, с. 110].
К. Маркс (1818–1883 рр.)	Карл Маркс у своїй фундаментальній праці «Капітал» глибоко проаналізував роль капіталу в розширеному відтворенні [14]. За висновками видатного теоретика, капітал може існувати за певних соціально-економічних умов: високорозвиненого товарного виробництва й обігу; наявності такої мотивації діяльності підприємця, як особисте збагачення; зосередження у частини господарських агентів значної частки засобів виробництва (тобто має бути певний ступінь концентрації капіталу); відсутності власних засобів виробництва у частини господарських агентів, що змушує їх найматися [10, с. 292]. Наріжним каменем економічної теорії стало дослідження К. Марксом особливостей кругообороту капіталу, у процесі якого капітал змінює свою форму і проходить три послідовні стадії: грошову, виробничу й товарну. Грошовому капіталу була відведена функція основи для утворення доданої вартості, виробничому – безпосереднього продуктивного процесу утворення доданої вартості, товарному – функція реалізація вартості й доданої вартості та перетворення знову на грошовий капітал. При цьому К. Маркс чітко вказував на циклічність кругообороту грошей як капіталу: «... закінчуючи рух, гроші утворюють його новий початок» [7, с. 162–163]. Карл Маркс довів, що в процесі зміни форм капіталу первісна авансова вартість не тільки зберігається, а й змінює свою величину завдяки прирощеній вартості (доданій вартості), що й перетворює її на капітал. Йому належить одне з найпоширеніших визначень капіталу як вартості, що спроможна до самозростання.

Таблиця 3

**Авторські підходи до з'ясування поняття «капітал»
на четвертому етапі розвитку**

IV ЕТАП - CAPITALIS	
Вчені, групи вчених	Трактати
1	2
Неокласична економічна школа	
А. Маршалл (1842–1924 рр.)	В основі теорії Маршалла лежав синтез маржинальної теорії вартості, факторів і витрат виробництва, попиту й пропозиції. За А. Маршаллом, капітал складається з тих речей, без яких виробництво не могло б здійснюватися з рівною ефективністю, але які не є безкоштовними дарунками природи [11, с. 307]. Він дійшов висновку, що капітал є сховищем певних речей, результатом людських зусиль і відповідних жертв. Але капітал відрізняється від інших форм багатства тим, що може забезпечити зайнятість робітників. Капіталом А. Маршалл вважав ту частину багатства, яка виділяється на одержання доходу у формі грошей або придбання певних речей у сфері обігу. Капітал він поділяв на основний та оборотний. До капіталу учений відносив також знання, організаційні здібності й відповідні виробничі та державні утворення.

1	2
Дж. Кларк (1847–1938 рр.)	За Дж. Кларком, на структуру суспільства, його виробничий організм і динаміку впливають п'ять чинників: зростання населення, зростання капіталу, покращання методів виробництва, зміна форм промислових підприємств: від ліквідації дрібних малопродуктивних до виживання продуктивніших. Кожна з цих змін діє на суспільство, змінюючи співвідношення різних індустріальних груп. Також важливим є визнання ученим того, що продуктивність суспільної праці залежить від кількісного відношення її до капіталу. Згідно з концепцією розподілу доходів на основі принципів граничного аналізу цін факторів виробництва, яку в економічній літературі називають «законом граничної продуктивності» Дж. Кларка, фактори виробництва – праця чи капітал – можуть нарощуватися доти, доки вартість продукту, вироблена фактором, не зрівняється з його ціною. Тим часом перманентний капітал може перетворюватися на кращі форми – залишати форми нижчі та втілюватися в кращі, якщо його розміри зростають, і перетворюватися на гірші, коли залишається у незмінних розмірах. Практично важливими є висновки Дж. Кларка стосовно пропорцій дохідності на капітал та відсотків за позичковим капіталом. Якщо підприємство обладнане так, що на ньому забезпечується 5% чистого доходу на капітал, і якщо такий самий рівень відсотка за позиками, то таке підприємство певний період спроможне витримати конкуренцію.
Австрійська школа маржиналізму: К. Менгер (1840–1921 рр.), Ф. Візер (1851–1926 рр.), О. Бем-Баверк (1851–1919 рр.)	Приділяли велику увагу сутнісним та функціональним ознакам капіталу. Зокрема, О. Бем-Баверк дійшов висновку, що капітал є результатом заощадження та виробництва, і виділив дві форми його функціонування: приватний капітал як сукупність засобів, що призначені для придбання різних благ, та суспільний (виробничий) капітал у формі виробничих споруд, сировини, обігових ресурсів, транспортних засобів тощо [1].
М. Туган-Барановський (1865–1919 рр.)	Капітал – це ті чи інші речі, котрі через певні суспільні умови набувають здатність зростати у своїй вартості і, таким чином, давати постійний дохід тому, кому вони належать [17, с. 89].

В обліку капітал визначають як активи за мінусом зобов'язань, проте науковці, досліджуючи цю економічну категорію, мають свої думки, що мають право на життя (табл. 4).

Отже, власний капітал можна розглядати як:

- загальну вартість засобів підприємства, що належать йому на правах власності та використовуються для одержання прибутку;
- категорію, що виражає частку власників у засобах виробництва;

Рис. 2. Тракткування капіталу в аспектах розкриття його сутності.

**Авторські підходи до застосування сутності
категорії «власний капітал»**

Автор	Сутність поняття «власний капітал»
А. П. Бобяк	Загальна вартість засобів, отриманих від засновників у різній формі з повною передачею права власності на ці засоби підприємству, або залишених засновниками на підприємстві, одержаних у процесі діяльності підприємства (як внаслідок власної діяльності, так і безоплатно отриманих) [2, с. 95].
О. Й. Вівчар	Сукупність власних фінансових ресурсів підприємства, відображену в першому розділі пасиву бухгалтерського балансу, що перебуває у фондовій (статутний капітал, додатковий капітал, резервний фонд) та нефондовій (нерозподілений прибуток) формах і належить йому на правах власності, господарського ведення і повного розпорядження [4, с. 147].
А. В. Хмелевська та Г. М. Незборецька	Модифікований обсяг заборгованості підприємства його засновникам у розмірі вартості активів, які ним забезпечуються [18, с. 193].
О. І. Пилипенко	Загальна вартість власних засобів підприємства, які належать йому на правах власності і використовуються ним для формування його активів [15, с. 8].

- частину в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань;
- капітал, вкладений власниками (засновниками) підприємства;
- джерело утворення майна, основне джерело фінансування.

Конкурентоспроможність є рушійною силою розвитку підприємства, формування та зростання його вартості. Саме вона дає змогу формувати ядро вартості та задовольняти інтереси суб'єктів економічних відносин. Тільки на підставі реалізації належного рівня конкурентоспроможності підприємство, як організаційна форма капіталу, характеризується здатністю нарощувати свою вартість.

Висновки. Протягом століть вчені-теоретики дискутували щодо сутності поняття «капітал». Його багатогранність не давала змоги зупинитись на одному твердженні. Тому капітал можна розглядати в таких трьох аспектах: економічному, обліковому, юридичному. Тому, опираючись на думки вчених, ми сформувавши власне визначення дефініції «власний капітал». Під власним капіталом слід розуміти загальну суму власних джерел фінансування активів, які по праву належать підприємству і сформовані за рахунок внесків власників та додатково створених і отриманих у процесі господарської діяльності власних коштів підприємства.

Науковці приділяють значну увагу питанням класифікації, структурі, оцінці, аналізу й управлінню власним капіталом. Водночас недостатньо

уваги приділено питанням контролю й відтворенню власного капіталу, а також впливу факторів на розмір власного капіталу і відповідно його впливу на інвестиційну привабливість підприємства. Це дає підстави для пошуку шляхів вирішення вказаних проблемних питань у подальших дослідженнях.

Бібліографічний список

1. Бем-Баверк Ойген фон. Избранные труды о ценности, проценте и капитале / предисл. Й. А. Шумпетер; пер. с нем. Л. И. Форберта, А. Санина; пер. с англ. Н. В. Автономовой; пер. с лат. А. А. Россиуса. Киев: Эксмо, 2009. 912 с.
2. Бобяк А. П. Бухгалтерський облік власного капіталу підприємств різних організаційно-правових форм: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2011. 36 с.
3. Богачева Г. Н., Денисов Б. А. О многообразной трактовке категории «капитал». *Менеджмент в России и за рубежом*. 2000. № 1. С. 13–24.
4. Вівчар О. Й., Саварин В. М. Власний капітал як фінансове джерело функціонування підприємства. *Науковий вісник НЛТУ*. 2009. Вип. 19.5. С. 146–150.
5. Грейсон Дж. К., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века. Москва: Экономика, 1991. 319 с.
6. Дорош Н. І., Сніжко В. В. Облік власного капіталу в контексті національних та міжнародних стандартів. *Молодий вчений*. 2019. № 2(2). С. 606–610. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_2\(2\)_66](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_2(2)_66) (дата звернення: 30.07.2020).
7. Квасницька Р. С. Управління капіталом підприємства через призму еволюції його визначення та змісту як економічної категорії. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна*. Донецьк: ДонНТУ, 2003. Вип. 56. С. 223–229.

8. Кенэ Ф., Тюрго А. Р. Ж., Дюпон де Немур П. С. Физикраты. Избранные экономические произведения. Москва: Эксмо, 2008. 1200 с.
9. Коваль Л. В., Арсенюк А. В. Вплив облікової інформації щодо власного капіталу на прийняття управлінських рішень. *Ефективна економіка*. 2017. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_6_14 (дата звернення: 02.08.2020).
10. Маркс К. Капитал. Критика полит. экономии. Москва: Политиздат, 1988. Т. 1, кн. 1: Процесс производства капитала. 905 с.
11. Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва: Прогресс, 1993. Т. 1. 415 с.
12. Мельник Т. Г., Димніч В. В. Особливості обліку власного капіталу в акціонерних товариствах. *Молодий вчений*. 2018. № 3(2). С. 665–669. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_3\(2\)_62](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_3(2)_62) (дата звернення: 29.07.2020).
13. Назаренко О. В., Чижова Т. С. Організаційні аспекти формування, обліку та аудиту власного капіталу підприємств. *Економіка та держава*. 2019. № 9. С. 30–34.
14. Назарова І. Сутність та структуризація власного капіталу для потреб обліку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Вип. 3. С. 117–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2017_3_12 (дата звернення: 03.08.2020).
15. Пилипенко О. І. Облік та аналіз власного капіталу: теорія і практика: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2005. 20 с.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ.; предисл. В. С. Афанасьева. Москва: Эксмо, 2007. 960 с.
17. Туган-Барановський М. І. Політична економія: курс популярний. Київ: Наукова думка, 1994. 264 с.
18. Хмелевська А. В., Незборецька Г. М. Власний капітал за атрибутами об'єкту бухгалтерського обліку. *Сталий розвиток економіки*. Хмельницький: Університет економіки і підприємництва, 2011. № 4. С. 192–194.
19. Якимов Ю. О. Науковий підхід до організації бухгалтерського обліку власного капіталу на підприємствах з іноземними інвестиціями в Україні. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2016_2_30 (дата звернення: 02.08.2020).
20. Яковець Т. Облік і відображення у звітності власного капіталу: поєднання вітчизняного та міжнародного досвіду. *Економічний дискурс*. 2016. Вип. 1. С. 112–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ed_2016_1_14 (дата звернення: 29.07.2020).

Стаття надійшла 19.08.2020

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ АГРОФОРМУВАНЬ ПРИ ВИРОЩУВАННІ ПЛОДОВО-ЯГІДНИХ КУЛЬТУР

Л. Петришин, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1871-2837

Львівський національний університет імені Івана Франка

Г. Мацьків, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1329-7355

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.080>

Петришин Л., Мацьків Г. Особливості облікової політики агроформувань при вирощуванні плодово-ягідних культур

Проаналізовано проблеми формування облікової політики сільськогосподарських підприємств при вирощуванні плодово-ягідних культур, а також сучасні тенденції на ринку плодово-ягідної продукції. Висвітлено існуючі проблеми в обліковому відображенні плодово-ягідних культур. Запропоновано на рівні сільськогосподарського підприємства конкретні підходи в частині облікових процедур для вдосконалення механізму отримання бухгалтерської інформації.

Розглянуто основні напрями вдосконалення організації обліку виробництва сільськогосподарської продукції в аграрному підприємстві на етапі первинного, поточного і підсумкового обліку. Висвітлено облікову політику підприємства з врахуванням галузевих особливостей та чинної нормативно-правової бази. Зосереджено увагу на таких складових (обов'язкових елементах) формування наказу про облікову політику: робочому плані рахунків – для деталізації обліку витрат і виробленої продукції; строках переведення молодих незрілих плодово-ягідних насаджень у зрілі; методах оцінки плодів та ягід, побічної продукції, одержаної продукції від незрілих насаджень, а також падалиці; методах оцінки незавершеного виробництва; статтях витрат, понесених на виробництво плодів та ягід; методах калькулювання собівартості одержаної продукції; формах первинних документів, якими користуються підприємства, що займаються виробництвом плодово-ягідної продукції.

Досліджено особливості організації ведення первинного обліку в підприємствах для отримання своєчасної, достовірної і вичерпної інформації та прийняття ефективних управлінських рішень. Проаналізовано первинну документацію з обліку витрат і виходу плодово-ягідної продукції, виявлено недоліки та внесено пропозиції щодо його покращання. Обґрунтовано необхідність удосконалення документального оформлення якісних показників продукції плодівництва і ягідництва. Надано конкретні рекомендації для використання у практичній діяльності сільськогосподарських підприємств, що займаються виробництвом плодово-ягідної продукції.

Ключові слова: біологічні активи, галузеві особливості, зрілі та незрілі довгострокові біологічні активи, організація обліку, облікова політика, плоди, ягоди, первинна документація.

Petryshyn L., Matskiv H. Features of agricultural enterprises' accounting policy while growing fruit and berry crops

The article is devoted to the problems of forming the accounting policy of agricultural enterprises for growing fruit and berry crops. The modern trends in the market of fruit and berry products are analyzed by the authors. The current problems in the accounting of fruit and berry crops are highlighted. The authors propose specific approaches to accounting procedures to improve the mechanism for obtaining accounting information at the enterprise.

The basic directions of improvement of the organization of the accounting agricultural production in the agricultural enterprise at the stage of primary, current and final accounting are considered in the work. The accounting policy of the company is considered, taking into account the industry peculiarities and the current regulatory framework. The focus is made on the following components (mandatory elements) in the formulation of accounting policy orders, namely the work plan of accounts to detail the accounting of costs and output; terms of transfer of young unripe fruit and berry plantations in ripe; methods of evaluation of fruits and berries, by-products, products obtained from unripe plantings, as well as the methods for estimating work in progress; cost items incurred in the production of fruits and berries; methods of calculating the cost of production; forms of primary documents, used by the enterprises, which are engaged in the production of fruit and berry products.

The peculiarities of the organization of primary accounting in enterprises for timely, reliable and comprehensive information and effective management decisions are investigated. The authors analyze primary documentation on cost and output of fruit and berry products, identify deficiencies and make suggestions for its improvement. The necessity to improve the documentation of quality indicators of fruit and berry production is substantiated. Specific recommendations are given for use in the practical activity of agricultural enterprises, engaged in the production of fruit and berry products.

Key words: biological assets, sectoral features, mature and immature long-term biological assets, accounting organization, accounting policy, fruits, berries, primary documentation.

Постановка проблеми. Природно-кліматичні умови більшої частини території нашої держави сприяють успішному вирощуванню плодово-ягідних культур у поєднанні з віковими традиціями населення. Оскільки плідівництво та ягідництво є підгалузями рослинництва, тому їм притаманні й основні технологічні особливості вказаної галузі, а саме сезонність сільськогосподарських робіт, одноразовість одержання врожаю протягом року, широкий асортимент продукції, швидке псування, погана транспортабельність, недовго зберігання плодів і ягід тощо. Саме зазначені організаційно-технологічні особливості суттєво впливають на побудову системи обліку виробництва й калькулювання собівартості, а звідси відповідно формування облікової політики на рівні суб'єкта господарювання. В умовах динамічних змін зовнішнього і внутрішнього середовища господарювання ставляться нові вимоги до якості обліково-аналітичної інформації, що є підставою для прийняття необхідних управлінських рішень в аграрних підприємствах. З огляду на це актуальність досліджень в окресленому напрямі посилюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні підходи до вирішення проблем, пов'язаних із формуванням облікової політики на рівні суб'єкта господарювання, висвітлено у працях багатьох відомих учених-економістів, зокрема Ф. Бутинця, Т. Барановської, О. Бірюк, О. Волкової, В. Жука, М. Коцупатрого, В. Лінника, Т. Маренича, В. Пушкаря, Л. Сука, М. Огійчука, О. Чернецького та ін. Зокрема, О. Бірюк та О. Смольська [1] розглядають документальне оформлення виробництва і виходу продукції садівництва; О. Смольська [8] зосереджується на основних напрямках впровадження облікової політики в садівничих підприємствах. Дослідники М. Коцупатрий, О. Бірюк [2] і Г. Макарова й В. Мушта [4] пропонують, як вдосконалити облік готової продукції підприємства, у тому числі плодів та ягід. Незважаючи на неабиякий доробок у цій царині, проблема й досі потребує вивчення щодо особливостей організації обліку, відповідно й облікових процедур у господарствах, котрі займаються вирощуванням плодів та ягід, тобто в галузевому розрізі. З огляду на викладене питання формування облікової політики аграрними формуваннями є досить актуальними і потребують подальшого уточнення.

Постановка завдання. Щоб досягти мети дослідження, ми ставили завдання: провести аналіз сучасних тенденцій на ринку плодово-ягідної про-

дукції; висвітлити існуючі проблеми в обліковому відображенні плодово-ягідних культур; запропонувати конкретні підходи в частині облікових процедур на рівні суб'єкта господарювання для вдосконалення механізму отримання бухгалтерської інформації.

Виклад основного матеріалу. В агробізнесі плодово-ягідну продукцію вважають не лише однією з найкорисніших і багатих на вітаміни, а й такою, що входить до переліку високомаржинальних культур. На сьогодні для багатьох агровиробників підприємницька діяльність, пов'язана з вирощуванням плодово-ягідної продукції, є досить вигідною, оскільки забезпечує отримання високих доходів із відносно невеликих земельних ділянок.

Аналіз стану й динаміки виробництва плодів та ягід показав: зростання пропозиції плодово-ягідних культур на ринку напряму пов'язано з підвищенням попиту на них як із боку харчових і переробних підприємств, так і населення (рис. 1). У 2000 році усі категорії господарств виробили разом 1452,6 тис. т плодів і ягід та 513,8 тис. т винограду, у 2018 році обсяги виробництва плодів та ягід зросли до 2571,3 тис. т, однак винограду – знизилася до 467,6 тис. т. Важливим чинником збільшення виробництва плодово-ягідної продукції за аналізований період передусім є підвищення рівня середньої врожайності внаслідок інтенсифікації, удосконалення технології вирощування та виведення нових сортів і розповсюдження високопродуктивних саджанців. Зокрема, якщо у 2000 році середня врожайність плодівих і ягідних культур становила лише 38,4 ц/га, то у 2018 році – 128,4 ц/га.

Без сумніву, для будь-якого господарства у разі прийняття рішення щодо започаткування й розвитку плодово-ягідного бізнесу на першому місці стоїть питання його дохідності. Так, багатьох вітчизняних аграріїв цей вид підприємництва приваблює передусім саме можливостями одержання високої рентабельності та маси прибутку з 1 га насаджень. Детальний аналіз інформації Державної служби статистики показав, що цей бізнес за рівнем рентабельності в окремі роки не поступався навіть найбільш маржинальним олійним культурам (рис. 2).

Оскільки плодово-ягідні культури здебільшого багаторічні, темпи зростання витрат на них значно нижчі порівняно з іншими видами сільськогосподарської продукції. Саме цей чинник є привабливим з погляду залучення інвестицій в таке виробництво та розвитку його в малих і середніх господарствах.

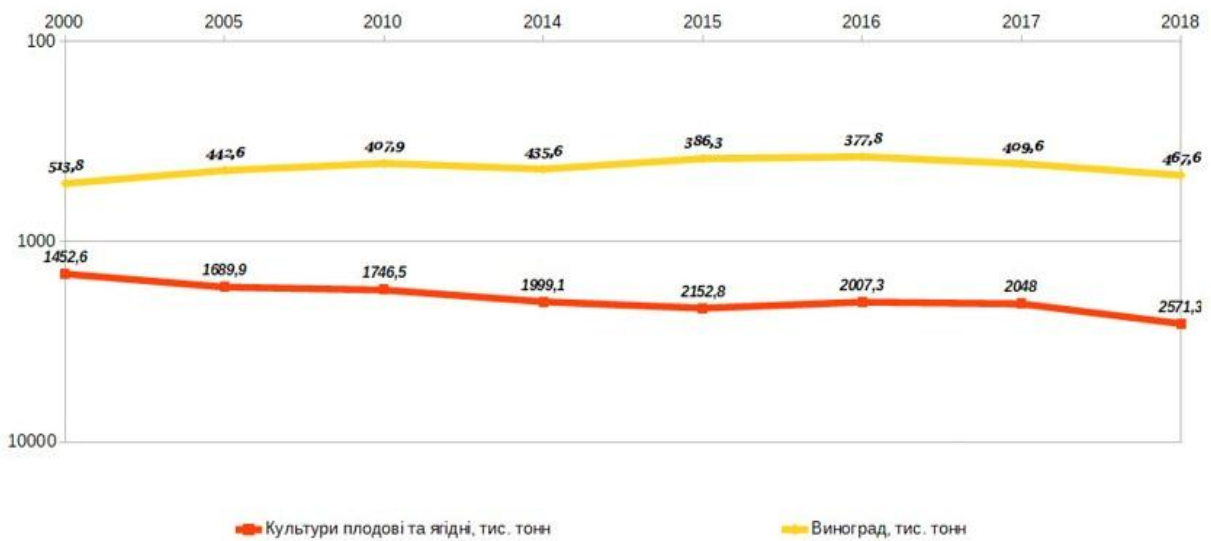

Рис. 1. Динаміка виробництва плодово-ягідної продукції усіма категоріями господарств України.*

* Узагальнено на підставі даних Держслужби статистики України.

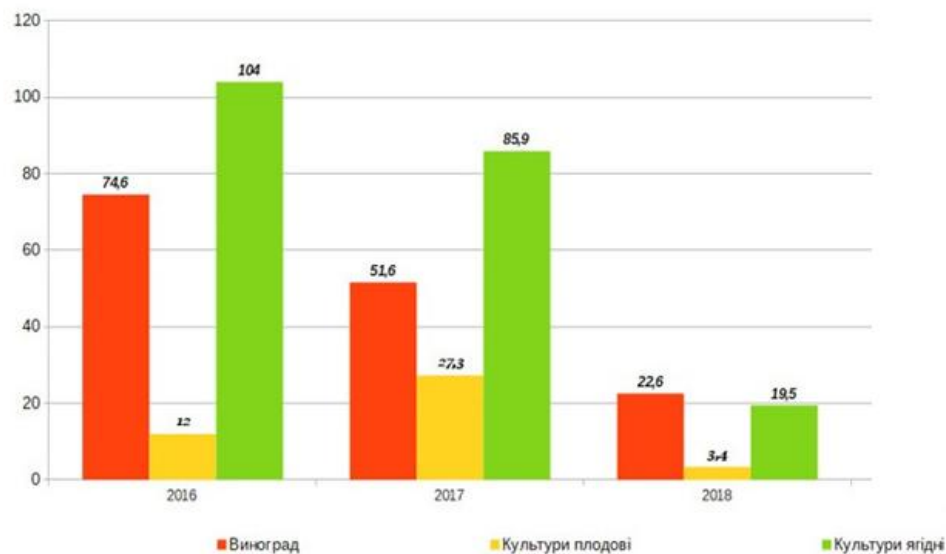

Рис. 2. Рівень рентабельності виробництва плодово-ягідної продукції у підприємствах України, %.*

* Узагальнено на підставі даних Держслужби статистики України.

При цьому, якщо аналізувати структуру собівартості виробництва плодово-ягідної продукції, то варто констатувати, що найбільшу питому вагу у загальному обсязі витрат мають прямі матеріальні витрати (табл. 1).

Як видно з табл. 1, вагома частка прямих матеріальних витрат на виробництво плодово-ягідної продукції (34–44 %) пов'язана з постійним зростанням цін на вхідні ресурси для вирощування

культур. При цьому також варто звернути увагу на таку статтю витрат, як оплата праці, – 30,8 %, що можна пояснити високою трудомісткістю технологічних процесів вирощування плодів та ягід.

Загалом підприємницька діяльність, пов'язана з вирощуванням плодово-ягідних культур, є досить прибутковою як за окупністю вкладених коштів, так і за масою одержуваного доходу з 1 га. Виробництво конкурентоспроможної продукції та

забезпечення стійкого ринкового становища сільськогосподарських підприємств вимагають радикальних змін у системі їхнього обліково-аналітичного забезпечення. Аграрні підприємства, які спеціалізуються на вирощуванні плодово-ягідної продукції, повинні мати чітке уявлення про обсяги витрат, окупність операційної діяльності, ефективність кожного прийнятого рішення та їхній вплив на фінансові результати [8].

У робочому плані рахунків суб'єкта агробізнесу варто правильно виокремлювати субрахунки, на яких, власне, й проводитиметься облік виробництва плодово-ягідної продукції. Самі витрати на закладання й вирощування плодово-ягідних культур фіксуються на субрахунку 155 «Придбання (вирощування) довгострокових біологічних активів», завдяки чому створюється вартість незрілих довгострокових біологічних

активів на субрахунку 165 «Незрілі довгострокові біологічні активи, які оцінюються за справедливою вартістю» або ж 166 «Незрілі довгострокові біологічні активи, які оцінюються за первинною вартістю». У свою чергу облік продуктивних ягідників та плодових насаджень проводиться на субрахунку 161 «Довгострокові біологічні активи рослинництва, оцінені за справедливою вартістю» та на субрахунку 162 «Довгострокові біологічні активи рослинництва, оцінені за первісною вартістю» з врахуванням способу оцінки, який обирає суб'єкт господарювання [6]. Що ж стосується обліку самих витрат на вирощування плодово-ягідної продукції, то його ведуть на рахунку 23 «Виробництво» субрахунку 231 «Рослинництво», а облік вирощених плодів і ягід – на рахунку 27 «Продукція сільськогосподарського виробництва» субрахунку 271 «Продукція рослинництва».

Таблиця 1

Структура витрат на виробництво плодово-ягідної продукції підприємствами України за 2018 р., %*

Статті витрат		Виноград	Культури плодові	Культури ягідні
Витрати – усього		100,0	100,0	100,0
Прямі матеріальні витрати – усього		44,1	35,9	34,7
У тому числі	насіння та посадковий матеріал	0,1	0,7	1,4
	мінеральні добрива	13,4	8,1	16,8
	пальне і мастильні матеріали	13,0	6,2	6,6
	решта матеріальних витрат	17,6	20,8	10,0
Прямі витрати на оплату праці		19,9	20,3	30,8
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати – усього		36,0	43,8	34,5
У тому числі	відрахування на соціальні заходи	4,6	4,3	6,3
	амортизація	7,0	10,9	14,8
	оплата послуг сторонніх організацій	5,3	12,4	6,2
	решта інших прямих та загальновиробничих витрат	19,1	16,1	7,2

* Узагальнено на підставі даних Держслужби статистики України.

Крім того, варто також зазначити, що загальна методика переведення незрілих багаторічних насаджень у зрілі є чітко визначена листом Державного комітету України з питань садівництва, виноградарства та виноробної промисловості [3] (табл. 2).

Виходячи із зазначеної методики переведення незрілих насаджень у зрілі [3], а також враховуючи специфічні особливості вирощування, пропонуємо зафіксувати терміни їхнього переведення в наказі про облікову політику суб'єкта господарювання.

Необхідно брати до уваги у практичній діяльності суб'єкта агробізнесу також такий нюанс: незрілі та зрілі плодово-ягідні насадження оцінюються за двома вартостями: за первісною або за справедливою вартістю [6].

Результати наших досліджень переконливо доводять, що значна частина агропідприємств оцінює основну продукцію за виробничою собівартістю. Ми підтримуємо такий підхід і вважаємо, що, власне, виробнича собівартість повинна і має бути пріоритетною, оскільки вона враховує всі витрати технологічних процесів – від закладання

самих плодових насаджень і до отримання готової продукції.

Оцінка ж агропродукції за справедливою вартістю необґрунтовано збільшує сам обсяг прибутку підприємства. Керуючись Методичними рекомендаціями з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг)

сільськогосподарських підприємств № 132, слід брати до уваги, що побічну продукцію – живці, вуса, відсадки – оцінюють за цінами можливої реалізації, падалицю – за реалізаційними цінами, однак, коли йдеться про її використання на корм худобі, – то за собівартістю кормових буряків із врахуванням кормових якостей [5].

Таблиця 2

Терміни переведення молодих насаджень плодово-ягідних культур до складу плодоносних*

Тип насаджень плодово-ягідних культур	Схема розміщення дерев, кущів, м	Терміни переведення молодих насаджень до складу плодоносних (рік від посадки)
Зерняткові культури		
Яблуна, груша		
підщепи сильноросла крона округла	8×6	7–8
підщепи середньоросла крона округла	6–7×4	6
підщепи середньоросла крона плоска	6×5	6
підщепи слабросла крона плоска	4×2,5	5
Кісточкові культури		
Вишня	6×3–4	5
Слива	6×3–4	6
Черешня	6–7×4	6
Персик	5×3	5
Абрикос	6×4	6
Ягідні культури		
Суниця	0,8×0,2	2
Смородина	3×0,5	4
Агрус	3×0,7	4
Малина	3×0,5	3

* Узагальнено на підставі [3].

Як бачимо, суб'єктам агробізнесу, які займаються виробництвом плодів та ягід, дуже важливо окремі облікові аспекти щодо оцінки насаджень у розрізі їхніх видів зазначити в наказі про облікову політику. Крім того, у процесі самого виробництва плодово-ягідної продукції мають місце осінні й зимові роботи, тобто існує незавершене виробництво: боротьба зі шкідниками, обрізка насаджень та ін. Ці технологічні процеси також суттєво впливають на визначення собівартості отриманої продукції й здійснення її калькулювання. Отож, інформацію, яка стосується методики обліку незавершеного виробництва та його оцінки, слід зафіксувати в наказі про облікову політику суб'єкта агробізнесу.

Не менш важливе значення в обліковій роботі суб'єкта господарювання має формування

собівартості продукції плодово-ягідних культур, тому вкрай важливо обґрунтувати склад витрат, що стосуються первісної вартості. Так, згідно з чинною інструктивною базою у виробничій собівартості враховуються лише прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати і загальновиробничі витрати. При цьому згідно з пунктом 17 ПСБО 16 «Витрати» адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати не входять до собівартості, а розглядаються як витрати періоду. Отож, об'єкти обліку й класифікацію витрат як для потреб фінансового обліку, так і для потреб управління кожен суб'єкт бізнесу визначає самостійно, однак, не порушуючи при цьому чинні нормативно-правові документи, і вказує їх у наказі про облікову політику, оскільки це є невід'ємним її елементом [7].

З огляду на питому вагу галузі у структурі виробництва й реалізації продукції аграрні формування поділяються на спеціалізовані й неспеціалізовані. Такий поділ передусім істотно впливає на організацію обліку затрат і відповідно калькуляцію собівартості плодово-ягідної продукції [4]. У неспеціалізованих господарствах багаторічні насадження займають невеликі площі, а отримана продукція використовується переважно для внутрішнього споживання й частково – для реалізації чи переробки, а отже, затрати з догляду за насадженнями та збирання урожаю доцільно обліковувати на одному аналітичному рахунку «Плодівництво», «Ягідництво», який відкривають у складі субрахунка 231 «Рослинництво» до синтетичного рахунка 23 «Виробництво». У спеціалізованих господарствах, де

плодівництво й ягідництво є провідною галуззю господарської діяльності, окремі види культур займають значні площі, тому витрати на виробництво продукції обліковують за кожною культурою окремо з врахуванням її видів і підвидів (сортів).

Виходячи із галузевих рекомендацій, а саме Методичних рекомендацій № 132 [7], суб'єкт агробізнесу самостійно встановлює перелік і склад статей калькулювання, при цьому враховуючи специфіку виробництва, й затверджує їх разом із методом калькулювання собівартості продукції у наказі про облікову політику підприємства.

Формування відповідних даних про обсяг витрат й обсяг отриманої плодово-ягідної продукції здійснюється на основі інформації з первинних документів (рис. 3).

Рис. 3. Первинні документи з обліку витрат і виходу плодово-ягідної продукції.

Аналіз форм чинних первинних документів, які використовують сільськогосподарські підприємства для обліку плодово-ягідної продукції,

показав, що перелік показників якості неповний. Більшість учених у своїх працях зазначають, що недосконалість первинного обліку в опри-

буткуванні сільськогосподарської продукції існує через відсутність реквізитів, які характеризують якісні параметри. Ми вважаємо, що у первинних документах з обліку витрат необхідно обов'язково вказувати якісні параметри спожитих у процесі виробництва ресурсів, а саме показники щодо кількості поживної речовини у добривах (органічних, мінеральних, мікродобривах тощо), кількості діючої речовини у хімікатах та ін. Важливою проблемою для підприємств у сучасних умовах господарювання є також недостатність інформації про якість отриманої продукції, яка суттєво впливає на рівень конкурентоспроможності продукції на товарному ринку. На відміну від промислового виробництва, плоди та ягоди, отримані в результаті біологічних перетворень, мають різну споживчу цінність залежно від сорту, розміру, рівня пошкодження та інших специфічних особливостей. Такі властивості мають бути відображені в бухобліку, адже врахування цих чинників дає змогу об'єктивно оцінювати економічний стан галузі та її подальші перспективи [1].

Сучасний ринок збуту сільськогосподарської продукції вимагає вирощування екологічно чистої продукції садівництва та ягідництва, що побудовано на застосуванні органічної основи матеріальних ресурсів, тобто без використання синтетичних добрив, хімічних препаратів, отрутохімікатів. Враховуючи вимоги до розвитку галузей та до вирощуваної продукції, на нашу думку, важливе значення має доповнення документів з оприбуткування продукції додатковими реквізитами, а саме «Органічна продукція», «Традиційна (неорганічна) продукція без ГМО», «Традиційна (неорганічна) продукція з ГМО». Це дасть змогу у системі бухгалтерського обліку формувати інформацію про кількість одержаної продукції з врахуванням якості.

Отже, для відображення господарських операцій під час виробництва плодів і ягід складається велика кількість первинних документів, що формують інформацію про витрати та вихід продукції. До наказу про облікову політику господарства рекомендуємо вносити перелік форм первинних документів, а також самостійно розроблені (уточнені) форми, затверджені керівником підприємства [2].

Висновки. У сучасних умовах господарювання важлива роль відводиться обліково-економічній інформації суб'єкта бізнесу, яка використовується для прийняття управлінських рішень. Відповідний рівень аналітичності облікових даних залежить від облікової політики підприємства. У господарствах, які займаються виробництвом плодово-ягідної продукції, у рамках

підготовки наказу про облікову політику потрібно виділити в робочому плані рахунків відповідні синтетичні та аналітичні субрахунки для деталізації обліку витрат і виробленої продукції; визначити та зафіксувати строки переведення молодих незрілих плодово-ягідних насаджень у зрілі; обрати методи оцінки плодів та ягід, побічної продукції, одержаної продукції від незрілих насаджень, а також падалиці; зазначити методи оцінки незавершеного виробництва; встановити перелік витрат, понесених на виробництво плодів та ягід, й обрати метод калькулювання собівартості одержаної продукції; затвердити перелік форм первинних документів, якими користуються підприємства, що займаються виробництвом плодово-ягідної продукції. Облікова політика кожного підприємства повинна формуватися з врахуванням галузевих особливостей та чинної законодавчої бази. Тому вважаємо, що для господарств, які займаються вирощуванням плодово-ягідних насаджень, потрібне чіткіше нормативне уточнення в частині організаційних, методичних і технологічних аспектів облікової політики.

Бібліографічний список

1. Бірюк О. Г., Смольська О. Ю. Документальне оформлення виробництва і виходу продукції садівництва. *Проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 224–229.
2. Коцупатрий М. М., Бірюк О. Г. Облікова політика підприємства. Київ: КНЕУ, 2010. 273 с.
3. Лист Державного комітету інформаційної політики України «Про нормативи питомих капітальних вкладень на створення плодкових, ягідних та виноградних насаджень» від 24.02.1997 р. № 11/02-460. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2020).
4. Макарова Г. С., Мушта В. В. Удосконалення обліку та формування собівартості готової продукції підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 3. С. 527–533.
5. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств: наказ Міністерства аграрної політики України від 18 травня 2001 р. № 132. URL: <http://www.uazakon.com/big/text1528/pg1.htm> (дата звернення: 12.03.2020).
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» від 18.11.2005 р. № 790. *Збірник Положень (стандартів) бухгалтерського обліку: практичне керівництво «Бібліотека баланс»*. 2016. № 1. С. 166–170.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» від 31.12.1999 р. № 318. *Збірник Положень (стандартів) бухгалтерського обліку: практичне керівництво «Бібліотека баланс»*. 2016. № 1. С. 92–97.
8. Смольська О. Ю. Основні напрями впровадження облікової політики на садівничих підприємствах. *Агросвіт*. 2014. № 12. С. 55–59.

Стаття надійшла 12.04.2020

ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Р. Содома, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5020-6440

О. Агрес, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-3398-0933

Львівський національний аграрний університет

Т. Шматковська, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-2771-9982

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.087>

Содома Р., Агрес О., Шматковська Т. Платіжні системи в умовах діджиталізації

Запропоновано теоретичне розуміння платіжної системи та розглянуто особливості функціонування платіжних систем України на сучасному етапі. Детально зображено ринок платіжних систем та його структуру. Виокремлено кількість платежів та переказів. Здійснено огляд статистичної звітності щодо незаконних дій з платіжними картками. Окреслено заходи підвищення рівня безпеки платіжної системи України. Подано пропозиції щодо підвищення надійності платіжної інфраструктури як однієї з ключових цілей оверсайта в контексті забезпечення фінансової стабільності. Для цього у цій статті розглядається ринок платіжних систем, а саме необхідність дослідження платіжної організації, учасників, розрахункових банків як окремих економічних суб'єктів, що складають платіжну систему, а також дослідження окремої платіжної системи та її взаємозв'язків. Проаналізовано незаконні дії з платіжними картками. Окреслено заходи щодо підвищення рівня безпеки платіжної системи України. Значну увагу приділено діяльності оптової (СЕП НБУ) та роздрібною платіжних систем, які є взаємопов'язані між собою елементами, що підвищують можливість поширення системних ризиків у разі порушення їхньої діяльності, а також високим рівнем концентрації на ринку платежів та переказів, що здійснюються за допомогою окремих платіжних систем України, платіжною організацією яких є НБУ. Важливим є надання можливості банкам удосконалити порядок виконання платежів в особливий період у разі неможливості роботи банку в СЕП у штатному режимі.

Доведено, що сучасні платіжні системи є однією з важливих та основних частин фінансової інфраструктури України.

Ключові слова: транскордонні перекази, система електронних платежів, платіжні системи, інноваційні сервіси, платіжні картки.

Sodoma R., Ahres O., Shmatkovska T. Payment systems in the conditions of digitalization

The article offers a theoretical understanding of the payment system and discusses the peculiarities of functioning of the payment systems of Ukraine at the present stage. The payment systems market and its structure are presented in detail. Payments and transfers are highlighted. The authors of the article have reviewed the statistics on illegal payment card transactions. Measures to improve the security of the payment system in Ukraine are outlined in the research. The authors make suggestions on improvement of the reliability of the payment infrastructure, as one of the key objectives of overnight delivery in the context of ensuring financial stability. For this purpose, this article addresses the payment systems market, namely the need to investigate the payment organization, participants, banks, as separate economic entities that make up the payment system, as well as the study of the individual payment system and its relationships. Adopting the methodology of problem solving, this article analyzes illegal actions with payment cards. The article outlines the measures on improvement of the security of the payment system in Ukraine. Much attention is paid to the activities of the wholesale (NBU NBU) and retail payment systems, which are interconnected elements that increase the possibility of spreading systemic risks in the event of disruption of their activity, as well as a high level of concentration in the payment and remittance market. individual payment systems of Ukraine, the payment organization of which is the NBU. The ability of banks to improve the procedure for making payments in a special period is important in case the bank is unable to operate in the BOT in full-time mode.

Modern payment systems are the important and fundamental elements of the Ukrainian financial infrastructure.

Key words: cross-border transfers, electronic payment system, payment systems, innovative services, payment cards.

Постановка проблеми. У сучасних умовах запорукою стабільності фінансової системи та економіки країни є саме ринок платіжних систем.

Стрімкий розвиток платіжних систем, залежність реалізації центральним банком грошово-кредитної політики та підтримки фінансової стабільності від

діяльності окремих із них призводять до визнання останніх невід'ємною складовою фінансово-кредитної системи держави.

Висвітлення сучасного стану розвитку платіжних систем та обґрунтування механізму їхнього практичного застосування є необхідним у рамках цієї публікації. Перспектива діджиталізації платіжних систем в Україні потребує глибшого теоретичного дослідження та вивчення практичних аспектів впровадження, що свідчить про актуальність теми нашого напрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним засадам і практичному досвіду використання платіжних систем приділяють увагу багато вітчизняних і зарубіжних учених (І. Бабух, П. Нікіфоров [2], А. Єпіфанов, В. Міщенко, А. Савченко [4], О. Калмикова, Р. Лісна [5], М. Пожидаєва [6], Т. Коккола [9], Р. Лістерфільд [10], Б. Саммерс [11] та ін.). Доцільно виокремити думку М. Пожидаєвої, яка зазначає, що термін «національна» має застосовуватися до єдиної платіжної системи України та бути інтегруючою категорією для всіх існуючих платіжних систем у державі (як внутрішньодержавних, так і міжнародних) [6, с. 22], однак у кінцевому визначенні «національної платіжної системи» нелогічно обмежує її відносинами, що виникають у державних платіжних системах НБУ [6, с. 24]. Погоджуючись загалом із дослідницею, для ідентифікації платіжної системи країни пропонуємо вживати термін «національна платіжна система». Актуальність та недостатня наукова розробка зазначених питань слугують суттєвим поштовхом для опрацювання нових механізмів платіжних систем.

Постановка завдання. Ми ставили своїм завданням науково обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення ефективності інноваційного проєкту з діджиталізації платіжних систем в Україні.

Виклад основного матеріалу. Платіжна система може охоплювати значну кількість економічних суб'єктів (центральні банки, банки, небанківські установи тощо), що надають послуги під брендом або торговельною маркою платіжної системи, проте водночас паралельно можуть здійснювати й інші види основної діяльності. Центральний банк під час оверсайта певною мірою контролює діяльність, по-перше, кожного окремого суб'єкта платіжної системи (наприклад, вилучає зі списку учасників платіжної системи банки, що ліквідовуються, здійснює виїзні перевірки учасників, платіжної організації платіжної систе-

ми тощо); по-друге, окремої платіжної системи загалом (зокрема, через здійснення її комплексного оцінювання), а, по-третє, також аналізує, регулює, сприяє розвитку всієї сукупності платіжних систем і зв'язків між ними як у країні, так і поза її межами, якщо йдеться про міжнародні платіжні системи, котрі здійснюють діяльність на території більш ніж однієї країни. Структуру платіжних систем показано на рис. 1.

Платіжну систему належить розглядати на кількох рівнях. По-перше, це мікрорівень, коли виникає необхідність дослідження платіжної організації, учасників, розрахункових банків як окремих економічних суб'єктів, що складають платіжну систему. По-друге, це дослідження окремої платіжної системи та її взаємозв'язків [2, с. 110]. Сумніви щодо можливості віднесення платіжної системи до категорій мікроекономічного рівня є, оскільки за своєю суттю вона виходить за його межі, проте не сягає макроекономічного рівня економіки.

Дефініція платіжної системи як загально-економічного явища визначається роллю та функціями платіжної системи країни в економіці: через національну платіжну систему забезпечується здійснення платежів і розрахунків між економічними суб'єктами, а центральний банк має змогу впливати на процеси, що відбуваються не тільки в грошовому, а й у реальному секторі економіки, здійснюючи підтримання ліквідності комерційних банків через їхнє рефінансування [5, с. 101].

У 2019 році в Україні функціонувало 42 внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи, які створені резидентами та нерезидентами, а також дві системи, створені Національним банком України [8]. За обсягами транскордонних переказів лідерство зберігають системи переказів коштів, створені резидентами США (Western Union, MoneyGram, RIA): 93 % – в Україну та 96 % – з України.

На ринку внутрішньодержавних переказів за кількістю переважають системи, створені банками (18 систем, у т. ч. 9 внутрішньобанківських) [3, с. 27]. При цьому переважний обсяг внутрішньодержавних переказів (93 %) здійснюють системи, створені небанківськими установами. Сучасний ринок платіжних систем відтворено на рис. 2.

Понад 70 % переказів у межах України пов'язано з діяльністю двох операторів поштового зв'язку. Обсяг переказів, що здійснюють системи, не залежить від кількості учасників. Дві системи з найбільшими обсягами переказів у межах України (ПС «Поштовий переказ» та ПС «FORPOST») взагалі не мають учасників.

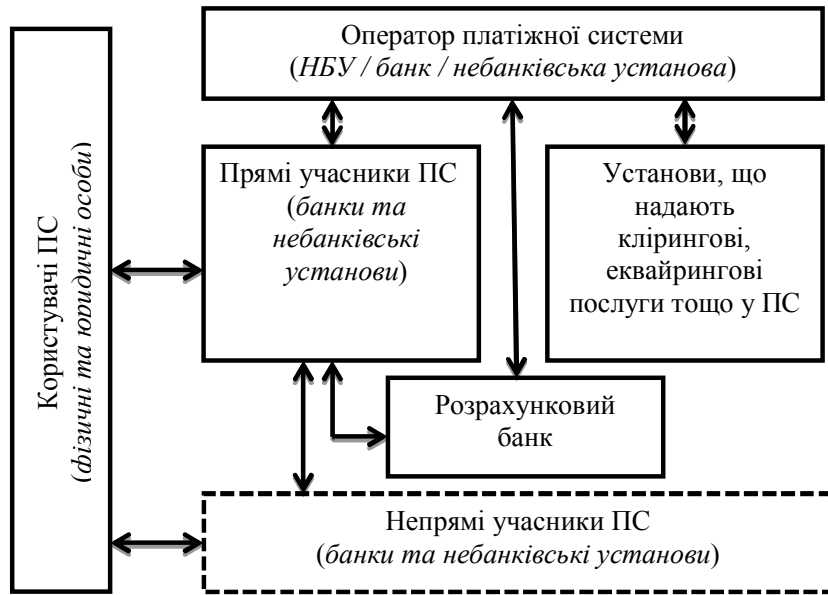

Рис. 1. Структура платіжної системи.

*Розробка авторів.

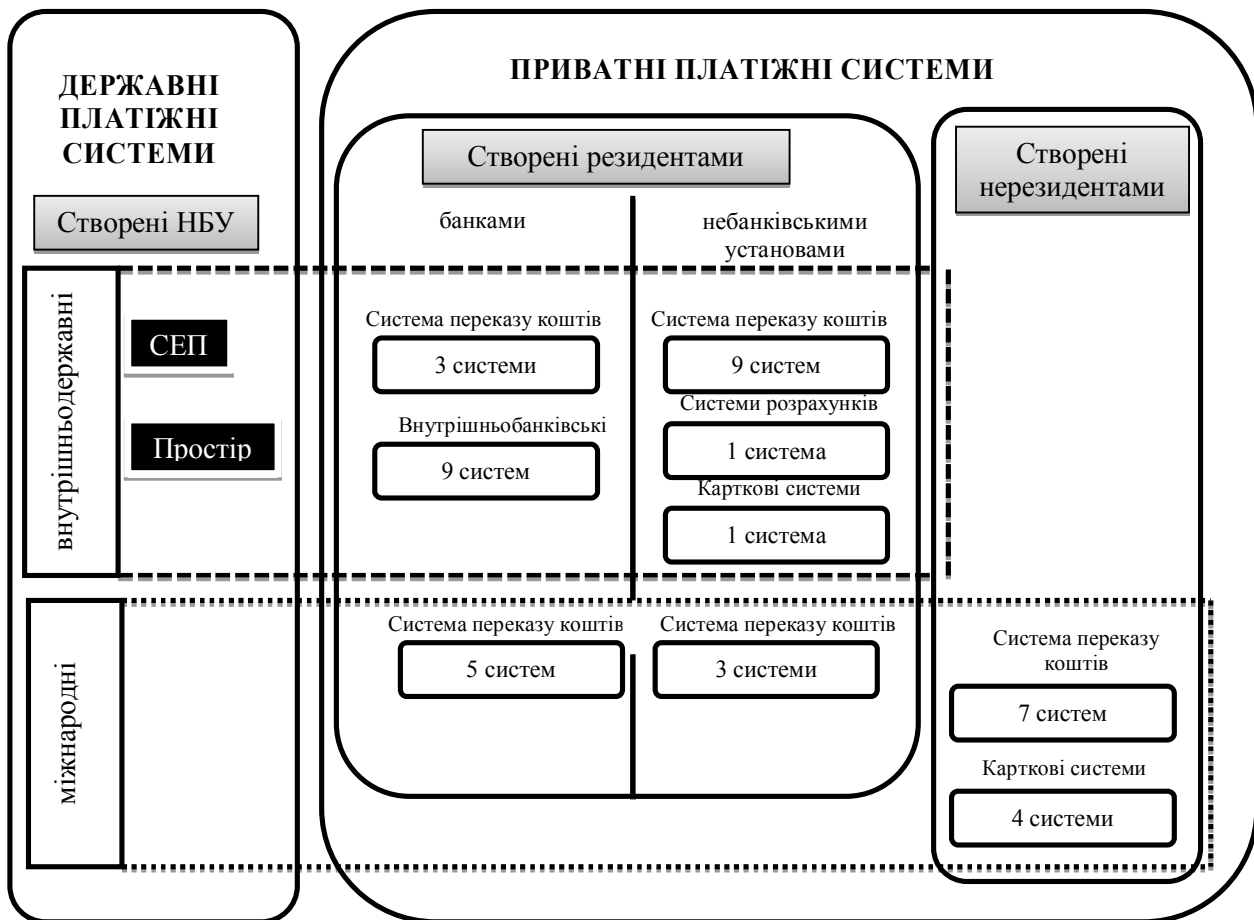

Рис. 2. Ринок платіжних систем в Україні у 2019 році.

Відповідно до Закону України про платіжні системи платіжні організації платіжних систем, учасники платіжних систем та оператори послуг платіжної інфраструктури мають право здійснювати діяльність в Україні лише після їхньої реєстрації – внесення відомостей про них до Реєстру платіжних систем. Із визначення платіжної системи можна дійти висновку, що проведення переказів є характерною ознакою останньої. Зазначимо: хоча визначення платіжної системи, подане у законодавстві України, відповідає традиційному розумінню її сутності, аналіз діяльності платіжних систем, зареєстрованих НБУ, дає підстави для висновку про віднесення до платіжних систем тих суб'єктів, що традиційно не вважаються такими в інших країнах. Зокрема, внутрішньобанківські платіжні системи, що створюються у межах окремого банку та не мають учасників, по суті, не відповідають ознакам платіжної системи та не є джерелом системних ризиків, а також унеможливають застосування окремих міжнародних стандартів до них.

У 2018 році на український ринок зайшла така міжнародна платіжна система, як UnionPay International (платіжна організація UnionPay International Co., Ltd., Китайська Народна Республіка), яка показала себе як найбільша у світі за кількістю емітованих платіжних карток. Окрім того, було зареєстровано нову міжнародну платіжну систему та ще дві внутрішньодержавні платіжні системи, які розширили перелік послуг і стали міжнародними.

У 2019 році Система електронних платежів (СЕП НБУ) залишається єдиною системно важливою платіжною системою в Україні. До кате-

горії соціально важливих платіжних систем увійшли п'ять платіжних систем: Поштовий переказ, FORPOST, MasterCard, Visa, Western Union. Ще шість платіжних систем увійшли до категорії важливих: ІнтерПейСервіс, City 24, Фінансовий світ, MoneyGram, INTELEXPRESS, RIA.

Першою платіжною системою, яка була оцінена Національним банком на відповідність міжнародним стандартам, стала СЕП НБУ (2015 р.).

Водночас популяризація таких інноваційних сервісів, як Apple Pay та Google Pay, стимулює розвиток безконтактної платіжної інфраструктури. Станом на перше січня 2020 року вже 89,4 % пристроїв торговельної мережі країни забезпечують можливість здійснення безконтактної оплати (або 253,5 тис. шт.).

Зазначимо, що в Україні здійснюється спільний оверсайт між центральним банком Бельгії та Національним банком України (на підставі відповідного меморандуму) щодо платіжної системи MasterCard, через яку виконується близько 70 % безготівкових карткових операцій в Україні [7; 11].

Зауважимо, що частка розрахунків, здійснених через банки-кореспонденти, суттєво зменшилася із появою платіжних систем; СЕП забезпечує здійснення 97 % міжбанківського переказу коштів у національній валюті в межах України. Суми переказів коштів показано на рис. 3.

Спостерігаємо (див. рис. 3) зниження на 1,31 % суми переказів, здійснених в Україну з використанням системи переказу коштів (2019 р. до 2018 р.). Проте сума переказів, здійснених з України із використанням системи переказу коштів, зросла на 35,4 % (2019 р. до 2018 р.).

Рис. 3. Суми переказів коштів.

Система електронних платежів визнана системою важливою платіжною системою – 97 % міжбанківських переказів у гривні в межах України. Середньоденний обсяг операцій в СЕП – 1,4 млн платежів на суму 101 млрд гривень.

У складній банківській системі, яка об'єднує велику кількість учасників, банкам нерентабельно встановлювати значну кількість двосторонніх зв'язків та відкривати велику кількість рахунків у банках-кореспондентах. А тим банкам, які здійснюють незначну кількість та обсяг операцій щодо переказу коштів з невеликою кількістю банків-кореспондентів, навпаки, недоцільно вступати у платіжні системи, тому вони здійснюють операції через кореспондентські рахунки, відкриті в інших банках – банках-кореспондентах. Тому більшість банків України, все ж таки здійснюють міжбанківські перекази через СЕП НБУ, оскільки вона є єдиною в Україні оптовою платіжною системою, що здійснює міжбанківські перекази в національній валюті.

В Україні здійснюють діяльність одна оптова (СЕП НБУ) та значна кількість роздрібних платіжних систем. Їхня діяльність характеризується:

1) взаємопов'язаністю між різними платіжними системами та їхніми елементами, що підвищує можливість поширення системних ризиків у разі порушення їхньої діяльності;

2) високим рівнем концентрації на ринку платежів та переказів, що здійснюються за допомогою окремих платіжних систем України, платіжною організацією яких є як НБУ, так і небанківські установи, банки-резиденти та нерезиденти, що потребують посиленого та першочергового оверсайта.

3) посиленням міжнародного характеру платіжних систем та переказів, що впливає на визначення напрямів здійснення спільного оверсайта збільшення кількості міжнародних платіжних систем, за оверсайт яких несе основну відповідальність НБУ.

Банк несе витрати на підготовку працівників, утримання представництва, активізацію продажу, користування базою клієнтів та її перетворення, поточні банківські операції [1, с. 50].

Висновки. Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України передбачено надання права банкам відкривати дистанційно рахунок фізичним особам на підставі отриманих даних з іншого банку (в якому вже відкритий раху-

нок) за допомогою національної системи електронної дистанційної ідентифікації фізичних осіб (система BankID НБУ). Також це дає змогу банкам удосконалити порядок виконання платежів банку в особливий період у разі неможливості роботи банку в СЕП у штатному режимі.

Позитивним рішенням є запровадження в Україні міжнародного номера банківського рахунка (IBAN), який допоможе спростити механізм ідентифікації платника та отримувача коштів, запобігти помилкам під час заповнення реквізитів рахунка платника/отримувача, прискорити процес опрацювання платежів, забезпечити однаковий підхід до формування номера банківського рахунка як для транскордонних платежів, так і в межах України.

Бібліографічний список

1. Агрес О., Колодій А. Bancassurance як процес співпраці банківського й страхового бізнесу. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11, № 1–2. С. 45–53.
2. Бабух І. Б., Нікіфоров П. О. Інституціональний підхід до аналізу платіжної системи як самостійної сфери економічних відносин. *Гроші, фінанси, кредит*. 2016. № 2. С. 106–113.
3. Внутрішньодержавні та транскордонні перекази за підсумками 2018 року. *Вісник Національного банку України*. 2019. № 3. С. 25–30.
4. Єпіфанов А. О., Міщенко В. І., Савченко А. С. Управління ризиками в платіжних системах. Суми: Ініціатива, 2001. 168 с.
5. Калмикова О. М., Лісна Р. П. Функціонування платіжної системи України та стратегія її розвитку. *Молодий вчений*. 2015. № 1. С. 100–103.
6. Пожидаєва М. Проблемні питання визначення категорії «Національна платіжна система» за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 20–24.
7. Про затвердження Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків: постанова Правління Національного банку України від 28.11.2014 № 755. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.01.2020).
8. Річний звіт 2018 / Національний банк України. 2018. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=49064002 (дата звернення: 12.01.2020).
9. Kokkola T. The payment system Payments, securities and derivatives, and the role of the Eurosystem. Frankfurt am Main: ECB, 2010. 369 p.
10. Listfield R. Modernizing Payment Systems in Emerging Economies (Policy Research Working Paper). *The World Bank*. 1994. № 1336. P. 48.
11. Summers B. J. Payment Systems: Design, Governance, Oversight, Central Banking Publication a division of Incisive Financial Publishing Ltd, Incisive Media. London, 2012.

Стаття надійшла 26.02.2020

ЗАПРОВАДЖЕННЯ КОЕФІЦІЄНТА NSFR У ПРАКТИКУ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВСЬКИХ СТРУКТУР

Ю. Грудзевич, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-2790-5681

Т. Шматковська, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-2771-9982

О. Борисюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-9411-4118

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.092>

Грудзевич Ю., Шматковська Т., Борисюк О. Запровадження коефіцієнта NSFR у практику функціонування комерційних банківських структур

Висвітлено особливості забезпечення ліквідності комерційних банків за класичними методиками та з урахуванням необхідності переходу на нові нормативи ліквідності, рекомендовані угодою Базель III – LCR та NSFR. При цьому актуалізовано питання щодо нормативу NSFR як нового показника для банківської практики. Доведено, що запровадження стандартів та підходів до ліквідності Базель III передбачає посилення вимог до формування ліквідних активів банків і потребує використання нових нормативів для контролю стабільності джерел фінансування комерційних банків з метою диверсифікації і зниження ризикованості банківських операцій загалом.

Обґрунтовано, що впровадження нормативу NSFR передбачає зменшення залежності банків від короткострокових джерел фінансування та підвищення диверсифікації власних пасивів за строками їхнього погашення і цим впливає на зниження ризику фінансування, що призведе до покращання структури депозитного портфеля банківської установи.

На основі рекомендації експертів Moody's визначено, що наявне стабільне фінансування залежить від стійкості джерел фінансування з урахуванням строків погашення зобов'язань, а необхідне стабільне фінансування залежить від загальних характеристик ліквідності та ризиків активних операцій банку. У такому разі присвоєння значення коефіцієнтам ASF і RSF відбувається залежно від термінів погашення зобов'язань і залежно від залишкової вартості відповідно. При цьому НБУ як регулятор цілком може вилучати взаємозалежні активи та зобов'язання з коефіцієнтів, які відповідають конкретним умовам.

Визначено, що запровадження у банківську практику застосування коефіцієнта NSFR дасть змогу комерційним банкам зменшити ризики фінансування через їхню переорієнтацію на використання стабільніших джерел, що допоможе стабілізувати діяльність і ризиковість банку в майбутніх періодах. Також запровадження нормативу NSFR дасть змогу банкам скоротити обсяги кредитування і сприятиме концентрації їхніх коштів на доступних прибутковіших ринкових операціях, що приведе до загальної диференціації банківських операцій.

Ключові слова: ліквідність, нормативи ліквідності, LCR, NSFR.

Hrudzevych Y., Shmatkovska T., Borysiuk O. Introduction of the NSFR ratio into the practice of functioning of commercial banking structures

The article highlights the features of ensuring the liquidity of commercial banks according to classical methods and taking into account the need to move to new liquidity ratios recommended by the Basel III agreement - LCR and NSFR. At the same time, the issue of the NSFR standard as a new indicator for banking practice was raised. It is determined that the introduction of standards and approaches to liquidity Basel III involves strengthening the requirements for the formation of liquid assets of banks and requires the use of new standards to control the stability of sources of financing of commercial banks to diversify and reduce the risk of banking operations in general.

It is investigated that implementation of the NSFR standard reduces the dependence of banks on short-term sources of funding and proposes to diversify the bank's liabilities by maturity and thus reduce the risk of funding, which will improve the structure of the bank's deposit portfolio.

Based on the recommendation of Moody's experts, it is determined that the available stable financing depends on the stability of funding sources, taking into account the maturity of liabilities, and the required stable financing depends on the general liquidity characteristics and risks of the bank's active operations. In this case, the ASF and RSF ratios are assigned depending on the maturities of the liabilities and the residual value, respectively. At the same time, the NBU, as a regulator, may well exclude interdependent assets and liabilities from these ratios, which meet specific conditions.

It is determined that introduction of the NSFR ratio in banking practice will allow commercial banks to reduce financing risks by reorienting them to more stable sources, which will stabilize the bank's activities and risk in future periods. Moreover, introduction of the NSFR standard will allow banks to reduce lending and facilitate the concentration of their funds on available more profitable market operations, which will lead to a general differentiation of banking operations.

Key words: liquidity, liquidity ratios, LCR, NSFR.

Постановка проблеми. Як відомо, забезпечення належного рівня ліквідності комерційного банку є однією з основних умов стабільності його функціонування та забезпечення фінансової стійкості в довгостроковому періоді. Водночас класичний підхід, побудований на аналізі ключових нормативів ліквідності, вже не відповідає вимогам, які ставлять перед комерційними банками технологічні зміни в банківській діяльності та швидка мінливість ситуації на банківському ринку. Зокрема, забезпечення ліквідності суто за рахунок накопичення відповідних резервів грошових коштів, достатніх для покриття певної групи зобов'язань, наразі не є достатнім для підтримання ефективної діяльності банку. Адже, з одного боку, виникає проблема належного щоденного реагування на обсяг наявних коштів залежно від специфіки активних і пасивних операцій, швидкість яких за останні 5–7 років зросла більш як удвічі, а з іншого – відволікання коштів у резерви забезпечення ліквідності не дає змоги використовувати їх для підтримання належного рівня доходу від розпоряджання ними. Виходом із ситуації є переорієнтація на нові нормативи ліквідності, рекомендовані угодою Базель III. І якщо норматив LCR вже кілька років використовують у практиці діяльності українських банків, то коефіцієнт NSFR є новим для них і перехід до його застосування потребує досконалого дослідження усіх питань, пов'язаних із запровадженням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики забезпечення ліквідності комерційних банків в умовах нестабільності фінансових ринків є доволі актуальними у сфері діяльності як українських, так і іноземних фахівців та практиків. При цьому значну увагу питанням вдосконалення забезпечення та управління ліквідністю комерційних банків приділили у своїх працях такі дослідники, як А. Бергер, О. Васюренко, М. Дзямучич, А. Єпіфанова, Л. Кіндрацька, Б. Луців, Л. Примостка, П. Роуз, Дж. Сінкі, Н. Чиж та ін. Однак постійні зміни, які відбуваються на регіональних і глобальному фінансових ринках, вимагають критичного осмислення підходів до забезпечення ліквідності банку. Як показує практика, оперативне реагування на зміну зовнішніх умов є необхідним і доцільним для ефективної діяльності банківських установ. Тому виникає потреба в дослідженні особливостей запровадження нових фінансових нормативів, які допоможуть досягти зазначеної мети.

Постановка завдання. Ми ставили завдання дослідити особливості запровадження нормативу NSFR як стандарту Базель III у практику діяльності комерційних банків України для вивчення його впливу на регулювання ліквідності банку та відповідність практики використання цього коефіцієнта рекомендаціям угоди Базель III.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, положення Базельської угоди 2010 року, яка стала наслідком перегляду положень банківської ліквідності після світової фінансової кризи 2008–2009 років, передбачали поступове запровадження нових стандартів та підходів до ліквідності комерційних банків, які б посилили та конкретизували вимоги попереднього стандарту Базель II. Основними напрямками нововведень стало посилення вимог до формування ліквідних активів банку, а також запровадження нормативів, спрямованих на контроль стабільності джерел фінансування, що загалом дає змогу істотно диверсифікувати ризиковість банківських операцій та посилити стабільність становища банків на ринку.

Першим було запроваджено коефіцієнт покриття ліквідності (LCR). Алгоритм застосування: проведення стрес-тестування ліквідності на основі різних сценаріїв за допомогою заданих припущень стосовно рівня відтоку грошових коштів та дисконту з врахуванням ризику ліквідності для оцінки чистого відтоку грошових коштів протягом наступних 30 днів. При цьому дисконт становить собою відсоток, який вираховують з вартості ліквідних активів. Відповідно грошові кошти та високоякісні державні цінні папери (з врахуванням їхньої ліквідності) обліковуються за повною ціною, а корпоративні цінні папери отримують дисконт. Фактор відтоку грошових коштів вказує на частку зобов'язань, які згідно з рекомендаціями Базель III необхідно вилучити з банківського балансу в ситуації стресу [2, с. 66].

Другий елемент угоди 2010 року – коефіцієнт чистого стабільного фінансування NSFR. Впровадження цього нормативу було відтерміновано на три роки від часу впровадження коефіцієнта LCR, а згодом ще кілька разів переносилося. Наразі ж термін остаточного впровадження усього комплексу Базель III, який містить і коефіцієнт NSFR, – 2022 рік. В Україні цей норматив стане обов'язковим для дотримання комерційними банками з 1 січня 2021 року і до 2022 року використовуватиметься паралельно з нормативом короткострокової ліквідності (Н6).

Як зазначають експерти Національного банку України, основна мета NSFR – сприяти зниженню одного зі системних ризиків для фінансової стабільності, пов'язаного з короткою строковістю фондування банків, збалансувати активи та пасиви банків за строками погашення, створити стимули для банків залучати депозити на довгострокові терміни та зменшити залежність від короткострокового фінансування [3].

На практиці запровадження нормативу NSFR має на меті зменшити надмірну залежність комерційних банків від короткострокових джерел фінансування, які формуються за рахунок пасивних операцій, і спрямоване на переорієнтацію до більшого залучення стабільніших для фінансового прогнозування коштів у вигляді власного капіталу, довгострокових міжбанківських кредитів, а також збільшення частки довгострокових депозитів у портфелі банку. Завдяки цьому відбудеться диверсифікація пасивів банку за строкам їхнього погашення, тоді як наразі основна маса пасивів має короткостроковий характер. При цьому для забезпечення поточних зобов'язань банку доведеться формувати менші резерви ліквідних коштів у короткостроковому періоді, що позитивно впливатиме на дохідність і прибутковість банківських операцій, сприятиме зростанню нормативів короткострокової ліквідності банків.

Запровадженням коефіцієнта NSFR Базельський комітет передбачає вплинути на зниження ризику фінансування банків. Наслідком

цього стане спрощення управління та фінансового менеджменту роздрібного банкінгу, а також поліпшення структури депозитного портфеля, що дасть змогу банкам поступово перейти на джерела довгострокового фінансування.

З іншого боку, NSFR, безумовно, створить достатньо великі проблеми для інвестиційних банків, адже не секрет, що значна частина їхніх операцій базується на «швидких грошах», коли інвестиційні вкладення в цінні папери повинні давати швидкий результат у вигляді дивідендних виплат або ринкового зростання вартості. Проте, оскільки українські банки не надто активні у цьому секторі ринку, то подібна проблематика не матиме суттєвого впливу на національний банківський ринок загалом.

Практика формування вказаного нормативу наразі є відносно складною й незрозумілою. Тому варто звернутися до експертних рекомендацій. Зокрема, аналітики міжнародного рейтингового агентства Moody's рекомендують дотримуватися певних припущень та вимог у розрахунку NSFR (див. табл.).

Як бачимо, ефективне застосування нормативу NSFR дійсно дасть змогу комерційним банкам стабілізувати ситуацію з ризикованістю залучення капіталу, сприятиме ефективнішому інтегрованому управлінню ринковим і кредитним ризиком клієнтів, а також допоможе оперативно проводити корегування ризиковості кредитів, пов'язане з погіршенням кредитного рейтингу клієнтів.

Таблиця

Вимоги Moody's щодо розрахунку коефіцієнта NSFR*

Показник	Найвне стабільне фінансування (ASF)	Необхідне стабільне фінансування (RSF)
1	2	3
Основні критерії	Залежить від відносної стійкості джерела фінансування з врахуванням строків погашення зобов'язань та схильності до виведення коштів	Залежить від загальних характеристик ліквідності, специфіки ризикованості активів банку та позабалансової експозиції.
Основні припущення	<ul style="list-style-type: none"> - Довгострокові зобов'язання вважаються стабільнішими, ніж короткострокові. - Короткострокове фінансування від суб'єктів малого бізнесу є стабільнішим, ніж від великого. - Визначення термінів погашення власного капіталу або зобов'язань передбачає, що інвестори орієнтуватимуться на найкоротші терміни окупності. 	<ul style="list-style-type: none"> - Для деякої частини кредитів необхідне стабільне фінансування. - Потрібне високе стабільне фінансування для підтримки банків, які пролонгують частину позик для збереження відносин із клієнтами. - Короткострокові активи вимагають меншого стабільного фінансування, ніж довгострокові. - Високоякісні активи не повинні повністю фінансувати за рахунок стабільного фінансування. - Залучаються в розрахунок фінансові інструменти, іноземна валюта та оплачені товари.

Продовження табл.

1	2	3
		- Цінні папери, одержані від операцій із забезпечення фінансування, беруться в розрахунок у тому разі, якщо банк зберігає право власності на них і ці активи залишаються на його балансі.
Розрахунок суми фінансування	- Розраховується балансова вартість капіталу та зобов'язань банку. - Для похідних зобов'язань розрахунок вартості заміщення проводиться з відніманням будь-якої маржі. - Присвоєння значення одному з коефіцієнтів ASF відбувається залежно від термінів погашення зобов'язань. - Проводиться сумування зважених сум для отримання загального ASF	- Розраховується балансова вартість активів установи. - Для похідних активів розрахунок вартості їхньої заміни не коригується на розмір застави, крім маржі варіації грошових коштів. - Присвоєння значення одному з коефіцієнтів RSF відбувається залежно від залишкової вартості. - Проводиться сумування зважених сум і загальної суми коштів.

*Опрацьовано на основі джерела [6].

Отже, можна стверджувати, що ліквідність банку має бути ефективним інструментом системи фінансового планування, оскільки нестача, як і надлишок, ліквідності спроможні генерувати негативні впливи на банківські ресурси, що у свою чергу знизить ефективність їхнього використання [1, с. 56; 4].

Варто також зазначити, що така ефективність застосування нових нормативів ліквідності підтверджується моделлю Барнхілла та Шумахера [5, с. 37], яка передбачає моделювання балансу банку з мережевою взаємодією і двома етапами моделювання, згідно з якими кожен етап функціонування банку щодо забезпечення ліквідності повинен стосуватися іншого типу ризику (відповідно до критеріїв NSFR). При цьому, хоча перший етап стосується кредитного стресу та ілюструє його вплив на проблеми, пов'язані з власним капіталом банку, наслідки другого етапу пов'язані саме з ліквідністю й підтверджені прикладами функціонування банківського сектору США.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що коефіцієнт NSFR не може застосовуватися сам по собі, оскільки він призначений для доповнення нормативу коефіцієнта покриття ліквідності (LCR). Відповідно NSFR, застосований в комплексі, справді дасть змогу комерційним банкам зменшити ризик фінансування у довгостроковому періоді через переорієнтацію банківських установ на фінансування власної діяльності за рахунок стабільних джерел, що, як наслідок, приведе до за-

гального зменшення ризику потенційних проблем функціонування банків у майбутніх періодах.

Крім того, зменшення чистої відсоткової маржі у сфері кредитування, яке відбудеться внаслідок запровадження нормативу NSFR, змусить комерційні банки скоротити свою кредитну діяльність на ринку, але водночас сприятиме зосередженню коштів банківських установ на інших, прибутковіших видах діяльності. Негативним наслідком подібної стабілізації ринкового становища банків та підвищення їхньої фінансової стійкості може стати зростання відсоткових ставок за кредитними операціями для підтримки належного рівня їхньої прибутковості. А це може призвести до загального зменшення попиту на кредитні ресурси та, в широкому аспекті, навіть вплинути на динаміку ВВП країни. Утім, такий можливий наслідок запровадження нового нормативу потребує додаткового дослідження.

Бібліографічний список

1. Дзямулич М. І., Чиж Н. М. Забезпечення ліквідності банків в кризових умовах. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»* / Луцький національний технічний університет. 2014. Вип. 11 (41). С. 53–58.
2. Дзямулич М. І., Чиж Н. М. Особливості запровадження коефіцієнту покриття ліквідності (LCR) в діяльність комерційних банків. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»* / Луцький національний технічний університет. 2017. Вип. 14 (53). С. 63–68.
3. Національний банк запроваджує новий норматив довгострокової ліквідності для банків – NSFR. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zaprovadjuje-noviy-normativ-dovgostrokovoyi-likvidnosti-dlya-bankiv--nsfr> (дата звернення: 15.06.2020).

4. Шматковська Т. О., Максимчук І. В. Удосконалення обліку і контролю витрат підприємства з використанням комп'ютерних програмних продуктів. URL: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Economics/55447.doc.htm (дата звернення: 20.06.2020).

5. Barnhill T., Schumacher L. Modeling correlated systemic bank liquidity risks. *A guide to IMF stress testing.*

Methods and models. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2014. 630 p.

6. Moody's analytics. Modeling methodology. Net Stable Funding Ratio. URL: <https://www.moodysanalytics.com/-/media/whitepaper/2015/2015-25-06-modeling-methodology-net-stable-funding-ratio.pdf> (Last accessed: 15.06.2020).

Стаття надійшла 18.06.2020

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Н. Ковальчук, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-7886-2485

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.097>

Ковальчук Н. Особливості аналізу фінансового стану сільськогосподарських підприємств

Обґрунтовано роль систематичного та об'єктивного аналізу фінансового стану сільськогосподарських підприємств. В інтерпретації результатів аналізу фінансового стану сільськогосподарських підприємств належить враховувати специфіку їхньої діяльності, в іншому ж разі результати аналізу будуть викривлені, а управлінські рішення нерациональні.

Виокремлено особливості діяльності сільськогосподарських підприємств, їхнє відображення у фінансовій звітності, яка є основною інформаційною базою для оцінки фінансового стану та результатів діяльності. Так, сезонність сільськогосподарської діяльності суттєво впливає на зміну оборотних активів, зокрема, зростання виробничих запасів та готової продукції є вимушеним наслідком сезонності, а тому не може розцінюватись як негативна тенденція.

З'ясовано особливості оцінки показників фінансової стійкості. Зокрема, якщо загальноприйнятим нормативним значенням показника фінансового левериджу є його значення на рівні менше 1, то для сільськогосподарських підприємств встановлення нормативу для цього показника практично неможливе.

Описано, чому дефіцит фондів обігу на сільськогосподарських підприємствах вносить свої корективи й стосовно аналізу рівня ліквідності. Через диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію спостерігається недотримання нормативів показників абсолютної та проміжної ліквідності, натомість високими є значення загальної ліквідності, що пов'язано з надлишком низьколіквідних активів.

Обґрунтовано особливості оцінки ділової активності сільськогосподарських підприємств. Особливістю сільськогосподарських підприємств є мінімальна різниця між тривалістю операційного та фінансового циклів. Це зумовлено тим, що нарощення позикового капіталу є досить ризиковим у галузі. Наголошено на залежності рентабельності сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, фінансовий стан, фінансовий аналіз, результати господарювання, особливості аналізу сільськогосподарських підприємств.

Kovalchuk N. Features of the analysis of financial conditions of agricultural enterprises

The role of systematic and objective analysis of the financial conditions of agricultural enterprises is described in the article. When interpreting the results of the analysis of the financial conditions of agricultural enterprises, it is necessary to take into account the specificity of their activities. Otherwise, the results of the analysis will be distorted and the management decisions will not be rational.

The peculiarities of activities of agricultural enterprises, their reflection in the financial statements, which is the main information base for assessing the financial condition and results of the enterprise activity, are distinguished in the research. Thus, the seasonality of agricultural enterprises significantly influences the change in current assets, in particular, the increase in inventories and finished products is a forced consequence of the effect of the seasonality factor. Hence, it cannot be regarded as a negative trend.

The study describes why the scarcity of circulation funds in agricultural enterprises makes its adjustments in the analysis of the level of liquidity. Due to the disparity of prices for agricultural and industrial products, the standards of absolute and intermediate liquidity indicators are observed, while the overall liquidity value, associated with the excess of low liquid assets, is high. The peculiarities of evaluation of financial stability indicators have been clarified, in particular if the generally accepted normative value of a financial leverage indicator is less than 1, then it is practically impossible for agricultural enterprises to set a standard for this indicator.

The features of estimation of business activity of agricultural enterprises are substantiated in the work. Feature of agricultural enterprises is the minimal difference between the duration of the operational and financial cycles. This is due to the fact that the increase in borrowed capital is quite risky in this field. The dependence of the profitability of agricultural production on the natural and climatic conditions is indicated in the article.

Key words: agricultural enterprise, financial conditions, financial analysis, results of management, features of analysis of agricultural enterprises.

Постановка проблеми. У сучасних умовах спроможності вітчизняних підприємств, у тому числі й сільськогосподарських, є належний фі-

нансовий стан, який розглядають крізь призму оптимального рівня ліквідності, здатності підприємства відповідати за своїми зобов'язаннями, забезпечення раціональних джерел формування фінансових ресурсів та встановлення їхнього найефективнішого співвідношення, максимізації рівня ділової активності та рентабельності. Саме тому особливого значення набуває правильна інтерпретація результатів аналізу фінансового стану сільськогосподарського підприємства з урахуванням специфіки означеної галузі народного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання аналізу фінансового стану сільськогосподарських підприємств достатньо висвітлені в літературних джерелах. Зокрема, варто вказати на напрацювання таких науковців, як Мартиненко В. П., Кушик І. Л., Демчук Н. І., Халатур С. М., Хідірян М. О. [1], Колеснік Я. В., Харіна А. В. [2] та ін. Водночас потребують уточнення особливості трактування результатів аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств та впливу конкретних чинників на групи показників оцінки фінансового стану.

Постановка завдання. Інструментом стабілізації та покращання фінансового стану сільськогосподарських підприємств виступає фінансовий аналіз, який допомагає з'ясувати вплив чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на результати фінансово-господарської діяльності підприємства. З огляду на це метою нашого дослідження було з'ясування взаємозв'язку особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств і результатів аналізу конкретних груп показників фінансового стану.

Виклад основного матеріалу. Напрями фінансового аналізу сільськогосподарських підприємств різноманітні, проте традиційно для оцінки фінансового стану та результатів діяльності застосовують такі основні групи показники, як ліквідність (платоспроможність), фінансова стійкість, ділова активність, рентабельність. Першочерговим є вертикальний та горизонтальний аналіз балансу підприємства.

Інтерпретація результатів аналізу показників зазначених груп може бути різною для підприємств різних галузей народного господарства [4; 5]. Безперечно, суттєво впливають на оцінку фінансового стану сільськогосподарських підприємств особливості їхньої діяльності, пов'язані з

особливостями галузі. Досить специфічною може бути й інтерпретація результатів фінансового аналізу. Розглянемо основні особливості діяльності сільськогосподарських підприємств та їхній зв'язок із конкретними напрямками оцінки фінансового стану.

Як правило, оцінку фінансового стану підприємства розпочинають з аналітичної оцінки балансу через проведення горизонтального та вертикального аналізу. На такий аналіз суттєво впливає сезонність сільськогосподарського виробництва. Суттєві зміни у структурі будуть характерні для мобільної складової майна – оборотних активів. Зокрема, у весняний період, перед початком польових робіт, збільшуються запаси сировини та матеріалів, які з плином часу переростають у незавершене виробництво, надалі збільшуються запаси у залишках готової продукції та рівень дебіторської заборгованості. Баланс наприкінці року зміщується у бік зменшення обсягів готової продукції в результаті її реалізації, зменшення дебіторської заборгованості в результаті її інкасації, зростання запасів на новий польовий сезон.

Аналізуючи майно сільськогосподарського підприємства, необхідно звернути увагу на зміну таких статей запасів, як виробничі запаси та готова продукція, зростання яких є вимушеним наслідком дії чинника сезонності, тому не може розцінюватись як негативна тенденція. В інших умовах господарювання зростання вказаних статей оборотних активів розцінюється винятково як негативне явище, яке призводить до уповільнення оборотності оборотних активів.

Особливості аналізу проявляються і в оцінці джерел формування фінансових ресурсів, у тому числі в обчисленні та інтерпретації результатів фінансової стійкості сільськогосподарського підприємства. Зокрема, якщо загальноприйнятим нормативним значенням показника фінансового левериджу є менше 1, то для сільськогосподарських підприємств встановлення нормативу для вказаного показника практично неможливе як загалом, так і для окремих галузей сільського господарства. Особливо важливо в процесі аналізу джерел фінансування враховувати співвідношення між оборотними та необоротними активами. Збільшення питомої ваги необоротних активів як наслідок уповільнення оборотності майна впливає на зменшення нижньої межі показника фінансового левериджу.

Дефіцит фондів обігу в сільськогосподарських підприємствах вносить свої корективи й стосовно аналізу рівня ліквідності. Через диспаритет цін на сільсь-

когосподарську та промислову продукцію, що визначає співвідношення між необоротними та оборотними активами, спостерігається недотримання нормативів показників абсолютної та проміжної ліквідності, натомість високими є значення загальної ліквідності, пов'язані з надлишком низьколіквідних активів.

Основними показниками, якими оперують під час аналізу ділової активності, є тривалість операційного та фінансового циклу. Особливість сільськогосподарських підприємств – те, що різниця між зазначеними показниками є мінімальною. Це зумовлено відсутністю реальних важелів впливу на покупців та постачальників, а також тим, що нарощення позикового капіталу є досить ризикованим у галузі.

На основі узагальнення особливостей розрахунку та оцінки основних груп показників щодо фінансового стану та факторів, котрі їх визначають, побудуємо рисунок.

Оціночними показниками діяльності сільськогосподарського підприємства переважно є чистий прибуток і рівень рентабельності. На зміну цих показників значно впливає такий чинник, який не залежить від підприємства, – залежність сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов. З урахуванням його впливу результати трендового аналізу можуть бути викривлені, прогнозування фінансових результатів на основі останнього – практично неможливим.

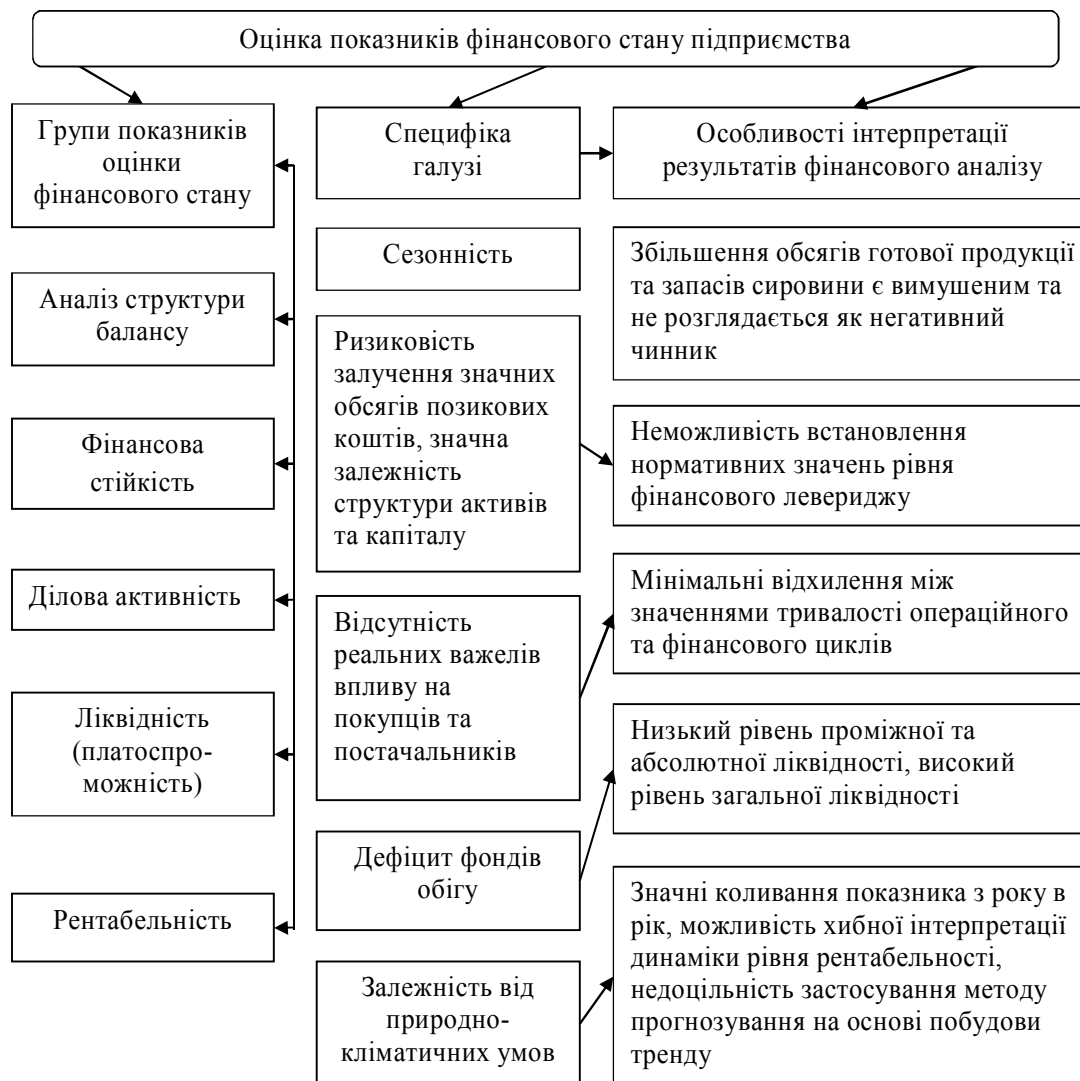

Рис. Взаємозв'язок галузевих особливостей сільськогосподарських підприємств та інтерпретації результатів їхнього фінансового стану.

*Власні узагальнення.

Висновки. У процесі аналізу фінансового стану та результатів діяльності сільськогосподарського підприємства важливо враховувати особливості фінансово-господарської діяльності, наявність значної кількості некерованих зовнішніх чинників та ризиків з метою недопущення неправильної інтерпретації оціночних показників та прийняття хибних управлінських рішень. Особливої уваги заслуговує оцінка рівня рентабельності, який значним і переважним чином залежить від природно-кліматичних умов. Також варто враховувати рівень сезонності як чинник впливу на рівень ліквідності (платоспроможності) вітчизняного підприємства, ризикованість залучення позикового капіталу, що впливає на незначні відхилення тривалості операційного та фінансового циклів, істотну залежність рівня фінансового левериджу від співвідношення між необоротними та оборотними активами.

Бібліографічний список

1. Демчук Н. І., Халатур С. М., Хідірян М. О. Теоретичні основи аналізу фінансового стану сільськогосподарських підприємств. *Економіка і суспільство*. 2019. № 9. С. 396–400.
2. Колеснік Я. В., Харіна А. В. Шляхи вдосконалення фінансового стану сільськогосподарського підприємства. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/101.pdf (дата звернення: 13.10.2019).
3. Мартиненко В. П., Кушик І. Л. Управління рентабельністю сільськогосподарських підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 17. С. 370–374
4. Мішина С. В., Мішин О. Ю. Аналіз у галузях виробництва та послуг. Харків: Вид-во ХНЕУ, 2008. 240 с.
5. Царенко О. М. Економічний аналіз діяльності підприємств агропромислового комплексу. Суми: Університетська книга, 2006. 240 с.

Стаття надійшла 19.06.2020

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

З. Тітенко, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5816-5519

Національний університет біоресурсів і природокористування України

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.101>

Тітенко З. Особливості функціонування системи електронного адміністрування податку на додану вартість

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що податок на додану вартість є одним з основних інструментів у механізмі формування дохідної частини державного бюджету. Незважаючи на його важливість у формуванні доходів, він також є найголовнішим податком тіньового сектору економіки, що пов'язано з недосконалістю нормативно-правових актів. Зокрема, це проявляється в ухилянні від сплати ПДВ, незаконному відшкодуванні його масштабних сум із державного бюджету, значній кількості зловживань платників податків при користуванні пільгами і формуванні податкового кредиту, що є досить обтяжливим для бюджету.

Завданням дослідження був аналіз законодавчих змін щодо системи електронного адміністрування податку на додану вартість в Україні. У процесі дослідження використано наукові методи: економіко-статистичний – для оцінювання динаміки обсягу сплати податку на додану вартість до бюджету; аналізу і синтезу – для з'ясування причин, які призводять до зміни обсягів сплати вказаного податку; табличний і графічний – для відображення одержаних результатів дослідження; абстрактно-логічний – для здійснення теоретичних і методичних узагальнень.

Досліджено особливості функціонування системи електронного адміністрування податку на додану вартість, а також розглянуто основні етапи її становлення. Здійснено аналіз надходжень ПДВ до бюджету. Визначено, що система електронного адміністрування ПДВ сприяє удосконаленню механізму взаємовідносин платників податків з фіскальними органами в частині надходження до державного бюджету податку на додану вартість.

Дослідження застосування системи електронного адміністрування ПДВ в Україні показало існуючі схеми зменшення податкових зобов'язань підприємствами, що впливає на надходження коштів до бюджету. Варто приділити особливу увагу розробці рекомендацій щодо вдосконалення електронного адміністрування з усуненням негативних наслідків.

Ключові слова: податок на додану вартість, електронне адміністрування, спеціальні рахунки, Податковий кодекс.

Titenko Z. The peculiarities of functioning of the electronic system of value added tax administration

The relevance of the research topic is due to the fact that value added tax is one of the main tools in the mechanism of formation of the revenue part of the state budget. Despite its importance in revenue generation, it is also a major tax in the shadow economy, due to the imperfection of regulations. In particular, this is evidenced by VAT evasion, unlawful reimbursement of its large sums from the state budget, significant amounts of taxpayer abuse while using privileges and forming a tax credit that is quite burdensome for the budget.

The purpose of the article is to analyze the legislative changes regarding the electronic administration of value added tax in Ukraine.

In the course of the research, the author use the following scientific methods, particularly economic and statistical – to estimate the dynamics of the amount of payment of value added tax to the budget; analysis and synthesis - to find out the reasons for the change in the amount of tax paid; tabular and graphical - to represent the results of the study; abstract-logical - in the implementation of theoretical and methodological generalizations.

The results of the study investigate the peculiarities of functioning of the electronic system of value added tax administration, as well as the main stages of its formation. The analysis of VAT revenues to the budget is carried out. It is determined that the system of electronic VAT administration contributes to improvement of the mechanism of relations between taxpayers and fiscal authorities in terms of the receipt of the value added tax in the state budget.

A study of the application of the electronic VAT administration system in Ukraine testifies to the existing tax reduction schemes by enterprises, which influences the budget revenues. Particular attention should be paid to the development of recommendations for improving e-administration to eliminate the negative effects that are being observed.

Key words: value added tax, e-administration, special bills, tax code.

Постановка проблеми. Економіка будь-якої країни не може існувати без досконалої системи оподаткування. Податки є основним джерелом наповнення бюджету. З огляду на постійні зміни в податковому законодавстві доцільним є дослідження їхнього впливу на

економіку країни з метою оцінки ефективності останніх.

Вагоме місце в наповненні державного бюджету грошовими коштами займає податок на додану вартість. Його вважають найбільш досконалою сучасною формою непрямого оподаткування, яка відіграє вагому роль у системі державних фінансів України. Він є провідним непрямим податком, оскільки частка його надходжень у доходах бюджету сягає 45 % [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним питанням становлення податкової системи і податкового регулювання приділено достатньо уваги з боку відомих вітчизняних економістів, серед яких В. Андрущенко, О. Єфименко, І. Луніна, В. Мельник, А. Соколовська, Л. Тарангул, В. Федосов, Л. Шабліста, С. Юрій та ін. Дослідженнями питання функціонування системи електронного адміністрування податку на додану вартість в Україні займалися такі вітчизняні вчені, як Я. Волошина, О. Гейчук. Значний внесок у методику розрахунків ПДВ здійснили такі науковці, як О. Артюх, А. Дмитренко, А. Герасимович, І. Кравченко, П. Хомин, О. Чабанюк та ін. Проте, враховуючи систематичні законодавчі зміни в системі електронного адміністрування податку на додану вартість, потребує додаткового дослідження механізм управління ПДВ.

Постановка завдання. Нашим завданням був аналіз законодавчих змін щодо системи електронного адміністрування податку на додану вартість в Україні.

Виклад основного матеріалу. Неабияку роль у формуванні доходів бюджету відіграють непрямі податки. Їх додають до ціни товарів та послуг як надбавку до них і сплачують за рахунок такої надбавки, а їхній розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів. Вони поділяються на два види: акцизи та мито. У свою чергу акцизи можуть мати універсальний чи специфічний характер. До універсальних акцизів належать податок на додану вартість, податок з обороту й податок з продажу; до специфічних – акцизний податок. Нині в Україні застосовують таку форму універсального акцизу, як податок на додану вартість, а також акцизний податок і мито.

Податок на додану вартість – це податок, який нараховують і сплачують на кожному етапі просування товару від виробника до кінцевого споживача, він впливає на процеси ціноутворення та обсяги споживання [3].

Специфіка нарахування та сплати ПДВ полягає в тому, що цю форму універсального акцизу нараховують та сплачують на кожному етапі руху товару від виробника до споживача.

Аналізуючи динаміку надходжень податку на додану вартість, варто вказати на тенденцію до збільшення (див. рис.). Так, у 2018 році надходження ПДВ становили 374 508 млн грн, що свідчить про збільшення майже утричі відносно до 2014 року, коли вони склали 139 024 млн грн. Пояснити таке зростання надходжень до бюджету можна за рахунок нестабільного курсу гривні до інших іноземних валют і збільшення обсягу експортно-імпортних операцій.

Рис. Динаміка надходжень ПДВ та їхня частка в державному бюджеті України за 2014–2018 роки.*

*Розраховано автором на основі [2].

Також слід зазначити, що податок має високу питому вагу у доходах державного бюджету – від 38,93 % у 2014 році до 40,35 % у 2018 році. Це свідчить про важливе місце ПДВ серед інших джерел наповнення бюджету.

Незважаючи на те, що простежується збільшення сплати ПДВ, значна кількість підприємств намагається ухилитися від нього. Тому виникла об'єктивна необхідність запровадження системи електронного адміністрування податку на додану вартість з метою усунення недоліків існуючої системи.

Перший етап на шляху до системи електронного адміністрування – єдиний реєстр податкових накладних. Законодавчо закріплено обов'язок реєстрації податкових накладних, визначений в постанові КМУ від 29 грудня 2010 р. № 1246 зі змінами та доповненнями, яка передбачає, що:

- операційний день триває з 0 до 23 години;
- до Реєстру вносяться відомості щодо

податкових накладних та/або розрахунків коригування, які прийняті до Реєстру та підлягають реєстрації, реєстрацію яких зупинено, а також щодо яких комісією прийнято рішення про реєстрацію або відмову у реєстрації

У Податковому кодексі визначено етапи реєстрації податкових накладних. Так, реєстрація податкових накладних платниками податку на додану вартість – продавцями в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН) запроваджується для платників цього податку, у яких сума ПДВ в одній податковій накладній становить:

- понад 1 млн грн – з 1 січня 2011 року;
- понад 500 тис. грн. – з 1 квітня 2011 року;
- понад 100 тис. грн – з 1 липня 2011 року;
- понад 10 тис. грн – з 1 січня 2012 року.

З 1 лютого 2015 року реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних підлягають всі податкові накладні та розрахунки коригування до податкових накладних незалежно від розміру податку на додану вартість в одній податковій накладній / розрахунку коригування.

Другий етап – Система електронного адміністрування ПДВ. Змінами, внесеними до Податкового кодексу України 1 січня 2015 року, запроваджено систему електронного адміністрування податку на додану вартість. Основні принципи функціонування системи електронного адміністрування ПДВ визначено статтею 2001 розділу V Кодексу. Пунктом 2001.1 статті 2001 розділу V

Кодексу передбачено затвердження Кабінетом Міністрів України порядку електронного адміністрування ПДВ [4].

Передумовою для запровадження системи електронного адміністрування податку на додану вартість були недоліки попередньої системи адміністрування ПДВ. По-перше, попередня система давала право платнику зменшувати податкові зобов'язання не за фактом сплати ПДВ до бюджету, а за фактом сплати ПДВ постачальнику, який також мав змогу не сплатити ПДВ до бюджету. Так формували фіктивний кредит з ПДВ через фірми – «податкові ями». Це призводить до недоплати ПДВ у бюджет та розкрадання ПДВ з бюджету. Такі шахрайські схеми будують і підтримують значну частину тіньової економіки. По-друге, недосконалість податкового та кримінального законодавства поряд із непрозорою судовою системою створюють передумови для корупції, шахрайства та існування інститутів податкових оптимізаторів, боротьба з якими потребує значних ресурсів держави та є недостатньо ефективною. Судові спори тривають роками. За цей час фіктивні підприємства позбуваються усього майна і в бюджет вже немає чого стягувати. По-третє, тіньова економіка, «риннок» податкових оптимізаторів створюють умови, за яких податкове навантаження та контроль найбільше перекладаються саме на законослухняних платників, що стримує їхнє економічне зростання та викликає недовіру до влади.

Для ліквідації «податкових ям» та вирішення зазначених проблем запроваджено системне рішення – систему електронного адміністрування ПДВ, яка об'єднує у собі три електронні складові: Єдиний електронний реєстр податкових накладних, орган, який здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів та в якому автоматично відкривають рахунки усім платникам ПДВ, а також базу даних митниці в частині інформації про імпорт та експорт товарів.

Запровадження такої системи дає змогу:

- підвищити прогнозованість процесу мобілізації податку на додану вартість до державного бюджету;
- знизити адміністративний тиск на бізнес, вплив людського чинника та корупційні прояви;
- зменшити кількість звірок і перевірок та не перевіряти бізнес «по усьому ланцюгу постачань до виробника або імпортера»;
- скоротити критерії для автоматичного бюджетного відшкодування;

– унеможливити формування фіктивного кредиту та отримання неправомірного відшкодування ПДВ з бюджету, що слугуватиме підвищення рівня надходжень ПДВ до нього;

– зменшити обсяг «тіньової економіки» в країні;

– скоротити витрати держави на адміністрування ПДВ;

– здійснювати бюджетне відшкодування ПДВ експортерам та інвесторам в автоматичному режимі.

Система електронного адміністрування податку на додану вартість передбачає такий механізм дії:

1) автоматичний облік сум сплачених ПДВ у розрізі платників;

2) автоматичне безкоштовне відкриття рахунків платникам;

3) складання усіх податкових накладних в електронному вигляді та їхня реєстрація в ЄРПН;

3) для реєстрації накладних в ЄРПН необхідна наявність у платника сум ПДВ за отриманими ним податковими накладними від контрагентів-постачальників та сум, сплачених ним при імпорті товарів, за їх недостатності – поповнення рахунка коштами у системі електронного адміністрування податку на додану вартість (з власного поточного рахунка);

4) зареєстровані накладні дають право на податковий кредит покупцям;

5) на підставі податкової декларації суми ПДВ:

– або з рахунка у системі електронного адміністрування ПДВ перераховуються до бюджету;

– або відшкодовуються з бюджету на поточний рахунок.

Тобто за допомогою таких правил забезпечується відповідність сум нарахованого та сплаченого ПДВ, оскільки суми податку від доданої вартості гарантуються грошовими коштами.

Третій етап – Система моніторингу критеріїв оцінки ризиків.

Нова система аналізу податкових накладних має чотири етапи:

– відсікаючий;

– контроль наявності ознак ризиковості платника податку;

– моніторинг відповідності показникам, яким визначається позитивна податкова історія платника;

– перевірка ризиковості здійснення операцій, тобто контроль наявного «пересорту».

Так, до «відсікаючих» ознак, за якими податкова накладна не проходить перевірку на критерії ризиковості платника чи ризиковості операцій, віднесені:

– операції з постачання товарів (послуг) кінцевому споживачу та/або які звільнені від оподаткування;

– обсяг постачання до 500 тис. грн та якщо керівник є директором менше ніж утрьох платників ПДВ;

– податкове навантаження понад 3 %.

Варто наголосити, що ця система суттєво зменшує кількість податкових накладних, які зупиняться. Аналіз роботи системи наочно показує, що кількість податкових накладних, які були зупинені у минулому році, при застосуванні критеріїв нової системи зменшиться удесятеро.

Висновки. Отже, система електронного адміністрування ПДВ не дає змоги формувати фіктивний кредит, відповідно зменшується обсяг «тіньової економіки». Для реєстрації податкових накладних необхідна наявність у платника сум ПДВ за отриманими податковими накладними та сум, сплачених при імпорті товарів, за їхньої недостатності – поповнення рахунку коштами. Тобто за допомогою таких правил забезпечується відповідність сум нарахованого та сплаченого ПДВ, оскільки суми податку від доданої вартості гарантуються грошовими коштами.

Завдяки системі електронного адміністрування діяльність суб'єктів господарювання та органів державної фіскальної служби стає ще прозорішою, наближеною та підконтрольною громадянському суспільству, що є необхідним складником правової держави.

Бібліографічний список

1. Вдовиченко А. М., Козоріз Л. О. Податки і збори: сучасні тенденції та перспективи. Київ: ФОП Лопатіна О. О., 2019. 392 с.

2. Державна казначейська служба України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/> (дата звернення: 20.12.2019).

3. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-17. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 12.12.2019).

4. Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року. № 569. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.12.2019).

Стаття надійшла: 29.01.2020

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

С. Смолінська, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-7355-6988

Львівський національний університет імені Івана Франка

В. Смолінський, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5482-8263

І. Іваницький, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-8857-257X

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.105>

Смолінська С., Смолінський В., Іваницький І. Глобалізаційні аспекти функціонування світової фінансової системи

Досліджено особливості розвитку світової фінансової системи. Сформульовано теоретичні засади та методологічні підходи до реформування світової фінансової системи. Показано особливості входження терміна «світова фінансова система» у науковий обіг. Акцентовано на інтегрованості фінансової системи в історичному аспекті. Розглянуто особливості незалежності світової фінансової сфери від державного контролю і регулювання.

Обґрунтовано, що визначальною рисою світового фінансового середовища на сучасному етапі розвитку є глобалізація. Визначено, що глобалізація стає постійно діючим чинником як міжнародного економічного середовища, так і внутрідержавного економічного життя. Підкреслено, що однією з найяскравіших форм прояву процесу глобалізації є зростання світового фінансового ринку, фінансових трансакцій, котрі здійснюються між різними суб'єктами світогосподарських зв'язків.

Зауважено, що основною ознакою глобалізації є вільний рух фінансового капіталу. Аргументовано, що внаслідок процесів економічної і фінансової глобалізації сформувався очевидний соціально-економічний розрив між невеликою групою постіндустріальних країн та іншими країнами світу. Стверджено, що сьогодні процеси переливання капіталу між країнами зумовлені переважно тим, щоб диверсифікувати ризики з метою збільшення прибутків. Обґрунтовано, що вплив фінансової глобалізації на ефективність фінансових ринків країн, що розвиваються, невисокий.

Підсумовано, що розвиток глобального фінансового ринку спрямований до все більшого послаблення зв'язків із реальним сектором економіки та зменшення контролю за ними з боку урядів окремих країн та міжнародних організацій. Зазначено, що фінансова глобалізація розвивається неконтрольованим чином і ще становить реальну загрозу для економічної стабільності всіх країн світу. Показано, що інтеграція національних фінансових ринків внаслідок фінансової глобалізації є причиною зростання загальної нестабільності світового фінансового ринку. Аргументовано, що саме глобалізація капіталу стає передумовою нестабільності світового фінансового ринку.

Ключові слова: світова фінансова система, глобалізація, фінансові ринки, капітал, економіка.

Smolinska S., Smolinsky V., Ivanytskyi I. Globalization aspects of the functioning of the global financial system

The article deals with specialities of global financial sphere development. The work shapes theoretical fundamentals and methodical approaches to the global financial system reformation. The peculiarities of entering the term “world financial system” into scientific circulation are presented in the research. The emphasis is made on the integration of financial system in the historical aspect. The peculiarities of independence of the world financial sphere from the state control and regulation are considered by the authors.

It is substantiated that globalization is the essential feature of the world financial environment at the present stage of development. It is determined that globalization is becoming a constant factor in both the international economic environment and domestic economic life. It is noted that growth of the world financial market, financial transactions between various actors in world economic relations is one of the brightest forms of manifestation of the process of globalization.

It is noted that the main feature of globalization is the free movement of financial capital. It is argued that the processes of economic and financial globalization has resulted in the obvious socio-economic gap between a small group of post-industrial countries and other countries. It is stressed that today the processes of capital transfer between countries are mainly due to the diversification of risks in order to increase profits. It is substantiated that the impact of financial globalization on the efficiency of financial markets in developing countries is low.

It is concluded that development of the global financial market is aimed at the weakening of ties with the real sector of economy and reduction of the control over them by the governments of individual countries and international organizations. It is noted that financial globalization is developing in an uncontrolled manner, which poses a real threat to the economic stability of all countries. The researchers note that integration of the national financial markets due to financial globalization is the cause of the growing general instability of the global financial market. It is argued that globalization of capital is a prerequisite for the instability of the global financial market.

Key words: global financial system, globalization, financial markets, capital, economy.

Постановка проблеми. Показною рисою сучасного світового господарства є «самоорганізація» економічної системи, де перебудова чи рекомбінація притаманних їй організаційних чи інституційних форм поєднується зі створенням абсолютно нових. Формується нова архітектура світової системи економіки і політики, яка характеризується певними зрушеннями: стирається межа між внутрішнім і зовнішнім середовищем діяльності, між внутрішньою і зовнішньою політикою. При цьому стрімко набирає силу економізація політики, а геофінансовий простір стає основним; традиційні зовнішньоекономічні доктрини втрачають свою силу, події відбуваються вже не просто на світовому ринку, а у глобальному фінансовому середовищі (просторі). Усе це вимагає реформування принципів, механізмів та методології функціонування міжнародних фінансових інституцій. Глобальна фінансова реформа з огляду на зазначені трансформаційні та структурні перетворення є одним із пріоритетних та актуальних питань сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливу роль у дослідженні проблеми трансформації та формування світової фінансової системи відіграють праці таких вітчизняних учених, як Андрущенко В., Білорус О., Боринець С., Будкін В., Гаврилюк О., Гальчинський А., Геєць В., Даниленко А., Кістерський Л., Клочко В., Лук'яненко Д., Новицький В., Пахомов Ю., Плотников О., Поручник А., Рогач О., Румянцев А., Сікора В., Степаненко В., Федосов В., Філіпенко А., Шаров О., Шнирков О., Юрій С. та ін.

Однак слід зазначити: у вітчизняній та зарубіжній фінансово-економічній літературі все ж таки бракує ґрунтовних наукових комплексних досліджень щодо функціонування світового фінансового середовища в умовах глобалізації. Більшість праць висвітлює лише окремі аспекти проблематики, зокрема такі, як функціонування фінансових ринків, рух капіталу, проблеми координування валютних співвідношень, золотовалютних резервів, ліквідності чи функціонування міжнародних фірм, транснаціональних банків, злиття та укрупнення капіталів, роль світових

фінансових організацій. Практично відсутні наукові розробки, в яких комплексно аналізувався би механізм функціонування усіх складових світової фінансової системи з урахуванням трансформаційних змін, що відбуваються у зв'язку з глобалізацією. Саме тому вкрай необхідними є дослідження проблем сучасного розвитку світової фінансової системи з урахуванням вимог сьогодення. Важливість зазначеного питання та його актуальність зумовили вибір теми нашого дослідження та окреслили коло завдань, поставлених до виконання.

Постановка завдання. Перед нами стояло завдання дослідити сучасні тенденції розвитку світової фінансової системи та окреслити шляхи реформування її діяльності.

Виклад основного матеріалу. Термін «світова фінансова система» досить легко увійшов у науковий обіг, однак юридично світова фінансова система ніколи, ніким і ніде не була оформлена. З огляду на це доцільно згадати справедливе зауваження професора В. Андрущенко, що, якщо фінансова практика має справу з фактами, тобто платежами, фондами, грошовими операціями, зумовленими існуванням і діяльністю держави, то фінансова думка віддзеркалює певний тип ментальності та оперує науково-теоретичними уявленнями про фінанси. І не зайвим є знати, що «наукова думка – не лише сума знань, але й процес історично, методологічно, теоретично зумовлених способів їх одержання, що має за мету пошук істини й забезпечення успішного функціонування фінансової системи» [1, с. 5].

Останніми роками у світовому господарстві та в його фінансовому секторі відбуваються дещо нетрадиційні процеси. Сама фінансова діяльність стає дедалі інтегрованішою. Ті фінансові сфери, які раніше відзначалися чіткою індивідуальністю (фінансові ринки, банківська справа, управління фінансовою діяльністю корпорацій, портфельне інвестування), все більше стають інтегрованими завдяки введенню нових фінансових інструментів, інноваційної фінансової техніки і багатонаціонального підходу до прийняття рішень з питань фінансового управління.

У результаті сучасних глобалізаційних процесів, зростання ринку євровалют, розвитку спільного європейського ринку, посилення ролі транснаціональних корпорацій, низки фінансових і нафтових криз, міжнародної кризи заборгованості змінилося саме фінансове середовище [2, с. 298]. Нині світова фінансова мережа охоплює сотні тисяч транснаціональних і міжнародних фінансово-промислових груп, транснаціональні банки і страхові компанії, ринки цінних паперів, електронні системи банківських розрахунків – як традиційні, так і віртуальні. Глобальна мережа Інтернет-торгівлі та розрахунків перетворила світовий фондовий і валютний ринок на єдиний глобальний фінансовий простір. Ділові операції у цьому просторі здійснюються цілодобово. Інформаційні технології ще сильніше вплинули на фінансове середовище. За рівнем глобалізації фінансова сфера сьогодні випереджає всі сфери реальної економіки.

Визначальною рисою світового фінансового середовища на сучасному етапі розвитку є глобалізація. Глобалізація стає постійно діючим чинником як міжнародного економічного середовища, так і внутрідержавного економічного життя. Однією з найяскравіших форм прояву процесу глобалізації є вибухоподібне зростання останніми роками світового фінансового ринку, фінансових трансакцій, що здійснюються між різними суб'єктами світогосподарських зв'язків.

Основною ознакою глобалізації є вільний рух фінансового капіталу, хоча міжнародний фінансовий ринок ще не став повністю глобальним, оскільки велика кількість країн, які розвиваються, недостатньо інтегрована в нього, а для вільного руху капіталу через національні кордони все ще зберігаються певні перешкоди.

В основі глобалізації – зміни на фінансових ринках. Внаслідок процесів економічної і фінансової глобалізації сформувався очевидний соціально-економічний розрив між невеликою групою постіндустріальних країн («глобальними лідерами») та іншими країнами світу («глобальними аутсайдерами»). Незалежно від того, як оцінювати наслідки фінансової глобалізації, статистичні дані свідчать про фактичну концентрацію капіталів в економічно розвинених країнах. Зокрема, на 20 % населення світу, яке живе в економічно розвинених країнах, припадає 86 % світового ВВП, а на найбільші 20 % – тільки 1 % ВВП [2].

На початку ХХ ст. більшість фінансових потоків була спрямована від багатих країн до країн, що розвивалися. Проте сьогодні процеси

переливання капіталу між країнами зумовлені переважно тим, щоб диверсифікувати ризики з метою збільшення прибутків. Тому вплив фінансової глобалізації на ефективність фінансових ринків країн, що розвиваються, невисокий. До того ж, більшість цих країн наблизилася до рівня довгострокової рівноваги, коли здатність залучати інвестиції обмежується рівнем технологічного розвитку. Інакше кажучи, з метою використання переваг фінансової лібералізації і залучення іноземних інвестицій потрібно мати об'єкти фінансування – перспективні галузі виробництва, які не лише є перспективними в технологічному аспекті, а й спроможні використовувати іноземні інвестиції.

Зауважимо, що обсяги глобальних фінансових потоків зростали набагато швидше за розвиток реального виробництва і торгівлі, внаслідок чого на кінець 90-х років минулого століття на один долар у реальному секторі економіки припадало 50 доларів фінансового сектору. Насамперед це виявляється на глобальному ринку цінних паперів, який став не лише основним елементом світового фінансового ринку, а й набув певної самостійності [3].

Загалом слід сказати, що розвиток глобального фінансового ринку спрямований до все більшого послаблення зв'язків із реальним сектором економіки та зменшення контролю за ними з боку урядів окремих країн та міжнародних організацій. Тому фінансова глобалізація розвивається неконтрольовано, що становить реальну загрозу для економічної стабільності всіх країн світу (хоча це не означає, що фінансову глобалізацію потрібно розглядати як процес дестабілізації, навмисно керований певними країнами чи групами).

Наслідком дослідження процесів фінансової глобалізації стало посилення останніми роками уваги до проблем управління глобалізаційними процесами, бо очевидно, що спрощені уявлення про економічну глобалізацію призводили до спроб перенесення західних інститутів та економічних механізмів у периферійні країни. Це давало несподівані наслідки, оскільки ці інститути та механізми не стільки трансформували суспільство периферійної країни, скільки самі починали трансформуватися під впливом соціального середовища периферійної країни (яке часто виявлялося корумпованим).

Загальне посилення складності фінансових ринків і непрогнозованість розвитку глобальної фінансової системи підвищує нестабільність останньої та збільшує кількість ризиків, прита-

манних їй. У контексті теорії складних систем і теорії хаосу неконтрольованість процесів фінансової глобалізації означає лише те, що ці процеси зумовлені чинниками такого порядку, природа яких поки що не вивчена [4].

Саме глобалізація капіталу стає передумовою нестабільності світового фінансового ринку (і світової економіки загалом), провокуючи кризи в країнах, що розвиваються. Підтверджують нестабільність глобальної економіки кризи в Азії, Росії, Бразилії, Аргентині. Зазвичай ланцюгову реакцію дестабілізації викликає комплекс чинників, серед яких – неефективна державна політика, недостатній контроль за фінансовою та банківською системами, політичні кризи, експорт капіталу, погіршення загальної кон'юнктури на світових ринках тощо. Особливо важливим чинником дестабілізації є неконтрольовані транскордонні потоки короткострокових фінансових ресурсів [5].

Глобальний рух фінансового капіталу зазвичай відбувається від центру до периферії під час економічного підйому, але у разі появи найменших ознак спаду капітал швидко починає рухатися у зворотному напрямі, у стабільніші зони світової економіки. Хоча кризові явища можуть мати значний вплив на фінансові ринки всіх держав, у тому числі економічно розвинених, найбільше вони впливають на ринки країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою, оскільки уряди і центральні банки цих країн не спроможні у кризових ситуаціях впливати на зміни валютних курсів.

Висновки. Отже, економічна глобалізація є еволюційним підґрунтям зміни світових фінансових відносин й світової фінансової системи, епохою глибокої переоцінки процесів, що відбуваються на планеті, періодом перегляду базових прогнозів і рішень, тобто вона є новим світовим порядком, який поступово встановлюється. У сучасних умовах доцільно й необхідно прямувати до світових перетворень, які мають привести до зміни принципів функціонування світового фінансового середовища. Потрібно поширювати міжнародні стандарти нагляду за банківською системою, фондовим ринком і фінансовими інститутами; створити систему міжнародного фінансового регулювання для розробки єдиних стандартів з нагляду за діяльністю інститутів, які здійснюють операції у глобальному масштабі.

Бібліографічний список

1. Андрущенко В., Горлач М. Соціологія. Харків; Київ: Єдинорог, 2000. 624 с.
2. Глобальные трансформации и стратегии развития: монография / О. Г. Белорус и др. Киев: Ориане, 2000. 424 с.
3. Клочко В. П. Фінансова глобалізація: позитиви і негативи для перехідної економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2002. № 5. С. 43–50.
4. Онищенко С. Фінансова глобалізація як складний інтегрований об'єктивний процес. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 4 (8). С. 126–135.
5. Примостка Л., Чуб О. Фінансова глобалізація: сутність, форми прояву, наслідки. *Фінанси, облік і аудит*. 2011. № 18. С. 172–182.

Стаття надійшла 24.04.2020

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. Рубай, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-6103-8422

Л. Синявська, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-2723-9551

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.109>

Рубай О., Синявська Л. Вдосконалення системи управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств

Основну увагу приділено пошуку шляхів покращання системи управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств з метою забезпечення підвищення рівня фінансової результативності й фінансової стійкості у сучасних умовах і на перспективу.

Викладено основні результати дослідження проблеми побудови ефективної системи управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано суть і значення системи управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств як одного з важливих важелів забезпечення ефективної фінансово-господарської діяльності. Показано, що в умовах кризових явищ в економіці, обмеженості власних фінансових ресурсів, браку дієвих механізмів фінансово-кредитного забезпечення, нестабільності державної політики у сфері фінансової підтримки та за відсутності в сільськогосподарських підприємствах ефективної системи менеджменту фінансових ресурсів досі не вдалося досягти вагомих позитивних результатів. Визначено, що система управління фінансовими ресурсами має на меті гарантування безперервності процесу виробництва продукції, товарів, дієвого впливу на процес розширеного відтворення та покращання ефективності виробництва. Виявлено основні проблемні аспекти побудови ефективної системи управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств та окреслено можливі напрями їхнього усунення в сучасних умовах господарювання. У перспективі необхідно продовжити дослідження організації ефективної системи фінансового менеджменту і стратегії розвитку не тільки на рівні підприємств, а й на рівні країни загалом та обґрунтувати взаємодію її складових для підвищення ефективності використання фінансових ресурсів сільськогосподарськими підприємствами.

Ключові слова: фінансові ресурси, управління, система, фінансовий менеджмент, ефективність.

Rubai O., Syniavska L. Improvement of the system of financial resources management of agricultural enterprises

The main goal of this study is to find ways for improvement of the financial management system of agricultural enterprises in order to advance their financial performance and financial sustainability in the current and long term.

The main results of the study on the problem of building an effective system of financial resources management of agricultural enterprises are presented in the work. The essence and importance of the system of financial resources management of agricultural enterprises as one of the important levers of ensuring effective financial and economic activity are substantiated in the article. It has been shown that in the conditions of economic crisis, limited financial resources, lack of effective mechanisms of financial and credit support, instability of state policy in the sphere of financial support, and under the absence of effective financial management system in agricultural enterprises, significant positive results have not been yet achieved. It is determined that the system of financial resources management is aimed at guaranteeing the continuity of the process of production of products, goods, effective influence on the process of expanded reproduction and improvement of production efficiency. The main problematic aspects of building of an effective system of financial resources management of agricultural enterprises are identified and the possible directions of their elimination in the current economic conditions are outlined in the research. In the long term, it is necessary to continue researching the organization of an effective system of financial management and development strategy not only at the enterprise level but also at the country level as a whole and to substantiate the interaction of its components for increasing the efficiency of utilization of financial resources by agricultural enterprises.

Key words: financial resources, management, system, financial management, efficiency.

Постановка проблеми. Успішний розвиток сільського господарства в сучасних умовах господарювання напряму залежить від ефективного функціонування підприємств, яке у свою чергу

залежить від наявності у підприємства необхідного обсягу фінансових ресурсів та ефективної системи управління його формуванням й використанням. Відсутність останньої – одна з

причин виникнення кризової ситуації у більшості вітчизняних підприємств, а її наявність та добре налагоджене функціонування – найважливіший чинник економічного зростання й розвитку.

Побудова ефективної системи управління фінансовими ресурсами в умовах сьогодення зумовлена також спроможністю фінансових ресурсів швидко трансформуватися у матеріальні, нематеріальні, технологічні, інноваційні та інші види ресурсів відповідно до потреб господарської діяльності та розвитку підприємств. Проте нині вітчизняні підприємства мають обмежені можливості щодо вибору фінансових ресурсів через їхню недоступність, при цьому власних джерел коштів виявляється недостатньо і використовуються вони не завжди ефективно, а як наслідок – збільшення в економіці України кількості збиткових, низькорентабельних і неплатоспроможних суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Оскільки проблема ефективного управління фінансовими ресурсами завжди є актуальною в усіх її аспектах, то, безперечно, перебуває в центрі уваги низки вчених-економістів, серед яких О. К. Авдей, О. Є Гудзь, П. А. Стецюк, І. П. Ткаченко, В. М. Попов, С. В. Добринь, І. Т. Балабанов та багато інших. Особливу увагу в їхніх дослідженнях приділено вивченню питань управління формуванням та використанням фінансових ресурсів. Проте сучасне управління фінансовими ресурсами не задовольняється повністю традиційними методами та інструментами, умови невизначеності й ризику зумовлюють необхідність застосування нової, прогресивної системи управління фінансовими ресурсами.

Постановка завдання. Основна мета проведеного дослідження – пошук шляхів покращання системи управління фінансовими ресурсами підприємства для забезпечення підвищення рівня фінансової результативності й фінансової стійкості у сучасних умовах і на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Оцінка стану сільськогосподарства в сучасних умовах господарювання чітко виявляє проблеми в управлінні процесом формування, розподілу і використання фінансових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах.

Зважаючи на накопичений науковий та практичний світовий досвід розвитку фінансових відносин в аграрному секторі, подолання кризових

явищ у сільському господарстві можливе за створення дієздатної системи забезпечення його фінансовими ресурсами. Адже зміни, що відбуваються в аграрній сфері, збіглися в часі з періодом глибокої кризи економіки України. Дефіцит бюджету, інфляція, підвищення кредитних ставок, неплатежі підприємств негативно вплинули на всі сфери агропромислового комплексу [5, с. 40], і внаслідок цього – неспроможність сільськогосподарських підприємств забезпечити самокупність і самофінансування не тільки розширеного, а й простого відтворення; також зберігається інвестиційна непривабливість. Погоджуємося з І. П. Ткаченко в тому, що наслідком кризових явищ економічного розвитку підприємств стала значна нестача фінансових ресурсів, яка істотно позначилася на ефективності господарювання. При цьому низька забезпеченість підприємств фінансовими ресурсами супроводжується неефективним рівнем їхнього використання [7, с. 46–47].

Крім того, у більшості сільськогосподарських підприємств через низку об'єктивних причин обмежені можливості залучення позикових ресурсів. Недостатня і державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників, яка в наш час, по суті, не впливає на результати виробництва, незважаючи на наявність великої кількості державних програм.

Специфіка сільськогосподарського виробництва, а саме наявність значного часового лагу між операційним та фінансовим циклом, не дає змоги задовольняти фінансові потреби лише за рахунок власних джерел [6, с. 133]. Успішно функціонуючі сільськогосподарські підприємства у формуванні фінансових ресурсів користуються не лише власними джерелами. Значну питому вагу повинні займати залучені фінансові ресурси, а серед них – кредити й кредиторська заборгованість. Залучення кредитів для сільськогосподарських товаровиробників є не вимушеним заходом, а об'єктивною необхідністю ефективної господарської діяльності. Як зазначає В. М. Попов, своєчасне задіяння позикових засобів у виробничому процесі усуває небезпеку його призупинення з причини відсутності фінансових ресурсів на придбання основних і оборотних засобів [4]. Сезонний розрив між вкладенням і надходженням коштів, безперервність процесів відтворення, значна потреба в обігових засобах перетворюють кредит на основне джерело поповнення фінансових ресурсів.

Для раціонального формування та використання фінансових ресурсів у процесі господарської діяльності слід впровадити сучасну систему

фінансового менеджменту в сільському господарстві у контексті фінансової політики держави.

Ефективне управління фінансовими ресурсами, як основна складова системи управління, спроможне забезпечити одержання й закріплення позитивних результатів господарської діяльності вітчизняних підприємств. Проте результативність їхньої роботи значною мірою залежить від глибини застосування аналізу для пошуку оптимальних управлінських рішень (див. рис.).

Система управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств – це процес впливу на сукупність організаційно-економічних відносин, пов'язаних із залученням, розміщенням і використанням фінансових ресурсів на основі принципів самоокупності та самофінансування, через джерела, форми й методи фінансування, з врахуванням особливостей функціонування з метою ефективного їхнього використання. Очевидно, що система управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств перебуває в тісному зв'язку з розвитком ринку капіталів.

Управління фінансовими ресурсами є достатньо складним завданням для підприємства, оскільки разом із платоспроможністю й доходністю належить забезпечувати і кругообіг фінансових ресурсів. Саме тому у формуванні й використанні фінансових ресурсів необхідно підтри-

мувати своєрідний баланс між збільшенням обсягів фінансових ресурсів для забезпечення постійної платоспроможності підприємства та забезпеченням ефективності виробництва і конкурентоспроможності готової продукції через раціональне використання цих ресурсів [3, с. 38].

Результат роботи будь-якого сільськогосподарського підприємства залежить від наявності фінансових ресурсів, які гарантують йому безперерйність виробництва та життєдіяльність. Тому забезпечення їхньої достатності є важливим стартовим моментом і кінцевим результатом будь-якої діяльності. В умовах ринку ці питання мають першочергове значення і є характерною світовою тенденцією.

У ході фінансово-господарської діяльності відбувається безперервний процес кругообігу капіталу, змінюється структура засобів і джерел їхнього формування, наявність і потреба у фінансових ресурсах і, як наслідок, стан фінансового забезпечення підприємства. Із цього випливає одна з важливих задач системи управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств – нарощування власного капіталу, зміцнення їхньої ринкової вартості та позицій із забезпеченням мінімуму фінансового ризику, пов'язаного з розподілом і використанням фінансових ресурсів.

Рис. Система управління фінансовими ресурсами підприємства*.

* Сформульовано та доповнено авторами.

Для цього вони повинні постійно збільшувати обсяг продажів і прибуток, підтримувати платоспроможність і рентабельність, а також оптимальну структуру активу й пасиву балансу. Однак на практиці не завжди вдається досягати поставленої мети в силу дії як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Керівник підприємства повинен чітко спланувати джерела фінансових ресурсів, за рахунок яких він здійснюватиме фінансування своєї діяльності, а також розробити дієві методи та форми забезпечення належного рівня контролю.

Пошук і вибір джерел залучення фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств повинні передбачати:

- аналіз залучення і використання основних джерел фінансового забезпечення у попередньому періоді;
- визначення конкретних цілей залучення і використання фінансових ресурсів у майбутньому періоді;
- розрахунок їхнього граничного обсягу;
- оцінку вартості використовуваного капіталу з різних джерел;
- визначення співвідношення між джерелами капіталу;
- вибір форм і методів залучення таких ресурсів.

Ефективне формування та використання фінансових ресурсів активно впливає на фінансові результати та фінансовий стан підприємства, даючи змогу досягати успіху з мінімально необхідним у теперішніх умовах розміром обігового капіталу, за допомогою якого здійснюється формування оптимальної структури та нарощування виробничого потенціалу підприємства, а також фінансування поточної господарської діяльності [1, с. 142].

Вагому нішу в системі управління фінансовими ресурсами слід відвести питанню розрахунків, оскільки несвоєчасна оплата гуртовими покупцями за відвантажену продукцію тягне за собою утворення значних сум дебіторської заборгованості. Звідси виникає дефіцит грошових коштів у підприємств для розрахунків із кредиторами за поставлену сировину, матеріали, виконані роботи та надані послуги, а також утворюється кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом.

Ситуація в системі управління фінансовими ресурсами ускладнюється ще й тим, що можливість проводити свою цінову політику у сільськогосподарських підприємств практично відсутня. Реально це виражається в значному диспараті цін не тільки між сільським господарством і ланками АПК, а й між іншими галузями національної економіки.

Сільське господарство є галуззю, яка не може самостійно існувати й розвиватися без державного регулювання та підтримки навіть за економічно сприятливих умов господарювання. Зумовлено це об'єктивними особливостями, які виражаються у високій капіталомісткості виробництва, уповільненій оборотності коштів, низькій нормі прибутковості, сезонності й високій залежності результатів виробництва від природно-кліматичних умов. Найсуттєвішим недоліком чинного механізму державної фінансової підтримки є те, що бюджетні кошти виділяють з істотним запізненням, тобто не враховується сезонність сільськогосподарського виробництва [2, с. 111]. Цими параметрами поряд із місцем аграрної економіки в системі продовольчої безпеки країни визначається особлива роль держави як регулятора продовольчого ринку та аграрної економіки.

Висновки. У період ринкових перетворень сфера АПК практично вийшла з-під управління держави, а вплив і підтримка з боку останньої зведені до мінімуму. Тому однією з основних проблем існуючої системи управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств є відсутність ефективної системи фінансового менеджменту і стратегії розвитку не тільки на рівні підприємств, а й на рівні країни загалом.

Бібліографічний список

1. Авдей О. К. Теоретичні аспекти оцінки ефективності використання фінансових ресурсів підприємства. *Вісник ХНУ*. 2010. Т. 2, № 5. С. 142–145.
2. Богач М., Верзун А., Ковалів В. Вдосконалення системи державної фінансової підтримки сільського господарства України. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2019. № 26. С. 108–112.
3. Добринь С. В. Організація системи управління фінансовими ресурсами підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 10. С. 37–40.
4. Попов В. М. Сучасні особливості фінансового забезпечення сільського господарства. URL: [http://kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/27.pdf](http://kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/27.pdf) (дата звернення: 15.03.2019).
5. Рубай О. В. Оцінка стану фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств. *Аграрна економіка*. 2019. Т. 12, № 1–2. С. 38–43.
6. Стецюк П. А. Модернізація механізмів фінансового забезпечення аграрного виробництва. *Облік і фінанси*. 2016. № 1 (71). С. 132–136.
7. Ткаченко І. П. Фінансові ресурси підприємств: управління ефективністю формування та використання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 19. С. 46–52.

Стаття надійшла 25.03.2020

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ ПОКАЗНИКІВ СТАНУ ДЕПОЗИТНИХ ВКЛАДІВ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

І. Грубінка, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1240-8797

ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж»

А. Колодій, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-9320-6379

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.113>

Грубінка І., Колодій А. Аналіз деяких показників стану депозитних вкладів банківської системи України

Розглянуто сутність і економічне призначення депозитних вкладів в економічній системі України та їхнє сприйняття економічними суб'єктами. Показано важливість формування ефективної депозитної бази для забезпечення сталого економічного розвитку країни. Наведена структура депозитів відповідно до термінів їхнього залучення: депозити на вимогу, до 1 року, депозити від 1 до 2 років, понад 2 роки. Проведено аналіз причини такої структурованості банківських вкладень в Україні у розрізі національної та іноземних грошових одиниць. Показано причини розміщення валютних депозитів на довші терміни, оскільки такі дії гарантують більшу захищеність вкладів від валютних коливань і від перманентних коливань рівня інфляції, та негативні сторони переважання короткострокових депозитних вкладень у національній валюті. Розроблено тренди можливих подальших змін депозитних вкладень на основі їхньої динаміки за останні п'ять років. Досліджено деякі відносні показники, що характеризують розвиток депозитного ринку, зокрема відношення обсягу депозитів до ВВП та їхню динаміку порівняно зі середнім розміром оплати праці. Дійшли висновків про негативні тенденції до зменшення частки депозитів у ВВП, незадовільну їхню строкову структуру та відповідно брак довгострокового і дешевого кредитного ресурсу для забезпечення сталого розвитку економіки країни. Показано чинники, що впливають на обсяги, структуру й вартість депозитних вкладень. Проведено аналіз відмінностей в умовах формування депозитної бази банків України і банківських установ розвинених країн, здійснено спробу визначити причини таких відмінностей.

Ключові слова: депозитний вклад, банківська система, кредитний ресурс, строковість, депозитна ставка, рівень довіри, інфляція, валютний курс, екстраполяція, тренд, депозитна динаміка, сталий розвиток, кредитна система.

Hrubinka I., Kolodii A. Analysis of some indicators of the status of deposits of the banking system of Ukraine

The article considers the nature and economic purpose of deposits in the economic system of Ukraine and their perception of economic actors. The paper shows the importance of establishing effective deposit base for sustainable economic development of the country. The work describes the structure of deposits according to terms of their attraction: demand deposits up to 1 year, deposits over 1 to 2 years, more than 2 years. The analysis of the reasons for such structuring of bank investment in Ukraine in terms of national and foreign currencies is made in the work. The reasons for placing longer-term foreign currency deposits are shown, since such actions guarantee greater protection of deposits against currency fluctuations and against permanent fluctuations in the level of inflation, as well as the downside of the short-term deposits in national currency. Trends of possible further developments of deposit investments on the basis of their dynamics over the last 5 years are developed in the article. The article presents results of the research on some of the relative indicators characterizing the development of the deposit market, in particular, the ratio of deposits to GDP and their dynamics in comparison with the average wage. The work supplies conclusions about the negative trends in the reduction of the share of deposits in GDP of poor term structure, and therefore the lack of long-term and cheap credit resources for the sustainable development of the economy. The factors influencing the volume, structure and value of the deposit investments are described. The differences in the conditions of formation of the deposit base of banks and banking institutions in the developed countries are analyzed, and attempt to determine the reasons for these differences is made on the work.

Key words: deposit, banking system, credit resources, urgency, deposit rate, the level of confidence, inflation, exchange rate, extrapolation, trend, deposit dynamics, sustainable development, credit system.

Постановка проблеми. Важливим аспектом ефективного функціонування економіки будь-якої економічної системи є можливість банків сформувати кредитний ресурс, який забезпечить економічне зростання. Основою такого ресурсу є депозитна база, дослідження кількісних і якісних показників якої дає змогу зрозуміти перспективи економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування депозитної бази банківськими установами та аналізу показників її стану присвячені праці багатьох науковців, серед них

можемо виділити таких, як О. Береславська, В. Овсяник [1], О. Власенко [2], А. Жаворонок [4], М. Кужелев, В. Волкова, Н. Волкова [5], В. Палехова [6], Е. Шульц [10] та ін. Віддаючи належне науковому доробку вчених, хочемо зазначити: недостатньо дослідженою залишається проблема впливу сформованої банківськими установами депозитної бази на макрофінансове становище країни, що й спонукало нас до її вивчення.

Постановка завдання. Ми ставили завдання дослідити структурні особливості формування

депозитної бази банками України та її взаємозв'язок із макроекономічним розвитком країни.

Виклад основного матеріалу. Розвиток економічної системи держави неможливий без розвитку системи фінансового накопичення. Для України ключовим елементом цієї системи є банківські депозитні вклади. Саме вони – важлива ланка формування позикового капіталу в ланцюгу вартості «розмір інфляції – депозитні вклади – вартість кредитних ресурсів» [3], що забезпечує фінансове підґрунтя для економічного зростання. Безумовно, в Україні проблемним питанням є філософія економічного сприйняття депозитних вкладів з боку економічних суб'єктів, передусім населення. Вона передбачає сприйняття депозитів як засобу збагачення і заробітку у вигляді сприйнятливих відсотків, тоді як у більшості розвинених світових економік (США, Німеччина, Франція, Японія, Великобританія) депозити розглядають як засіб збереження купівельної спроможності (збереження вартості грошей) [7]. Наприклад, зараз у Німеччині депозитні ставки набули від'ємного значення (на рівні -0,5 ... -1 %), тобто клієнт доплачує банку за зберігання його грошей, це, безперечно, зумовлено вдалою політикою таргетування інфляції центральними банками, яка забезпечує сталий економічний розвиток і прогнозованість.

Також можемо стверджувати, що довіра економічних суб'єктів до фінансової системи краї-

ни загалом і банківської зокрема відображається також і в показнику обсягу депозитів, розміщених у банках (табл. 1).

Як видно з табл. 1, протягом останніх шести років спостерігається зростання обсягу залучених банками депозитів, найбільше зростання відбулося у 2017 і 2019 році. На нашу думку, це свідчить про поступове відновлення довіри до банківської системи і зростання її ліквідності, дуже важливим є те, що ці процеси відбуваються на тлі посилення вимог до показників капіталізації і надійності банків, зокрема розміру їхнього статутного капіталу (мінімум 500 млн грн), що корелюється зі швидшим якісним оздоровленням.

Депозитам у національній валюті притаманні тенденції депозитного ринку загалом, однак відмінність можна простежити в значно меншій частці депозитів з терміном понад 1 рік (табл. 2). На нашу думку, це пов'язано зі значною волатильністю валютного курсу гривні і вищим рівнем інфляції порівняно з основними іноземними валютами, відповідно депозитні вклади в національній валюті мають вищий рівень ризиковості втрати купівельної спроможності. Відповідно цей ризик намагаються нівелювати коротшими термінами й вищими відсотками.

Відмінною ознакою валютних депозитів є значно більша частка довгострокових вкладень понад 1 рік (табл. 3).

Таблиця 1

**Обсяги депозитів розміщених у банках України,
у розрізі їхньої терміновості, млн грн**

Період	Усього	У тому числі за строками			
		на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років	понад 2 роки
2014 р.	675093	250153	210442	186535	27963
2015 р.	716728	305383	271454	120055	19836
2016 р.	793475	364547	271849	148497	8581
2017 р.	898844	419126	293337	151485	34896
2018 р.	932967	456467	322065	125571	28863
11.2019 р.	1001030	515766	353684	106928	24652

Таблиця 2

**Обсяги депозитів у національній валюті, розміщених
у банківській системі України, млн грн**

Період	Всього, млн грн	На вимогу	До 1 року	Від 1 року до 2 років	Понад 2 роки
2014 р.	365454	154758	124373	69603	16720
2015 р.	391911	195490	142952	39069	14400
2016 р.	426418	222830	145107	56325	2157
2017 р.	490971	264281	164651	59731	2309
2018 р.	540683	301161	191078	44047	4399
11.2019 р.	594791	327935	217243	45831	3781

Таблиця 3

Обсяги депозитів в іноземних валютах розміщених в банках України, млн грн

Період	Всього	на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років	більше 2 років
2014 р.	309638	95395	86069	116932	11243
2015 р.	324 817	109893	128502	80987	5435
2016 р.	367056	141718	126743	92172	6424
2017 р.	407872	154845	128686	91754	32587
2018 р.	392284	155307	130988	81525	24464
11.2019 р.	406239	187831	136441	61096	20870

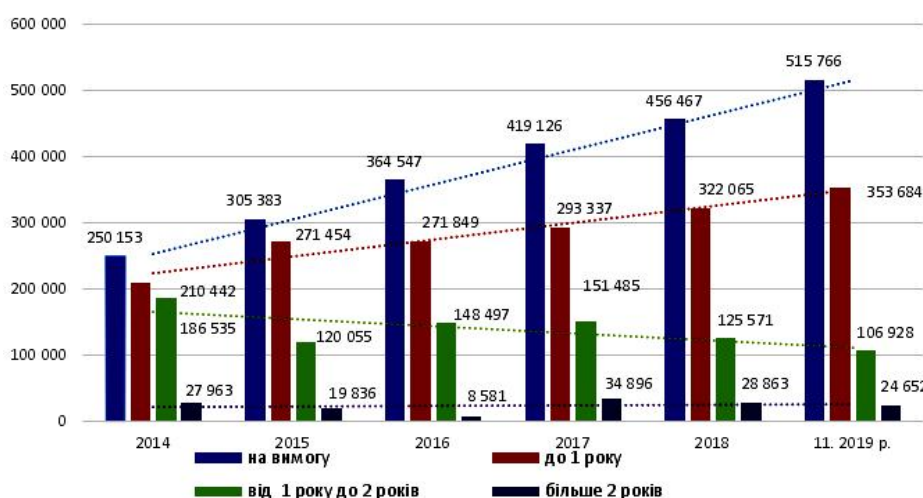

Рис. Структурність депозитних вкладів банківської системи України.

Якщо для гривневих депозитів вона складає 8,3 %, то для валютних – 20,2 %. Фактично щоп'ятий валютний депозит є довгостроковим і це позитивна тенденція, бо дає змогу банківським установам формувати «довгий» кредитний ресурс для капітальних вкладень в економіку. Причини такої структури валютних депозитів зрозумілі: низький рівень інфляції і більша захищеність від валютних коливань [9]. Крім того, в суспільстві після 2014 року існує значний рівень девальваційних очікувань, тому низький відсоток порівняно з гривневими депозитами не заважає валютним займати понад 40 % усіх депозитів, оскільки для вкладників цей відсоток є лише частиною потенційного доходу, інша частина – в очікуванні позитивного для них коливання валютного курсу. Згідно з лініями тренду зростання депозитів відбувається за рахунок вкладів на вимогу і вкладів до 1 року (див. рис.). Екстраполяція депозитів від 1 до 2 років показує низхідний тренд, так само, як і вкладів понад 2 роки. Однак динаміка зменшення вкладів понад 2 роки є значно меншою, ніж вкладів від 1 до 2 років. На нашу думку, це пов'язано з переважаючою частиною валютних вкладів у вказаному діапазоні строковості, про причину чого

ми вже згадували. Безумовно, зростання депозитів є позитивним явищем і показує посилення довіри до банківської системи та розширення можливостей залучення позикових ресурсів в економічних суб'єктів, які їх потребують. При цьому потрібно зауважити, що, на нашу думку, така структура депозитних вкладень банківської системи викликає певне занепокоєння, низька частка «довгих грошей» у депозитах вказує на обмеженість інвестиційного кредитування, яке є однією з основ інтенсивного росту економіки. Напевно це є однією з причин росту споживчого кредитування фізичних осіб і короткострокового поточного кредитування юридичних осіб. Вирішення проблеми лежить у площині забезпечення сталого економічного й політичного розвитку, що повинно бути відповідним чином скорельовано на показниках ВВП, інфляції, валютного курсу, безробіття та ін.

Для ґрунтовнішого дослідження значення депозитів в економіці країни потрібно брати до уваги не тільки абсолютні кількісні показники, а й якісні. Одним з основних таких показників є відношення обсягу депозитних вкладень до ВВП країни, а також порівняння їхньої динаміки зі середнім рівнем оплати праці в країні (табл. 4).

Порівняння обсягу депозитів із ВВП та середнім розміром оплати праці

Рік	Сума депозитних вкладень млн грн	ВВП України, млн грн	Середній розмір оплати праці, грн	Відношення обсягу депозитів до ВВП, %
2014 р.	675093	1365123	4012	49,5
2015 р.	716728	1430290	5230	50,1
2016 р.	793475	2034430	6475	39,0
2017 р.	898844	2445587	8777	36,8
2018 р.	932967	3083409	10573	30,3

Вказані якісні показники депозитних вкладень не демонструють такої позитивної динаміки, як кількісні. Наприклад, відношення депозитів до ВВП зменшується з кожним роком – з 49,5 % у 2014 році до 30,3 % у 2018 році, тобто на 19,2 %. Середній розмір оплати праці зростає також швидше, ніж депозитні вкладення. Зокрема, у 2018 році темп росту оплати праці порівняно з 2014 роком склав 264 %, за цей період аналогічний показник щодо депозитних вкладень становив 138 %. Тобто різниця – 126 %, або майже удвічі. Ми вважаємо, що така аналітика вказує на потенційні можливості зростання депозитних вкладів у банківській системі, проте можливі вкладники знаходять кращі й надійніші об'єкти інвестування коштів (валюта, дорогоцінні метали, нерухомість).

Дистанційне банківське обслуговування як модернізована форма співробітництва суб'єктів ринку зумовлює специфічні аспекти в політиці створення й просування продуктів, інфраструктурі забезпечення і побудові взаємовідносин із клієнтами [8, с. 100].

Висновки. Отже, проблема формування кредитного ресурсу в економіці України для забезпечення її економічного розвитку лежить у площині впливу макроекономічних показників на депозитну базу вітчизняної банківської системи. Сучасна депозитна база характеризується великою часткою (понад 40 %) валютної складової. Строкова структура депозитних вкладень є переважно короткостроковою (51,5 % всіх депозитів), що робить для банків утрудненим процес формування довгострокового кредитного інвестиційного ресурсу, без якого сталий розвиток економіки є неможливим.

Зростання залучених банками депозитів є, безумовно, позитивним явищем, однак співвідношення депозитів і ВВП країни, їхній ріст до середнього рівня оплати праці вказують на негативну динаміку. Зокрема, частка депозитів у ВВП протягом останніх п'яти років постійно зменшується. Це явище належить нейтралізувати, оскільки,

спираючись на досвід розвинених економік, можемо стверджувати, що довготривалий економічний розвиток можливий лише за умови, коли основним джерелом заощадження економічних суб'єктів є депозитні вкладення в кредитну систему.

Бібліографічний список

1. Береславська О. І., Овсяник В. А. Депозитні операції банків України: сучасний стан та напрямки розвитку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 1. С. 54–60.
2. Власенко О. О. Основні тенденції та перспективи розвитку ринку депозитів в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 6. С. 341–346.
3. Данилишин В. І. Формування і розподіл депозитного портфелю комерційними банками в Україні. *Інноваційна економіка*. 2013. № 3. С. 273–277.
4. Жаворонок А. В. Тенденції розвитку ринку банківських депозитів в Україні. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 184–190.
5. Кужелєв М. О., Волкова В. В., Волкова Н. І. Стратегія залучення депозитних ресурсів як вектор функціонування грошової системи країни. *Економічний вісник університету*. 2016. Вип. 30 (1). С. 169–178.
6. Палехова В. А. Кредити, депозити та їхнє співвідношення як індикатори стану банківської системи. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія: Економіка. 2016. Т. 275, вип. 263. С. 47–54.
7. Прокопенко О. О., Ільчук В. П. Еволюція становлення та розвитку депозитних операцій. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2013. № 4. С. 412–420.
8. Содомо Р. І., Східницька Г. В., Марків Г. В., Шматковська Т. А. Інноваційний проект з електронного банкінгу. *Вісник ЛНАУ: економіка АПК*. 2019. № 26. С. 99–103.
9. Шевалдіна В. Г. Вплив макроекономічних факторів на формування депозитів населенням України. *Бізнес Інформ*. 2014. № 1. С. 286–291.
10. Шульц Е. П. Особливості сучасної депозитної політики банків. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 3. С. 93–97.

Стаття надійшла 28.01.2020

ВИНИКНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕОБАНКІНГУ В УКРАЇНІ

О. Клебан

ORCID ID: 0000-0001-8382-9807

М. Томашівська

ORCID ID: 0000-0003-3563-5260

Г. Марутяк

ORCID ID: 0000-0002-7986-3401

О. Тур

ORCID ID: 0000-0003-0178-0486

Вишнянський коледж Львівського НАУ

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.117>

Клебан О., Томашівська М., Марутяк Г., Тур О. Виникнення та перспективи розвитку небанкінгу в Україні

Розглянуто основні передумови виникнення небанкінгу в Україні та світі. Визначено основні цілі і завдання діяльності віртуальних банків. Проаналізовано динаміку основних показників банківської діяльності за останній період та охарактеризовано небанкінг у розвинених країнах.

Досліджено основні моменти та передумови виникнення віртуальних банків у світі та Україні. Розглянуто основні праці вітчизняних і зарубіжних учених, проаналізовано практичні напрацювання і нормативно-правову базу державного регулювання означеної галузі.

Вивчено вплив впровадження небанків у банківську сферу, зокрема через застосування фінансових роботів-консультантів, використання криптовалюти, P2P кредитування. Проаналізовано попит віртуальних банків, який ґрунтується на застосуванні зовсім нових інструментів фінансово-кредитного механізму.

Виділено основні переваги віртуальних банків перед традиційними, які базуються на зручності й оптимальності системи фінансових послуг, залученні нових інструментів фінансово-кредитного механізму. Підкреслено, що вищі відсоткові ставки та нижчий рівень комісії або взагалі її відсутність виступають ключовим елементом, який свідчить про переваги віртуального банкінгу.

Зазначено, що важливим показником, який свідчить про доцільність застосування небанкінгу є зручний і зрозумілий формат та сучасний інтерфейс для клієнтів, а також високий рівень обслуговування і підтримки користувачів банківських послуг. Визначено, що відсутність паперового документообороту, верифікація документів в онлайн-режимі, можливість перегляду інформації про свої рахунки і трансакції з мобільного телефону в режимі реального часу, а також блокування своєї картки в один клік виступають визначальними важелями у бік привабливості й практичності віртуальних банків.

Встановлено основні чинники та передумови для подальшого розвитку віртуального банкінгу в Україні та світі.

Ключові слова: віртуальний банк, банківська система, інтернетбанкінг, небанк, фінансові технології.

Kleban O., Tomashivska M., Marutiak H., Tur O. Origin and prospects of neobanking development in Ukraine

The main preconditions for the emergence of neo banking in Ukraine and the world have been considered. The main goals and objectives of virtual banks are defined. The dynamics of the main indicators of banking activity for the last period and the characteristics of neo banking in the developed countries are carried out.

The main points and preconditions of the emergence of virtual banks in the world and in Ukraine have been studied. The main scientific works of the national and foreign scientists are considered, the practical developments and normative-legal base of the state regulation of that branch are analyzed.

The authors studied the impact of introduction of neo banks in the banking sector, particularly through use of financial robots-consultants, use of cryptocurrency, P2R lending. The demand of virtual banks, which is based on the use of completely new instruments of the financial and credit mechanism, is analyzed.

The main advantages of virtual banks over traditional ones, which are based on the convenience and optimality of the financial services system, attracting new instruments of the financial and credit mechanism, have been highlighted. It is emphasized that the higher interest rates and lower commissions, or none of them, are the key elements of the benefits of virtual banking.

It has been noted that an important indicator of the feasibility of neo-banking is a convenient and clear format and modern interface for customers, as well as a high level of service and support for banking services users. It is determined that the lack of paperwork, verification of documents online, the ability to view information on their accounts and

transactions from a mobile phone online, as well as card blocking are the key levers towards the attractiveness and practicality of virtual banks in one click.

The main factors and prerequisites for the further development of virtual banking in Ukraine and in the world have been identified.

Key words: banking system, virtual bank, Internet banking, neobank, financial technologies.

Постановка проблеми Банки є важливим чинником фінансової, економічної та інвестиційної системи держави, оскільки відіграють у ній провідну роль і сприяють зростанню економіки загалом. Стрімкий розвиток інформаційних і цифрових технологій зумовлює підвищення інтересу до соціальних мереж, пошукових систем та on-line магазинів, а це у свою чергу вимагає вдосконалення банківської системи, запровадження інновацій у фінансово-кредитних механізмах. Сучасне посилення конкуренції серед банків змушує останніх шукати щораз нові можливості, щоб втриматися на плаву. Боротьба за кожного клієнта, необхідність зменшувати витрати на утримання, нові можливості, дані нам розвитком технологій, породили новітнє явище – необанк.

Якщо у світі поняття необанкінгу є досить поширеним, то в Україні це порівняно нова категорія, яка потребує детальнішого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Дослідження в галузі необанкінгу спираються на теоретичні праці вітчизняних і зарубіжних учених, практичні розробки і нормативно-правову базу державного регулювання в цій галузі. В українській економіці зазначеній проблематиці присвячені праці таких авторів, як Р. Беззуб, А. Блажевич, Л. Городянська, Л. Гут, А. Мартиненко, О. Озерчук, І. Петренко, М. Житар, Т. Стечишин та ін. Більшість науковців вважають, що такі FinTech-стартапи, як «необанки», міцно завойовують своє місце на ринку банківських послуг, проте й досі існує низка проблем, які не дають змоги впровадити їх у щоденну практику. Тому вважаємо за потрібне детальніше дослідити питання сутності необанку, його можливостей, перспективи розвитку та проблеми, пов'язані з ними у світі та в Україні. Водночас залишається актуальним дослідження ризиків, які має FinTech в особі «необанків» для банківського сектору.

Постановка завдання полягає в аналізі розвитку «необанків» у світі та дослідженні впливу впровадження необанків у банківську сферу України.

Виклад основного матеріалу. Необанки – це фінансово-кредитні інститути, онлайн-банки,

які не мають філіалів або інших фізичних представництв. Спілкування та обслуговування клієнта здійснюється винятково через мережу Internet. Необанки або отримують банківську ліцензію, або працюють як молодший партнер існуючого банку. Вони побудовані з чистого аркуша на нових технологіях, на відміну від застарілої інфраструктури традиційних банків [5, с. 147].

Термін «необанки» є не єдиним, їх називають по-різному: «мобільний банк», «віртуальний банк», «інтернет-банк», «цифровий банк», «банкчеленджер» [3, с. 143].

Попит на послуги «віртуальних банків» пов'язаний більшою мірою з їхньою особливістю, тому що, окрім традиційних банківських послуг (рахунки та операції за ними, кредити, управління капіталом, інвестиції, депозити тощо), вони прагнуть застосовувати й зовсім нові інструменти.

На наш погляд, можна виділити такі переваги віртуальних банків перед традиційними [3; 4; 7]:

- зручна й оптимальна система, завдяки якій можна спростити процедуру реалізації фінансових послуг і залучити такі нові інструменти: P2Pкредитування, краудфандінгові платформи, фінансових роботів-консультантів та криптовалюту;
- пропонують вищі відсоткові ставки та нижчий рівень комісії (або взагалі їхню відсутність);
- зручний та зрозумілий формат і сучасний інтерфейс для клієнтів;
- високий рівень обслуговування та підтримки користувачів банківських послуг;
- можливості для швидких платежів, встановлення тижневих лімітів витрат за картами;
- можливість перегляду інформації щодо своїх рахунків і транзакцій з мобільного телефону в режимі реального часу, а також блокування своєї карти в один клік;
- відсутність паперового документообігу;
- верифікація документів в on-line режимі;
- можливість зняття та внесення готівки в будь-якому банкоматі, який приймає Visa або MasterCard по всьому світу без комісій тощо.

Незважаючи на те, що необанкінг набирає популярності у світі та Україні через свої переваги над традиційними банками, однак і в цій сфері є багато недоліків [1]. Основними недоліками необанків є [2, с. 141; 3, с. 145]:

- затратність при створенні і застосуванні додатків і спеціалізованих програм та сайтів, що обслуговують клієнтів;
- необхідність додаткового захисту від кіберзлочинів та вірусних програм;
- недостатність інвестиційного капіталу;
- великі початкові вкладення коштів для розвитку необанку;
- недовіра юридичних та фізичних осіб, а також малого та середнього бізнесу як до банків загалом, так і необанків зокрема;
- ризик зупинки роботи з документами та рахунками за наявності проблем із серверами;
- низький рівень фінансової грамотності в країні та світі;
- поява додаткових ризиків, які створюють FinTech-компанії для утримання конкурентних позицій банками на фінансовому ринку;

- високий рівень конкуренції та витрат у короткостроковій перспективі;
- недовіра до конвертації окремих платіжних засобів;
- необхідність конкурувати не лише з традиційними банками, а й протистояти таким брендовим компаніям, як Google, Apple, WeChatra Uber, які мають доступ до даних значної бази клієнтів та пропонують їм асортимент фінансових інструментів.

У світі на теперішній час існує близько 70 необанків (див. табл.), 40 з яких знаходяться у Великобританії. Одним із перших повноцінних необанків був First Direct створений у 1989 році, який, використовуючи телефонний банкінг, відмовився від філіалів. У травні 1991 року клієнтура банку налічувала 100 тис. осіб, а станом на сьогодні 1,5 млн клієнтів [7, с. 145].

Таблиця

Характеристика необанків розвинених країн

Назва банку	Валюта	Ліцензія	Необхідне для відкриття рахунку	Банківська картка	Обслуговування рахунку
Atom Bank	GBR	є	паспорт	немає	безкоштовне
N26	EUR	немає	відеодзвінок і паспорт	є, MasterCard	безкоштовне обслуговування рахунку і зняття готівки
Fidor Bank	EUR	немає	e-mail	є, MasterCard	безкоштовне
SaxoBank	EUR AUD USD	немає	онлайн заявка і підтвердження особистості	немає	безкоштовне, але є комісія за залишком на рахунку

Основні джерела доходів необанків:

- чистий відсотковий дохід – різниця між відсотками, отриманими за виданими кредитами, і відсотками, виплаченими за депозитами. Необанки мають змогу надавати банківські послуги з привабливішими відсотками, чим швидше сформують клієнтську базу;

- отримують частину міжбанківської комісії, яку стягують з кожної операції за банківськими картками і ділять між банком – емітентом картки та банком, який проводить транзакцію, платіжною системою та іншими учасниками системи;

- абонентську плату стягує лише частина необанків. Наприклад, нідерландський Knab бере абонентську плату в розмірі від 5 € до 7 € [6].

Ключові моменти у співпраці з необанками:

- оформити картку можна через смартфон, не виходячи з дому;
- мінімізація впливу людського чинника;

- залучення нових клієнтів й утримання наявних;
- економія на операційних витратах

Висновки. Отже, мобільний банкінг ще недостатньо розвинений в Україні. Однак ця галузь стрімко розвивається і є дуже популярною у молодого покоління. Якщо необанки на початку зможуть витримати конкуренцію з великими банками, використовуючи свої сильні сторони і витративши достатньо ресурсів на рекламу, то зможуть стати повноцінними гравцями на ринку банківських послуг. Інтернет-банки дуже швидко завоювали значну частку ринку, оскільки пропонують своїм клієнтам істотні переваги порівняно з традиційними банками: від менших комісій до можливості відкриття та ведення рахунків без відвідування банку. Нині закордоном налічується понад 70 інтернет-банків, основними центрами є Великобританія, США, Німеччина. Водночас в Україні

єдиним реалізованим необанком є Monobank, який функціонує на базі Універсал банку.

Хоч віртуальні банки є дуже популярними, проте, крім переваг, мають значні недоліки, що загалом збільшують ризики для банківської системи загалом. Для України основною перешкодою на теперішньому етапі стали недосконалість законодавчої бази, необхідність значних початкових вкладень, конкуренція та високий рівень недовіри населення до банків, що є складовою низької фінансової грамотності. Тому у перспективі необхідно усунути вказані проблеми.

Бібліографічний список

1. Беззуб Р. Ю. Проблеми розвитку необанків в Україні. *Розвиток банківських послуг та інновацій в цифровій економіці*: матеріали наук.-практ. інтерн. конф. студ. аспір. і молод. вчених. Київ: КНЕУ, 2019. С. 57–59.
2. Городянська Л. В. Особливості функціонування необанків. *Фінансово-кредитні системи в умовах*

зміни ділових циклів: міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. Київ, 2019. С. 141–143.

3. Гут Л. В. Необанки: зарубіжний та вітчизняний досвід функціонування. *Фінансово-кредитні системи в умовах зміни ділових циклів*: міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. Київ, 2019. С. 143–145.

4. Інфографічний довідник «FintechGuide 2018»: BusinessViews. 2018. URL: <https://businessviews.com.ua/ru/the-infographics-report-fintech-guide-2018/> (дата звернення: 10.06.2020).

5. Озерчук О. В. On-lineбанки: зарубіжний досвід. *Фінансово-кредитні системи в умовах зміни ділових циклів*: міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. Київ, 2019. С. 147–149.

6. Офіційний сайт GOBankingRates | PersonalFinanceSiteToHelpYouFind. URL: <https://www.gobankingrates.com/> (дата звернення: 10.06.2020).

7. Стечишин Т. Б. Необанки: особливості організації та перспективи розвитку в Україні. *Розвиток банківських послуг та інновацій в цифровій економіці*: матеріали наук.-практ. інтерн. конф. студ. аспір. і молод. вчених. Київ: КНЕУ, 2019. С. 147–150.

Стаття надійшла 20.07.2020

Розділ 3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ГАЛУЗЕЙ І ПРОДУКТОВИХ КОМПЛЕКСІВ

УДК 332.155:631.584(477)

JEL Q01; Q13; Q18

ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НІШЕВОГО КОНОПЛЯНОГО АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

І. Черевко, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-8411-6136

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.121>

Черевко І. Проблеми і тенденції розвитку нішевого конопляного агробізнесу в Україні

Представлено основні результати проведеного дослідження стану й динаміки розвитку коноплярства в Україні та накреслено основні шляхи подальшого розвитку галузі з врахуванням досвіду вирішення проблеми у зарубіжних країнах. Коноплі – високорентабельна культура. Крім того, вона може забезпечити одержання надзвичайно високого екологічного ефекту хоча б за рахунок економії деревини для виробництва паперу, а тим самим – за рахунок збереження лісів. Розрізняють коноплю медичну (канабіс) і коноплю технічну. У технічній коноплі вміст наркотичних речовин мінімальний, тому вона не має нічого спільного з канабісом. Рентабельність виробництва технічних конопель сьогодні сягає 50 %. На насінні можна заробляти 500–700 дол./га, на переробці соломи (трести) – ще 2000 дол./га. На суцвіттях і листі конопель можна отримувати до 100 тис. дол./га. Технічні коноплі вирощують у понад 30 країнах світу і їхні посіви розширюються. Українська РСР мала свого часу посіви конопель загальною площею 120 тис. га і 35 заводів з їх переробки. Боротьба з вирощуванням нарковмісних культур призвела до згортання площ конопель в Україні до 270 га. На теперішній час коноплями засіяно всього близько 4 тис. га земель. Розвиток галузі значною мірою залежить від законодавства щодо вирощування конопель, основна проблема якого – це прирівнювання промислових безнаркотичних конопель до наркотичних засобів. Другий чинник – відсутність належної переробної бази. Для подальшого ефективного розвитку коноплярства слід врахувати досвід закордонного законодавства та можливості його адаптування до українських умов. Наразі українському виробнику конопель потрібно займати міцні позиції у цьому сегменті через експорт продукції в країни Європи, які постійно збільшують потужності з переробки конопляної сировини. Врегулювання української нормативно-правової бази у коноплярстві реально сприятиме розвитку галузі та відповідних переробних підприємств, а створення при цьому додаткових робочих місць – зрівноваженому розвитку сільських регіонів країни.

Ключові слова: технічні коноплі, канабіс, ефективність, переробка, експорт, законодавство.

Cherevko I. Problems and tendencies of development of niche hemp agribusiness in Ukraine

The article presents the main results of the conducted research of the state and dynamics of development of the hemp industry in Ukraine and outlines the main ways of its further development taking into account the experience of problems solving in foreign countries. Hemp is a highly profitable crop. In addition, it can provide an extremely high environmental effect, at least by saving wood for paper production, and thus by preserving forests. There are medical hemp (cannabis) and technical hemp. In technical hemp, the content of drugs is minimal, so it has nothing to do with cannabis. The profitability of production of technical hemp today reaches 50 %. On seeds you can earn \$ 500–700 / ha, for straw processing (truffs) – another \$ 2000 / ha. On inflorescences and leaves of hemp it is possible to receive up to \$ 100 th/ha. Technical hemp grows in over 30 countries and its areas are expanding. The Ukrainian SSR had hemp crops with a total area of 120,000 ha and 35 processing plants. After the campaign to control the cultivation of narcotic crops, the area of hemp in Ukraine was 270 ha. Currently, only about 4 th ha of land are sown in hemp in Ukraine. The development of the hemp cultivation industry depends to a large extent on legislation on the cultivation of hemp, the main problem of which is the equation of industrial non-narcotic hemp to narcotic drugs. The second factor is the lack of a proper processing base. For the further effective development of hemp growing, the experience of foreign legislation and the possibility of its adaptation to Ukrainian conditions should be taken into account. Currently, Ukrainian hemp growers need to hold strong positions in this segment by exporting products of its cultivation to Europe, which is constantly increasing the capacity for processing hemp raw materials. Regulation of the Ukrainian legal framework in the field of hemp production will be a real contribution to the development of this industry and of the corresponding processing enterprises, and the creation of additional jobs will contribute to the sustainable development of rural regions of the country.

Key words: industrial hemp, cannabis, efficiency, processing, export, legislation.

Постановка проблеми. Серед нішевих набуває все більшої популярності серед українських сільськогосподарських культур, вирощування яких ких фермерів, передусім малих за розмірами

виробництва, яким важко конкурувати з великими виробниками у вирощуванні традиційних видів сільськогосподарських культур, на особливу увагу заслуговують коноплі – культура, яка у досить значних масштабах культивувалась на українських землях до проведення масової антинаркотичної кампанії, але сьогодні вона за всіма параметрами відповідає критеріям віднесення її до групи нішевих. Зростаюча популярність конопель зумовлена як зазначеною вимушеною диверсифікацією напрямів функціонування малих сільськогосподарських виробників, так і зростаючим попитом на продукцію вирощування цієї культури з боку галузей технічного, харчового та медичного профілю. Проблема полягає в тому, що популярність культури у названому секторі аграрної економіки зростає, але це зростання не супроводжується відповідним науковим та інформаційним забезпеченням, що стримує темпи зазначеного зростання і відповідно формує високий рівень актуальності досліджень у напрямі узагальнення уже існуючого досвіду вирощування конопель, оцінки ефективності цього бізнесу, ідентифікації основних проблемних моментів у подальшому його розвитку та накресленні відповідних шляхів їхнього вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коноплі здавна користувались популярністю серед сільськогосподарських виробників та просто селян, оскільки з них виробляли речі, дуже корисні у господарстві: надзвичайно смачна і корисна конопляна олія та інші продукти харчування, ліки, сировина для виготовлення тканин, взуття. Після акції знищення посівів конопель у рамках боротьби з наркоманією сьогодні спостерігаємо відродження галузі – як напрям розвитку малих виробників, продукція вирощування конопель знову набуває актуальності, формується відповідний попит на неї як на сировину для виготовлення продуктів харчування, одягу і взуття, ліків, матеріалів для літаків, біодобавок, будматеріалів. Загалом можливий асортимент продукції, виготовленої з конопель, перевищує 25 тис. найменувань. Ці тенденції не оминають науковці, оскільки наукове обґрунтування шляхів розвитку галузі завжди допомагає виробникам у підвищенні ефективності їх функціонування. Щодо конопель, то заслуговують на увагу публікації таких авторів, як Закревський В. [4], Ігнатюк О. [5], Кабанець В. [6], Михайлова Л., Коренівська Л. [10; 11], Примаков О., Маринченко І., Лисиця О. [12], які ідентифікують й аналізують основні проблеми розвитку

коноплярства в Україні, діляться наявним вже досвідом їхнього вирішення або описують відповідний зарубіжний досвід. На особливу увагу заслуговує праця Примакова О., Маринченко І. та Лисиці О. [12], в якій у досить концентрований спосіб показано основні особливості ведення коноплярства, де увага звертається як на його технологічні аспекти, так і на проблеми законодавчого регулювання галузі в Україні і в різних країнах світу. Економічним аспектам коноплярства та оцінкам потенціалу цієї галузі в Україні присвячені праці Михайлової Л. та Коренівської Л. [10; 11]. Проте відсутність відповідного сприятливого середовища для ефективного розвитку цього нішевого напрямку значною мірою актуалізує подальші дослідження з метою пошуку шляхів вирішення проблем розвитку коноплярства в Україні.

Постановка завдання. Ми ставили завдання з'ясувати стан і динаміку розвитку коноплярства в Україні та накреслити основні шляхи подальшого розвитку галузі з врахуванням досвіду зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. В англійській мові «коноплями» традиційно називають відповідну сільськогосподарську культуру, а «канабісом» – психотропні коноплі, які використовують у медицині [7]. Тобто з огляду на певні особливості напрямів вирощування конопель, зумовлені вмістом у них різної концентрації наркотичних речовин, розрізняють коноплі медичні (канабіс) і коноплі технічні.

Технічні коноплі називають культурою XXI століття. Це перша культура у світі, на якій у 50-х роках минулого століття США заробили один мільярд доларів [5]. За рік вирощування коноплі дають приросту рослинної маси більше, ніж 50-річний ліс, тому майже 57 % конопляних волокон використовують у паперово-целюлозній промисловості. Конопляний пил після первинної переробки стебла використовують в асфальтуванні доріг у ЄС, що робить дорожнє покриття надійнішим і довговічнішим. Конопляну костру активно використовують у тваринництві як підстилку для тварин та як біоуалет, бо вона максимально всотує сечу і повністю вбиває запах та має антисептичний ефект [5]. Ціна на конопляну олію є удесятеро вища, ніж на соняшникову [2].

Російська імперія, а згодом СРСР контролювали 5/6 світового виробництва технічних конопель і від цього прибутку було, як від видобування нафти та газу. Аж до 1991 року вирощували 680

тис. га конопель та існувало близько 150 заводів для первинної переробки культури [5].

Сьогодні технічні коноплі вирощують у понад 30 країнах світу. Приміром, в Європі за останні десять років площі під цією культурою зросли з 10 до 43 тис. га, однак сумарні площі посіву конопель в Європі за останні 20 років становлять лише близько 15 %. У Канаді відвели для них близько 40 тис. га – майже всі посіви конопель Північноамериканського континенту, але при цьому переробка продукції коноплярства також відбувається і в межах США. Китай, який займає від 65–75 % ринку, планує збільшити посіви технічних конопель до 650 тис. га [4]. Загалом країни Азії контролюють близько 70–75 % загальносвітового ринку цієї культури. У південній частині Америки лідером із виробництва та переробки конопель є Чилі [12]. У США за 2017 рік від виробництва конопель фермери отримали 820 млн дол. прибутку [5]. Достатня стабільність площ посіву конопель та активізація відповідної переробної галузі у різних країнах світу є результатом раціонального законодавства щодо галузі коноплярства [12].

Свого часу Українська РСР мала посіви конопель загальною площею 120 тис. га і 35 заводів з переробки [13]. У 1961 році Єдина конвенція про наркотичні засоби ООН внесла канабіс до списку нарковмісних рослин, а на всі держави було накладено зобов'язання суворого контролю за вирощуванням [9]. Відповідно вирощування технічних сортів конопель також піддалося різним обмеженням, а в низці країн було заборонено [7]. Площі конопель в Україні скоротилися до 270 га [6].

З 2012 р. згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 800 посіви і місця зберігання та переробки продукції не підлягають обов'язковій охороні, що до цього було найбільш затратною статтею, і визначено

поняття «технічні коноплі» – рослини, в яких вміст психоактивних речовин (тетрагідроканабіноїдів) не перевищує 0,08 %. Від жовтня 2013 р. знято обмеження щодо розміщення посівів конопель [12]. Єдиною проблемою залишилося те, що для вирощування культури потрібна відповідна ліцензія.

Сьогодні в Україні коноплями засіяно всього близько 4 тис. га земель у Житомирській, Полтавській, Сумській, Київській, Харківській областях на площах від декількох соток до 800 га. У наявності три ще радянські заводи з первинної переробки технічних конопель: два у Сумській і один у Житомирській області (в стадії перефільювання з переробки льону на коноплі) [5]. За практично повної відсутності переробної промисловості більшу частину вирощених в Україні технічних конопель експортують за кордон – в Китай, Польщу, Нідерланди та інші країни світу.

За розрахунками фахівців консалтингової компанії Pro-Consulting, рентабельність виробництва технічних конопель сьогодні сягає 50 % [13]. Використавши хороший бізнес-план організації вирощування конопель, український фермер тільки на насінні може заробляти 500–700 дол./га, а додавши до цього переробку соломи (трести), він отримуватиме ще 2000 дол./га. Якщо ж буде знята заборона на вирощування наркотичної коноплі в медичних і рекреаційних цілях, то рентабельність конопляного бізнесу просто зашкалить – на суцвіттях і листі конопель можна отримувати до 100 тис. дол./га, вважають експерти [13]. Це підтверджують і розрахунки Національної академії аграрних наук України [9]. У середньому на 1 га потрібно близько 100 кг насіння. Тобто на 10 га – 1 т. За рівнем рентабельності технічні коноплі спроможні конкурувати зі соняшником [13]. Цьому сприяє й вигідна динаміка цін (див. табл.).

Таблиця

Динаміка цін на продукцію вирощування конопель, грн*

Продукція	2014 р.	2015 р.	2016р.	2017р.	Ріст цін за 2014–2017 рр., %
Довге волокно	17 000	23 000	38 000	46 000	270
Коротке волокно	9 000	18 000	24 000	24 000	266
Треста	1000	1500	2000	2000	200
Костра	1100	1500	1700	2200	200
Насіння	25 000	35 000	50 000	90 000	360
Товарні коноплі	16 000	25 000	30 000	40 000	250

*[14].

Найпоширеніша причина легалізації марихуани у світі – використання властивостей препаратів із канабісу в медичних цілях – під час лікування хронічного болю, епілепсії, анорексії, посттравматичного синдрому, захворювань імунної системи, артриту та ревматизму, астми, хвороб Альцгеймера і Паркінсона, хореї Гантінгтона, герпесу, виразок, втрати ваги під час СНІДу, діабетичної нейропатії, різних форм склерозу та інших важких хвороб [3]. Канабіс із 2018 року вилучили з переліку заборонених засобів у Канаді, це перша країна «великої сімки», яка легалізувала марихуану [3]. Обсяг легального ринку марихуани в Канаді вже оцінюють в мільярди доларів, а до 2025 року він сягне 6 млрд дол. [9]. Використання лікарських засобів на основі конопель врегульоване законодавством також США, Австралії та країн – членів ЄС [3]. Уругвай став першою у світі країною, де марихуану дозволили вживати для розваги. Також повністю легалізований канабіс у дев'яти штатах США. У 2017 році американські штати тільки від продажу лікарської марихуани виручили майже 9 млрд дол. [9]. Лікують марихуаною в Польщі, Німеччині, Хорватії, Данії, Фінляндії, Норвегії, Австралії, Чехії, Туреччині, Камбоджі, Замбії і Зімбабве, а також в Ямайці. Дозволено медичний канабіс також у Мальті, Панамі, Перу і Мексиці. Франція наразі забезпечує європейський ринок конопель продукцією на понад 50 %, висіваючи щороку близько 8–9 тис. га цієї культури [12]. Верховний суд Італії визнав законним вирощування канабісу вдома, у невеликих кількостях для власного споживання [1]. П'ять грамів марихуани можна при собі мати для лікування в Аргентині. Також коноплі в цій країні легалізовано для використання в науці. А чилійські аптеки продають канабіс з 2017 року. Ізраїль легалізував медичний канабіс у 2018 році. Медична марихуана дозволена в Македонії, Хорватії, Румунії, Новій Зеландії, Пуерто-Ріко і низці інших країн. На Кіпрі можна вирощувати до трьох рослин конопель і використовувати їх в особистих цілях. Схожа історія – в Хорватії, Чехії, Ямайці, де дозволено до 5 рослин виростити для себе. Покурити коноплі легально в невеликих кількостях можна також у Німеччині, Бельгії, Португалії. Використання препарату в особистих цілях також дозволено в різних кількостях у Великобританії, Італії, Греції, Мексиці, Аргентині, Австрії, Чилі, Колумбії, Швейцарії, Белізі. Можна вирощувати і в особистих цілях канабіс в Бразилії та Іспанії. У Люксембурзі «трава» була декриміналізована у 2001 році. У Нідерландах канабіс також декриміналізували – можна мати при собі

до 5 г і вирощувати п'ять рослин. У кофешопах дозволено продавати марихуану, але тільки до 5 г за один раз. У Грузії, Чилі, Аргентині, Венесуелі, Північній Кореї можна курити без страху покарання [9].

В Україні виробництво конопель вже розвинуто непогано, щоправда, тільки технічних. Також легально аграрії можуть заробляти на виробництві та експорті насіння. Дозволи на вирощування конопель мають в Україні близько трьох десятків підприємств. Вживання марихуани у нас не заборонено, але під заборонаю виготовлення, поширення, транспортування і продаж канабісу. Громадська петиція про легалізацію медичної марихуани в Україні була складена ще в жовтні 2018 року. Уряд з цього приводу донині так нічого і не вирішив [9], що ставить вітчизняних коноплевиробників не тільки у нерівні умови зі зарубіжними конкурентами, а й зумовлює відставання України у розробленні різних видів продукції на основі сировини з конопель, що сприяють укріпленню імунітету людини, особливо в умовах пандемії [8]. До того ж, діяльність із вирощування конопель регламентують різні міністерства, що ускладнює розвиток галузі [12].

Висновки. Продукція вирощування конопель забезпечує високий рівень надходження питомих прибутків. Крім того, вона може забезпечити високий екологічний ефект за рахунок економії деревини для виробництва паперу і відповідного збереження лісів. Розвиток ефективного коноплярства в Україні стримують два основні чинники – відсутність належної переробної бази та неможливість використовувати листя і суцвіття в косметичних і терапевтичних цілях. Для ефективного розвитку коноплярства слід врахувати досвід закордонного законодавства та можливості його адаптування до українських умов. На теперішньому етапі для українського виробника метою є утримання міцних позицій у цьому сегменті через експорт продукції галузі в країни Європи, які постійно нарощують коноплепереробні потужності. Чинником розвитку галузі та відповідних переробних підприємств може стати врегулювання української нормативно-правової бази щодо коноплярства, а створення при цьому додаткових робочих місць сприятиме зрівноваженому розвитку сільських регіонів.

Бібліографічний список

1. Верховний Суд Італії: вирощування канабісу для власних потреб – не злочин. 2019. URL: <https://konopravda.com/2019/12/27/sud-italii->

- vygoschuvaty-cannabis-vdo ma-ne-zlochyn/ (дата звернення: 14.03.2020).
2. Вирощування конопель може стати перспективним напрямом розвитку для фермерів. 2019. URL: <https://www.growhow.in.ua/vygoschuvannia-konopel-mozhe-staty-perspektyvnym-shliakhom-rozvytku-dlia-fermeriv-ukrainy.html> (дата доступу: 24.02.2020).
3. В Україні хочуть легалізувати медичні коноплі. 2019. URL: <https://superagronom.com/news/6329-v-ukrayini-hochut-legalizuvati-medichni-konopli> (дата звернення: 24.02.2020).
4. Закревський В. Як ростуть долари та автозапчастини – досвід конопляного господарства. 2019. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/633-yak-rostut-dolari-ta-avtozapchastini--dosvid-konoplyanogo-gospodarstv> (дата звернення: 13.02.2020).
5. Ігнатюк О. Бізнес на технічних коноплях: можливості, вартість та практичний досвід. 2018. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/biznes-na-tehnicnih-konoplah-mozlivosti-varti-ta-practicnij-dosvid> (дата звернення: 24.02.2020).
6. Кабанець В. Бізнес на коноплях – що треба для початку. 2019. URL: <https://www.growhow.in.ua/biznes-na-konopliakh-shcho-treba-dlia-pochatku/> (дата звернення: 11.02.2020).
7. Канабіс. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Канабіс> (дата звернення: 14.03.2020).
8. Коронавірус як тест на державність. 2020. URL: <http://ibc-naas.com/2020/04/01/Коронавіруд> (дата звернення: 14.03.2020).
9. Легалайз по-українськи: Хто вже заробляє на коноплях (легально). 2019. URL: <https://resource.com.ua/legalajz-po-ukraynsky-kto-uzhe-zarabatyvaet-na-konople-legalno/> (дата звернення: 10.02.2020).
10. Михайлова Л. І., Коренівська Л. В. 2019. Еволюційні засади розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 30–39.
11. Михайлова Л. І., Коренівська Л. В. 2020. Оцінка економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 33–45.
12. Примаков О., Маринченко І., Лисиця О. Особливості ведення господарської діяльності в коноплярстві. 2014. URL: <https://propozitsiya.com/ua/osobli-vostivedennyagospodarskoyi-diyalnosti-vkonoplyarstvi> (дата звернення: 14.03.2020).
13. Технічні коноплі в Україні рентабельні лише на 50%? 2019. URL: <https://konopravda.com/2019/09/07/tehnichni-konopli-v-ukrayini-rentabelni-lyshe-na-50/> (дата звернення: 14.03.2020).
14. Як вирощувати технічну коноплю в Україні – до 177 % рентабельності. 2019. URL: <https://nmglobaltrade.com/news/expert-opinion/kak-vrasxivat-tehnicsekuua-konoplua-v-ukraine-do-177-rentabelnosti> (дата звернення: 24.02.2020).

Стаття надійшла 25.05.2020

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА

Г. Сиротюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-8740-7959

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2020.27.126>

Сиротюк Г. Підвищення ефективності молочного скотарства

Висвітлено основні аспекти розвитку молочного скотарства та забезпечення ефективності виробництва молока в умовах кризового стану. На прикладі сільськогосподарського підприємства показано успішний розвиток молочного скотарства, що характеризується суттєвим зростанням надоїв, збільшенням поголів'я худоби, наявністю сучасних технологій з утримання та доїння корів, заготівлі кормів і прибирання гною, що свідчить про наявність можливостей і резервів підвищення ефективності виробництва молока у високотоварних сільськогосподарських підприємствах.

З'ясовано, що на підвищення продуктивності корів впливають система відтворення стада, якість кормів, структура раціонів, рівень годівлі, породи тварин, умови й технологія утримання корів. Описано підходи до кормовиробництва, утримання корів, використання сучасних технологій виробництва та вживання ефективних ветеринарних і зоотехнічних заходів на основі досвіду передової молочної ферми. Доведено, що у збільшенні виробництва повноцінних кормів головну роль має відігравати польове кормовиробництво, тому доцільно оптимізувати посівні площі кормових культур. На зростання ефективності молочного скотарства впливає рівень концентрації, спеціалізації та інтенсифікації виробництва молока. Проаналізовано структуру витрат на виробництво молока і вказано на напрями їхнього зменшення.

Здійснено організаційно-економічний аналіз стану виробництва та рівня його ефективності у молочному скотарстві. Виявлено об'єктивну необхідність державної підтримки як необхідної умови підвищення ефективності виробництва молока. На регіональному рівні запропоновано прийняти програму розвитку молочного скотарства

Ключові слова: ефективність виробництва, продуктивність, обсяг виробництва, сільськогосподарські підприємства, молочне скотарство, державна підтримка.

Syrotiuk H. Improvement of the efficiency of dairy breeding branch

The main aspects of the development of the dairy cattle industry and ensuring the efficiency of milk production in the conditions of crisis are highlighted. The example of agricultural enterprises demonstrates successful development of the branch of dairy breeding, which is characterized by a significant growth of milk yield, increase of livestock, available modern technologies of cows keeping and milking, fodder conservation and cleaning of manure. It confirms availability of the capacities and reserves to improve the efficiency of milk production at large-scale agricultural enterprises.

It is argued that increase of cow productivity is influenced by the system of animal stock reproduction, fodder quality, structure of diets, the level of feeding, breeds of animals, conditions and technologies of cows keeping. The research describes approaches to fodder production, cows keeping, application of modern technologies of production, and use of the efficient veterinary and zoo-technical measures on the base of the experience of a leading dairy farm. It is substantiated that production of appropriate fodder is principally influenced by field fodder production. Thus, it is reasonable to make optimization of the cropping area of fodder crops.

Improvement of the efficiency of dairy breeding is greatly determined by the level of concentration, specialization and intensification of milk production. The article supplies analysis of the structure of costs of milk production and specifies the directions of their reduction.

The author of the work performed an organizational-economic analysis of the conditions of production and level of its efficiency in dairy breeding. The research determines the objective necessity of state support as a requirement for improvement of milk production efficiency. At the regional level, it is proposed to approve the program of dairy breeding development.

Key words: production efficiency, productivity, production volume, agricultural enterprises, dairy cattle industry, state support.

Постановка проблеми. Молочне скотарство належить до найінтенсивніших сільськогосподарських галузей і відіграє важливу роль у продовольчому забезпеченні країни та покращанні добробуту населення. Проте протягом останніх років галузь характеризується кризовим станом,

на який впливають такі чинники: скорочення поголів'я корів; зменшення обсягів виробництва молока; зростання собівартості продукції; зниження внутрішнього попиту на молоко внаслідок низького рівня платоспроможності населення; невідповідність молока за якістю стандартам

Європейського Союзу тощо. До того ж, значне зменшення державної підтримки призводить до гальмування економічного розвитку молочного скотарства. Тому потрібно терміново поліпшувати ситуацію, оскільки незабаром можуть зіштовхнутися з проблемами навіть ті підприємства, які займають лідерські позиції на ринку молока, не кажучи вже про представників середнього та малого молочного бізнесу. Отже, дослідження проблем галузі й перспектив її розвитку, особливо на регіональному рівні, є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку молочної галузі та ефективності виробництва її продукції широко досліджували такі науковці: М. І. Арич [1], О. О. Дадак [2], І. В. Кобута [3], М. К. Пархоμεць [4], Г. В. Черевко, П. С. Березівський, Д. Г. Черевко [8] та ін. Зокрема, М. К. Пархоμεць [7] розглядає організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах; увагу Г. В. Черевка, П. С. Березівського і Д. Г. Черевка [8] привертає конкурентоспроможність молокопереробних підприємств в умовах членства України в СОТ. Стратегії розвитку у молокопродуктовому підкомплексі розглядає О. О. Дадак [2]. Фінансово-економічні результати в динаміці аналізує М. І. Арич [1]. Науковець І. В. Кобута [3] звертає увагу на дотації сільськогосподарським товаровиробникам за продане ними молоко. Проте окремі аспекти, що пов'язані з активізацією механізмів, які дають змогу забезпечити вирішення проблем молочного скотарства, потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Нашим завданням було здійснити аналіз розвитку молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах, обґрунтувати чинники та шляхи підвищення ефективності виробництва молока.

Виклад основного матеріалу. Виробництво молока й темпи його зростання визначаються економічним і соціальним розвитком країни, а також станом розвитку у ній сільського господарства. Світове виробництво молока сьогодні становить 876 млн т і має незначну тенденцію до зростання порівняно з попередніми роками. Інша ситуація щодо виробництва молока на вітчизняному ринку, де впродовж багатьох років спостерігаємо тенденцію до зниження (у 2018 р. було вироблено 10102 тис. т молока). У затижній кризі перебуває галузь у Львівській області. Аналіз

динаміки обсягу виробництва молока вказує на його поступове зменшення загалом і незначне зростання у сільськогосподарських підприємствах. Варто зауважити, що у 2018 р. в Україні частка сільськогосподарських підприємств у виробництві молока становила 27,3 %, а господарств населення – 72,7 %, а у Львівській області на сільськогосподарські підприємства припадало лише 5,7 % (рис. 1).

Вважаємо, що таку ситуацію потрібно дещо змінити і сконцентрувати виробництво молока у великотоварних підприємствах. Ми виходимо з тієї позиції, що якість молока, яке надходить від господарств населення, не завжди відповідає визначеним стандартам, та й показники безпечності молока не відповідають вимогам ДСТУ. Тому господарствам населення варто працювати над якістю молока, скорочувати ланцюг «від корови до заводу», а селянам доцільно об'єднуватися в кооперативи, будувати охолоджувальні центри для вчасного охолодження, контролювати гігієну доїння.

Молочне скотарство є надзвичайно вимогливим щодо дотримання технології та організації виробництва. Варто перейняти досвід великотоварного підприємства ПАФ «Білий Стік», де вона є високоефективною. У цьому підприємстві впродовж досліджуваного періоду продуктивність корів перевищила усереднені показники Сокальського району, Львівської області та України (рис. 2).

Молочне скотарство нині опинилося у важкій економічній ситуації, яка призвела до виникнення двох груп виробників. До першої належать ті підприємства, яким не вдалося адаптуватися до сучасних умов ринкової економіки, що й спричинило скорочення поголів'я корів. До другої групи – ті, які в цій ситуації в країні збільшують валове виробництво молока як за рахунок зростання продуктивності корів, так і за рахунок покращання племінної роботи, поліпшення раціону годівлі, удосконалення технології [1; 7]. Саме до другої групи і належить ПАФ «Білий Стік».

Система відтворення стада – важлива складова системи ведення тваринництва ПАФ «Білий Стік»: забезпечення найефективнішого віку першого отелення; вчасне парування ремонтних телиць; дотримання найкращої тривалості використання корів; племінна робота; зростання показника отримання приплоду на 100 корів.

Агрофірма на молочній фермі використовує безприв'язне утримання корів, оскільки там високий рівень механізації й автоматизації виробництва, що дає змогу утримувати більше голів.

Рис. 1. Динаміка виробництва молока у Львівській області*.

*Джерело: побудовано за даними [5].

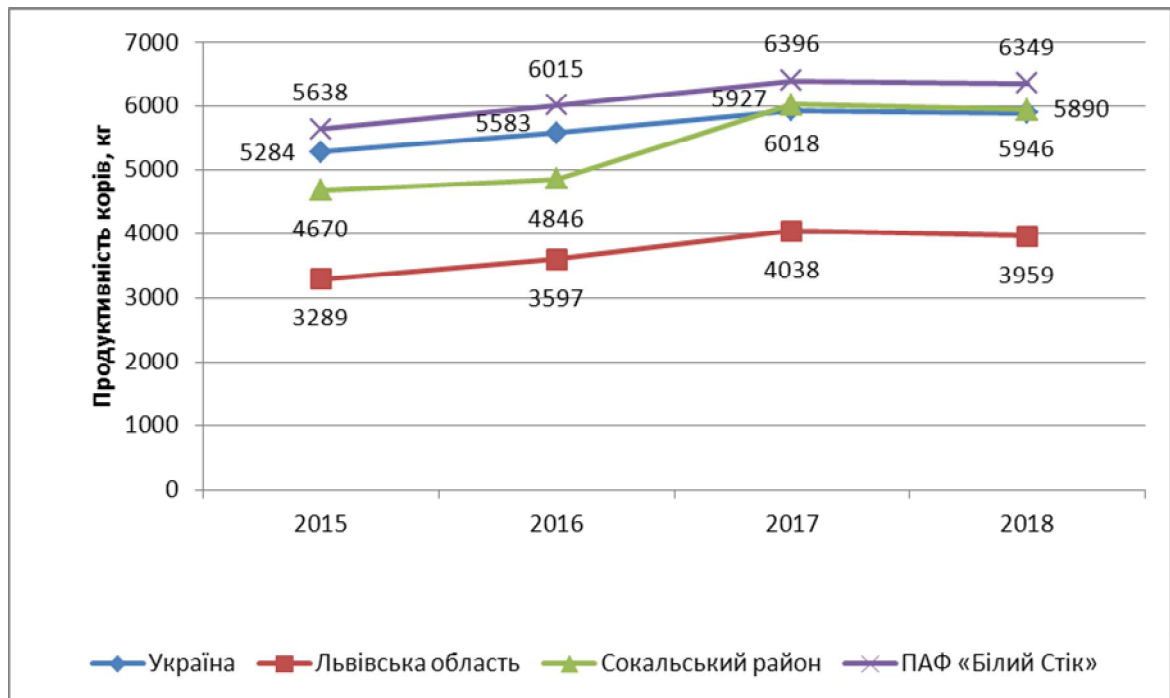

Рис. 2. Порівняльний аналіз продуктивності корів*.

*Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики та звітності сільськогосподарського підприємства [5; 6].

**Аналіз посівних площ кормових культур та виробництва кормів
у ПАФ «Білий Стік», 2018 рік**

Кормова культура	Посівні площі, га	Структура, %
Кормові культури, всього	344	100,0
з них: трави багаторічні	136	39,5
трави однорічні	54	15,7
кукурудза кормова	154	44,8
Питома вага в структурі посівів сільськогосподарських культур, %	15,7	x
Вироблено кормів, ц	105687,3	x
в т. ч. в розрахунку на 1 ум. голову, ц	93	x

*Джерело: розраховано за даними агрофірми.

Однією з основних умов ефективного ведення молочного скотарства є наявність потужної кормової бази. У ПАФ «Білий Стік» застосовують науково обґрунтовану систему землеробства, важливим елементом якої є наявність кормовиробництва й структури посівних площ відповідно до виробничого напрямку підприємства та пропорційного розвитку галузі тваринництва.

Кормові культури в агрофірмі вирощують у польовій сівозміні, що дає змогу забезпечити потреби підприємства в необхідному обсязі та асортименті кормів, до того ж відносно дешевих. Частка кормових культур у всій посівній площі досліджуваного підприємства становить 15,7% (табл. 1), що є невисоким показником, оскільки у господарствах Європейського Союзу їхня частка складає від 30 до 50% у загальній посівній площі.

Для розвитку молочної галузі варто використовувати сіножаті та сприяти розвитку пасовищ культурних.

У ПАФ «Білий Стік» площі сіножатей становлять 40 га, або 1,7% від площі сільськогосподарських угідь. Пасовища культурні займають площу 190 га, або 7,9% від площі сільськогосподарських угідь. У перспективі у збільшенні виробництва повноцінних кормів головну роль має відігравати польове кормовиробництво, тому доцільно оптимізувати посівні площі кормових культур. Саме кормовиробництво повинно забезпечувати галузь тваринництва необхідною кількістю кормів високої якості, які мають бути збалансовані за вмістом поживних речовин [8].

Вважаємо, що кормовиробництво як окрема галузь у підприємстві має розвиватися на інтенсивній основі, тобто вирощування кормових культур повинно здійснюватися з мінімальними затратами ресурсів і при цьому з максимальним виходом кормів з одиниці площі.

Стабільний розвиток молочного скотарства залежить від порядку формування витрат і створення ефективної системи управління ними. Для того, щоб з'ясувати, наскільки ефективною є галузь у ПАФ «Білий Стік», проаналізуємо витрати на виробництво молока (рис. 3).

Найбільшу частку в загальних витратах складають змінні та умовно змінні – 60% (витрати на корми (56%) та оплату праці (14%)). Висока частка витрат на корми у структурі витрат вказує на усвідомлення доцільності вкладати в якісний та збалансований раціон, а також утримання на постійному рівні фіксованих витрат на тлі зростання продуктивності стада. Для зменшення частки витрат на корми необхідно ширше розвивати власну кормову базу та збільшити площі посіву під кормові культури.

Помітний вплив на ефективність виробництва молока має зростання продуктивності корів, а для цього розробляються і втілюються ветеринарні та зоотехнічні заходи: система структури стада і його відтворення; зведення до мінімуму яловості; ступінь продуктивності; норми вибракування молочного поголів'я; племінна справа; система годівлі корів; система кормовиробництва.

Підвищення ефективності селекційно-племінної роботи у молочному скотарстві регіону безпосередньо пов'язане з технологією ведення галузі, яка повинна сприяти інтенсифікації виробництва молока. Особлива роль має відводитись спеціалізації підприємств та оптимальній концентрації поголів'я, які сприятимуть ефективнішому використанню засобів виробництва, впровадженню промислових методів догляду за тваринами і зниженню витрат на виробництво молока, що в сукупності забезпечить високу ефективність галузі.

Технологія виробництва молока в агрофірмі є сучасною, з використанням новітніх технологій

його охолодження і зберігання. Роздача кормів і кормосумішей, прибирання гною на фермах агрофірми механізоване. Усе це сприяє високій продуктивності корів та зростанню ефективності виробництва молока. За досліджуваний період підприємство поліпшило результати господарської діяльності. Середньорічна продуктивність корів збільшилася на

5,4% і є високою – 6349 кг на корову. Таких результатів агрофірма досягла внаслідок покращання як селекційної роботи, так і якості кормів і раціону. Зросли витрати на виробництво молока, але водночас зріс і прибуток. Протягом аналізованого періоду галузь молочного скотарства в агрофірмі є прибутковою і рентабельною (табл. 2).

Рис. 3. Структура витрат на виробництво молока у ПАФ «Білий Стік», 2018 рік. *

*Джерело: побудовано за даними річного звіту агрофірми.

Таблиця 2

Ефективність виробництва молока у ПАФ «Білий Стік»*

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2016 р., %
Продуктивність корів, кг	6015	6396	6349	105,6
Виробнича собівартість молока всього, тис. грн	11649,7	13294,1	14882,4	127,7
Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	442,3	473,7	526,5	119,0
Собівартість реалізованого молока всього, тис. грн	11592,7	12583,0	13825,2	119,3
Собівартість 1 ц реалізованого молока, грн	389,0	473,7	494,0	127,0
Реалізаційна ціна 1 ц молока, грн	545	693	750	126,1
Прибуток у розрахунку на 1 ц молока, грн	24,1	26,2	31,4	130,2
Рівень рентабельності, %	20,1	28,8	24,1	Більше на 4 пункти

*Джерело: розраховано за даними звітності ПАФ «Білий Стік».

Вважаємо, що для розвитку молочного скотарства насамперед доцільно підвищити ефективність фінансово-економічного механізму його державної підтримки, особливо на регіональному рівні. Уже зараз на розвиток галузі позитивно вплинула «Комплексна програма підтримки та розвитку агропромислового виробництва Львівської області на 2016–2020 роки» (рішення обласної ради від 01.03.2016 р. № 106) у напрямі нарощування поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах [4]. Особливий акцент у цій Комплексній програмі на виробництві органічної продукції, в тому числі й молочної, з якою можна вийти на світовий ринок.

На сучасному етапі стан державної підтримки молочного скотарства сформувався під впливом євроінтеграційних вимог і вимог законодавства СОТ [3]. Державна політика підтримки молочної галузі реалізується у спрямуванні бюджетних коштів на: програми створення і функціонування ферм, поголів'я корів, виробництва кормів; збільшення поголів'я та підвищення продуктивності корів; підвищення якості молока до стандартів Європейського Союзу; стимулювання сільськогосподарських підприємств до використання органічних добрив; розвиток галузі молочного скотарства у великих спеціалізованих підприємствах, а також підтримку виробництва молока у господарствах населення тощо.

Висновки. Враховуючи тенденції світового ринку продукції молочного скотарства, що характеризуються збільшенням попиту, для українського ринку зберігається потреба у нарощуванні обсягів виробництва якісного молока, виробленого на органічних кормах за сучасними технологіями.

Для відродження галузі та підвищення її ефективності пропонуємо вжити такі заходи: збільшити обсяги державних інвестицій; впроваджувати інноваційні технології виробництва; сприяти впровадженню на молочних фермах сучасних технологій; запровадити систему пільгового кредитування для придбання техніки; запровадити режим пільгового оподаткування сільськогосподарських підприємств, де розвинене молочне скотарство; відновити державні дотації на збільшення поголів'я великої рогатої худоби

молочного напрямку та реалізацію молока. На регіональному рівні доцільно прийняти програму розвитку молочного скотарства, виконання якої дасть змогу створити сприятливі умови для галузі та значно збільшити обсяги виробництва молока. Поряд із впровадженням сучасних конкурентоспроможних технологій виробництва молока, високопродуктивних порід корів сільськогосподарським підприємствам доцільно збільшувати площі природних і кормових угідь за рахунок виведення зі складу ріллі, поліпшувати структуру кормовиробництва тощо.

Перспективними напрямами подальших досліджень будуть створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розвиток скотарства у сільськогосподарських підприємствах регіону та пошук шляхів виходу на зовнішній ринок.

Бібліографічний список

1. Арич М. І. Порівняльний аналіз динаміки та структури фінансово-економічних результатів підприємств молочної промисловості України. *Бізнес Інформ*. 2014. № 2. С. 181–185.
2. Дадак О. О. Роль ефективної стратегії розвитку у молокопродуктовому підкомплексі АПК *Зб. наук. пр. Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2010. № 2 (10). С. 157–161.
3. Кобуга І. В. Оцінка дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продане ними переробним підприємствам молоко та м'ясо на їх відповідність положенням угод СОТ та зобов'язанням України перед СОТ. *Облік і фінанси АПК*. 2009. № 3. С. 130–134.
4. Комплексна програма підтримки та розвитку агропромислового виробництва Львівської області на 2016–2020 роки. URL: https://loda.gov.ua/agr_prohramy (дата звернення: 10.12.2019).
5. Офіційний сайт Головного управління статистики в Львівській області. URL: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.02.2020).
6. Офіційний сайт. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 08.02.2020).
7. Пархомець М. К. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 346 с.
8. Черевко Г. В., Березівський П. С., Черевко Д. Г. Конкурентоспроможність молокопереробних підприємств в умовах членства України в СОТ: монографія. Львів: Український бестселер, 2011. 168 с.

Стаття надійшла 20.02.2020

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКСПОРТУ УКРАЇНСЬКОЇ КУРЯТИНИ

О. Булик, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-8733-5062

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2020.27.132>

Булик О. Сучасні тенденції та перспективи експорту української курятини

Розглянуто ситуацію з експортним потенціалом вітчизняної курятини, можливості його зростання в найближчій перспективі. Могутнім поштовхом для відкриття європейського ринку для української курятини стало підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Проаналізувавши всі сильні й слабкі сторони зазначеної підгалузі в Україні, маємо підстави говорити про зростання обсягів виробництва м'яса птиці, споживання цієї продукції на перспективу також має тенденцію до збільшення. І це стосується не лише України, а й країн ЄС. Складаються сприятливі умови для зростання експорту продукції як на ринки країн, куди вже здійснюються поставки, так і на перспективні ринки країн Перської затоки, Азії, а ще Японії. Перспективним є ринок Ізраїлю щодо кошерної птиці та яєць.

Розглянуто географію експорту курятини, адже важливо для українських виробників м'яса птиці, особливо його різноманітних підвидів, розширювати зовнішні ринки реалізації, виходити на нові. Проаналізовано діяльність вітчизняних підприємств, які є експортерами – лідерами продукції птахівництва, мають відповідні сертифікати і реалізують продукцію високої якості як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Вивчено питання, що стосується збільшення експортних квот на ринок ЄС. Сьогодні в рамках дії поглибленої і всеосяжної ЗВТ Україна-ЄС річна безмитна тарифна квота на експорт української курятини за двома підпозиціями становить близько 20 тис. тонн. Більше можливостей вийти на європейські ринки забезпечують нішеві види продукції (від м'яса качки до цесарок), тому що саме в цих підсекторах птахівництва задіяні середні чи малі виробники, для яких це може стати додатковим стимулом для розвитку.

Ключові слова: курятина, експорт, квота, сертифікація, можливості, перспективи, міжнародний ринок.

Bulyk O. Current trends and prospects of exports of ukrainian poultry production

The article examines the situation with the export potential of domestic chicken, the possibility of its growth in the near future. After all, the dependence on imports at the beginning of independence was enormous, which continued for decades. The signing of the Association Agreement with the European Union was a powerful impetus for opening the European market for Ukrainian chicken.

Having analyzed all the strengths and weaknesses of this sub-sector in Ukraine, there is reason to speak about an increase in the production of poultry meat, as consumption of these products in the future also tends to increase. And this applies not only to Ukraine, but to EU countries. All this will have favorable opportunities to increase exports of these products to the markets of countries where they are already exported, as well as to the perspective markets of the Gulf countries, Asia and Japan. The prospect of an Israeli market is the delivery of kosher birds and eggs.

The geography of chicken exports is considered, because it is important for Ukrainian poultry producers, especially its various subspecies, to expand foreign markets of sales and to enter new ones. The domestic enterprises, which are exporters-leaders of poultry products, which are certified and sell high quality products both domestically and internationally, are analyzed.

The issue of increasing export quotas to the EU market has been examined. Today, within the framework of an in-depth and comprehensive Ukraine-EU FTA, the annual duty-free tariff quota for the export of Ukrainian chicken under two subheadings is about 20,000 tonnes. This gives more opportunities to enter niche products in the European markets (from duck meat to guinea fowl), because it is in these poultry subsectors that medium or small producers are involved, which can be an additional incentive for development.

Key words: chicken, export, quota, certification, opportunities, prospects, international market.

Постановка проблеми. Птахівництво в Україні завжди займало вагоме місце поряд з іншими галузями тваринницького підкомплексу, адже належить до тих галузей сільського господарства, розвиток яких дає змогу прискореними темпами поліпшити забезпечення зростаючого

попиту населення на високоякісні продовольчі товари тваринного походження. Україна має усі можливості скористатися цією ситуацією для нарощування власного експорту м'яса птиці.

Галузь забезпечує населення енергетично цінними продуктами харчування, є дуже приваб-

ливою для залучення інвестицій, має вагомий економічний потенціал для розвитку. Що стосується експорту, то і в цьому плані птахівництво протягом останніх п'яти років тримає лідируючі позиції, особливо стосовно ринку ЄС. Проте це не єдиний ринок, де ціниться українська курятина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значну увагу проблематиці та перспективам експорту вітчизняної аграрної продукції на ринок Європейського Союзу приділено в наукових публікаціях учених Б. Базилюка, В. Сіденка, І. Бережнюка, А. Гальчинського, О. Корнієвського та ін. До проблем розвитку птахівництва зверталися у своїх працях такі вітчизняні науковці, як В. Андрійчук, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, Ф. Ярошенко, досліджували світовий ринок м'яса птиці В. Топіха, О. Шпичак та ін.

Проте, базуючись на напрацюваннях вітчизняних дослідників, ми все ж таки за основу брали інформацію з аналітичних інтернет-статей, де є змога відстежувати найсвіжіші новини про експорт курятини, отримувати інформацію із зарубіжних джерел. Ця інформація постійно оновлюється і завжди є актуальною, а тому потребує постійного аналізу і завжди буде на часі.

Постановка завдання. Ми ставили завдання окреслити сучасні тенденції та подальші перспективи експорту української курятини як на ринок ЄС, так і на інші ринки, де ця продукція користується зростаючим попитом.

Виклад основного матеріалу. Однією з причин зростання українського експорту в Європу є скандал з якістю південноамериканської курятини, який стався навесні 2017 року. Тоді федеральна влада Бразилії – експортера № 1 у світі – почала розслідування відносно найбільших виробників м'яса в країні, які відправляли неякісну продукцію до Європи. І Брюссель призупинив імпорту цього продукту з-за океану. Українські експортери цим скористалися.

Сучасний аналіз ринку продукції птахівництва в Україні свідчить про те, що найбільшим виробником курятини, а отже, основним монополістом є «Миронівський хлібопродукт». За оцінками самої компанії, «МХП» займає 55 % вітчизняного ринку курятини. Її продукцію реалізують під торговими марками «Наша Ряба», «Легко», «Башинський» і Qualiko. Відповідно ця компанія є найбільшим експортером курятини за кордоном (близько 90 %).

До п'ятірки експортерів курятини також входить запорізький «М'ясопереробний комплекс ЛТД». Компанія забезпечує 2,6 % поставок курятини за кордон. Третє і четверте місце з показником в 2,5 % і 1,8 % експорту займають птахокомплекси «Губін» (Волинь) і «Дніпровський». Замикає п'ятірку лідерів дніпропетровська компанія «Агро – Овен» [6].

Ринок м'яса курячого за специфікою виробництва товару поділяється на два сегменти: промислове виробництво м'яса курячого та виробництво м'яса курячого особистими селянськими господарствами (населенням). При цьому обсяги виробництва м'яса курячого суб'єктами промислового виробництва перевищують виробництво м'яса птиці свійської особистими селянськими господарствами (населенням) майже ушестеро.

Для порівняння: поголів'я курей на 60 % (цифри за 2018 рік) зосереджено в промисловому сегменті, качок – лише 3 %, гусей – 6 %. Вирощування індиків на 46 % зосереджено в середніх сільськогосподарських підприємствах, тоді як у 2001 році поголів'я індиків практично на 100 % знаходилось в господарствах населення [2].

Спостерігаємо, що споживач стає вибагливим, він не має бажання купувати продукцію на стихійних ринках «з підлоги», тому для нішевих ринків птахівництва відкриваються гарні перспективи. Тим паче, є змога уникнути зайвого конкурентного тиску, адже ці ринки не монополізовані великими промисловими гравцями.

Розглянемо динаміку торгівлі України м'ясом птиці (рис. 1).

Як бачимо з наведеної інформації, залежність від імпорту спочатку була колосальною, що продовжувалося протягом десятиріччя. Могутнім поштовхом для відкриття європейського ринку для української курятини стало підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Поглиблена та всеохопна зона вільної торгівлі між Україною та ЄС (ПВ ЗВТ), яка почала діяти з 1 січня 2016 року, відкрила для українського бізнесу змогу вийти за рамки внутрішнього ринку і стати частиною європейської бізнес-спільноти.

Щодо структури експорту птиці, то в середньому протягом останніх п'яти років традиційно 99,6 % займає курятина; 0,3 % – гусятина; 0,1 % – індичатина [2].

Особливою тенденцією 2019 року стало чергове посилення позицій м'ясопродукції вітчизняного виробництва на міжнародному ринку за рахунок курятини. Торік був оновлений цілковитий рекорд 2018 року за обсягами експорту

цього виду м'ясної продукції. Тоді на зарубіжні ринки було вивезено 329 тис. т української курятини, 2019 року обсяги експортних поставок

збільшилися на понад чверть (+25,8 %) – до 414 тис. т м'яса птиці на суму 579 млн дол. США [9].

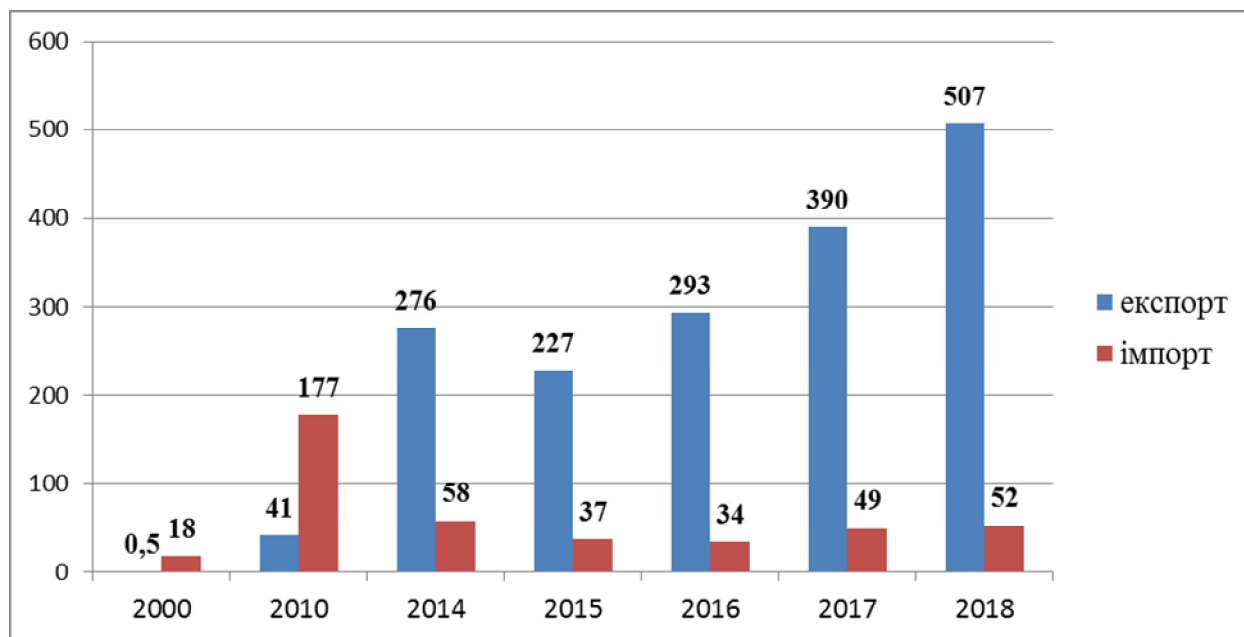

Рис. 1. Динаміка торгівлі України м'ясом птиці, млн дол. США.

Джерело: [4].

Українська курятина і надалі має позитивні експортні перспективи, адже європейський покупець надає перевагу м'ясу птиці, оскільки порівняно зі свининою та яловичиною воно дешевше. Окрім того, м'ясо птиці вважають «легшим» для організму людини, йому віддають перевагу ті, хто прагне до здорового харчування. Україні варто не втрачати свої позиції на міжнародному ринку і ловити цей тренд.

Аналітики прогнозують, що темп зростання виробництва м'яса птиці прискориться на 8,61 % (кількість продукції – 1,45 млн т), і це зробить Україну лідером за нарощуванням виробництва курятини у 2020 році. Міжнародні організації USDA та FAO мають позитивні очікування щодо українського ринку м'яса птиці. Прогноз зростання виробництва 2020 р. порівняно з 2019 р. складає майже 9 %. За експортом експерти також прогнозують збільшення на рівні 12,5 % [7]. Проте є і деякі непередбачувані обставини, через які неможливо прогнозувати експорт птиці в довгостроковій перспективі, адже цього року вітчизняні експортери вже мали тимчасову заборону на ввезення курятини до Європейського Союзу, тому важко передбачити загальні експортні перспективи України щодо м'ясопродукції на весь 2020 рік. Проте, незважаючи на всі ці моменти та досить жорстку конкуренцію, ринок Євро-

пейського Союзу залишається цікавим і перспективним для українських виробників та експортерів м'яса птиці, в тому числі для нішевих його видів.

Нещодавнє завершення процедури перегляду розміру імпоротної тарифної квоти ЄС на вказаний вид продукції дасть змогу українським компаніям, в тому числі й тим, які ще не вийшли на цей ринок, дещо розширити свою присутність там.

І тут Україні, готуючись до перегляду умов Поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом (Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) у 2021 році, важливо піднімати питання розбивки квот на різні види продукції – курятину, індичатину, інші види м'яса птахівництва. Так є більше можливостей вийти на європейські ринки нішевим видам продукції (від м'яса качки до цесарок), тому що саме в цих підсекторах птахівництва задіяні середні чи малі виробники, для яких це може стати додатковим стимулом для розвитку.

Сьогодні в рамках дії ПВ ЗВТ річна безмитна тарифна квота на експорт української курятини за двома підпозиціями «0207 13 70» та «0207 14 70» становить близько 20 тис. тонн.

Перспективи експортних квот на українську курятину показано в табл. 1.

Перспективні квоти на експорт курятини на ринок ЄС

За принципом «ліцензування»	Обсяг квоти, т				
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
М'ясо птиці (основна)	16800	17600	18400	19200	20000
М'ясо птиці (додаткова)	20000	20000	20000	20000	20000
Загалом	36800	37600	38400	39200	40000

Джерело: [6].

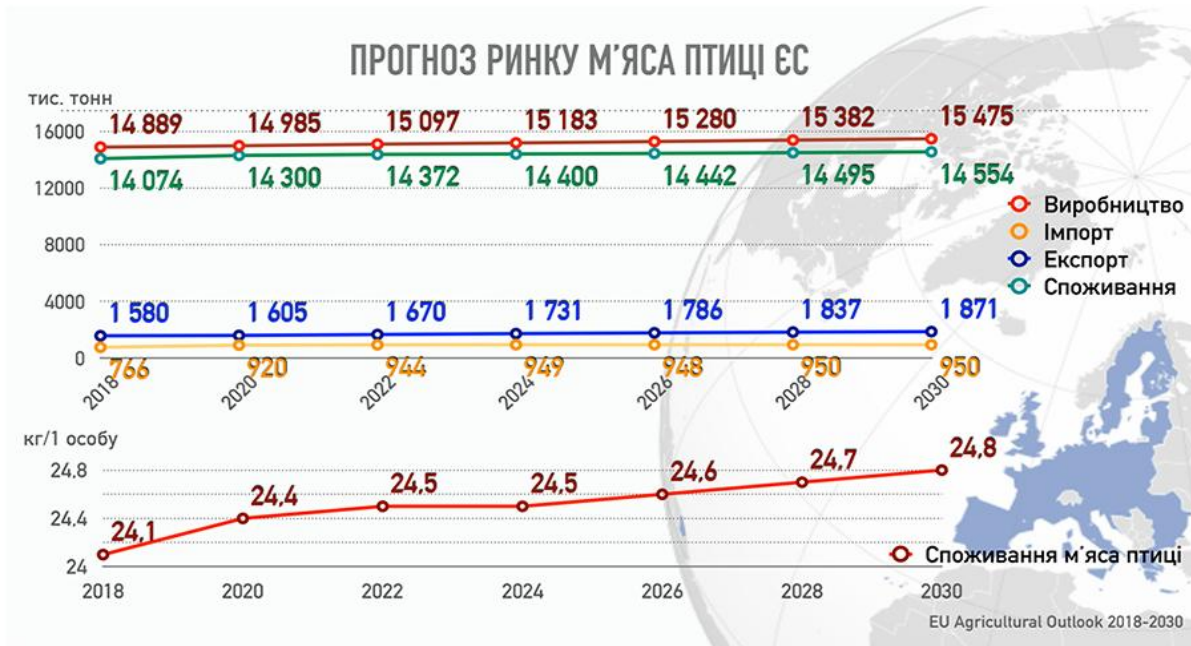

Рис. 2. Перспективи українського ринку птиці на ринку ЄС.

Джерело: [2].

За даними офіційного сайту ЄС, у січні-березні 2020 року Україна зможе використати квоти на безмитний експорт у країни Євросоюзу 5 тис. т курятини та 750 т яєць. Також повідомляється, що в наступному кварталі (квітень-червень) українські експортери отримають квоти на 5 тис. т курятини та 1,2 тис. т яєць [5].

Аналітики вважають [1], що за темпами нарощування виробництва та експорту цього року Україна випередить швидкість розвитку конкурентів на світовому ринку. Так, передбачається, що українські виробники наростять обсяги продукування м'яса птиці на 8,61 % за рік – до 1,45 млн т, а обсяги експорту – на 12,5 % – до 450 тис. тонн.

Перспективи ринку м'яса птиці на ринок ЄС показано на рис. 2.

Як видно з наведеної інформації, вітчизняний ринок птиці має досить привабливий вигляд на перспективу. Варто також зауважити, що

споживання м'яса птиці на душу населення в ЄС збільшуватиметься на 700 г м'яса на особу за рік. І це стосується не тільки курятини.

Географія збуту Україною курятини є дуже різною: СНД, Європейський Союз, Африка та Близький Схід.

Основними ринками збуту м'яса птиці для вітчизняних експортерів виступають Саудівська Аравія, яка здійснила закупки на суму 40 млн дол. США, а також Нідерланди (24 млн дол. США), Словаччина (14 млн дол. США), Німеччина (8 млн дол. США), Ірак, Об'єднані Арабські Емірати та Азербайджан (майже по 6 млн дол. США). Отож, ці країни сформували 70 % попиту на українське м'ясо птиці [8].

Що ж до інших лідерів галузі, то, за прогнозами Index Mundi, Таїланд наростить виробництво м'яса птиці на 5,7 % – до 3,49 млн т, а експорт – на 11,1 % до 4 млн т [1].

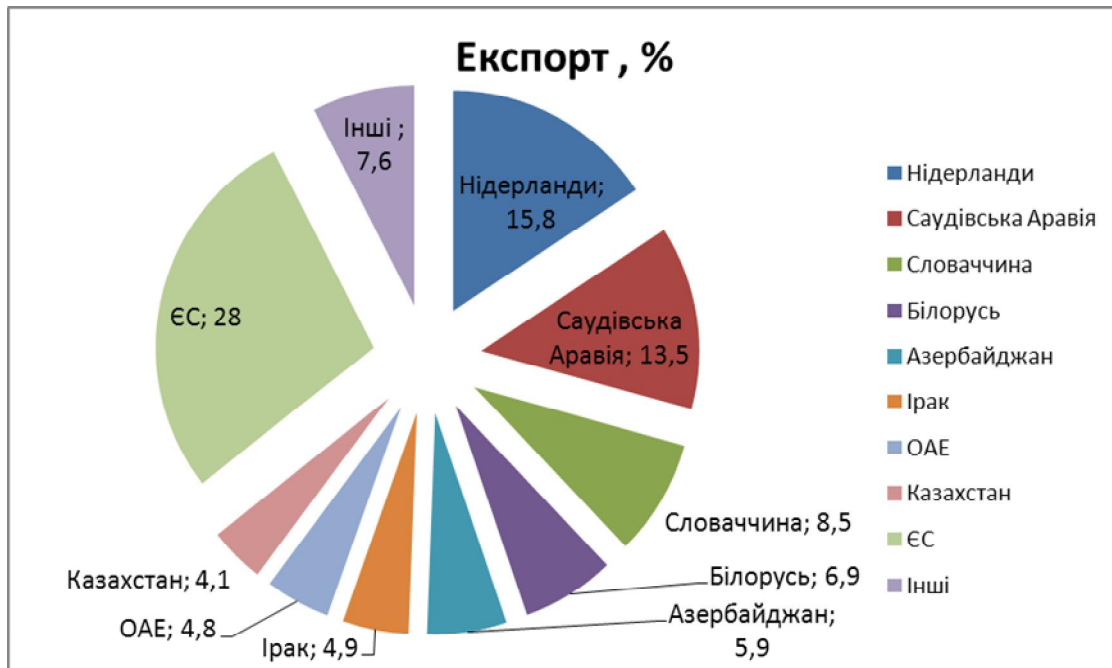

Рис. 3. Географія експорту української курятини у 2019р.

Джерело: [9].

Аналізуючи питання експорту курятини, неможливо не згадати про міжнародну систему сертифікації якості. Підприємства-експортери виконали низку вимог щодо реєстрації та сертифікації товару, модернізації виробництва. Впровадження міжнародної системи контролю якості НАССР дає змогу контролювати весь процес виробництва – від заготівлі кормів, закупівлі якісного племінного матеріалу, норм внесення ветпрепаратів до контролю якості кінцевого продукту, маркування та упаковки. У такому досить складному технологічному процесі немає змоги розділяти, який продукт піде на внутрішній ринок, а який на експорт, уся курятини повинна відповідати нормам якості ЄС.

Сьогодні в Україні до сертифікованих підприємств, які експортують м'ясо птиці, належать ТОВ «Вінницька птахофабрика ПРАТ «МХП», ТзОВ «Птахокомплекс «Губин», ТОВ «Птахофабрика «Снятинська Нова» ПРАТ «МХП», ТОВ «Комплекс Агромарс», ПРАТ «Миронівська птахофабрика».

Потужні підприємства, які доправляють курятину в ЄС, мають європейську систему перевірки якості й контролюють вміст шкідливих речовин у готовому продукті. Якщо підприємство постачає курятину до Європи, то відповідно претензій до якості птиці цього підприємства на внутрішньому ринку бути не може. Українські

виробники птиці пройшли масу перевірок і відповідають усім європейським стандартам.

Висновки. Отже, доходимо висновку про поступове нарощення експорту курятини. Країни ЄС-28, хоча й мають сильну власну культуру як виробництва, так і споживання різноманітних видів м'яса птиці, у 2018 році імпортували з третіх країн м'яса індички на 45,4 млн євро, гусей – на 1,7 млн євро, качок – на 0,5 млн євро. Важливо при цьому, що українські виробники спроможні задовольнити частину цього попиту, який в найближчій перспективі лише зростатиме. Українські виробники м'яса птиці, особливо його різноманітних видів, можуть розширювати географію свого експорту, оскільки їхня продукція спроможна легко знайти свого споживача як у країнах Перської Затоки, так і країнах Азії, а ще Японії та Ізраїлі.

Бібліографічний список

1. Експорт курятини з України має зрости на 12,5 % у 2020 році. URL: <https://meat-inform.com/novyny-pro-miaso/eksport-kuriatyny-z-ukrainy-maie-zrosty-na-12-5-u-2020-rotsi.html> (дата звернення: 05.03.2020).
2. Експортні горизонти ЄС для нішевих виробників м'яса птиці. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/eksportni-gorizonti-es-dla-nisevih-virobnikiv-masa-ptici> (дата звернення: 04.03.2020).

3. Обсяги експортних поставок української курятини. URL: Agravegy.com (дата звернення: 08.03.2020).

4. Офіційний сайт Держкомстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.03.2020).

5. Офіційний сайт ЄС. URL: www.europa.eu (дата звернення: 05.03.2020).

6. ТОП-5 експортерів курятини України (інфографіка). URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/441395/top-5-eksporteriv-kuryatyny-ukrayiny-infografika/> (дата звернення: 01.03.2020).

7. У 2020 році Україна стане світовим лідером за зростанням виробництва курятини. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/11/656929/> (дата звернення: 04.03.2020).

8. У 2019 році помітно зростає експорт м'яса птиці. URL: <http://uaexport.org/> (дата звернення: 08.03.2020).

9. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2887628-eksport-ukrainskoi-kuratini-u-2019-roci-viris-na-cvert.html> (дата звернення: 01.03.2020).

Стаття надійшла 26.03.2020

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РИНКУ ПРОДОВОЛЬСТВА

І. Іваницький, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-8857-257X

В. Смолінський, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5482-8263

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2020.27.138>

Іваницький І., Смолінський В. Становлення та розвиток ринку продовольства

Реалії функціонування та розвитку ринкових відносин вимагають застосування нових підходів до структурної перебудови економіки держави. Вони повинні забезпечувати вирішення проблем інфраструктури ринку, пропорційний розвиток галузей інфраструктури та матеріального виробництва, створення умов для побудови та використання ефективних систем розподілу продукції на ринках товарів і послуг.

У ході ринкових перетворень розвиваються різні організаційно-правові форми господарювання, що сприяє створенню конкурентного середовища й розширенню асортименту продовольчих товарів.

Агропромисловий комплекс є основним джерелом поставки продовольства на ринки. Стійкий і збалансований його розвиток з орієнтацією виробництва на рівень обґрунтованих норм харчування за ефективного використання виробничого і ресурсного потенціалів є визначальним принципом якісного поліпшення продовольчого постачання населення.

Роль державних інститутів у регулюванні ринкових відносин повинна посилюватися, а особливо в такій важливій сфері, як сфера виробництва продовольства. Досягнення зрівноваженого розвитку продовольчого ринку має регулюватися на рівні держави. У країнах із розвинутою ринковою економікою під контролем держави перебуває більша частина цін на продукти харчування.

Ефективне функціонування ринків продовольства та сільськогосподарської продукції є передумовою успішного забезпечення продовольчої безпеки держави.

Ринок продовольства – це спеціалізований ринок, що відображає систему взаємовідносин між виробниками продовольчих товарів та їхніми споживачами.

Розвиток ринку продовольства залежить не тільки від підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, а й ще більшою мірою від рівня доходу працівників аграрної сфери.

Ключові слова: ринок, продовольство, продовольча безпека, аграрний сектор.

Ivanitskyi I., Smolinsky V. Formation and development of the food market

The realities of the functioning and development of market relations require the application of new approaches to the restructuring of the state economy. They must provide solutions to market infrastructure problems, proportional development of infrastructure and material production, creating conditions for the construction and using of efficient distribution systems of products in goods and services markets.

In the course of market transformations, various organizational and legal forms of management are developing, which contributes to the creation of a competitive environment and the expansion of the range of food products.

The agro-industrial complex is the main source of food supply to the markets. Sustainable and balanced development with the orientation of production to the level of reasonable food standards, with the efficient use of production and resource potentials is a defining principle of qualitative improvement of food supply.

The role of state institutions in regulating market relations should be strengthened, especially in such an important area as food production. Achieving sustainable development of the food market should be regulated at the state level. In countries with developed market economies, most food prices are under state control.

Effective functioning of food and agricultural markets is a precondition for successful food security of the state.

The food market is a specialized market that reflects the system of relationships between food producers and their consumers.

The development of the food market depends not only on improving the efficiency of agricultural production, but also to an even greater extent on the level of agricultural workers income.

Key words: market, food, food security, agricultural sector.

Постановка проблеми. Першочерговим завданням економіки є забезпечення продовольчої безпеки і важлива роль в цьому належить аграрному сектору. Аграрна продукція та продукти її

переробки займають велику частку в споживчому кошику громадян.

Вирішення проблеми продовольчого забезпечення є важливим пріоритетом аграрної полі-

тики держави. Потреби населення в усіх основних продуктах харчування повинні забезпечуватися за рахунок функціонування і розвитку достатньо потужного в ресурсному й виробничому відношенні національного АПК [2].

Ринок продовольства є складовою частиною економіки, що охоплює виробництво, розподіл, обмін і споживання продовольчої сировини і продуктів харчування. Ринкові умови господарювання вимагають нових методів обґрунтування рішень щодо організації ринку продовольства. Для нормального функціонування та розвитку останнього потрібно наповнити його відповідними товарами в необхідному обсязі та належної якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розвитку продовольчого ринку присвячені праці Ю. І. Данька, Ю. Я. Лузана, О. О. Красноручького, М. Х. Корецького, П. Т. Саблука, Т. Г. Дудара, Т. І. Олійника та інших учених-економістів. У їхніх напрацюваннях відображено прикладні аспекти формування та регулювання ринку, розглянуто проблеми, які пов'язані з процесами функціонування ринку продовольства. Але відсутність позитивної стабільної динаміки свідчить про потребу в глибшому обґрунтуванні позицій розвитку продовольчого ринку як складової сфери аграрного бізнесу України. Дослідження проблем розвитку продовольчого ринку є актуальними як з практичного, так і теоретичного боку.

Постановка завдання. Завданнями нашого дослідження було висвітлення економічної сутності поняття «ринок продовольства», виділення його складових та особливостей забезпечення на рівні держави, виокремлення теоретичних і практичних аспектів функціонування продовольчого ринку як елемента ринкової інфраструктури та засобу забезпечення розвитку аграрного бізнесу, продовольчої безпеки країни.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор входить до складу національної економіки і є однією з найважливіших сфер матеріального виробництва сільськогосподарської продукції для забезпечення населення продуктами харчування та харчової промисловості сировиною для подальшого виготовлення продовольства. Якісне продовольче забезпечення населення з урахуванням обґрунтованих норм харчування залежить від стійкого та збалансованого розвитку агропромислового комплексу [1]. Стан розвитку ринку

аграрної продукції в країні можна розглядати як досить стабільний, про що свідчить позитивна статистика обсягів виробництва основних видів продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції.

Функціонування й розвиток ринкових відносин вимагають застосування принципово нових комплексних підходів до структурних змін в економіці країни. Вони повинні забезпечувати вирішення проблем інфраструктури ринку, співвідношення між галузями інфраструктури та матеріального виробництва, їхнього пропорційного розвитку, а також створення умов для побудови та використання ефективних систем розподілу продукції на ринках товарів та послуг [4].

У сучасних умовах роль держави в регулюванні ринкових відносин повинна посилюватися і особливого значення вона набуває у сфері виробництва продовольства.

Необхідно зазначити, що державна система регулювання продовольчого ринку застосовується у відриві від інших форм регулювання, в результаті ефективність цих дій знижується. Для того щоб визначити цінність і характер функціонування важелів державного впливу на агропромисловий сектор і продовольчий ринок, необхідно виявити, які чинники повинні бути основними, вплив на які дав би змогу збалансувати економіку на рівні необхідних значень виробництва продуктів харчування й цін. Серед цілей регулювання продовольчого ринку можна виділити пріоритетні: створення ефективного ринкового механізму; забезпечення конкурентних переваг вітчизняним товаровиробникам в умовах розвинутого ринку [5].

Регулювання продовольчого ринку на рівні держави повинно здійснюватися на сегменти ринку за допомогою регуляторів для досягнення зрівноваженого його розвитку. Роль державного регулювання має зростати в умовах кризових явищ. Необхідно зазначити, що ринкова економічна система не завжди може вирішувати проблеми розвитку продовольчого ринку, навіть за умови високого розвитку ринкових відносин. Як підтверджує досвід розвинутих країн, регулювання продовольчого ринку державою – один з основних чинників досягнення високих результатів аграрного бізнесу.

Ринок продовольства відіграє неабияку соціальну, економічну роль, оскільки на ньому реалізують товари першої необхідності, які є важливою умовою життєдіяльності людини, – продукти харчування. Основною функцією ринку

продовольства є забезпечення належних обсягів виробництва і продажу всіх потрібних населенню видів продовольства. На становлення та розвиток ринку продовольства впливають низький рівень платоспроможності споживачів, недоліки в управлінні, недосконалі виробничі відносини учасників ринкових процесів, кризові явища в економіці [3].

У формуванні ринку продовольства необхідно враховувати залежність структури харчування від багатьох чинників, таких як рівень доходів, цін, смаків тощо. Зміна структури споживання продовольства залежатиме від зростання чи зниження рівня доходів населення.

Ринок продовольства, а саме наявність останнього, бере участь у забезпеченні життєдіяльності громадян країни. Він визначає стан розвитку економіки держави, стабільність суспільства, перебіг соціально-економічних процесів.

Розвиток ринку продовольства пов'язаний з удосконаленням організаційно-економічних відносин між його учасниками. Повноцінне та ефективне функціонування ринку продовольства та сільськогосподарської продукції є необхідною умовою якісного забезпечення продовольчої безпеки держави. Продовольча безпека країни – складова економічної безпеки, тому вона має забезпечити доступність продовольства для населення в кількості, необхідній для життєдіяльності людини [6].

Ефективне функціонування системи продовольчої безпеки безпосередньо залежить від багатьох чинників: структурних змін в АПК, інвестиційної та фіскальної політики, технічного забезпечення, науково-інформаційного забезпечення.

Основною метою державного впливу на розвиток ринку продовольства повинні стати такі пріоритети, як забезпечення конкурентних переваг вітчизняним товаровиробникам, створення ефективного ринкового механізму, врахування суспільних і приватних інтересів.

Висновки. Проблема створення та ефективного функціонування ринку продовольства в ринкових умовах є важливим соціально-економічним завданням державної політики, яке потребує певного комплексу заходів щодо забезпечення населення якісними продуктами і в необхідній кількості. Вирішення цієї проблеми неможливе без ефективного дієвого механізму продовольчого забезпечення і відповідності сучасним умовам розвитку держави. Державна стратегія формування ринку продовольства повинна базуватися на врахуванні купівельної спроможності громадян, на подальшому розвитку сільськогосподарського виробництва, розширенні державного регулювання ринкових відносин. Вирішення зазначених проблем можливе лише за умови створення системи і вживання певних заходів регулювання ринкових процесів.

Бібліографічний список

1. Дудар Т. Г., Дудар В. Т. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2009. 246 с.
2. Дусановський С. Л., Білан Є. М. Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах. Тернопіль: Збруч, 2003. 182 с.
3. Клімова І. О. Ринок сільськогосподарської продукції: особливості розвитку та проблемні питання формування інфраструктури. *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики*. 2011. № 8. С. 138–147.
4. Красноручий О. Функціонування маркетингової інфраструктури внутрішніх ринків продовольства і сільськогосподарської продукції. *Зб. наук. праць молодих вчених ТНЕУ*. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. Вип. 9. С. 31–35.
5. Лузан Ю. Я. Розвиток державної підтримки аграрного сектору України в умовах членства в СОТ. *Облік і фінанси АПК*. 2008. № 3. С. 6–9.
6. Система економічної безпеки держави / за заг. ред. д. е. н., проф., заслуженого економіста України А. І. Сухорукова. Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. Київ: ВД «Стилос», 2010. С. 301–302.

Стаття надійшла 28.04.2020

АНАЛІЗ РИНКУ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ПОСЛУГ У СИСТЕМІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Н. Ступень, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-1238-4016

НУ «Львівська політехніка»

М. Ступень, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-7599-8261

З. Рижок, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-0733-5658

О. Ступень, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-6702-0987

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.141>

Ступень Н., Ступень М., Рижок З., Ступень О. Аналіз ринку санаторно-курортних послуг у системі туристичної діяльності в Україні

Проаналізовано стан курортно-рекреаційної галузі, встановлено залежність впливу соціально-економічних чинників на її розвиток на національному ринку надання туристичних послуг. Подано загальну характеристику спеціалізованих туристично-рекреаційних засобів розміщування в Україні станом на 2018 рік. Для проведення аналізу залежності вітчизняної курортно-рекреаційної галузі від різноманітних соціальних та економічних чинників відібрано сукупність факторних значень, що потенційно становлять вплив на стан і розвиток цього ринку. Серед основних показників оцінки чинників найбільше впливають на курортно-рекреаційну галузь загальна вартість перебування усіх розміщених осіб протягом року, кількість розміщених відпочивальників, кількість курортно-рекреаційних спеціалізованих засобів розміщування, захворюваність населення, чисельність економічно активного населення, середньомісячна заробітна плата, валовий регіональний продукт. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу визначено залежність між показниками, що характеризують чинники розвитку курортно-рекреаційної галузі, та обсягами доходу від наданих послуг курортно-рекреаційними спеціалізованими засобами розміщування у регіонах України. Найтісніший зв'язок із-поміж аналізованих чинників спостерігаємо між доходом від наданих послуг курортно-рекреаційними спеціалізованими засобами розміщування та вартістю перебування розміщених. Проведений аналіз функціонування курортно-рекреаційної галузі засвідчив нерівномірність розподілу попиту на курортно-туристичні послуги на національному ринку. Досліджено, що у найближчий період та в довгостроковій перспективі варто очікувати розвитку курортно-рекреаційної галузі із середньорічною динамікою у 2–3 %.

Ключові слова: курортно-рекреаційна галузь, санаторно-курортні послуги, туристична діяльність, туристично-рекреаційні засоби розміщування, кореляційно-регресійний аналіз.

Stupen N., Stupen M., Ryzhok Z., Stupen O. Analysis of the market of sanatorium and resort services in the system of tourist activity in Ukraine

The study analyzes the state of the resort and recreational industry, established the dependence of the impact of socio-economic factors on its development in the national market of tourist services. The general characteristic of specialized tourist and recreational means of accommodation in Ukraine as of 2018 is given. To analyze the dependence of the domestic resort and recreational industry on various social and economic factors, a set of factor values that potentially affect the state and development of this market was selected. Among the main indicators of factor assessment, it is established that the total cost of stay of all accommodated persons during the year, the number of accommodated vacationers, the number of resort and recreational specialized accommodation, morbidity, number of economically active population, average monthly wages, gross regional product. Using correlation and regression analysis, the relationship between the indicators that characterize the factors of development of the resort and recreational industry and the amount of income from services provided by resort and recreational accommodation in the regions of Ukraine. The closest connection between the analyzed factors is observed between the income from the services provided by resort and recreational specialized accommodation facilities and the cost of accommodation. The analysis of the functioning of the resort and recreational industry showed the uneven distribution of demand for resort and tourist services in the national market. It is investigated that in the near future and in the long run we should expect the development of the resort and recreational industry with an average annual dynamic of 2–3 %.

Key words: resort-recreational branch, sanatorium-resort services, tourist activity, tourist-recreational means of accommodation, correlation-regression analysis.

Постановка проблеми. Ринок санаторно-курортних послуг в Україні володіє значним потенціалом, розкрити який повністю неможливо без чіткого державного регулювання та розроблення науково обґрунтованих стратегій розвитку санаторно-курортної галузі на території нашої країни. Так, на сьогодні наявна низка економічних, екологічних та соціальних проблем за умови збалансованого підходу передбачає істотні шанси для України перетворитись на туристично привабливу державу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінці стану розвитку туристичної діяльності, у тому числі санаторно-курортних закладів, присвячено праці Н. М. Борулько [1], Ю. Б. Забалдіної [2], В. В. Лебедевої [4], А. Г. Охріменко [5], І. О. Федорова [7]. З аналізу їхніх досліджень

можна дійти висновку, що статистичні спостереження за тенденціями функціонування санаторно-курортного комплексу потребують оновлення, корегування та визначення впливу економічних і соціальних чинників на їхній розвиток.

Постановка завдання. Ми ставили завдання проаналізувати стан курортно-рекреаційної галузі, встановити залежність впливу соціально-економічних чинників на її розвиток на національному ринку надання туристичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Особливість сучасного вітчизняного ринку курортно-туристичних послуг залежить не лише від специфіки ринкових та ємнісних показників (табл. 1), а й від специфічних чинників, які впливають на вибір споживачів цих послуг.

Таблиця 1

Загальна характеристика спеціалізованих туристично-рекреаційних засобів розміщування в Україні у 2018 році

Показник	Кількість, од.	Із них		Кількість розміщених, осіб	Доходи від наданих послуг, тис. грн	Операційні витрати, тис. грн
		цілорічні	сезонні			
Спеціалізовані засоби розміщування, всього	1722	440	1282	1507684	3392306,2	3372514,0
з них санаторії	172	152	20	428503	1957103,6	1906708,6
дитячі санаторії	107	98	9	112 463	150839,9	143250,3
пансіонати з лікуванням	12	9	3	15 632	56562,3	51709,3
дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	17	17	-	39 763	186215,4	191189,9
санаторії-профілакторії	63	58	5	65947	213973,9	314665,3
бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні (у тому числі дитячі)	3	3	-	3323	21594,5	19861,3
будинки відпочинку	11	2	9	8559	16353,4	15978,6
пансіонати відпочинку	62	11	51	65956	154480,5	151074,4
бази відпочинку, інші заклади відпочинку (крім турбаз)	1265	87	1178	762882	629963,3	574456,4
оздоровчі заклади 1-2-денного перебування	10	3	7	4656	5219,4	3619,9

Історично на території нашої країни курортно-рекреаційна галузь асоціюється зі соціальною функцією держави, тому, зважаючи на відносно низький рівень доходів населення, для українського туриста особливе значення мають економічні чинники вибору курортно-туристичних послуг (табл. 2). Разом з економічними чинниками (рівнем доходів, вартістю послуг, структурою сімейного бюджету) вирішальну роль можуть відігравати соціальні (чисельність населення, ментальність, культура відпочинку), функціональні (захворюваність, потреба в послугах) та інфраструктурні (засоби розміщування, обслуговуючі об'єкти, клімат, рекреаційні ресурси).

Для проведення аналізу залежності вітчизняної курортно-рекреаційної галузі від різно-

манітних чинників відібрано сукупність факторних значень, що потенційно впливають на стан і розвиток цього ринку.

Серед основних показників оцінки чинників, які, на нашу думку, найбільше впливають на курортно-рекреаційну галузь, розглянуто: загальну вартість перебування усіх розміщених осіб протягом року; кількість розміщених відпочивальників; кількість курортно-рекреаційних спеціалізованих засобів розміщування, що ілюструє інфраструктурне забезпечення галузі; захворюваність населення; чисельність економічно активного населення; середньомісячна заробітна плата; валовий регіональний продукт (табл. 3) [6].

Таблиця 2

Основні чинники розвитку курортно-рекреаційної галузі за регіонами України, 2018 р.

Регіон / область	Кількість спеціалізованих засобів розміщування, од.	Кількість розміщених, осіб	Загальна вартість перебування всіх розміщених осіб у спеціалізованих засобах розміщування, тис. грн	Економічно активне населення, тис. осіб	Середньомісячна заробітна плата, грн	Чисельність населення, тис. осіб	Захворюваність населення, тис. осіб	Валовий регіональний продукт, млн грн
Вінницька	20	50783	341170	729,8	4189	1596,3	1098	62805
Волинська	76	28434	58537	431,8	4047	1041,8	734	34540
Донецька	80	50396	168929	871,3	5989	4254,6	1056	117082
Житомирська	13	13839	69299	571,3	4000	1244,0	818	40154
Закарпатська	45	64900	317894	561,8	4298	1259,0	767	27823
Запорізька	262	207420	434932	816,3	5080	1746,6	1087	87369
Івано-Франківська	30	36394	124091	610,4	4202	1381,1	1192	46404
Київська	62	45047	184478	789,8	5229	1733,3	1292	105903
Кіровоградська	22	12055	33073	428,8	3974	969,5	630	41792
Львівська	56	111395	600306	1134,9	4559	2534,1	2005	94027
Миколаївська	187	119797	165050	551,4	4887	1154,2	774	50123
Одеська	351	236337	733510	1073,1	4809	2388,4	1632	105946
Полтавська	33	61390	280393	653,0	4621	1432,9	834	96155
Рівненська	13	14505	50459	530,5	4364	1162,3	881	34723
Сумська	20	11977	34476	527,3	4131	1108,9	604	40362
Тернопільська	11	8494	39963	460,4	3695	1062,4	725	25883
Харківська	64	37673	147829	1321,2	4448	2709,9	1861	129462
Херсонська	148	106283	251990	496,9	4046	1059,0	577	32312
Хмельницька	17	13509	63759	563,1	4043	1289,8	843	41622
Черкаська	44	20659	58513	577,3	4148	1237,1	842	52673
Чернівецька	7	3027	19036	411,8	3828	909,0	583	18562
Чернігівська	18	6489	23271	478,7	4002	1039,2	749	38075
Україна	1722	1507684	4667828	17955,1	5183	42672,5	27361	2034438

Дохід від наданих послуг курортно-рекреаційними спеціалізованими засобами розміщування

Регіон	Рік				
	2011	2016	2017	2018	2018 до 2011, %
Вінницька	172372	240730	216518	247328	125,6
Волинська	36821	47448	35047	39014	95,2
Донецька	222353	112440	121427	102755	54,6
Житомирська	32856	41680	35413	42411	107,8
Закарпатська	206257	288222	276854	338587	134,2
Запорізька	242118	253118	258318	357187	106,7
Івано-Франківська	18487	39966	38249	43543	206,9
Київська	737424	51006	59746	75488	8,1
Кіровоградська	8150	14273	14885	14800	182,6
Львівська	749046	690912	542615	570707	72,4
Миколаївська	96087	135573	121660	145139	126,6
Одеська	310925	391686	392351	495444	126,2
Полтавська	215761	190837	193692	230853	89,8
Рівненська	34010	46507	27531	37192	80,9
Сумська	16130	16366	13291	17965	82,4
Тернопільська	22005	36122	17497	18045	79,5
Харківська	93478	122901	94545	81800	101,1
Херсонська	114675	131384	192924	269029	168,2
Хмельницька	42856	50381	20134	18825	47,0
Черкаська	19041	28577	21973	22584	115,4
Чернівецька	9411	3006	4276	4371	45,4
Чернігівська	16167	3607	4767	4588	29,5
Україна	6919832	3174076	2947931	3392306	42,6

Таблиця 4

Значення коефіцієнтів регресії впливу чинників на дохід від наданих послуг курортно-рекреаційними спеціалізованими засобами розміщування, 2018 р.

Показник	Значення коефіцієнтів для лінійного рівняння		Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнт детермінації
	<i>a</i>	<i>b</i>		
Кількість курортно-рекреаційних спеціалізованих засобів розміщування	1148,2	56605	0,62	0,38
Кількість розміщених	1,7069	32756	0,73	0,53
Загальна вартість перебування всіх розміщених осіб протягом року	0,8231	-17999	0,96	0,93
Чисельність економічно активного населення	175,22	9851,3	0,37	0,14
Середньомісячна заробітна плата	16,659	59094	0,1	0,01
Чисельність населення	46,798	55812	0,25	0,06
Захворюваність населення	79,293	48911	0,32	0,10
Валовий регіональний продукт	0,1497	123511	0,1	0,01

Як результативний показник, що найбільше характеризує ефективність функціонування галузі, взято дохід від наданих послуг курортно-рекреаційними спеціалізованими засобами розміщування.

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу встановлено залежність між показниками, що характеризують чинники розвитку курортно-

рекреаційної галузі, та обсягами доходу від наданих послуг курортно-рекреаційними спеціалізованими засобами розміщування в регіонах України [3], що описана лінійним рівнянням:

$$y = ax + b, \quad (1)$$

де y – дохід від наданих послуг курортно-рекреаційними спеціалізованими засобами розмі-

щування, тис. грн; x – показники чинників розвитку курортно-рекреаційної галузі; a , b – сталі коефіцієнти, (табл. 4).

Отже, найтісніший зв'язок із-поміж аналізованих чинників спостерігаємо між доходом від наданих послуг курортно-рекреаційними спеціалізованими засобами розміщування та вартістю перебування розміщених. Згідно з даними лінійної регресії коефіцієнт кореляції Пірсона (0,96) демонструє сильний зв'язок і пряму залежність між ними. Коефіцієнт детермінації (0,93) свідчить, що 93 % випадків усіх змін доходу зумовлено саме зміною обсягів послуг.

Для детального аналізу впливу наведених чинників на розвиток курортно-рекреаційної галузі побудовано лінійну множинну регресійну модель. Її результати вказують на існування дуже тісного зв'язку між факторними та результативною ознаками (коефіцієнт множинної кореляції $R = 0,98$). Одержане рівняння регресії має вигляд:

$$Y = 21789,1664 - 0,9041 X_1 + 1,4001 X_2 - 987,9129 X_3 + 1615,5283 X_4 + 1859,1863 X_5, \quad (2)$$

де Y – дохід від наданих послуг курортно-рекреаційними спеціалізованими засобами розміщування; X_1 – загальна вартість перебування всіх розміщених осіб протягом року; X_2 – кількість розміщених; X_3 – кількість курортно-рекреаційних спеціалізованих засобів розміщування; X_4 – чисельність економічно активного населення; X_5 – захворюваність населення.

Значення коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0,96$) свідчить, що 96,0 % варіації залежної змінної зумовлено введеними в кореляційну модель чинниками, а решта – іншими неврахованими. Цю гіпотезу перевіряли за допомогою F -статистики розподілу Фішера. Оскільки фактичне значення $F > F_{кр}$, то коефіцієнт детермінації статистично значущий і рівняння регресії статистично надійне. Визначення впливу вказаних чинників на ефективність функціонування та розвитку туристично-рекреаційної галузі дає змогу відповідно реагувати системі управління. Так, використовуючи рівняння залежності результативного і факторних показників, можна цілеспрямовано прогнозувати розвиток національної курортно-рекреаційної галузі в ході стратегічного управління функціонуванням вказаної сфери.

В умовах, що склалися, коли, з одного боку, є передумови для зростання внутрішнього ринку курортно-туристичних послуг, а з іншого – відбувається погіршення економічної ситуації та зниження рівня життя населення, варто очікувати посилення впливу першого чинника, що зумовлено визначеним на національному рівні перспек-

тивним напрямом розвитку туризму та всієї рекреаційної галузі. У найближчий період та в довгостроковій перспективі варто очікувати розвиток курортно-рекреаційної галузі зі середньорічною динамікою у 2–3 %.

Висновки. Аналіз функціонування курортно-рекреаційної галузі засвідчив нерівномірність розподілу попиту на курортно-туристичні послуги на національному ринку. Значення туристично-рекреаційного комплексу не викликає жодних сумнівів. Україна має всі передумови для успішного розвитку цієї галузі: багатолітні звичаї й традиції, масштаб інфраструктури, унікальні природно-кліматичні умови – потрібно лише створити умови для розвитку нормативно-правового забезпечення, сприяння створенню довгострокових програм розвитку та спрощення процесів залучення інвестицій для розширення можливостей галузі.

З урахуванням проведеного аналізу та отриманих даних щодо впливу соціально-економічних чинників розвитку курортно-рекреаційної галузі на її ефективність визначено, що планування господарської діяльності та розроблення напрямів сталого розвитку рекреаційних територій повинні ґрунтуватися на пріоритетних стратегічних завданнях з урахуванням природно-ресурсного потенціалу та інфраструктурного забезпечення.

Бібліографічний список

1. Борулько Н. М. Сучасний стан та перспективи розвитку санаторно-курортного комплексу України. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2014. № 8. С. 10–15.
2. Забалдіна Ю. Б. Економічна діагностика та прогнозування розвитку регіонального ринку туристичних послуг: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2006. 20 с.
3. Колективні засоби розміщування в Україні у 2018 році: статистичний бюлетень / Державна служба статистики України; за ред. О. О. Кармазіної. Київ: Держстат, 2019. 200 с.
4. Лебедева В. В. Стратегія розвитку підприємств санаторно-курортного комплексу: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Одеса, 2011. 18 с.
5. Охріменко А. Г. Удосконалення територіальної організації рекреаційного комплексу Подільського регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2001. 18 с.
6. Статистичний щорічник України за 2018 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України; за ред. І. Є. Вернера. Київ: Держстат, 2019. 611 с.
7. Федоров І. О. Оцінка ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств санаторно-курортного комплексу: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Суми, 2002. 19 с.

Стаття надійшла 27.06.2020

ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ СТРАХУВАННЯ В ТУРИЗМІ

Г. Марків, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5292-0982

Львівський національний аграрний університет

Й. Гурал-Пулроле, д-р габ.

ORCID ID: 0000-0002-9696-9945

Старопольський університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.146>

Марків Г., Гурал-Пулроле Й. Засади функціонування ринку страхування в туризмі

Зростання туристичного потоку у світі та динамічний розвиток туристичного бізнесу в Україні особливо актуалізують питання безпеки туристів під час подорожей. Особливість туристичного бізнесу проявляється в наявності різних чинників ризику, які мають безпосередній вплив, з одного боку, на туристів, а з іншого – на діяльність туристичних підприємств. З огляду на це однією з найважливіших умов формування дієвої системи безпеки в туризмі є страхування. Адже саме в процесі страхування визначається якість послуг, а також створюється імідж туристичної галузі загалом. Станом на сьогодні сучасний ринок страхування потребує нових підходів до розуміння основних категорій його функціонування, оскільки досвід показує, що фінансова надійність посідає чи не останнє місце в структурі страхової послуги.

Враховуючи особливості туристичного бізнесу в Україні, визначено наявні проблеми суб'єктів туристичної діяльності у системі страхового забезпечення. З огляду на це охарактеризовано основні й додаткові види страхування в туризмі, які пропонують на вітчизняному ринку страхових послуг.

Досліджено існуючі підходи до класифікації туристичних ризиків та визначено їхні особливості; ідентифіковано ключові чинники виникнення ризиків та їхній вплив на діяльність туристичних підприємств. Розглянуто специфіку страхового захисту учасників туристичного ринку від їхнього впливу. Охарактеризовано систему послуг щодо забезпечення страхового захисту від ризикових ситуацій під час туристичної подорожі громадян, окреслено проблеми, що виникають при цьому, запропоновано шляхи їхнього вирішення. Визначено ризики, що впливають на підприємства туристичного бізнесу, та охарактеризовано особливості їхнього страхування.

Ключові слова: туристична діяльність, туристична індустрія, страхування туризму, страхові ризики, асистуючі компанії, акумуляція ризиків.

Markiv H., Gyral-Pylrola J. Fundamentals of functioning of the insurance market in tourism

The growth of the tourist flow in the world and the dynamic development of the tourist business in Ukraine are particularly relevant to the safety of tourists when traveling. The peculiarity of the tourism business is manifested by the presence of various risk factors that have a direct impact, on the one hand, on tourists, and on the other hand - on the activities of tourism enterprises. For that reason, insurance is one of the most important conditions for creating an effective security system in tourism. It is precisely in the process of insurance that the quality of services is determined and the image of the tourism industry as a whole is created. As of today, the modern insurance market requires new approaches to understanding of the main categories of its operation, as experience shows that financial reliability is almost the last in the insurance service structure.

Taking into account the peculiarities of tourism business in Ukraine, the authors of the work identify the existing problems of the subjects of tourism activity in the insurance system. Therefore, the main and additional types of insurance in tourism, which are offered at the domestic market of insurance services, are characterized in the research.

The existing approaches to the classification of tourist risks are investigated and their peculiarities are determined; key factors for the emergence of risks and their impact on the activities of tourism enterprises have been identified. The specificity of insurance protection of the tourist market participants from their influence is considered. The system of services for providing insurance protection against risky situations during a tourist trip of citizens is described, the problems that arise in this case are outlined, and ways of their solution are suggested. The risks affecting the businesses of the tourist business are identified and the features of their insurance are characterized.

Key words: tourist activity, tourist industry, tourism insurance, insurance risks, assisting companies, accumulation of risks.

Постановка проблеми. Сучасний ринок страхування пропонує великий спектр страхових продуктів, завдяки яким він має змогу інтегруватися з іншими галузями економіки. Туристична діяльність за своєю економічною природою

характеризується високим ступенем ризиковості, а тому її ефективне функціонування неможливе без страхування. Питання страхування в туризмі на українському ринку є проблемним, оскільки відрізняється низькою поінформованістю та довірою

населення, недостатньою увагою з боку державних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні підходи до вивчення страхового ринку в Україні спостерігаємо у таких учених, як В. Базилевич, Н. Внукова, Т. Гарматій, С. Попович, І. Стремковська, О. Заруба, В. Шахов, М. Шимінова, Л. Рейтман. Ризики у туристичній діяльності та їхнє страхування показано у працях таких науковців, як А. Крутик, Н. Машина, О. Охріменко, Л. Шматько та ін. Однак, незважаючи на певні напрацювання з окресленої проблеми, ринок страхування у сфері туризму потребує як теоретичного вивчення, так і практичного аналізу показників його діяльності.

Постановка завдання. Основною метою нашого дослідження було визначення та узагальнення існуючих підходів до організації страхового захисту туристичних ризиків, теоретичне обґрунтування засад функціонування ринку страхування в туризмі, а також вивчення видів страхування в туризмі, які пропонують на сучасному ринку страхових послуг.

Виклад основного матеріалу. Туристична галузь є однією з найперспективніших у світовій економіці, адже забезпечує суттєве зростання дохідної частини бюджету країни, сприяє збільшенню валютних надходжень, активізує інвестиційну діяльність, впливає на створення нових робочих місць, а також забезпечує культурне та історичне відтворення суспільства.

Паралельно зазначимо, що туристична діяльність не може існувати самостійно, оскільки об'єднує в собі різні сфери, а саме організаторів туризму, перевізників, готелі й інші підприємства системи розміщення туристів, підприємства громадського харчування, заклади системи розваг, суб'єктів банківської сфери і страхового бізнесу тощо. Тому доцільніше говорити про туристичну індустрію, яка обслуговує потреби споживачів у сфері туризму.

Найбільш всеохопним поняттям для характеристики сукупності видів діяльності для організації подорожей як на території країни, так і за її межами виступає поняття «туризм».

На основі аналізу вітчизняної та закордонної літератури встановлено, що, з одного боку, туризм – це особливий вид подорожей, а з іншого – це діяльність з обслуговування туристів. Але, враховуючи норми вітчизняного законодавства,

важливо зазначити, що відповідно до статті 1 Закону України «Про туризм» поняття туризму визначається як «...тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає» [8]. Тому деякі вчені, котрі під туризмом розглядають діяльність з обслуговування туристів, ототожнюють досліджуване поняття з туристичною діяльністю. Тобто на основі представлених визначень справедливо зауважити, що туризм характеризується двома основними ознаками: 1) виїзд з основного місця перебування; 2) у будь-яких цілях, окрім діяльності, що передбачає отримання доходу із джерел місця перебування.

Організаційними формами розглянутого явища слід вважати внутрішній та зовнішній туризм. Внутрішнім туризмом є подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території. За рахунок нього відбувається стабілізація економіки, тому що спостерігається перерозподіл капіталу у межах країни між різними її регіонами. Тобто внутрішній туризм не пов'язаний з перетином кордону, що суттєво його відрізняє від міжнародного.

При цьому у законодавстві України не визначено поняття міжнародного туризму, однак можна стверджувати, що це подорожі особи, які передбачають перетин кордону країни постійного проживання у будь-яких цілях, окрім діяльності, що передбачає отримання доходу із джерел місця перебування. У свою чергу за характером переміщення він поділяється на:

– в'їзний туризм – подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території;

– виїзний туризм – подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни.

Розвиток в'їзного туризму сприяє виникненню позитивного синергетичного ефекту у вигляді збільшення надходжень іноземної валюти до країни, а також створення нових робочих місць у тих галузях економіки, що пов'язані з туристичною індустрією. Водночас за виїзного туризму держава отримує лише податки від суб'єктів туристичної діяльності та сфери перевезень.

Законодавчо визначено різновиди туризму залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі, їхніх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак (рис. 1).

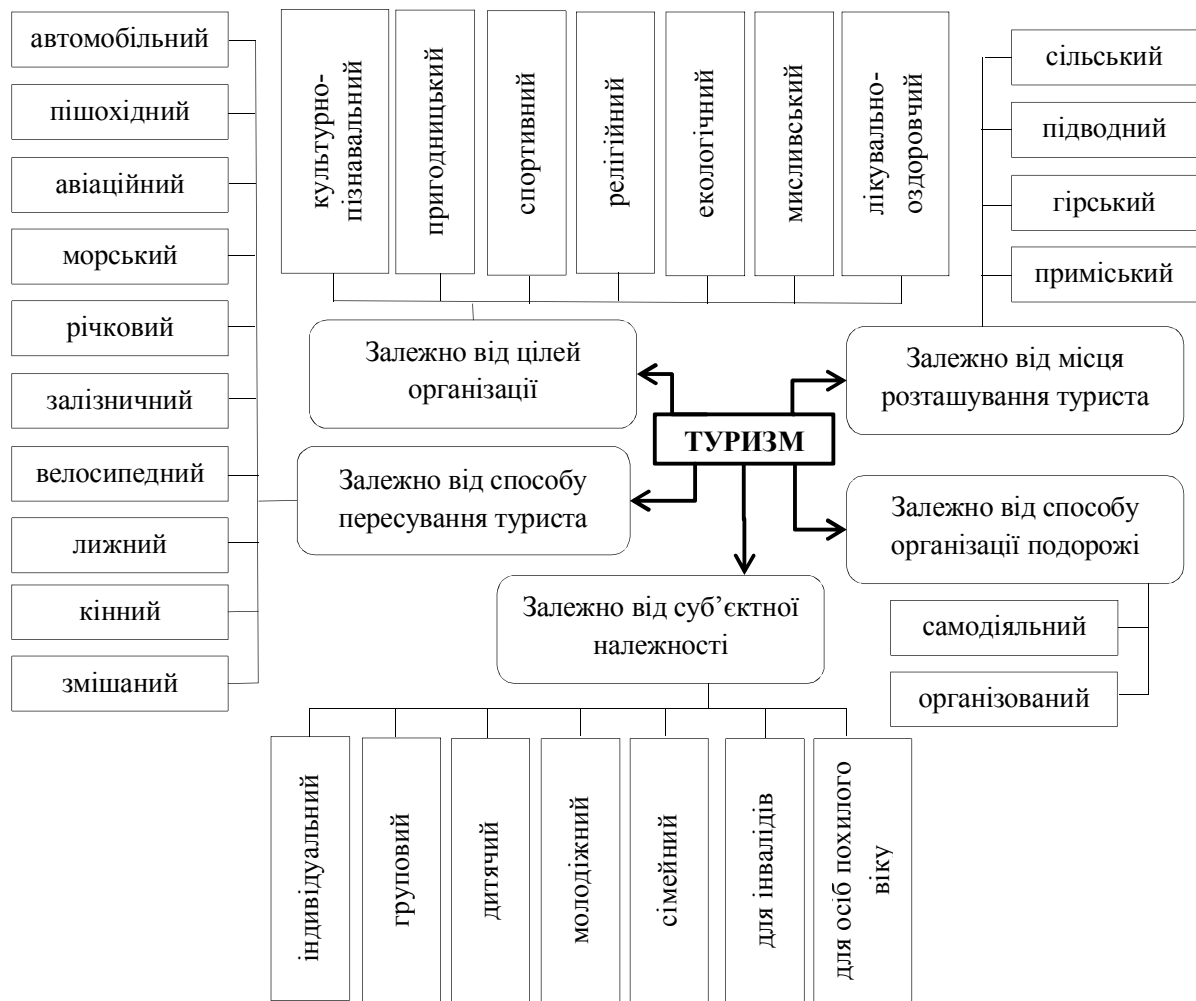

Рис. 1. Систематизація видів туризму.

Організацію подорожей туристів забезпечує туристична діяльність. На сьогодні немає чіткого правового визначення поняття «туристична діяльність», хоча його досить часто використовують у законодавстві України, у практичній та науковій діяльності [3].

У рамках дослідження під туристичною діяльністю доцільно розуміти певний вид економічної діяльності у сфері допоміжного обслуговування, що становить собою комплекс послуг з організації подорожі, перевезення та розміщення туристів, а також забезпечення їхнього харчування, проживання та організації відвідувань різноманітних туристичних об'єктів (рис. 2).

Туристична діяльність за своєю економічною сутністю характеризується високим ступенем ризикованості. Ризики, які супроводжують туристів та суб'єктів туристичної діяльності, можуть бути різноманітними [1] (рис. 3).

З точки зору організації страхового захисту доцільно розмежовувати основні ризики внутрішнього й зовнішнього середовища та їхній взаємозв'язок із можливими страховими випадками у процесі діяльності суб'єктів туристичної діяльності.

У результаті дії такого ризикового факторного середовища існує висока імовірність настання страхових випадків із туристами, найбільш типовими з яких є:

- одержання платної медичної допомоги у результаті нещасного випадку, раптового захворювання або загострення хронічного захворювання, що призвело до погіршення здоров'я застрахованого або смерті;
- непередбачена ненавмисна втрата працездатності застрахованим (нещасний випадок);
- непередбачена ненавмисна втрата багажу, документів та засобів існування;

- непередбачені витрати, пов'язані з виникненням загальноцивільної та автоцивільної відповідальності;
- неможливість здійснити туристичну поїздку через нещасний випадок, раптове захворювання, смерть близьких і рідних застрахованого, пошкодження майна в особливо великих розмірах;

- дострокове завершення туристичної подорожі у результаті нещасного випадку або хвороби;
- невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань туристичних організацій перед туристами [2].

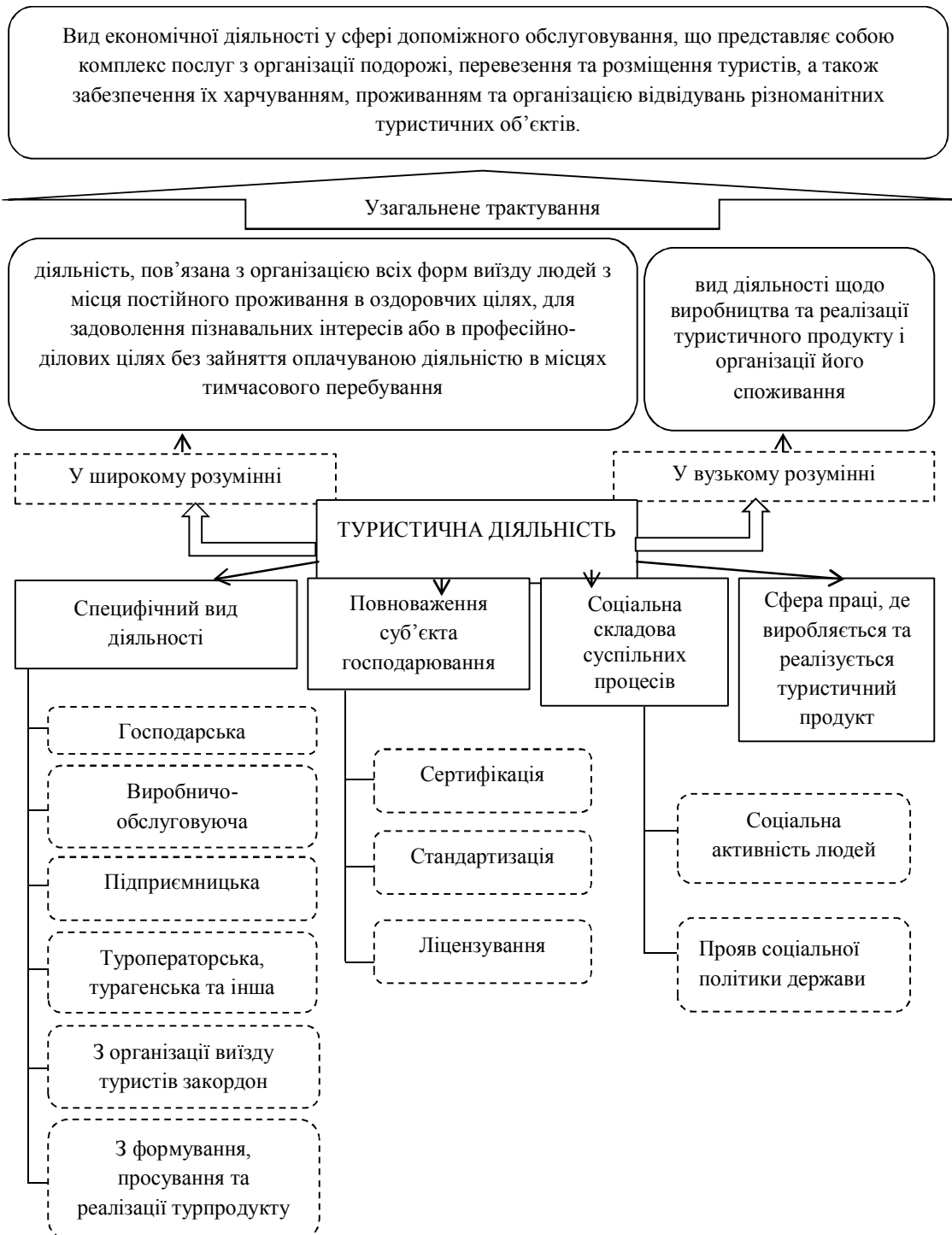

Рис. 2. Систематизація підходів до визначення сутності туристичної діяльності.

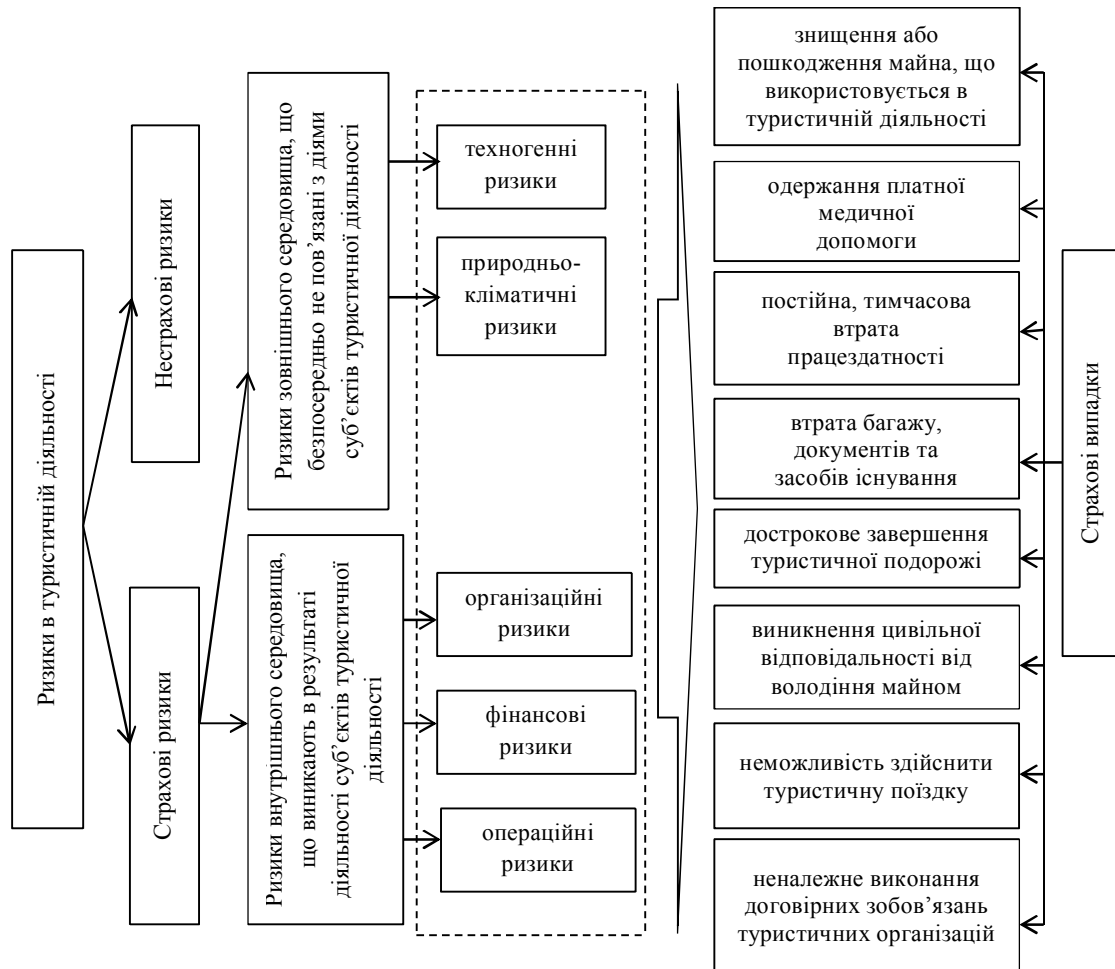

Рис. 3. Взаємодія ризиків та можливих страхових випадків у туристичній індустрії.

Існують дві форми страхового обслуговування туристів:

– компенсаційна, за якої турист оплачує послуги, а після повернення отримує кошти від страхової компанії;

– сервісне страхування (асистанс), за якого суб'єкти, що надають відповідну підтримку туристу, у разі виникнення страхового випадку (медичний заклад, юридична служба) зв'язуються безпосередньо зі страховою компанією [5].

Асистанс набув широкого розповсюдження у сфері туризму багатьох країн, у тому числі в Україні. Він становить собою перелік послуг, визначених у межах укладеного страхового полісу, які надаються у разі настання страхового випадку у грошовій чи натуральній формі за медичного, технічного чи фінансового сприяння [4]. Використовуючи асистанс, страхувальник у праві самостійно обрати програму страхування, яка відрізнятиметься відповідним наповненням. Найбільш

поширеними серед страховиків є чотирирівневі програми (рис. 4).

При цьому страховики самі обирають категорії страхування, які можуть різнитися кількістю рівнів та внесеними до них програмами. Вартість страхового полісу туриста залежатиме не лише від обраної програми страхування, а й від особливостей туру і самого страхувальника, а саме: вік страхувальника; заняття небезпечними видами спорту; країна, яку збирається відвідати турист за відповідним туром.

Характерною особливістю страхування послуг, пов'язаних із туристичною діяльністю (СПТД), є не тільки специфіка страхових послуг, що надаються в означеній галузі страхування, а й способи реалізації страхових полісів. Зважаючи на розвиток сфери туризму, зростання попиту на вказані послуги, виникає необхідність побудови доступної, зручної та мобільної мережі реалізації страхових полісів за туристичним страхуванням.

Рис. 4. Асистанс-програми у туризмі.

Так, на теперішній момент діють три основні канали реалізації страхових полісів у туризмі: через туристичні фірми (туроператора чи турагента), через банківську мережу та безпосередньо страховою компанією. Продаж страхових полісів через туристичну фірму здійснюється на основі агентської угоди, укладеної між страховиком і самою туристичною фірмою.

Такий шлях укладання договору страхування має свої плюси для усіх учасників процесу: для туриста – отримання страхового поліса на місці оформлення туру; для страхової компанії – забезпечення зростання клієнтської бази і доходів через збут страхових продуктів без зусиль працівників страховика; для туристичної фірми – підвищення привабливості туру за рахунок оформлення комплексного пакета з урахуванням страхового поліса та отримання додаткових прибутків у вигляді відсотка від реалізації поліса.

Однак варто зазначити, що такий шлях реалізації страхового поліса найбільш вигідний для туристичної фірми, для інших учасників страхування є деякі недоліки. По-перше, вартість поліса для туриста буде вищою за рахунок комісії,

яка сплачується туристичній фірмі; по-друге, у такий спосіб забезпечується продаж тільки стандартних універсальних страхових полісів, які не потребують детального андеррайтингу ризиків; по-третє, реалізація поліса відбувається через менеджера із туризму, який значно менш обізнаний і компетентний у сфері страхування, аніж менеджер страхової компанії чи страховий агент.

У результаті страхова компанія втрачає можливість пропозиції інших страхових продуктів, які будуть доцільними у туристичній подорожі та й сам клієнт обмежений у виборі пакета страхування. Страхування послуг, пов'язаних із туристичною діяльністю через банки також здійснюється на основі агентської угоди між страховою компанією і банком, де останньому сплачується комісія у вигляді відсотка від реалізації послуги.

Аналіз ситуації на ринку страхових послуг переконливо доводить, що сьогодні є потреба в скороченні страховиками витрат на ведення бізнесу й ефективних заходах із залучення та утримання клієнтів [6, с. 93].

Перед поїздкою за кордон клієнт може скористатися послугами банків щодо оформлення певних платіжних засобів і в такому разі банк може запропонувати у комплексі або додатково страховий продукт, необхідний для здійснення подорожі.

Із трьох представлених способів придбання поліса для здійснення туристичної подорожі найкращим є останній, оскільки для туриста він дає змогу сформуванню найбільш якісний пакет страхування для подорожі з урахуванням усіх ризиків, а для страховика – підвищити реалізацію додаткових страхових послуг. Проте цей спосіб не є зовсім зручним для клієнта з точки зору мобільності оформлення туристичної поїздки. Тому існує потреба у покращенні якості послуг з туристичного страхування та всебічному їхньому вдосконаленні, у залученні більшого обсягу споживачів, розширенні і вдосконаленні каналів розподілу та підвищенні рівня фінансової стійкості страхових компаній.

Висновки. Страхові ризики у сфері туризму визначають високу специфічність відповідних страхових послуг. Їхні основні особливості пов'язані з акумуляцією, комплексністю й неоднорідністю ризиків у межах страхової послуги, що зумовлює проблеми адекватної актуарної обґрунтованості страхових тарифів. Високий рівень конкуренції на ринку страхування у сфері туризму визначає недостатність страхового покриття існуючих ризиків. Оскільки вказаний вид страхових ризиків реалізується досить часто, страхова компанія, що надає подібні послуги, повинна формувати порівняно вищий обсяг резервів та посилювати свій потенціал, що зменшує фінансову

ефективність її діяльності. Мінімізація ризиків у туризмі можлива лише за умови налагодження активної співпраці між органами державної влади, туристичними підприємствами і страховими компаніями.

Бібліографічний список

1. Бернарська О. Р., Цубов Л. В. Ризики у міжнародній туристичній діяльності та їх страхування. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/15752/1/48-Bednarska-107-108.pdf> (дата звернення: 10.02.2020).
2. Власова Н. М., Вейнберг К. О. Страхові технології в туризмі. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 176. С. 82–84.
3. Жук І. З. Нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів туристичної галузі в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_26 (дата звернення: 08.02.2020).
4. Залетов О. «Асисанс» та його особливості на страховому ринку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2012. Вип. 133. С. 21–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2012_133_8 (дата звернення: 08.02.2020).
5. Кошляк А. В., Беляєва Є. В. Страхування ризиків у сфері туристичного бізнесу в Україні. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=32314> (дата звернення: 10.02.2020).
6. Мацьків Г. Інтернет-страхування в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник ЛНАУ: економіка АПК*. 2019. № 26/ С. 92–98.
7. Про страхування: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР зі змін. і доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.02.2020).
8. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР зі змін. і доп. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_turizm.htm (дата звернення: 04.02.2020).

Стаття надійшла 18.02.2020.

ХАРАКТЕРИСТИКА Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

А. Алісва, аспірант

ORCID ID: 0000-0002-5086-5657

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.153>

Алісва А. Характеристика й тенденції розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні

Обґрунтовано, що туристично-рекреаційна діяльність є економічно вигідною та має вагомий соціально-економічний ефект. Ідентифіковано причини позитивної динаміки розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг і зростання попиту на них.

Висвітлено внесок прямих надходжень від туристично-рекреаційної сфери до ВВП України та країн Європи. Розкрито передумови для розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Досліджено стан і системні проблеми розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг в Україні на загальнонаціональному ринку. Проаналізовано туристичні потоки в Україні й туристично-рекреаційну привабливість. Визначено стрімкий розвиток виїзного туризму протягом останніх років, негативну динаміку туристично-рекреаційної сфери. Причинами є недостатнє просування туристичних і рекреаційних продуктів України на світовому ринку, низький рівень сервісу та порівняно високі ціни на туристичні та рекреаційні послуги. Це призводить до послаблення зацікавленості корінного населення в них.

Розкрито регіональні особливості розвитку туристично-рекреаційної сфери. Здійснено аналіз розвитку туристично-рекреаційної індустрії за основними видами: діловий туризм; релігійний туризм; лікувально-оздоровчий туризм; етнічний туризм; спортивний туризм; пригодницький (екстремальний) туризм; навчальний (освітній) туризм; науковий туризм; «зелений туризм» (сільський, агротуризм); екологічний туризм (екотуризм); морський туризм; міський туризм та ін. Визначено базові стратегічні пріоритети їхнього розвитку. Обґрунтовано доцільність запровадження сучасних бізнес-моделей сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні.

Ключові слова: туризм, рекреація, туристично-рекреаційна сфера, туристично-рекреаційна привабливість, сталий розвиток, стратегічні пріоритети, туристично-рекреаційний кластер.

Aliieva A. Characteristics and trends in the tourism and recreation sphere development in Ukraine

It is substantiated that tourist and recreational activities are economically profitable and have a significant socio-economic effect. The reasons for the positive dynamics of the tourist and recreational services market and the growing demand for them have been identified.

The contribution of direct revenues from the tourism and recreation sector to the GDP of Ukraine and European countries is highlighted in the article. Prerequisites for the tourism and recreation sphere development in Ukraine are revealed. The conditions and systemic problems of the tourist and recreational services market development within the national market are investigated. Tourist flows in Ukraine and tourist and recreational attractiveness are analysed. The rapid development of outbound tourism in the recent years, the negative dynamics of tourism and recreation has been identified. The reasons of the situation include labour emigration, insufficient promotion of tourist and recreational products of Ukraine at the world market, low level of services and relatively high prices for tourist and recreational services. This weakens the level of indigenous interest in them.

The regional features of the tourist and recreational sphere development are revealed. The analysis of the tourist and recreational industry development on the basic kinds, particularly business tourism; religious tourism; medical and health tourism; ethnic tourism; sports tourism; adventure (extreme) tourism; educational tourism; scientific tourism; “green tourism” (rural, agricultural tourism); ecological tourism (ecotourism); marine tourism; urban tourism, etc. is carried out. The basic strategic priorities of their development are determined. The expediency of introduction of the modern business models for sustainable development of the tourist and recreational sphere in Ukraine is substantiated.

Key words: tourism, recreation, tourist and recreational sphere, tourist and recreational attractiveness, sustainable development, strategic priorities, tourist and recreational cluster.

Постановка проблеми. Туристично-рекреаційна сфера є динамічною формою міжнародної торгівлі послугами, однією з високорентабельних галузей світового господарства та національної економіки. Туристично-рекреаційна діяльність

економічно вигідна, має вагомий соціально-економічний ефект, який полягає у: створенні нових робочих місць; збільшенні доходів, валютних надходжень до місцевих і державних бюджетів; залученні інвестицій; розширенні можливостей

населення щодо працевлаштування та самозайнятості; розвитку інфраструктурних об'єктів тощо.

Позитивна динаміка розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг, привабливість туристично-рекреаційних продуктів, зростання попиту на них, соціально-економічна ефективність туристично-рекреаційного бізнесу підвищують актуальність вивчення проблеми розвитку туристично-рекреаційної сфери, виявлення сильних і слабких сторін, загроз та можливостей функціонування ринку туристично-рекреаційних послуг на національному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні присвячено праці багатьох науковців. Науковий інтерес становлять напрацювання Л. Агафонової, С. Білої, В. Євдокименка, Т. Галушкіної, С. Грабовенської, М. Ігнатенко, Ю. Маковей, В. Павлова, С. Харічкова та інших дослідників, а також щорічні звіти Світової туристичної організації і Світового економічного форуму, експертні оцінки Агентства США з міжнародного розвитку USAID, де висвітлюються питання формування, функціонування та розвитку туристичних і рекреаційних послуг в Україні [2]. Учені зазначають, що роль і значення туристично-рекреаційних послуг у світі постійно зростає. Туристично-рекреаційна сфера сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, поповненню валютних надходжень і державного бюджету, забезпеченню самозайнятості населення.

В Україні Стратегічним планом діяльності Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України на 2017–2024 роки задля забезпечення конкурентоспроможності економіки України як основи для стійкого економічного зростання та підвищення стандартів і якості життя населення визначено формування основних засад розвитку сталого туризму та курортів як пріоритетної галузі економіки країни. Враховуючи це, характеристика та розкриття тенденцій розвитку туристично-рекреаційної сфери за різноманітними показниками (динаміка кількості іноземних туристів, які в'їжджають до України; кількість суб'єктів туристичної діяльності; кількість внутрішніх туристів; надходження до місцевих бюджетів коштів від сплати туристичного збору; надходження до зведеного бюджету (податків та зборів) від діяльності суб'єктів туристичної діяльності та ін.) дасть змогу визначити стратегічні пріоритети, практична реалізація яких позитивно позначиться на зростанні

конкурентоспроможності туристичних і рекреаційних послуг як на внутрішньому, так і на світовому ринку.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – окреслення тенденцій розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Для досягнення мети виконано такі завдання: розкриття особливостей, стану, умов функціонування та перспектив розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні; аналіз розвитку туристично-рекреаційної індустрії за основними видами; визначення базових стратегічних пріоритетів їхнього розвитку; обґрунтування доцільності запровадження сучасних бізнес-моделей сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи пріоритети розвитку туристичних послуг в Україні та перспективи підвищення їхньої конкурентоспроможності на світовому ринку, С. Біла зазначила, що економічним підґрунтям процесів збільшення обсягів туристичних потоків і активізації туристично-рекреаційного бізнесу є: підвищення життєвого рівня населення; зростання продуктивності праці у сфері матеріального виробництва та вивільнення внаслідок цього робочої сили, яка працевлаштовується саме у сфері послуг; здешевлення транспортних послуг, зростання доходів населення, збільшення прошарку середнього класу; зростання тривалості життя, а також збільшення кількості людей, що мають середню та вищу освіту (що сприяє зростанню попиту на нові враження, подорожі, відпочинок); «віртуалізація» багатьох потреб населення (Інтернет, мобільний зв'язок, цифрові технології тощо); поява принципово нових сфер економічної діяльності» [1].

Аналіз структури світової торгівлі послугами за останні роки показує, що найбільшу питому вагу займають бізнес-послуги, послуги транспорту, послуги у сфері туризму та рекреації, фінансові послуги. Причому на світовому ринку послуг динамічними темпами зростають туристичні та рекреаційні послуги.

Зокрема, у 2017 році прямий, непрямий та опосередкований внесок туризму у світову економіку становив близько 10,4% ВВП. За даними Світової ради з туризму та подорожей (WTTC), туристична галузь створила близько 7 млн нових робочих місць – 20% від усіх вакансій у світі. Організація провела дослідження впливу туризму на світову економіку у 185 країнах світу

та дійшла висновку, що туризм і суміжні з ним галузі створили 10,4% світового ВВП, або 8,3 трлн доларів. Крім того, кожна десята вакансія у світі пов'язана з туризмом, а загалом у галузі близько 313 млн робочих місць. У дослідженні також йдеться, що 2017 рік виявився одним із найуспішніших для туризму в історії. Туристична сфера зросла на 4,6%, що перевищує ріст світового ВВП (який становить 3%) [12].

Враховуючи наявність в Україні усіх сприятливих історичних, природних, культурних, людських, інших передумов для розвитку туристично-рекреаційної сфери, звернемо увагу на потребу в розширенні спектра туристично-рекреаційних послуг та освоєнні нових сегментів світового господарства у цій сфері.

Відповідно до методики WTTC прямий внесок подорожей і туризму у ВВП – це ВВП, сформований галузями господарства, які безпосередньо пов'язані з туристами, включаючи готелі, туристичні агентства, авіакомпанії та інші види послуг пасажирського транспорту, а також діяльність ресторанів та індустрії розваг. Загальний внесок у ВВП – це ВВП, який генерується безпосередньо в секторі подорожей і туризму плюс непрямі та індуковані впливи. На рис. 1 розкрито інформацію щодо частки надходжень від туристичної сфери до ВВП України порівняно зі середніми показниками в Європі.

Частку прямих надходжень від туристично-рекреаційної сфери до ВВП України та країн Європи показано в таблиці.

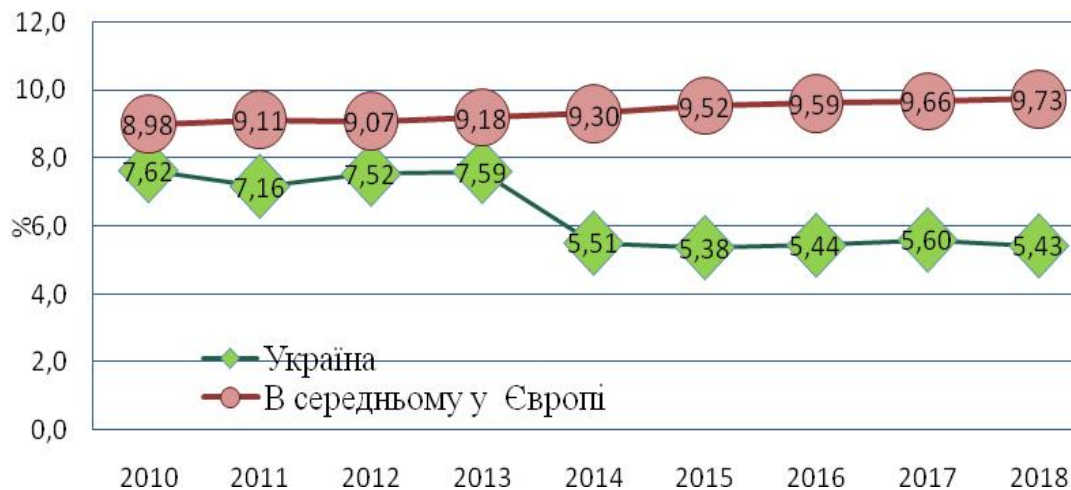

Рис. 1. Загальний внесок туризму у ВВП.

*Побудовано з використанням [3].

Таблиця

Прямі надходження від сфери туризму у ВВП України та країн Європи

Регіон	Рік									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Україна, %	2,0	1,9	2,0	2,0	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	
Європа, %	3,2	3,3	3,3	3,3	3,4	3,5	3,5	3,6	3,6	
Україна, млрд дол.	2,8	3,2	3,6	3,7	1,9	1,3	1,4	1,6	1,8	
Європа, млрд дол.	675,2	758,8	731,2	770,0	802,8	710,1	709,4	763,8	830,3	

*Побудовано з використанням [3].

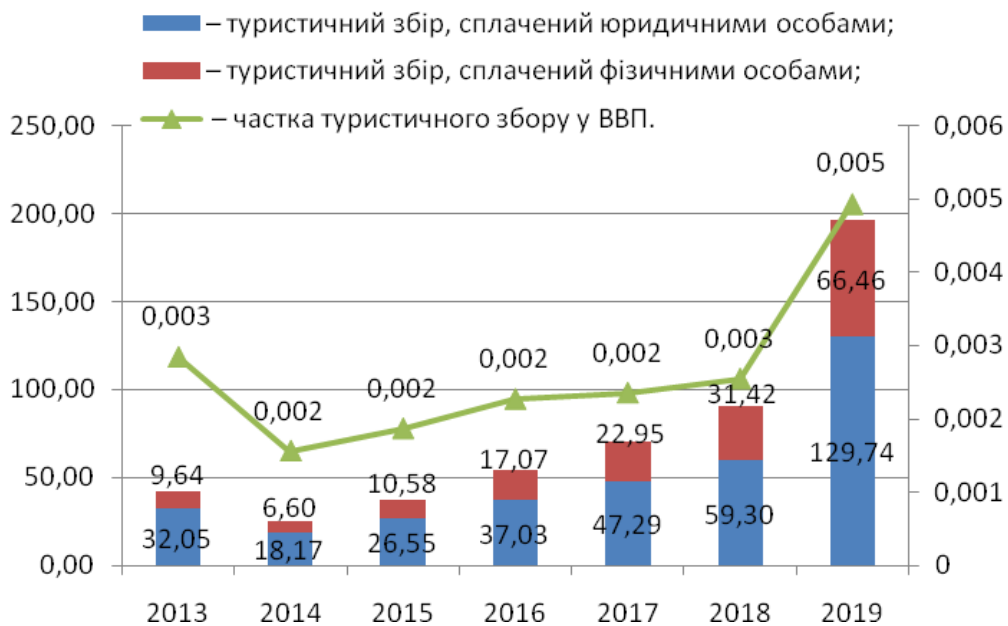

Рис. 2. Динаміка надходжень від туристичного збору в Україні.

* Побудовано за даними Казначейської служби України.

Як зазначає В. Передерко, «у світі частка туризму у ВВП коливається від 1% у країнах з високорозвинутою і диверсифікованою економікою до 10% у країнах з відносно великим туристським сектором: США – 2,7%, Велика Британія – 3,7%, Франція – 3,7%, Німеччина – 3,9%, Іспанія – 5,8%. В окремих малих країнах і країнах, що розвиваються, цей показник перевищує середні значення: Аруба – 29,7%, Британські Віргінські острови – 32%, Макао – 34,7%, Мальдіви – 52,4%.

Така занадто висока частка надходжень від туризму у ВВП говорить про уразливість місцевих економік у разі зміни світової кон'юнктури» [9].

Із врахуванням дотичних галузей загальний внесок туризму у ВВП Україні становить понад 5%, водночас у середньому в країнах Європи цей показник є дещо вищим – 10 % (рис. 2).

Слід зазначити, що завдяки реформі децентралізації місцеві органи влади суттєво збільшили видатки на розвиток сфери туризму і рекреації. Оподаткування туристичної діяльності в Україні здійснюється у вигляді туристичного збору, що є місцевим платежем і надходить до місцевих бюджетів.

Із початку 2019 року в Україні почали діяти нові ставки туристичного збору. Раніше їхній розмір встановлювався у відсотках до вартості номера, а з 1 січня 2019 року – у відсотках від

мінімальної зарплати: до 0,5 % для українських туристів та до 5 % для іноземних туристів. Конкретну ставку туристичного збору повинна визначити кожна окрема сільська, селищна, міська рада або рада об'єднаної територіальної громади для свого населеного пункту.

Надходження туристичного збору за 2019 рік зросли до 196,2 млн грн та майже у 2,2 раза перевищили показник надходжень 2018 року (90,7 млн грн). Однак питома вага цього платежу у ВВП і надалі залишається досить незначною (див. рис. 2).

При цьому заплановані бюджетом на 2019 рік надходження були перевиконані на 30,2 %, незважаючи на зменшення в'їзного туристичного потоку майже на 4,6 % порівняно з 2018 роком. Отож, перший рік дії порядку встановлення ставок туристичного збору місцевими радами продемонстрував дієвість нового підходу (Закон України від 23.11.2018 № 2628-VIII).

Загалом аналіз динаміки туристичних потоків (рис. 3) демонструє розвиток в'їзного і виїзного туризму, стабільну динаміку внутрішніх потоків, що свідчить про відносно стабільний, але незначний розвиток туристично-рекреаційної сфери в Україні. Якщо розглянути динаміку туристичних потоків у розрізі її складових за весь аналізований період, то чисельність виїзних туристів зростає більш як учетверо, а чисельність внутрішніх

туристів та в'їзних туристів знизилась за останні роки. Зокрема, кількість виїздів з України збільшилася з 7,4 млн у 1999 р. до 27,8 млн у 2018 р., зростаючи із середньорічною ставкою 8,38 %. Такі тенденції свідчать про: незацікавленість іноземних туристів щодо поїздок в Україну у зв'язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією в країні, а також збільшення поїздок українців закордон, де відпочинок характеризується вищим рівнем якості та відносно нижчим рівнем вартості туристично-рекреаційних послуг. Крім того, суб'єкти туристично-рекреаційної ін-

фраструктури, транспортна мережа не відповідають європейським стандартам, недостатньо розвинутою є промоція України на міжнародному рівні. Усе це створює бар'єри для розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Кількість громадян, які виїжджали за кордон з роками поступово збільшується, як і кількість відвідин іноземних громадян. Проте «від'ємна динаміка спостерігається у іноземних туристів, які обслуговувались суб'єктами туристичної діяльності України, що свідчить про невідповідність затребуваних умов» [4].

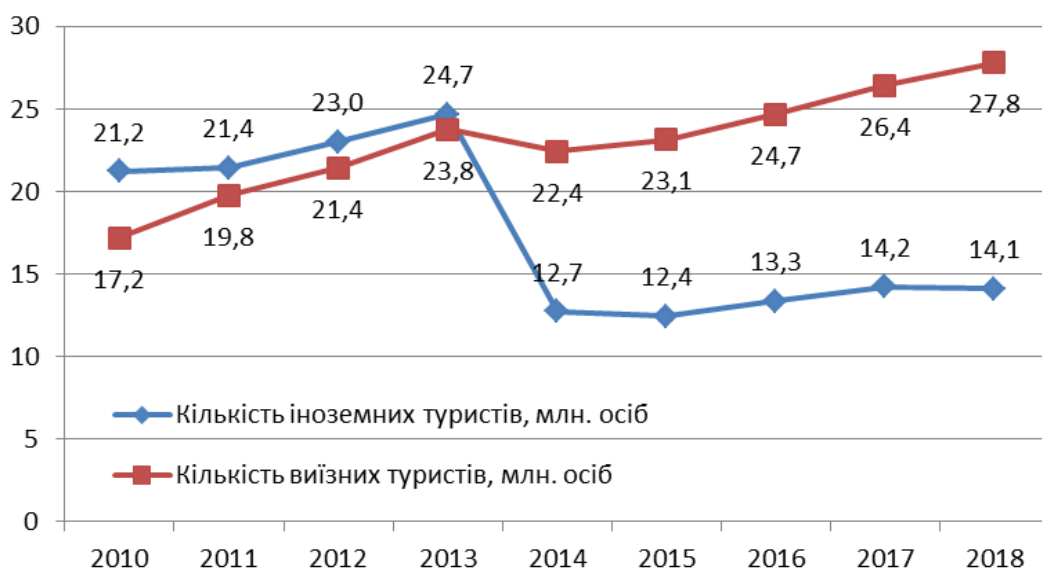

Рис. 3. Динаміка туристичних потоків у 2010–2018 роках.

* Побудовано за даними Казначейської служби України.

Зафіксоване Адміністрацією Держприкордонслужби зменшення в'їзного туристичного потоку до України спричинене, головним чином, скороченням потоків з Російської Федерації та зменшенням прикордонного обміну. Водночас збереглася тенденція диференціації структури в'їзного туристичного потоку. Порівняно з 2018 роком Україна стала привабливішою для громадян європейських країн, зокрема Німеччини (збільшення туристичного потоку на 14 %), Ліхтенштейну (12 %), Великобританії (11 %), Литви (24 %), Латвії та Швеції (13 %), Люксембургу (20 %), Австрії (27 %). Крім того, для вірмен (на 8 %), узбеків (12 %), датчан (майже удвічі), естонців (6 %), португальців (14 %), бельгійців (27 %), а ще для громадян, які прямували з Фінляндії (11 %), Хорватії (16 %), Кіпру (15 %) та Філіппін (11 %).

Водночас зафіксовано певне зменшення в'їзду в Україну з боку росіян, порівняно з 2018 роком – на 7 %. Також показник впав стосовно в'їзду в Україну громадян, які прямували з Білорусі (на 13 %), Угорщини (10 %), Словаччини (14 %), Казахстану, Нідерландів (9 %), Іспанії (13 %) та Бангладеш (21 %).

За запланованого показника «кількість іноземних туристів, які в'їжджають до України, – 19,5 млн осіб» чисельність іноземних туристів, які відвідали Україну у 2019 році залишилася практично на рівні 2016 року – 13,56 млн осіб.

Найявні значні міжрегіональні розбіжності у структурі внутрішніх туристичних потоків. У процесі дослідження було виявлено такі регіони, на які припадає переважна частка туристичних потоків України, – це Причорноморський, Приазовський та Карпатський. Кримський регіон

(внаслідок військової окупації РФ) є окупованою територією, що нині непідконтрольна уряду України.

Туристично-рекреаційна сфера в Україні є достатньо диференційованою, представленою такими видами туристичних і рекреаційних послуг, як: корпоративний туризм; туристичні подорожі з метою відпочинку і розваг; діловий туризм; релігійний туризм; лікувально-оздоровчий туризм; етнічний туризм; спортивний туризм; пригодницький (екстремальний) туризм; навчальний (освітній) туризм; науковий туризм; «зелений туризм» (сільський, агротуризм); екологічний туризм (екотуризм); морський туризм; міський туризм та ін. На думку С. Білої, «туристичні і рекреаційні послуги задовольняють базові потреби життєдіяльності людини, а саме: відпочинок – включно із екскурсіями, відвідуванням друзів та родичів; бізнес – ділові зустрічі, конференції; інші особисті потреби людини – освіту, релігійне паломництво, спортивні заходи, лікування тощо» [1].

Одними з нових і вигідних для України видів туризму є корпоративний та діловий туризм, який практикується поки що тільки у вигляді тренінгів, семінарів. Аналізуючи досвід організації ділового туризму в країнах світу, Н. Корнілова зазначила, що «у структурі ділових подорожей на європейському континенті переважають відрядження бізнесменів, конгресні тури, поїздки на виставки та ярмарки, інсентив-тури. Посідаючи перше місце у світі за кількістю в'їжджаючих туристів і видатків на діловий туризм, Європа, проте, поступово втрачає лідируючі позиції на цьому сегменті туристичного ринку. З підйомом в економіці, розширенням і зміцненням торговельних зв'язків багато країн зміцнюють свої позиції на ринку ділового туризму» [3].

Окрім того, у сучасному глобалізованому світі стрімкими темпами розвивається релігійний туризм, який набуває нових форм і наповнюється новим змістом. Зокрема, «з кожним роком кількість туристів, охочих відвідати духовні і святі місця України, збільшується з помітним приростом 10–15% щорічно» [13], що можна пояснити як релігійними мотивами туристів, так і туристичним інтересом до країни.

Що ж стосується розвитку санаторно-курортної, лікувально-оздоровчої, спортивної діяльності, то в Україні відбулося поступове скорочення частки лікувально-оздоровчого туризму в загальних туристичних потоках, кількості відповідних закладів (приблизно на 1,2% за рік), номерного фонду (на 1,3% за рік) та обсягів

обслуговування споживачів (на 1,5% за рік), погіршення стану сфери оздоровчого туризму.

Оздоровчі заклади в Україні характеризуються високим ступенем зношеності основних фондів, старим медичним обладнанням. Більшість санаторіїв фактично втратила ознаки лікувальних закладів і перетворилася на заклади оздоровлення. «Зміна власника курортних закладів під час їх приватизації носить в основному спекулятивний характер і не супроводжується припливом інвестицій. В Україні відчувається зниження попиту на оздоровчі послуги через ряд причин: відтік частини відпочиваючих з високим і навіть середнім достатком за межі країни, зниження рівня достатку населення, зменшення числа пропозицій від підприємств на придбання путівок. Існує нова негативна тенденція: зараз на відпочинку можна заробити більше, ніж на лікуванні, тому дитячі санаторії перетворюються на дитячі табори відпочинку, де лікувальні послуги відсутні. Виникла нагальна потреба в створенні солідарного фінансування курортної сфери, наприклад, за допомогою медичного страхування» [5].

Вітчизняні науковці дають визначення лікувально-оздоровчого туризму з точки зору усталеної санаторно-курортної системи, яка збереглася ще з радянських часів. У західній науковій літературі найчастіше використовують такі поняття, як «health tourism», «medical tourism», «wellness & spa tourism». Порівняльна характеристика ринку лікувально-оздоровчих послуг України та країн Центральної Європи свідчить про те, що вітчизняний ринок має свої проблеми. І хоча за кількісними показниками об'єктів лікувально-оздоровчої діяльності Україна не поступається досліджуваним країнам, проте ми можемо констатувати їхній незадовільний стан [16]. Саме спираючись на можливості використання досвіду країн Центральної Європи, серед перспективних напрямів розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні можна виділити приваблення інвестицій в означений ринок, поліпшення державно-приватного партнерства, зведення нових закладів та повне переоснащення старих, вдосконалення та популяризацію системи медичного страхування населення, рекламну діяльність з просування лікувально-оздоровчого продукту й створення санаторно-курортного бренду [8].

Одним зі шляхів збільшення туристично-рекреаційних потоків в Україні є розвиток етнічного туризму, який «передбачає вивчення культурних і побутових особливостей різних народів світу, а також є засобом, що використовується в

багатьох країнах світу для підтримки економічного та культурного розвитку сільських регіонів і надання допомоги у збереженні культурної спадщини» [10].

За результатами проведених аналітичних досліджень [7; 11; 15] виявлено, що в Україні зростає попит на туристично-рекреаційні послуги суб'єктів підприємництва у сфері сільського зеленого туризму. Проте звернемо увагу на недостатній рівень його популяризації в Україні як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках, оскільки інформація про функціонує садиби є недоступною для споживача через невміння власників пропагувати свій бізнес у сучасних ЗМІ (переважно через мережу Internet). По-друге, недосконала законодавча база, відсутність державної інвестиційної політики у сфері сільського туризму та цілісної й комплексної системи управління і контролю за використанням туристично-рекреаційних ресурсів країни, ефективної системи захисту прав та інтересів туристів, забезпечення безпечних умов на об'єктах туристичних відвідувань та за напрямками туристичних маршрутів, різне відомче підпорядкування туристичних і курортно-рекреаційних ресурсів тощо [7]. Порівняно новими в Україні є науковий, освітній, міський види туризму, розвиток яких сприятиме соціальній та інтелектуальній мобільності, професійному розвитку, підвищенню якості життя населення, сталому розвитку міст та поселень [6].

Через пандемію COVID-19 туристично-рекреаційна сфера надзвичайно постраждала. Міжнародні приїзди туристів у першому кварталі 2020 року скоротилися. Це означає втрату близько 80 млрд дол. США від експортних доходів від міжнародного туризму. Занепад міжнародних подорожей наражає на небезпеку від 100 до 120 млн прямих робочих місць у туристично-рекреаційній сфері [14].

Висновки. З огляду на викладене першочерговими заходами мають бути: державна підтримка туристично-рекреаційної сфери через прийняття і впровадження державних програм і стратегій її розвитку на національному та регіональних рівнях; розробка ефективних стратегічних планів диверсифікації туристично-рекреаційних послуг; залучення передової практики найбільш розвинених туристичних і рекреаційних індустрій, впровадження стандартів якості обслуговування, які дадуть змогу поліпшити туристичний імідж, активізувати туристичну діяльність і підвищити надходження до бюджету.

Аналіз підприємницької діяльності у туристично-рекреаційній сфері в Україні допоміг визначити такі сучасні форми бізнес-моделей, як: мережеву туристично-рекреаційну структуру (корпорацію) на основі великої організації, що навколо себе інтегрує середні і малі фірми; мережу малих і середніх юридично самостійних туристичних і рекреаційних компаній; туристично-рекреаційну кластерну мережу, що формується географічно локалізованими взаємопов'язаними організаціями.

При цьому важливим питанням залишається розробка та обґрунтування ефективних конфігурацій бізнес-моделей із врахуванням особливостей кожного конкретного підприємства, а також корпоративних бізнес-моделей на засадах системності та синергетики.

Бібліографічний список

1. Біла С. О. Стратегічні пріоритети розвитку туристичних послуг в Україні та перспективи підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку. *Стратегія розвитку України*. 2016. № 1. С. 17–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sru_2016_1_5 (дата звернення: 17.02.2020)
2. Грабовенська С. П. Аналіз і структура ринку туристичних послуг в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2013. № 1. С. 226–234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2013_1_48 (дата звернення: 15.03.2020).
3. Корнілова Н. В. Досвід організації ділового туризму в країнах світу. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 813–819.
4. Маковей Ю. П. Розвиток сфери туризму в Україні. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44 (2). С. 87–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_44%282%29_13 (дата звернення: 16.03.2020).
5. Михайлюк О. Л., Сухіна Л. В., Стеценко С. В. Проблеми розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Півдня України. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія*. 2005. № 1 (13). С. 169–179.
6. Павліха Н. В., Войчук М. В. Концептуальні засади управління сталим розвитком міста в умовах європейської інтеграції та реалізації реформи децентралізації. *Регіональна економіка*. 2018. № 3. С. 29–36.
7. Панюк Т. П., Лукомська О. І. Аналіз туристичної галузі України в контексті розвитку сільського зеленого туризму. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 31 (2). С. 79–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2016_31%282%29_12 (дата звернення: 23.04.2020).
8. Парфіненко А. Ю., Волкова І. І., Щербина В. І. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-

оздоровчого туризму в Україні (у порівнянні з країнами Центральної Європи). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм.* 2018. Вип. 7. С. 130–135.

9. Передерко В. П. Визначення частки туризму у валовому регіональному продукті та валовій доданій вартості Івано-Франківської області. *Бізнес Інформ.* 2016. № 5. С. 139–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_5_22 (дата звернення: 13.04.2020).

10. Рожнова В., Терес Н. Проблеми та перспективи розвитку етнотуризму: зарубіжний та український досвід. *Етнічна історія народів Європи.* 2013. Вип. 39. С. 35–44. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2013_39_8.pdf (дата звернення: 15.04.2020).

11. Хомюк Н. Л. Диверсифікація розвитку сільських територій в умовах децентралізації: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 320 с.

12. Частка туризму в світовому ВВП торік становила понад 10%. Укрінформ: *Мультимедійна платформа іномовлення України.* URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2431133-castka-turizmu-v-svitovomu-vvp-torik-stanovila-ponad-10.html> (дата звернення: 22.02.2020).

13. Що являє собою релігійний туризм в Україні? Цікаво знати про все. URL: <https://tutcikavo.co.ua/podorozhi-i-turizm/shho-yavlyaye-soboyu-religijnij-turizm-v-ukrani/> (дата звернення: 16.03.2020).

14. International tourism faces deepest crisis in history. *UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex.* 2020. Vol. 18, Issue 2. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/suppl/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.2> (Last Accessed: 15.03.2020).

15. Khomiuk N., Pavlikha N. Economic security of development of rural territories in Ukraine. *International Journal of New Economics and Social Sciences.* 2018. № 1 (7). P. 119–130.

16. Muller H., Lanz Kauffman E. Wellness tourism: market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotel industry. *Journal of Vacation Marketing.* 2001. № 7 (1). P. 5–17.

Стаття надійшла 16.06.2020

УДК 338:332
JEL Q15; Q24

СУТНІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Г. Бережницька, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-0908-8665

О. Синюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-8066-6985

Львівський національний аграрний університет

Н. Дуляба, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-4377-874X

Національний університет «Львівська політехніка»

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.161>

Бережницька Г., Синюк О., Дуляба Н. Сутнісні особливості використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств

Трансформаційні зміни в суспільстві, пов'язані з погіршенням світової екологічної ситуації та зумовлені необхідністю здійснення господарської діяльності, ставлять перед сільськогосподарськими підприємствами завдання екологічного використання земельних ресурсів, що забезпечує ефективність їхнього функціонування. Основою земельних ресурсів, які перебувають у будь-яких правових відносинах, у використанні сільськогосподарських підприємств є земля. Земля як природний ресурс, що створений та існує незалежно від волі й праці людей, – це основне джерело задоволення першочергових потреб людства, місце праці. Земля відіграє також важливу соціальну роль: вона є предметом суспільного інтересу не лише з правової та економічної позиції, а й традиційним об'єктом поваги й шани в українському суспільстві. Особливості землі як засобу сільськогосподарського виробництва визначають специфіку земельних відносин щодо управління та використання земельних ресурсів. Загалом під земельними ресурсами розглядають ті землі, які сільськогосподарські підприємства використовують для здійснення своєї господарської діяльності, насамперед сільськогосподарського виробництва.

Проблемою є те, що з кожним роком з'являється необхідність для сільськогосподарських підприємств збільшувати площі земельних угідь, щоб протистояти в конкуренції монопольним агрохолдингам. Важливим і найприйнятнішим механізмом регулювання земельних відносин у сільському господарстві, організації співпраці між власниками земельних ресурсів та їхніми користувачами є оренда. Проте земельні орендні відносини в сільському господарстві мають забезпечувати гідні економічні умови як для орендаря, так і для орендодавця, при цьому зберігаючи природну родючість ґрунтів через раціональне їхнє використання.

Ключові слова: земельні ресурси, сільськогосподарські підприємства, оренда, землекористувачі, земельні ділянки.

Berezhnytska H., Syniuk O., Duliaba N. Essential peculiarities of the use of land resources of agricultural enterprises

Transformation processes in the society, which are connected with environmental degradation in the world and are caused by the necessity to run farming activities, set the task of ecological use of land resources by agricultural enterprises, securing efficiency of the enterprises operation. The base of land resources, being involved in some legal relations and used by agricultural enterprises, is made by land. Land, as a natural resource, which has been created and exists regardless of the will and labor of people, is the principal source to satisfy the essential needs of humanity, a place of labor. Land plays an important social role, i.e. it is the subject of social interest in legal and economic aspects, as well as a traditional object of respect in the Ukrainian society. Peculiarities of land as a means of agricultural production determine the specificity of land relations concerning management and use of land resources. Generally, land resources are considered as lands, which agricultural enterprises use to conduct their economic activities, primarily agricultural production.

The problem is that every year there is a growing need of agricultural enterprises to expand the area of their lands to be able to compete with the monopoly of agrarian holdings. Thus, lease is an important and the most relevant mechanism of land relations regulation in agriculture and organization of cooperation between the owners of land resources and their users.

Nevertheless, land lease relations in agriculture should secure the appropriate economic conditions both for the leaser and for the lessor, along with preserving the natural fertility of soils due to their rational use.

Key words: land resources, agricultural enterprises, lease, land-users, land plots.

Постановка проблеми. Реформування земельних відносин, яке тривалий час відбувається в Україні, спрямоване на національного сільськогосподарського виробника. Проте, як показує практика, земельні відносини в сільському господарстві не забезпечують повною мірою інтересів землевласників та землекористувачів, створюють суттєві перешкоди для сільськогосподарських підприємств у виробництві якісної продукції, підвищенні власної конкурентоспроможності та ефективності.

Земельні відносини в сільськогосподарському виробництві повинні бути спрямовані на збереження родючості ґрунтів, створення якісної сільськогосподарської продукції, ефективне використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств, особливо в довготривалій перспективі.

Основним предметом дослідження виступає земля не як природний ресурс, а як засіб праці. Прикладення людської праці до землі з метою обробітку та вирощування рослин різного призначення перетворює «землю» на «земельні ресурси». Науковці А. М. Третяк та О. С. Дорош підкреслюють: «Коли до землі приєднується людська праця (жива і уречевлена), вона стає не лише як засіб виробництва, залучений у систему сільсько- чи лісгосподарського виробництва, а й виступає як матеріальна умова, і як активний фактор – головний засіб виробництва» [1, с. 8].

Політична та економічна нестабільність у державі, посилення конкуренції та насичення внутрішнього ринку імпортною сільськогосподарською продукцією, зміна природно-кліматичних умов, що підвищує ризики неврожаю, брак фінансових ресурсів для забезпечення якісного обробітку землі й створення можливостей для її відновлення, нестача кваліфікованого персоналу – це суттєві перешкоди для організації ефективного використання земельних ресурсів вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами. Проблема оренди земельних угідь сільськогосподарськими підприємствами не є винятком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку земельних відносин й ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств досліджували чимало науковців. Серед них: А. Андрійчук, І. Баланюк, С. Баланюк, Н. Бондаренко, О. Бухало,

Ю. Губені, О. Гуторов, О. Єрмаков. Відзначаючи цінність одержаних результатів перелічених авторів, слід вказати, що окремі аспекти окресленої тематики потребують подальшого вивчення. Зокрема, це стосується узагальнення теоретичних положень щодо сутності й змісту земельних ресурсів, а також особливостей використання їх сільськогосподарськими підприємствами.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – визначити та охарактеризувати особливості організаційно-економічного механізму управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств та на основі цього проаналізувати сутнісні особливості їхнього використання.

Виклад основного матеріалу. Багатофункціональне призначення землі визначає її національну цінність. Слід підкреслити, що вибір найраціональнішої стратегії управління є індивідуальним [7, с. 100]. Саме тому управління використанням землі, її потенціалом спрямоване на забезпечення задоволення інтересів усіх суб'єктів правовідносин з обов'язковим підтриманням раціонального використання.

Цільове призначення та правовий режим усіх категорій земель регламентовані законодавством України й знаходять своє відображення у землевпорядній документації. Як зазначають В. В. Горлачук, В. Г. В'юн та А. Я. Сохнич, цільове використання спрямоване на високу ефективність землекористування, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель [2].

Варто зазначити, що пріоритетність у наданні земель сільськогосподарського призначення за сільськогосподарськими виробниками та особистими підсобними господарствами. Тобто стосовно земель сільськогосподарського призначення важливим і пріоритетним є їхнє цільове використання. Власне придатність земель для сільськогосподарського виробництва, використання в сільському господарстві встановлюється за даними державного земельного кадастру.

Землі сільськогосподарського призначення повинні бути задіяні лише для ведення особистого підсобного господарства та сільськогоспо-

дарського виробництва. Власниками земель сільськогосподарського призначення можуть бути як фізичні, так і юридичні особи – громадяни та резиденти України. При цьому юридичні особи не обов'язково за основним видом своєї діяльності повинні бути суб'єктами сільськогосподарського виробництва, такі землі можуть використовуватися для реалізації допоміжних функцій аграрного виробництва. Сільськогосподарські підприємства у своєму використанні можуть мати не лише землі сільськогосподарського призначення. Враховуючи сучасну багатофункціональність та диверсифікованість виробництва, сільськогосподарські підприємства можуть використовувати (на правах власності чи на орендних засадах) інші види земельних ресурсів України.

Земля по праву виступає ключовим елементом ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, природною основою виробництва. «Вона активно впливає на процес виробництва і є базою для органічного поєднання інших виробничих ресурсів» [3, с. 21]. З усієї сукупності ресурсів сільськогосподарських підприємств, зі складу ресурсного потенціалу саме земельні ресурси є первинним фактором виробництва, фундаментом їхньої господарської діяльності (рис. 1).

Виробничий потенціал земельних ресурсів є базою, основою формування та використання всіх виробничих ресурсів сільськогосподарського під-

приємства. Від якості земельних ресурсів, їхнього складу, розміру та призначення залежать якісні, кількісні й структурні параметри формування всіх інших складових (матеріально-технічного потенціалу, технологічного потенціалу, фінансового потенціалу, кадрового потенціалу, інноваційного та інформаційного потенціалів), а також ступінь та ефективність використання кожної складової й виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства загалом.

При цьому визначальною властивістю земельних ресурсів, задіяних у сільськогосподарському виробництві, є родючість ґрунтів. Завдяки родючості земля має специфічну особливість, яку прийнято називати продуктивною силою землі та яка може бути безмежно підвищена застосуванням капіталу, праці та результатів науково-технічного прогресу [4].

Поняття «земельні ресурси» є широкоживаною категорією в науковому, навчальному та прикладному застосуванні. Іноді його ототожують з поняттям «земля».

Особливості землі як засобу сільськогосподарського виробництва визначають специфіку земельних відносин щодо управління та використання земельних ресурсів. Загалом під земельними ресурсами розглядають ті землі, які сільськогосподарські підприємства використовують для здійснення своєї господарської діяльності, насамперед сільськогосподарського виробництва.

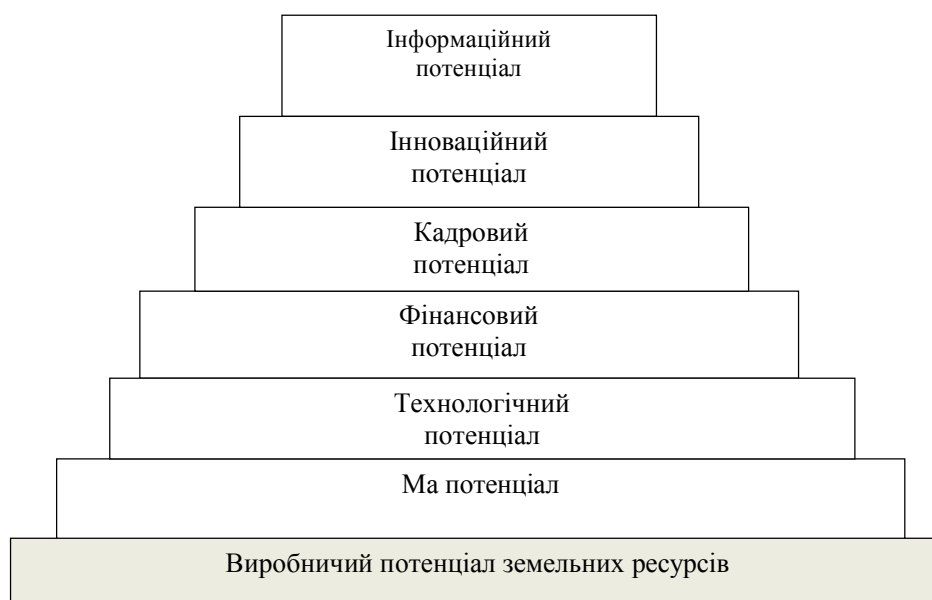

Рис. 1. Склад виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства та місце в ньому земельних ресурсів. *

* Власні узагальнення авторів.

Учені Б. М. Данилишин, Д. В. Клиновий та Т. В. Пепа розглядають під земельними ресурсами «всі землі, які залежно від їх цільового призначення, господарського використання і особливостей правового режиму, можуть бути використані для суспільних потреб» [5, с. 665]. Натомість А. М. Третяк та О. С. Дорош трактують земельні ресурси як «сукупні ресурси (запаси) земельної території як просторового базису господарської діяльності і розселення людей, засобу виробництва, її біологічної продуктивності та екологічної сталості середовища життя» [1, с. 11].

Водночас важливим і найприйнятнішим механізмом регулювання земельних відносин у сільському господарстві, організації співпраці між власниками земельних ресурсів та їхніми користувачами є оренда.

Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» № 1529 від 3 грудня 1999 року визначено, що «оренда землі – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності. Відносини, пов'язані з орендою землі, регулюються Земельним кодексом України, Цивільним кодексом України, цим Законом, законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них, а також договором оренди землі» (статті 1, 2) [6].

Закон України «Про оренду землі» повною мірою врегульовує договірні відносини щодо оренди землі на засадах приватної власності: визначено термін дії орендного договору, розмір, умови й строки внесення орендної плати. Обмежувальним чинником щодо орендних відносин є термін дії договору оренди. Зокрема, передбачено: «Строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років. При передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства строк дії договору визначається за згодою сторін, але не менше 7 років» (стаття 19) [5].

Розмежування прав власності на землю стимулювало розвиток орендних відносин, збільшило кількість орендодавців.

Зростання лояльності до орендних відносин й довіри до орендарів проявляється через тенденції збільшення термінів укладання договорів оренди – на 8–10 і понад 10 років. Такі договірні

відносини, з-поміж реалізації основних видів господарської діяльності сільськогосподарськими підприємствами, дають їм змогу як орендарям здійснювати капітальні вкладення в поліпшення земель та отримати від цього віддачу (впродовж довгострокового періоду) [6].

Розмір орендної плати в Україні відповідно до чинного законодавства визначається у відсотках від нормативної грошової оцінки. Нижню межу орендної плати за землю регулюють укази Президента України. Зміни, внесені згідно з Указом Президента України від 19.08.2008 р. № 725/2008, рекомендують встановлювати розмір орендної плати за землі приватної власності на рівні не менше 3 % нормативної грошової оцінки земель.

Протягом 2011–2017 років середня плата за оренду земельних часток у сільськогосподарських підприємствах України лише у 2014 та 2017 роках сягала законодавчо регламентованого значення порівняно з нормативною грошовою оцінкою за достатньої ефективності діяльності цих підприємств, яку характеризують показники рентабельності останніх (див. табл.).

Слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду зберігалася загалом низька вартість оренди землі порівняно як із зарубіжними аналогами, так і відносно зростання прибутковості діяльності сільськогосподарських підприємств. Доходимо висновку, що вартість оренди є дуже низькою порівняно з розміром створеної на земельній ділянці доданої вартості.

Згідно з даними Держгеокадастру України у 2017 році найвища плата за оренду земельних часток мала місце в Полтавській (2243,2 грн/га), Черкаській (2215,5 грн/га) та Харківській (1603 грн/га) областях – 5–7 % від нормативної грошової оцінки земель. Найдешевше користування землею обходилося в Київській (533,4 грн/га), Закарпатській (596 грн/га) і Тернопільській (672,3 грн/га) областях. Не було досягнуто середнього показника – 3 % від грошової оцінки – у шести областях України (рис. 2).

Отже, у більшості регіонів України орендна плата за надані в оренду земельні ділянки (паї) здійснюється на невисокому, здебільшого мінімальному рівні, незважаючи на достатні фінансові результати сільськогосподарських виробників, отримані від використання таких земельних ресурсів. Економічна вигода сільськогосподарських виробників щодо використання орендних земель протиставляється низьким доходам орендодавців, які є їхніми власниками.

Показники орендної плати за земельні ділянки та результати господарської діяльності сільськогосподарських підприємств України*

Рік	Нормативна грошова оцінка, на початок року, грн/га	Середня орендна плата, грн/га	Дохід (виручка) від реалізованої продукції рослинництва, млрд грн	Прибуток від реалізації продукції рослинництва		Відношення орендної плати до, %	
				всього, млрд грн	на 1 га, грн	нормативної грошової оцінки	прибутку
2011	11751	303,4	71,0	17,3	935,1	2,6	32,4
2012	20635	348,5	93,6	17,1	924,3	1,7	37,7
2013	20635	539,0	89,6	9,0	481,3	2,6	111,1
2014	20635	616,5	130,7	29,5	1620,9	3,0	38,0
2015	25773	736,0	238,3	80,1	4525,4	2,9	16,3
2016	30928	862,0	239,4	73,4	4242,8	2,8	20,3
2017	30928	1093,4	286,1*	57,7	3335,3	3,5	32,8

*Розраховано за даними Держгеокадастру.

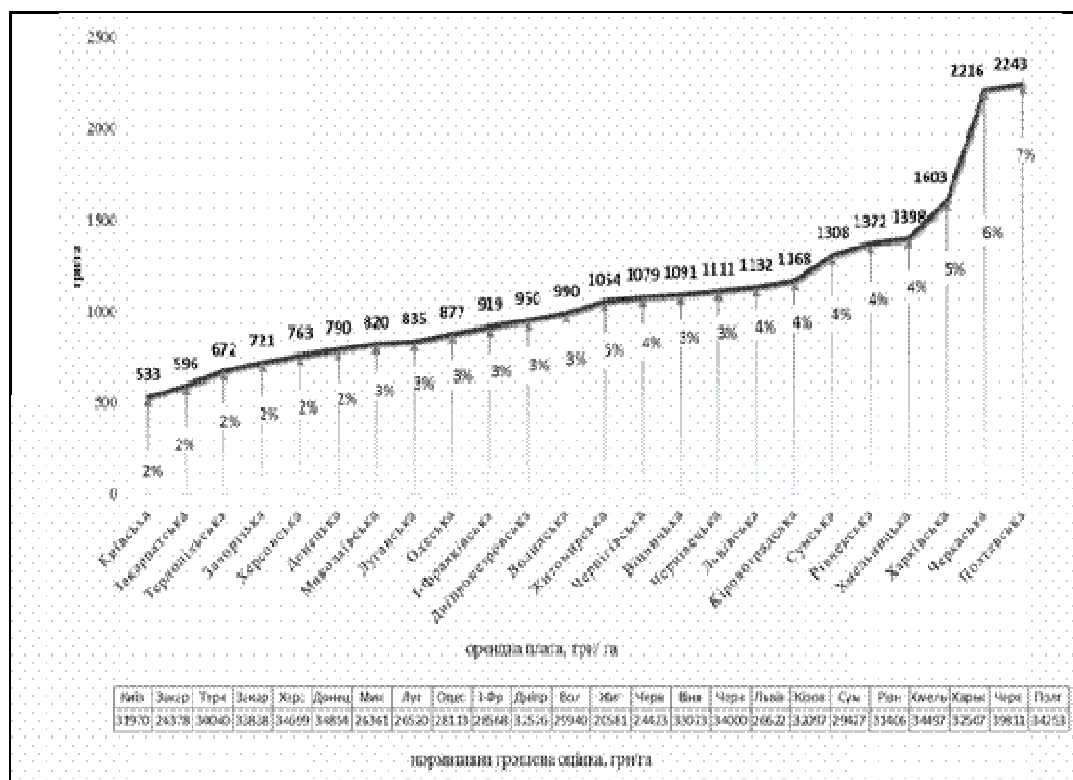

Рис. 2. Рейтинг регіонів України за розміром орендної плати та її часткою від нормативної грошової оцінки (на 01.01.2017 р.).*

* Побудовано за даними Держгеокадастру.

Слід підкреслити, що вибір найраціональнішої стратегії управління є індивідуальним і залежить насамперед від настроїв, сподівань і переваг власників (акціонерів) банку [7, с. 100].

Значні ризики щодо здавання земель в оренду пов'язані також з якісним використанням

земель. Практика господарювання показує, що використання орендованих земельних ресурсів нівелює бажання й прагнення сільськогосподарських виробників підтримувати родючість ґрунтів протягом тривалого періоду. Економічний інтерес орендарів (сільськогосподарських вироб-

ників) – максимізувати прибутки в мінімальні терміни – часто зумовлює споживацьке й безвідповідальне ставлення до землі та не забезпечує раціонального використання.

Отже, орендні земельні відносини, хоч і передбачають двосторонню вигоду орендаря й орендодавця, на практиці показують переважання вигоди і користі від орендування земельних ресурсів переважно орендарів та в перспективі можуть мати негативний наслідок не лише для землевласників, а й загалом для суспільства.

Земельний кодекс України передбачає, що господарська експлуатація земель повинна забезпечувати їхнє відтворення й підвищення родючості. Вилучення сільськогосподарських земель для несільськогосподарських потреб, обмеження використання або погіршення якості сільськогосподарських угідь під впливом діяльності підприємств-орендарів повинні передбачати відшкодування землевласникам і землекористувачам втрат сільськогосподарського виробництва.

Висновки. Земельні орендні відносини в сільському господарстві мають забезпечувати гідні економічні умови як для орендаря, так і для орендодавця, при цьому зберігаючи природну родючість ґрунтів через раціональне їхнє використання. Ми погоджуємося з А. М. Третяком та О. С. Дорош [1, с. 9], які у своєму дослідженні відобразили завдання раціонального використання земельних ресурсів з урахуванням усіх учасників земельних відносин: конкретних землекористувачів, землевласників та суспільства загалом:

1) відповідати соціально-економічним інтересам розвитку країни загалом, окремих галузей, регіонів і конкретних землекористувачів;

2) якнайповніше враховувати природні та економічні умови й властивості конкретних територій і передбачати оптимальне співвідношення спеціалізації і розмірів виробництва з територіальними особливостями;

3) бути найефективніше організованим для конкретних умов простору й часу способом, забезпечуючи досягнення максимального економічного та соціального ефекту за дотримання екологічних вимог;

4) забезпечувати максимальну взаємодію з навколишнім середовищем, охорону землі в процесі її використання, підвищення родючості ґрунтів і збереження складу й співвідношення земельних угідь;

5) передбачати дбайливе ставлення до землі, що у тому числі як кількісне (боротьба з негативними процесами, що призводять до скорочення придатних для використання площ), так і якісне зниження землемісткості різних виробництв;

6) передбачати постійне удосконалення технологічних процесів, які безпосередньо пов'язані з використанням земель, і не пов'язаних, але таких, що впливають на стан земель та якість вирощуваної продукції.

Отже, існує необхідність застосування контролю з боку суспільства за ефективністю використання земельних ресурсів та реалізації заходів інформування населення, державної підтримки відстоювання інтересів землевласників в орендних відносинах.

Бібліографічний список

1. Артиш В. І. Виробництво органічної продукції в країнах Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 93–96.
2. Данилишин Б. М., Клиновий Д. В., Пепа Т. В. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. 688 с.
3. Могилат М. Г. Стратегія і стратегічне управління в діяльності підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА, 2014. Вип. 2 (9). Економічні науки. С. 207–212.
4. Орендні відносини в сільськогосподарському виробництві: монографія / О. В. Шкільов та ін.; за ред. О. В. Шкільова. Київ: Четверта хвиля, 2009. 320 с.
5. Содомо Р. І., Східницька Г. В., Марків Г. В., Шматковська Т. А. Інноваційний проект з електронного банкінгу. *Вісник ЛНАУ: економіка АПК*. 2019. № 26. С. 99–103.
6. Третяк А. М., Дорош О. С. Управління земельними ресурсами. Вінниця: Нова Книга, 2006. 360 с.
7. Щурик М. Орендно-земельні відносини як інструмент удосконалення відтворення земельних ресурсів АПК. *Аграрна економіка*. 2016. Т. 9, № 1–2. С. 68–74.

Стаття надійшла 10.04.2020

PRACTICAL USE OF DIGITALIZATION IN GEODESY AND LAND MANAGEMENT

V. Artemov, PhD

ORCID ID: 0000-0001-9121-1062

T. Movchan, PhD

ORCID ID: 0000-0002-8914-2632

L. Vikulina, PhD

ORCID ID: 0000-0002-0979-165X

Odessa State Agrarian University

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.167>

Артемов В., Мовчан Т., Вікуліна Л. Практичне використання цифровізації в геодезії та землеустрої

Досліджено стан цифровізації в Україні, показано, як практично вона впроваджується в геодезії та землеустрої. Цифрова революція дуже відчутна на виробництві, вона може призвести до зникнення низки масових і традиційних для нашої країни професій. Досліджувана галузь не може існувати без цифрових технологій через те, що землевпорядні вишукування (інженерно-геодезичні, інженерно-геологічні, інженерно-економічні, інженерно-гідрометеорологічні та інженерно-технічні) виконуються з використанням сучасного цифрового обладнання, а опрацювання їхніх результатів – за допомогою спеціального програмного забезпечення. Представлено власне бачення сутності цифровізації та цифрової трансформації в геодезії й землеустрої, зазначено, що це приводить до підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності в галузі. Проаналізовано особливості цифровізації та її практичного впровадження для розробки агрохімічних паспортів. Запропоновано створити цифрову платформу в досліджуваній галузі, яка б стимулювала інновації, збільшила вибір, зручність, ринкову прозорість, забезпечила попит і пропозицію, скоротила витрати у сфері геодезії, землеустрою та кадастру. Відзначена необхідність створення переваг в отриманні сучасної землевпорядної освіти, проходженні здобувачами виробничої практики з використанням спеціального програмного забезпечення, організації нових робочих місць, розвитку підприємництва в галузі геодезії, землеустрою та кадастру. У навчальному процесі окреслена потреба в переорієнтуванні галузі на розширення сегмента знань у сфері цифрових технологій. Визначено, що вітчизняна геодезія має слабе науково-технічне забезпечення через використання закордонного геодезичного обладнання та програмного забезпечення.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, інформатизація, вишукування, агрохімічний паспорт, земельна ділянка, геодезія, картографія, геоінформаційні технології, землеустрої, кадастр.

Artemov V., Movchan T., Vikulina L. Practical use of digitalization in geodesy and land management

The article is devoted to the study of the current conditions of digitalization in Ukraine and how the digitalization is practically implemented in geodesy and land management. The digital revolution is very noticeable in production, it can lead to disappearance of the majority traditional professions. The studied industry cannot exist without digital technologies because land management surveys (engineering-geodetic, engineering-geological, engineering-economic, engineering-hydrometeorological and engineering-technical) are performed by using the modern digital equipment and the results processing is done with the special software. The vision of the essence of digitalization and digital transformation in geodesy and land management is presented in the work and it is stated that it will enhance labor efficiency and competitiveness in the industry. The peculiarities of digitization and its practical implementation for the development of agrochemical passports are analyzed. In the research area, it is proposed to create a digital platform, which would stimulate innovations, increase the options, convenience, and market transparency, meet supply and demand, reduce cost in the field of geodesy, land management and cadastre. The article also marks the necessity of creating advantages in obtaining modern land management education and passing industrial practice by applicants with the use of software. It is important to create new workplaces, to develop business in the considered industry. The educational process outlines the need to reorient the industry to expand the segment of knowledge in the field of digital technologies. It is pointed out that domestic geodesy has a weak scientific and technical support caused by the reliance on the imported foreign geodetic equipment and software.

Key words: digitalization, digital transformation, informatization, research, agrochemical passport, land plot, geodesy, cartography, geoinformation technologies, land management, cadastre.

Problem identification. Economy, geodesy, cartography, cadastre and land management are developing so rapidly that the necessity to use high advanced digital technology arises. These technologies need such changes as:

- adjustment of modern digital communication channels;
- implementation of multichannel and omnichannel strategy with a clear understanding, planning, analysis and flexibility approach;

- engagement of artificial intelligence for Big data;
- automate and robotize operational activity to boost employees productivity;

The model of the earth surface, coded in digital format according to the given structure, will be created and placed on the digital storage medium by:

- digitization of paper maps;
- photogrammetric processing of remote sensing data;
- field shooting using tools;
- office data processing of the field shooting and other methods.

Modern digitalization requires development of the newest geoinformation technology with traditional cartographic approaches to solution the tasks of geodesy, land management, land monitoring, land cadaster, control of use and land resources protection.

Analysis of the last researches and the publications. Digitalization has become a very important tool for economic growth of our country. The development of the digital economy in the United States and China is enforcing competition, increasing productivity, improving the skills of workers, falling prices, giving easy access to information and so on. Problems of digital economy formation were studied by V. Apalkova [5], S. Veretyuk, A. Glushenkova, O. Gudz [4], P. Doyle, P. Drucker, I. Zelisko, S. Kolyadenko, I. Karcheva, L. Lyamin, I. Malik, P. Stetsyuk, A. Thompson, E. Toffler, K. Schwab and others. The works by E. Bahchevan and T. Danko [1] were devoted to the problems of the digital transformation of the economy, researches of V. Artemov, E. Bahchevan, T. Danko [2] were focused on the contemporary issues of electronic commerce, introduction the internet technologies in the economy, the studies of T. Movchan [3] illuminated to the problems of governance in the use and land resource protection. There are still unresolved issues of practical use of digitization in surveying and land management after all the opportunity to use digital technology in the industry grows every years because almost all modern surveying instruments, electronic devices and sensors require Internet connection now.

Setting objectives. To research the digitalization conditions in Ukraine and its practical implementation in geodesy and land management, which cannot exist without digital technology, since all searches are performed using digital equipment, and results are processed with the use of the appropriate software.

Presentation of the main material. The research on the development of GIS technology in geodesy, cadastre and land management, shows the need to proceed innovative information technology in land management activities of enterprises to increase their productivity. Land surveys such as engineering and geodetic, geotechnical, economic, meteorological and technical surveys, provide land management design with input data about the natural environment of land, promote correct and economically efficient choices of design solutions. Those works are performed with modern digital equipment, and the results are processed by appropriate software.

In order to control the dynamics of soil fertility, their agrochemical inspection is systematically carried out, agrochemical passports are issued, in which the initial and current levels of soil nutrient supply and their pollution levels are recorded. Passport information is required when transferring land ownership or providing land for use, including lease; change of land owner or land user; conducting monetary valuation of land; assessment of land taxes; monitoring the state of soil fertility. The National Research Center "Institute of Soil Science and Geochemistry named after O.N. Sokolovsky" of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine has developed a computer program "Balance of humus and nutrients in agriculture of Ukraine", which allows calculating the balance of humus and nutrients in soils farms, crop rotations. These all data recorded in the agrochemical passport of the fields (land). The issuance of this document is very important for landowners, land users, because the results of agrochemical evaluation of the soil land are recorded in it. Agrochemical evaluation is based on the indicators of fertility (agrochemical score of the field) and score with the introduction of correction factors for soil contamination of the land parcel with radionuclides, heavy metals, pesticides, taking into account the climatic conditions of the territory, irrigation, drainage, salinization and other negative features. Thus, agrochemical and ecological-agrochemical assessment is evaluated in points. According to these indicators, the land is referred to the appropriate class of soil suitability from 1 to 10 (the highest soil productivity belongs to the first class).

It should be noted that the list of indicators given in the approved form of the agrochemical passport of the field is not mandatory for all soil and climatic zones. For example, hydrolytic and metabolic acidity are usually not included in the agrochemical passport of the field of the steppe zone, where the reaction of the medium with the pH of the aqueous

suspension is determined, but for soils of Polissia and Forest-Steppe zones, these indicators are mandatory. To determine the qualitative assessment of soil throughout Ukraine, it is necessary to have information about of the maximum possible productive moisture supplies, humus content, movable forms of basic nutrition elements and minerals.

We have processed 38 agrochemical passports of fields (land plots) of Odessa region with an average field size of 16 hectares. Agrochemical (series 1) and ecological-agrochemical (series 2) assessment in points are presented in the Figure 1.

When agrochemical points look like growing series 1, it is watched that the environmental points (series 2) almost repeat the pattern and the formula of trend lines have the same mathematical expression with minor differences of coefficients. The factor of

reliability approximation R^2 (R-squared) displays the extent of the trend model conformity to the output data and it is clear that they have almost identical values.

Relationship of the assessment points of the land plots state in the Figure 2, is approximated by linear function with coefficient of reliability approximation $R^2 = 0,9941$, which confirms the close correlation between the given parameters and Pearson correlation coefficient, approaching to 1. This can be explained by homogeneous and constant contamination in all areas of soil due to the absence of production with significant harmful emissions. However, taking into account the small statistical volume of data, it is of interest to continue the study of this phenomenon with an increased number of land parcels in different regions.

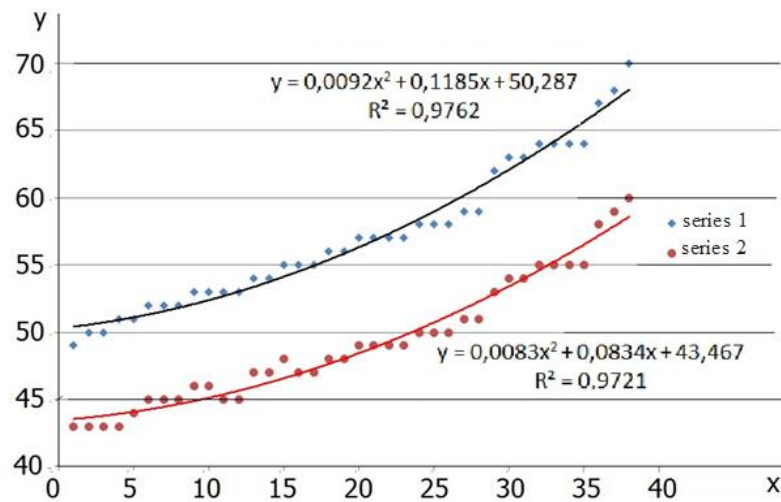

Fig. 1. Agrochemical (series 1) and environmental (series 2) assessment points of the land plots state.

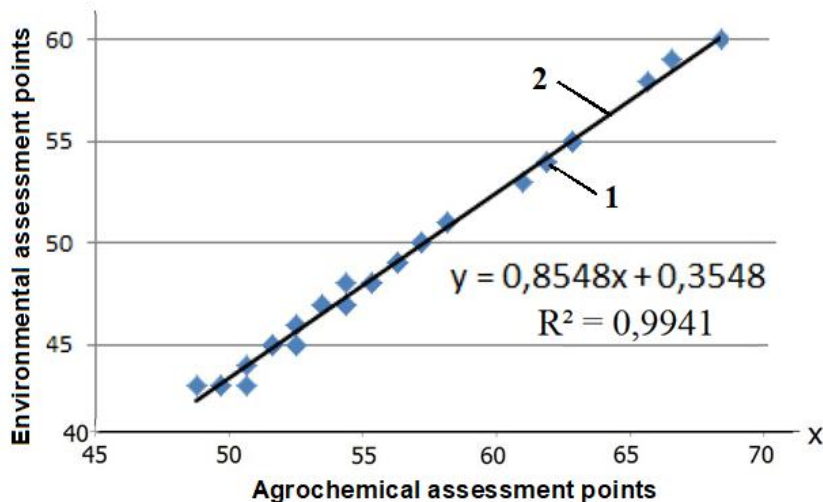

Fig. 2. Correlation between agrochemical (x) and ecological-agrochemical (y) assessment points, 1 – experimental points, 2 – trend line.

Digitalization and digital transformation require constant mastering of latest digital technologies. In land management, informatization and digitalization are slow developing and this forms a potential threat that innovative enterprises, which provide fast service surveying will displace small businesses entities from the market. The digital revolution is noticeable very much in production: Ukraine is too dependent on foreign manufacturers of equipment; digital cadastral maps and plans supplanted paper ones; laser tape measures have replaced measuring tapes; there is a rapid aging of tools - surveying instruments and other equipment; news of geodesy, land management and cadastre are being derived from Instagram, Facebook, scientifically proved information is now sought not in the library, but on Wikipedia or YouTube. In the future, digitalization will lead to increase in labor productivity and creation of new demand occupations. It has both advantaged and drawbacks. The worst

negative consequence, in our opinion, is the disappearance of a series of popular and traditional trades, leading to the growth of unemployment and social tension in society, and this will entail the decrease of the total income of society and reduction of personal space.

We believe that digitalization in geodesy and land management consists in the analysis (which will be of a recommendatory nature), modeling (forecast indicators of analysis results), forecasting (adaptation to real time and making optimal design decisions) and monitoring of digital processes (deeper development and work with digital services, geodetic information systems, databases and innovative components). It is clear that all this requires constant monitoring of their implementation and leads to increased productivity and competitiveness in the industry. In the figure 3, it is presented the essence of digitization and digital transformation in geodesy and land management.

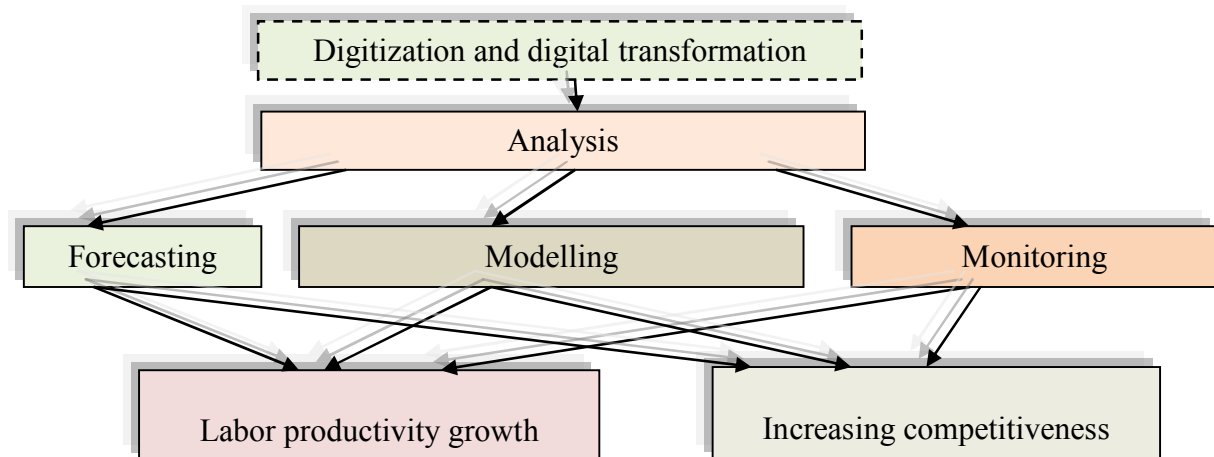

Fig. 3. The essence of digitization and digital transformation in geodesy and land management.

The current research on the issue confirms that platform business is an important area of enterprise development (including land management). We propose to create a digital platform that will stimulate innovation, increase choice, convenience, and market transparency, meet supply and demand, reduce costs in the field of geodesy, land management and cadastre. For example, it is useful to create a platform FieldSharing - interaction between landlords and tenants, Farmer - interaction between farmers and consumers (consumers should receive quickly and directly, without intermediaries, safe and high-quality farm products, farmers will obtain a stream of orders, that will allow them to increase the utilization of goods).

The use of information technology industry in the studied area is exercised in development and implementation of the regulatory and legislative framework, standardization of information; developing products (terrain surveys, land assessment, making design decisions, formation of land management projects, etc.), preparation and adjustment of this land management production; registration of planning and cartographic materials, electronic registrations and application processing, usage of information processing centers in the production process.

Unique technology that protects exchange information entities from the threat to disclose confidential information and provides reliability of

obtained information is the block-chain technology, which allows storing property rights data and any other important information. In Ukraine, The State Land Cadastre has used block-chain technology since 2017. This provides reliable data synchronization, prevents data substitution as a result of external interference and let carry out public control over the system. This technology is implemented in the system of electronic trades of seized property SETAM OpenMarket. Block-chain technology also was used for the first online auction for the lease of public lands, for registration of property titles and for regular monitoring of land relations. This is the best tool to ensure absolute transparency and unconditional confidence in those data.

Thus, studying informatization, digitalization and digital transformation, it is expedient to emphasize the urgent problem in our country in a narrowly specialized field - creating advantages in obtaining modern land management education, production practice with the use of latest software, organization of new jobs, business development in the geodesy, land management and cadastre.

Digital technologies are actively introduced into modern geodesy and land management, which are rapidly becoming more high-tech, in geodesy it applies to both in-house and field work, which have recently been automated and digitized: leveling, deformation monitoring, topographic surveying, in-house preparation of topographic plans, archive tablets for funds and so on. GNSS receivers with GPS positioning system accelerate the work of surveyors in the field in many times. The use of drones enormously simplifies the work and allows to build a three-dimensional terrain model and use it in design. It is important that with the use of unmanned aerial vehicles surveying of large undeveloped areas is much faster and cheaper for the customer. However, digitization will not completely replace the manual work of the surveyor, such as setting up equipment and manual processing of data obtained using modern technologies to create a topographic survey that meets the requirements of regulatory documents.

Despite the active introduction of digital technologies in the industry, in the coming years we should not expect full automation of every process, because even a robotic tachymeter or the most modern laser scanner requires the participation of the operator.

In-house processes are being automated, it is developed software that transmits the obtained data of geodetic measurements directly from the worksite to cloud services, which automatically generate point clouds and digital terrain models, but more complex

work is carried out in a semi-automatic mode or requires human participation. Western scientists are conducting research on the use of artificial intelligence to process large arrays of spatial data, especially clouds of laser reflection points, classification by type, but so far they are in their early stage. Domestic surveying suffers from a weak scientific-technical provision of industry through the utilization of surveying equipment and software produced abroad.

Thus, while considering modern GIS technologies, we came to the conclusion of the necessity of realignment and improvement of cartographic and geodetic activities through information globalization, development of market conditions and competition with various sectors that affect the state and lane perspectives of development of geodesy, cartography and land management. The introduction of digital space technology leads to going beyond traditional methods and technologies of geodesy and cartography.

Conclusions. The digital transformation in Ukraine is quite slow, which puts Ukrainian business in a non-competitive position. While studying practical implementation of digitization in surveying and land management, the authors of the research noted the active digital revolution in land management production and outlined the nature and features of digitization and digital transformation in the investigated area. In order for geodesy and land management to remain in the list of modern popular professions, it is necessary to make a radical change of its structure and content and reorient the industry to expand the segment of knowledge in the field of digital technology, to turn surveyors to IT professionals. After all, lack of experience and required skills level can lead to innovative threats and risks. Further research should be devoted to the development of artificial intelligence and automation of processes in the field of geodesy and land management, although there is a risk of losing related professions.

The experience in teaching process digitalization shows that deep examination of the core methods of programming and material support is a necessary condition to obtain reliable results.

References

1. Bakhchevan E. V., Danko T. O. Digital transformation of the economy. *Models of economic development: the latest technologies in management, accounting*

and finance: Coll. of scient. works on materials in USPC. 22.11. 2019. P. 32–34. URL: <http://www.otei.odessa.ua/> (Last accessed: 12.03.2020).

2. Artemov V. O., Bakhchevan E. V., Danko T. O. Trends in e-commerce development in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Odessa National Econ. Un-ty.* 2018. № 10 (262). P. 13–35. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2018/262/pdf/13-35.pdf> (Last accessed: 10.03.2020).

3. Movchan T. V. Forecasting models of the management in the use and protection of land resources at the regional level: monograph. Odessa, 2010. 178 p.

4. Gudz O. E. Digital economy: change of values and landmarks in enterprise management. *Economics. Management. Business.* 2018. № 2(24). URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1010_10116202 (Last accessed: 12.03.2020).

5. Apalkova V. V. Conception of the development of the digital economy in the European Union and the prospects of Ukraine. *Visnyk Dnipropetrovsk National University. Series: Innovation Management.* 2015. Issue 4. P. 9–18.

Стаття надійшла 22.07.2020

Розділ 5

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

UDC 331.101.3:005.336.1 (438)
JEL J 33; J 53; M 54

EFEKTYWNOŚĆ SPOSOBÓW MOTYWOWANIA PRACOWNIKÓW W PRZEDSIĘBIORSTWIE – UJĘCIE TEORETYCZNE: POLSKIE WIZJE

H. Cherevko, dr hab.
ORCID ID: 0000-0002-0072-5816
Lwowski Narodowy Uniwersytet Agrarny

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.173>

Черевко Г. Ефективність способів мотивації працівників на підприємстві – теоретичний підхід: польське бачення

Метою дослідження було узагальнення теоретичних підходів до трактування мотивації в економіці та специфіки мотивації працівників, а також визначення мотиваційних систем і принципів їхнього вибору на підприємстві. Мотивація в загальному розумінні для кожної людини – це чинник, який спонукає її до певних зусиль, до досягнення поставленої мети. В економічних науках ця проблема є надзвичайно важливою і вона фокусується на визначенні способу мотивації та пошуку шляхів її реалізації, щоб повною мірою використати потенціал працівників організації. Тому мотивація – це рушійна сила поведінки та дій людини, вона також є єдиним і необхідним визначальним чинником, що підсилює ефективність роботи. Мотивація в цілісному погляді на робочий процес є дуже важливим питанням. Правильно побудована система мотивації працівників дає змогу ефективніше досягати намічених цілей, що в поєднанні із задоволенням працівників сприяє посиленню участі останніх на кожному рівні організації. Усі людські особистості хочуть піклуватися про своє здоров'я, розвиватися, а також мати місце для життя та роботи. Питання мотивації означає, що індивід готовий виконувати різні види діяльності відповідно до того, які наміри він хоче реалізувати. Слід зазначити, що ці дії можуть характеризуватися як одноразові, а також можуть бути повторними або безперервними, або визначати менше чи більше зусиль. Тому можна дійти висновку, що мотивація – це прояв бажання зробити певну справу, що є результатом впливу зовнішніх мотиваторів. Тому мотивація може бути сумою всього, що схиляє до здійснення конкретної дії, а також виникає як результат задоволення нагальної потреби. Стосовно управління бізнесом мотивація виражається спроможністю поєднувати індивідуальні цілі окремих співробітників разом із загальними цілями організації.

Ключові слова: мотивація, чинники, мотиваційні системи, мотиваційні моделі, ефективність.

Cherevko H. Effectiveness of the ways to motivate employees at an enterprise – theoretical approach: Polish visions

The aim of the publication is to present the main results of the study and of generalizing of some theoretical approaches to the concept of motivation in economics and the specifics of employee motivation as well as of identifying some motivational systems and the principles of their selection at the enterprise. Motivation in the general sense for each person is a factor that drives him/her to some kind of effort, encourages him/her to achieve a set goal. In economic science, this problem is extremely important and it is focused on motivation and on the search of some ways to implement it to the full employment the potential of employees of the organization. Therefore, motivation is the motor force of human behavior and actions, it is also the only and necessary determinant that intensifies work efficiency. Motivation in the holistic view of the work process is a very important issue. A properly constructed employee motivation system secures more effective achievement of intended goals that in relation with satisfaction of the employees contributes to increasing employee involvement at every level of the organization. The essence of motivation is that a person is willing to carry out various activities in relation to what he/she intends to achieve. It should be pointed out that these activities can be characterized by one-offs, and may also be repetitive or continuous, or determine less or greater effort. It can therefore be concluded that motivation is a manifestation of the desire to do a given thing that results from the influence of external motivators. Considering the above-mentioned, the motivation can be the sum of everything that inclines to implement a specific action, and also arises as a result of satisfying an urgent need. In relation to business management, motivation is expressed in turn through the prism of the ability to combine individual goals of individual employees along with the general goals of the organization.

Key words: motivation, factors, motivational systems, motivational models, effectiveness.

Cherevko H. Efektywność sposobów motywowania pracowników w przedsiębiorstwie – ujęcie teoretyczne: polskie wizje

Celem badania jest uogólnienia teoretycznych podejść do traktowania pojęcia motywacji w ekonomii i specyfiki motywacji pracowników oraz identyfikacji motywacyjnych systemów w i zasad ich wyboru w przedsiębiorstwie. Motywacja w ogólnym rozumieniu dla każdego człowieka jest czynnikiem, który napędza go do pewnego rodzaju wysiłku, zachęca aby zrealizował dany cel. W naukach ekonomicznych problem ten jest niezwykle istotny i skupia się na tym ukierunkowany motywacji oraz poszukiwaniu sposobów jej realizacji aby w pełni efektywnie wykorzystywać potencjał pracowników organizacji. Motywacja stanowi więc siłę motoryczną ludzkich zachowań oraz działań, jest także jedynym i niezbędnym determinantem powodującym intensyfikację efektywności pracy. Motywacja w całościowym ujęciu procesu pracy jest bardzo ważnym zagadnieniem. Właściwie skonstruowany system motywacyjny pracowników umożliwia skuteczniejsze osiągnięcie zamierzonych celów, co w powiązaniu z satysfakcją zatrudnionych podmiotów sprzyja zwiększeniu zaangażowania pracowników na każdym szczeblu organizacji. Wszystkie jednostki ludzkie chcą bowiem dbać zarówno o swe zdrowie, rozwijać się, jak również mieć gdzie mieszkać, a także pracować. Kwestia motywacji sprawia, iż jednostka jest skłonna do realizowania różnych czynności, w odniesieniu do tego, jakie zamierzenie pragnie osiągnąć. Należy wskazać, iż działania te mogą cechować się jednorodnością, a także mogą być powtarzalne bądź ciągłe, albo determinować mniejszy czy większy wysiłek. Można zatem stwierdzić, iż motywacja jest przejawem chęci robienia danej rzeczy, która wynika z oddziaływania zewnętrznych motywatorów. Wobec powyższego, za motywację można uznać sumę wszystkiego tego, co skłania do realizowania określonego działania, a także powstaje jako wynik zaspokojenia nagłej potrzeby. W odniesieniu do zarządzania przedsiębiorstwem motywacja z kolei wyraża się przez pryzmat umiejętności połączenia indywidualnych celów poszczególnych zatrudnionych wraz z ogólnymi celami organizacji.

Słowa kluczowe: motywacja, czynniki, systemy motywacyjne, modele motywacyjne, efektywność.

Sformułowanie problemu. W dobie nowoczesnej rzeczywistości gospodarczej kluczowym aspektem staje się osiągnięcie każdej możliwej przewagi w walce konkurencyjnej. Jednym z wiodących elementów tego rodzaju, który w sposób znaczący przyczynia się do osiągnięcia pozycji na rynku jest kadra pracownicza. W każdym człowieku drzemie pewien rodzaj potencjału, który powoduje, iż jest on predysponowany do wykonywania określonych zadań. Jakość wykonywanej pracy i realizowanych obowiązków uzależniona jest w głównej mierze od poziomu motywacji pracownika. Jako dobrego pracownika określa się osobę kompetentną, lojalną wobec pracodawcy, zmotywowaną do działania oraz odpowiedzialną. Występować może też motywacja do rozwoju i kariery, jak również najgorszy rodzaj motywacji, wynikający z obawy przed zwolnieniem z pracy. Dzięki różnorodnym narzędziom motywacyjnym kierownicy mogą zachęcać do wydajniejszej pracy, a przesuwanie podwładnych zarówno w układzie pionowym jak i poziomym, umożliwia w sposób perfekcyjny zarządzanie dostępnym kapitałem ludzkim [Czarny, 2019]. Głównym problemem w rozwiązaniu tej kwestii jest stworzenie maksymalnych możliwości adaptacji zagranicznego doświadczenia w interpretacji motywacji na poziomie przedsiębiorstwa, co wymaga odpowiedniej wiedzy o tym doświadczeniu, nawet na poziomie teoretycznym.

Analiza najnowszych badań i publikacji. Biorąc pod uwagę wysokie i stałe znaczenie rozwiązania problemu motywacji w przedsiębior-

stwach, ze strony naukowców, ten obszar badań jest dość intensywny. Polscy uczeni zwracają również dużą uwagę na te kwestie. Należą do nich: Berny J., Leśniewski M., Górski P. [1], Borkowska S. [3], Dzieńdziora J., Smolarek M. [5], Gaida D. [6], Jasiński J. [6], Kossowska M., Sołtysińska I. [9], Kostera M., Kownacki S., Szumski A. [10], Karna W. J., Knap-Stefaniuk A. [8], Lipka A., Król M., Waszczak S., Winnicka-Wejs A. [12], Zając Cz. [16] i wiele innych. Tak, zdaniem W. Karny i A. Knap-Stefaniuk, system motywacyjny każdej organizacji powinien być unikatowy, zaprojektowany pod konkretne potrzeby i wymagania pracowników, uwzględniający oczywiście określone możliwości danej organizacji [8, s. 163]. A J. Berny, M. Leśniewski i P. Górski uważają, że motywacja – to ogólny termin odnoszący się do regulacji zachowania zaspokajającego potrzeby i dążącego do realizacji określonego celu. Na proces motywacji składa się wiele tzw. motywów, czyli stanów organizmu, które wpływają na jego gotowość do rozpoczęcia lub kontynuowania układów reakcji, czynności, działań [1, s. 80]. Doceniając rolę czynnika motywacyjnego w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa, T. Michalik uważa, że motywacja pracowników – to klucz do sukcesu firmy. Zmotywowany pracownik nie tylko pracuje efektywniej, ale przyczynia się także do wzrostu zysków w firmie, szczególnie jeśli jego zadaniem jest sprzedaż produktu lub usługi [13]. A. Lipka określa motywację jako: „całość występujących w działaniu motywów, które zachowanie aktywują, kierują nim i regulują” [12, s. 14]. Natomiast Z. Jasiński dostrzega rolę motywowania w odniesieniu do kierowania

przedsiębiorstwem: „*motywowanie polega na oddziaływaniu przez rozmaite formy i środki na pracowników tak, by ich zachowania były zgodne z wolą kierującego, aby zmierzały do realizowania postawionych przed nimi zadań*” [7, s. 20]. Z kolei zdaniem M. Kossowskiej i I. Sołtysińskiej, skutkiem motywowania jest: „*zwiększenie gotowości do działań zgodnych z celami firmy*” [9, s. 10]. S. Borkowska zaś skupia się na aspekcie wynagrodzenia w procesie motywowania „*wynagrodzenia pełnią kilka istotnych funkcji: funkcję społeczną, dochodową, kosztową, a przede wszystkim funkcję motywacyjną*” [3, s. 9]. Ale teoria ekonomii nie stoi na miejscu, tym bardziej dynamiczna jest praktyka gospodarowania, a to łącznie określa stałe znaczenie badania teoretycznych podstaw wydajności funkcjonowania gospodarki, szczególnie – pod względem motywacji pracowników do osiągnięcia tej wydajności, ponieważ czynnik ludzki jest kluczowym czynnikiem rozwoju gospodarczego.

Ustalanie celów. Celem badania jest uogólnienie teoretycznych podejść do traktowania pojęcia motywacji w ekonomii i specyfiki motywacji pracowników oraz identyfikacji motywacyjnych systemów i zasad ich wyboru w przedsiębiorstwie.

Główne wyniki badania. Motywacja w ogólnym rozumieniu dla każdego człowieka jest czynnikiem, który napędza go do pewnego rodzaju wysiłku, zachęca aby zrealizował dany cel. W naukach ekonomicznych problem ten jest niezwykle istotny i skupia się na tym ukierunkowany motywacji oraz poszukiwaniu sposobów jej realizacji aby w pełni efektywnie wykorzystywać potencjał pracowników organizacji. Powszechnie twierdzi się, iż motywacja jest to ogół motywów, przy czym motyw to określona przyczyna, względem której jednostka zachowuje się w dany sposób. Terminów odnoszących się zarówno do motywacji, jaki i motywowania jest bardzo dużo. Definicje te interpretowane są bowiem z różnego punktu widzenia. Najczęściej jednak motywację określa się jako stan gotowości podmiotu do podjęcia jakiejś czynności. W takim rozumieniu tego pojęcia jedni ludzie posiadają większą motywację do wykonywania pracy, inni do rozwijania swoich talentów, zaś jeszcze inni do prowadzenia rozmów o polityce [10, s. 315–316]. Natomiast motywacja w teorii zarządzania uważana jest za czynnik wyznaczający kierunek, poziom oraz trwałość wysiłków, pokładanych w pracę [15, s. 259].

Literatura na temat motywacji pracowników wyróżnia pod tym względem wiele opcji, jednak najważniejsze to: motywacja z wykorzystaniem wynagrodzenia finansowego; organizowanie i modyfiko-

wanie formularzy pracy; motywacja poprzez przyznanie dodatkowych praw; wykorzystanie różnych procesów HR.

Czynniki, które, zdaniem wielu osób, przyczyniają do zwiększenia zaangażowania pracowników w wykonywane obowiązki, to są: wynagrodzenie, zakres obowiązków, możliwości rozwoju, osobę przełożonego, odniesienie pracy do życia prywatnego, współpracowników, a więc atmosferę w miejscu pracy oraz kulturę i wartości prezentowane przez dane przedsiębiorstwo. Zauważalne jest, iż motywacja i zaangażowanie na stanowisku pracy - to postawy, determinowane przez wiele różnorodnych aspektów. Wpływ na pracownika nie wynika z jednego czynnika. Dobry kierownik musi zapewnić warunki, które umożliwią zadowolenie w wielu kwestiach. Niewątpliwie jest to warte wysiłku z racji tego, iż w przypadku zapewnienia niezbędnych potrzeb, pracownik zaczyna mocno angażować się w wykonywanie zadania, poświęca im całą swoją uwagę oraz dąży do perfekcji.

Motywacja stanowi więc siłę motoryczną ludzkich zachowań oraz działań, jest także jedynym i niezbędnym determinantem powodującym intensyfikację efektywności pracy. Zagadnienie, dotyczące rozpoznania motywacji pracowniczej jest bardzo trudną rzeczą, ponieważ motywy są uznawane za wewnętrzny czynnik organizmu. Do ich zgłębiania dochodzi poprzez dokładną obserwację zachowań ludzkich. Warto również w tym miejscu wspomnieć o tym, iż poznanie sensu samej motywacji, a także czynników ją formujących jest konieczne, gdyż determinuje ona podejmowanie w pełni świadomych oraz skutecznych czynności, które przyczyniają się do przyrostu znaczenia istoty motywacji i zwiększenia efektywności pracy [3, s. 9–10].

Zgodnie z założeniami teorii Taylora, wiodącą motywacją każdego człowieka jest czynnik ekonomiczny, a więc przede wszystkim - wynagrodzenie. Zgodnie z tą teorią, dzięki takiemu bodźcowi podwładny jest bardziej zaangażowany i zmotywowany do wykonywania swoich obowiązków co bezpośrednio przekłada się na jego efektywność, a co się z tym wiąże dokłada swój wkład do sukcesu całej organizacji.

Motywowanie bazuje na oddziaływaniu dzięki różnym formom oraz środkom na pracowników w taki sposób, żeby ich postępowanie było zgodne z rozporządzeniami kierującego, a także aby zmierzało do wykonywania zleconych im zadań. Motywowanie jest zatem procesem, który cechuje się dwustronnością [Jasiński, 1998, s. 16]. Jego fundamentalne znaczenie w organizacji można sprowadzić – w ogólnym sensie – do harmonizowania interesów

dwóch zasadniczych grup społeczno-zawodowych, to znaczy zarówno pracowników, jak również menedżerów [16, s. 115].

Umiejętne przyporządkowanie osoby do właściwego stanowiska jak również przydział obowiązków sprawia, iż jest ona bardziej usatysfakcjonowana, lepiej zmotywowana co przekłada się na jej wyniki. Warto w tym miejscu wyróżnić to, że organizacje wypracowały zatem kilka rozmaitych metod tego rodzaju: rotacja pracy, skupia się na wymienności funkcji lub działań, tak aby pracownicy nie byli znudzeni wykonywanej identycznych czynności przez dłuższy czas; rozszerzenie pracy to łączenie operacji wykonywanych przez pracownika w całość, mimo odmiennych stanowisk, daje to efekt posiadania większej swobody; wzbogacenie pracy – zwiększanie udziału w procesie decyzyjnym wobec podwładnego, co upoważnia go do większego zakresu możliwości, niesie ze sobą jednak szereg konsekwencji w postaci większej odpowiedzialności [2, s. 32].

Innym możliwym rozwiązaniem w celu motywowania jest zwiększanie uprawnień pracowników. Fachowo proces ten definiuje się mianem partycypacji. Taka partycypacja może dzielić się na indywidualną oraz zespołową. Może być także bezpośrednia, a więc umożliwiać udział pracowników w podejmowaniu decyzji w sposób nieskrępowany. W sytuacji jej wykorzystywania powszechne stają się takie zabiegi jak np. zebrania grupowe w firmie oraz grupowe formy wynagradzania [4]. Odmianą tej metody jest także partycypacja pośrednia, poprzez wybieranie reprezentantów spośród pracowników przedsiębiorstwa. Odbywa się to za pomocą komitetów lub też związków jak również na zasadzie współzarządzania z przełożonymi.

Ostatnią grupę środków motywacyjnych w tym aspekcie stanowią procesy kadrowe. Należy wyszczególnić również najbardziej popularne trzy podejścia organizacji pracowników: „niewidzialna ręka” – w tym przypadku firma wychodzi z założenia, że podwładni zasługujący na uznanie czy awans sami potrafią się wyróżnić i zasłużyć na lepsze stanowisko dzięki swojemu wysiłkowi; „poszukiwanie pereł” – to strategią skorelowana na identyfikację wybitnych jednostek w jak najwcześniejszym stadium, celem odpowiedniego ich wspierania jak również lokowania zasobów w ich otoczeniu; „planowanie karier” – jest najnowocześniejszym modelem, charakteryzującym się uwzględnianiem planów zawodowe pracowników w zgodzie z celami organizacji [11].

Literatura przedmiotu wyróżnia różnorodny podział na modele i schematy motywacyjne,

jednakże w większości przypadków jako podstawowe charakteryzuje się następujące: model tradycyjny, oparty został o założenia Taylora, zgodnie z którymi ludzie nie pracują z chęci i dla własnej przyjemności, lecz z racji otrzymywanego wynagrodzenia, które jest dla nich najważniejsze jako motywacja do pełnienia określonych obowiązków. W tym przypadku pracownicy mają z góry narzucone obowiązki, ich własna inicjatywa nie jest potrzebna, a wręcz zbędna [14, s. 170–175]. W związku z tym o modelu tradycyjnym można powiedzieć, że cechuje go znaczna ilość kontroli nad pracownikami, obecność regulaminów i surowych zasad. Z biegiem lat dostrzeżono, iż model tradycyjny znacząco ogranicza potencjał zespołu pracowniczego, przy jedynie wypełnianiu określonych norm; model stosunków międzyludzkich – w tym modelu pracownik jest autonomiczną jednostką, której nie motywuje jedynie czynnik finansowy. Badanie Training Partners wykazało, iż spośród 25 czynników motywacji pozafinansowej najskuteczniejszym jest dobra atmosfera pracy, a następnie – docenienie zaangażowania i sukcesów przez szefa. Przez najprostszą życzliwość polegającą na szczerej pochvale, zainteresowaniu pracownikiem i pozytywnym nastawieniu można wspiąć się naprawdę wysoko bez zbędnych kosztów. Podobnie jest z wytyczaniem ścieżek kariery oraz rozszerzaniem kompetencji [13].

W obecnych realiach i przy mnogości sposobów zarządzania organizacjami wszystkie powyższe modele motywowania pracowników znajdują swoje zastosowanie. Niejednokrotnie zdarzają się również sytuacje, w których stosuje się dwa modele motywowania w jednym okresie czasu.

Istnieje szereg czynników wywierających wpływ na proces motywacji, dotyczy to głównie grupy uwarunkowań wewnętrznych samej organizacji jak i jej otoczenia zewnętrznego. Do tych pierwszych wlicza się: pozycję rynku, w przypadku trudnej sytuacji finansowej czy organizacyjnej firma nie skupia się specjalnie na motywowaniu, wdraża raczej system nagród oraz kar i skupia się na zachowaniu najlepszych oraz najbardziej potrzebnych ogniw swojej kadry; cechy zasobów kadrowych, ten aspekt odnosi się ściśle do osoby kierownika, który powinien cechować się umiejętnościami pozwalającymi doskonale ocenić posiadanych podwładnych; specyfikę oraz warunki zatrudnienia, które wywierają nieoceniony wpływ na motywowanie człowieka do wykonywania określonych zadań. Istotne są również przepisy wewnętrzne i regulaminy ograniczające możliwości swobodnego działania [14, s. 151–155].

Natomiast do cech zewnętrznych zaliczyć można: obowiązujący system społeczno-gospodarczy;

uwarunkowania socjo-kulturowe, determinowane przez kraj lub region, na którym istnieje dana organizacja – różne normy i tradycje kulturowe przekładają się wyraźnie na etykę pracy i zachowania podwładnych oraz kierownictwa [7, s. 145–150].

Wszelkie scharakteryzowane powyżej uwarunkowania obrazują jak złożonym procesem jest motywacja. Aby była w pełni skuteczna oraz przynosiła wymierne korzyści organizacji, należy rozpoznać i określić szereg zmiennych, które zdeterminują wybór modelu motywacyjnego jak również narzędzi oraz instrumentów, niezbędnych do jego realizacji.

Podsumowanie. Konkludując, należy stwierdzić, iż w dzisiejszych czasach kwestia, dotycząca motywowania pracowników, jest względnie skomplikowana i niełatwo jest osiągnąć sukces w motywowaniu pracowników. Nie istnieją bowiem takie czynniki, które by odpowiednio motywowały, a przy tym zatrudnieni byłiby z nich całkowicie zadowoleni. Przez wzgląd na niezadowalający poziom wynagrodzenia bardzo dużego znaczenia nabierają odrębne determinanty motywacyjne, głównie te o charakterze psychologicznym i społecznym. Właściwie skonstruowany system motywacyjny pracowników umożliwi skuteczniejsze osiąganie zamierzonych celów, co w powiązaniu z satysfakcją zatrudnionych podmiotów sprzyja zwiększeniu zaangażowania pracowników na każdym szczeblu organizacji. Egzystencja każdego człowieka bez wspomnianej już motywacji nie miałaby najmniejszego sensu. Wszystkie jednostki ludzkie chcą bowiem dbać zarówno o swe zdrowie, rozwijać się, jak również mieć gdzie mieszkać, a także pracować. Kwestia motywacji sprawia, iż jednostka jest skłonna do realizowania różnych czynności, w odniesieniu do tego, jakie zamierzenie pragnie osiągnąć. Należy wskazać, iż działania te mogą cechować się jednorazowością, a także mogą być powtarzalne bądź ciągle, albo determinować mniejszy czy większy wysiłek. Można zatem stwierdzić, iż motywacja jest przejawem chęci robienia danej rzeczy, która wynika z oddziaływania zewnętrznych motywatorów. Wobec powyższego, za motywację można uznać sumę wszystkiego tego, co skłania do realizowania określonego działania, a także powstaje jako wynik zaspokojenia nagłej potrzeby. W odniesieniu do zarządzania przedsiębiorstwem motywacja z kolei wyraża się przez pryzmat umiejętności połączenia indywidualnych celów poszczególnych zatrudnionych wraz z ogólnymi celami organizacji. Kwestia, związana z opracowaniem właściwego oraz efektywnego systemu motywowania pracowników stanowi zasadniczą działalność każdej

funkcjonującej organizacji. Istnieje bowiem twierdzenie, nawiązujące do tego, iż kiedy dana jednostka organizacyjna, zdająca sobie sprawę, jak cennym kapitałem jest każdy z jej pracowników, ma zagwarantowaną drogę do osiągnięcia sukcesu.

Bibliografia

1. Berny J., Leśniewski M., Górski P. 2012. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach Motywacja w systemie zarządzania zasobami ludzkimi. Analiza teoretyczna problemu. *Zeszyty Naukowe uniwersytetu przyrodniczo-humanistycznego w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie*, 92, 77–89.
2. Boeri D. 1983. *Nowa organizacja pracy fizycznej*. Warszawa.
3. Borkowska S. 2008. *Wynagrodzenia- rozwiązywanie problemów w praktyce*. Kraków.
4. Czarny K. 2019. Efektywność sposobów motywowania pracowników w przedsiębiorstwie na przykładzie Carlson Wagonit Travel. Praca mag. WE UR, 59.
5. Dzieńdziora J., Smolarek M. 2016. Analiza systemu motywacji w ocenie pracowników badanego przedsiębiorstwa. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Handlowej. Zarządzanie*, 3, 57–70.
6. Gajda D. 2015. Wykorzystanie benchmarkingu w pomiarze efektywności pracy zespołowej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 230, 184–202.
7. Jasiński Z. 2007. *Motywowanie w przedsiębiorstwie. Uwalnianie ludzkiej produktywności*. Wyd. Placet, Warszawa, 236.
8. Karna W., Knap-Stefaniuk A. 2017. Motywowanie pracowników jako wyzwanie w zarządzaniu zasobami ludzkimi. *Studia i Prace WNEiZ, Uniwersytet Szczeciński*, 48/2, 161–171.
9. Kossowska M., Sołtysińska I. 2006. *Szkolenia pracowników a rozwój organizacji*, Wyd. Oficyna Ekonomiczna, Kraków, 282.
10. Kostera M., Kownacki S., Szumski A. 2007. Zachowania organizacyjne: motywacja, przywództwa, kultura organizacyjna. *Zarządzanie: teoria i praktyka*, A. Koźmiński, W. Piotrkowski (red.), Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 315–316.
11. Koźmiński K., Piotrowski W. (red). 1996. *Zarządzanie. Teoria i praktyka*. Warszawa, 792.
12. Lipka A., Król M., Waszczak S., Winnicka-Wejs A. 2010. *Kształtowanie motywacji wewnętrznej. Koszty jakości i ryzyko*. Warszawa, 212.
13. Michalik T. 2015. Dlaczego motywacja pracowników opłaca się pracodawcą? URL: <https://www.karierawfinansach.pl/artukul/wiadomosci/dlaczego-motywacja-pracownikow-oplaca-sie-pracodawcom> (Dostęp: 22.03.2020).
14. Penc J. 2000. *Motywowanie w zarządzaniu*. Kraków, 285.
15. Schermerhorn J. R. 2008. *Zarządzanie – kluczowe koncepcje*. Warszawa, 384.
16. Zajac Cz. 2007. *Zarządzanie zasobami ludzkimi*. Poznań, 258.

Стаття надійшла 25.05.2020

АУДИТ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

Л. Гнатишин, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-4425-0514

І. Костирко, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-9129-6377

О. Прокопишин, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-7027-3499

О. Малецька, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-0004-7605

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/110.31734/economics2020.27.178>

Гнатишин Л., Костирко І., Прокопишин О., Малецька О. Аудит соціальної відповідальності бізнесу

Обґрунтовано теоретичні основи та розроблено науково-методичні підходи до впровадження аудиту як ефективного інструменту інспектування та оцінювання соціальної відповідальності бізнесу. Розглянуто специфічні моменти організації та методики аудиту соціальної відповідальності бізнесу. Визначено ключові характеристики та здійснено розмежування понять «соціальний аудит» та «аудит соціальної відповідальності». Представлено авторське трактування поняття «аудит соціальної відповідальності».

З'ясовано, що розкриття поняття «соціальний аудит» відбувається крізь призму соціальної відповідальності сучасного бізнесу. Встановлено, що об'єктами аудиту соціальної відповідальності бізнесу є корпоративні активи, зобов'язання та витрати, які пов'язані з впливом операційної діяльності підприємства на суспільство, довкілля, рівень безпеки виробничого процесу, дотримання соціальних гарантій та державних соціальних стандартів. Предметом аудиту соціальної відповідальності на корпоративному рівні визначено комплекс методів та заходів у сфері витрат на соціальне забезпечення працівників, а також у частині виконання екологічної та соціальної функцій бізнесу.

Змодельовано загальну конструкцію аудиту соціальної відповідальності бізнесу із виокремленням інформаційних джерел. До інформаційних джерел віднесено звітні форми (фінансові, статистичні, податкові), реєстри аналітичного та синтетичного обліку, сукупність первинних документів, які засвідчують виникнення певних видів витрат чи зобов'язань суб'єкта бізнесу щодо соціальної відповідальності. Розкрито порядок планування аудиторської перевірки та формування робочої документації аудитора. Встановлено вагомість аудиторських доказів за результатами аудиту соціальної відповідальності.

Сформульовано завдання аудиту соціальної відповідальності, зокрема: виявлення ступеня лояльності персоналу до керівництва; виявлення рівня інформованості персоналу про поточну ситуацію та перспективи розвитку бізнесу; оцінка якості соціально-побутових умов на підприємстві; виявлення чинників, що впливають на плінність кадрів. Для виконання поставлених завдань запропоновано перелік і класифікацію оцінювальних параметрів та індикаторів їхнього рівня.

Ключові слова: аудит, соціальна відповідальність, бізнес, витрати, зобов'язання, об'єкти аудиту, аудиторські докази, робочі документи аудитора, оцінювальні параметри аудиту.

Hnatyshyn L., Kostyrko I., Prokopyshyn O., Maletska O. Corporate social responsibility audit

The article is devoted to argumentation of the theoretical fundamentals and development of the scientific-methodic approaches to introduction of audit as an effective instrument of inspection and assessment of the social responsibility of business. The authors consider specific aspects of organization and methods of the social responsibility audit. The research gives definition of the key characteristics and distinguishes the notions of “social audit” and “social responsibility audit”.

It is determined that the concept of social audit is viewed through the prism of social responsibility of modern business. The research argues that the objects of the corporate social responsibility audit include corporate assets, liabilities and costs, related with the impact of the enterprise operational activity on the society, environment, level of the production process safety, keeping to the social guarantees and national social standards. At the corporative level, the subject of the social responsibility audit includes a complex of methods and measures in the field of costs for the employees' welfare, as well as in terms of performance of the ecological and social functions of business.

The work presents a model of the general construction of the corporate social responsibility audit with specification of information sources. The information sources include reporting forms (financial, statistical, taxation), registers of the analytical and synthetic accounting, a complex of primary documents, which approve appearance of certain kinds of expenditures or liabilities of the business entity concerning social responsibility. The authors describe the procedure of

planning of the audit control and completion of the auditor working documents. The work confirms importance of the audit evidences according to the results of the social responsibility audit.

The research outlines the tasks of the social responsibility audit, particularly detection of the degree of staff loyalty concerning the top management; evaluation of the level of the staff awareness about the current situation and prospects of the business development; estimation of the quality of social conditions at the enterprise; specification of the factors, influencing the employee turnover. To perform the set tasks, the work proposes a list and classification of the estimation parameters and indicators of their level.

Key words: audit, social responsibility, business, expenditures, liabilities, audit objects, audit evidences, auditor working papers, estimation parameters of audit.

Постановка проблеми. Істотним якісним зрушенням у глобальному економічному мисленні сьогодні стало визнання людського ресурсу ключовим серед основних чинників виробництва, а інвестиції в людський капітал – найефективнішими. Отож, соціальна функція сучасного бізнесу зумовлює його економічну поведінку в досягненні стійкості та конкурентоспроможності. Зміна підходів до розуміння і визнання соціально-економічного поступу сучасного бізнесу у свою чергу вимагає розробки відповідних методичних вказівок щодо використання інструментарію всебічної та об'єктивної оцінки стану соціальних відносин і соціальної відповідальності на корпоративному рівні. Одним із таких інструментів є аудит, який допомагає виявити потенційні загрози соціальному клімату, розкрити резерви розвитку людського капіталу. Водночас результати аудиторського обстеження створюють вичерпну предметну базу для діалогу соціальних і ділових партнерів [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка, проблеми та вплив аудиту на рівень соціальної відповідальності бізнесу є малодослідженим напрямом наукових пошуків. Опрацювання поодиноких наукових публікацій у цій площині (Голінач Л. [1]; Дерій В., Саченко С., Бабій Л. [2]; Катихін Є. [3]; Ковальчук С., Покин'єчерета В., Откаленко О. [4]; Кримчак Л. [5]; Мазуренко О., Плекан У. [6]; Марушко Н., Воляник Г. [7]; Фротер О. [12]; Ченаш В. [13]) дає підстави для узагальнення, що цей напрям є актуальним і складним для вивчення. Об'єднавчим елементом наукових досліджень у цій сфері є те, що розкриття поняття «соціальний аудит» відбувається крізь призму соціальної відповідальності сучасного бізнесу. Тобто спостерігаємо ототожнення понять «соціальний аудит» та «аудит соціальної відповідальності». Пов'язано це з тим, що зазвичай сьогодні економічне зростання супроводжується забрудненням довкілля, зниженням якості товарів та рівня безпеки виробничого процесу. Тому соціальними інституціями усю відповідальність за економічну нерівність та

соціальну несправедливість покладено на бізнес. Відтак бізнес повинен бути ініціатором соціально відповідальної поведінки. З цього приводу вважаємо, що аудит має забезпечити інспектування та виявлення проблемних моментів у взаємоузгодженні комерційної цілі та соціальної відповідальності сучасного бізнесу. Таку позицію можна вважати конкурентною перевагою підприємства, яка позитивно впливає на його авторитет і рейтинг у діловому партнерстві.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження було обґрунтування теоретичних основ і розробка науково-методичних підходів до впровадження аудиту як ефективного інструменту інспектування та оцінювання соціальної відповідальності бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Становлення аудиту соціальної відповідальності, або соціального аудиту, відбувалося в середині ХХ століття у США. На початку його суть зводилася до визначення причин проблем, що виникають на підприємстві, і формування конкретних рекомендацій для керівництва. Сьогодні соціальний аудит є різновидом аудиту.

У наукових публікаціях зустрічаємо широке та вузьке трактування дефініції «соціальний аудит». У широкому значенні – це моніторинг соціальних взаємовідносин на міжнародному, національному, регіональному, місцевому рівнях соціально-економічних систем. У вузькому сенсі – контроль відповідності результатів поведінки суб'єкта господарювання етичним і законодавчим вимогам до його діяльності, тобто контроль рівня його соціально відповідальної поведінки [6, с. 175].

Отож, на корпоративному рівні предметом аудиту соціальної відповідальності виступає комплекс методів та заходів у сфері витрат на соціальне забезпечення працівників, а також у частині виконання екологічної та соціальної функцій бізнесу. Звідси соціальний аудит – це інструмент цілісного контрольного процесу корпоративної соціальної відповідальності бізнесу для узгодження соціальних, економічних та екологічних інте-

ресів зацікавлених осіб. Соціальний аудит корпоративного рівня, у нашому розумінні, аудит соціальної відповідальності, в інтересах користувачів покликаний збагатити інформаційний масив, одержаний за результатами інспектування.

Питання визначення об'єктів аудиту соціальної відповідальності бізнесу є доволі суперечливим і недостатньо опрацьованим, незважаючи на актуальність. Беручи за основу запропоноване нами трактування досліджуваної дефініції та окреслений предмет аудиту соціальної відповідальності бізнесу, вважаємо, що об'єктами такого аудиту є корпоративні активи, зобов'язання та витрати, які пов'язані з впливом операційної діяльності підприємства на суспільство, довкілля, рівень безпеки виробничого процесу, дотримання соціальних гарантій та державних соціальних стандартів (рис. 1).

Під час аудиторської перевірки соціальної відповідальності бізнесу аудитор використовує різноманітні інформаційні джерела. Під інформаційними джерелами розуміємо здебільшого записи у бухгалтерських реєстрах і формах офіційної статистичної та фінансової звітності суб'єкта господарювання, за допомогою яких аудитор виявляє негативні явища у сфері соціальної відповідальності бізнесу (рис. 2). До інформаційних джерел відносимо як звітні форми (фінансові, статистичні, податкові), реєстри аналітичного та синтетичного обліку, так і сукупність первинних документів, які засвідчують виникнення певних видів витрат чи зобов'язань суб'єкта бізнесу.

Результати планування аудиторської перевірки, виконання аудиторських процедур, а також аналіз незвичайних або невірно відображених у бухгалтерському обліку операцій і фактів щодо соціальної відповідальності бізнесу фіксуються в робочій документації аудитора. Ця інформація є основою для висловлення думки про достовірність бухгалтерських, податкових і звітних даних про соціальну відповідальність бізнесу.

Робочими документами аудитора, відповідно до міжнародного стандарту аудиту (МСА) № 230 «Документація» [8], є матеріали, котрі готує сам аудитор під час інспектування, або які підготовлені для нього, чи одержані ним у зв'язку з проведенням аудиторської перевірки соціальної відповідальності. Усі робочі документи на будь-яких носіях упродовж проведення аудиту аудитор має право зберігати в себе. Формування робочої документації є важливим етапом аудиторської перевірки соціальної відповідальності, оскільки цим забезпечується формування доказів, що підтверджують аудиторську думку, а також доказів того, що аудит проводився відповідно до МСА. Отож, аудиторські докази – це будь-яка інформація, отримана аудитором у ході формулювання висновків про стан соціальної відповідальності, на яких ґрунтується його думка. Найціннішими аудиторськими доказами слід вважати такі, що одержані аудитором під час безпосереднього дослідження господарських операцій та інтерв'ю принаймні з трьома особами.

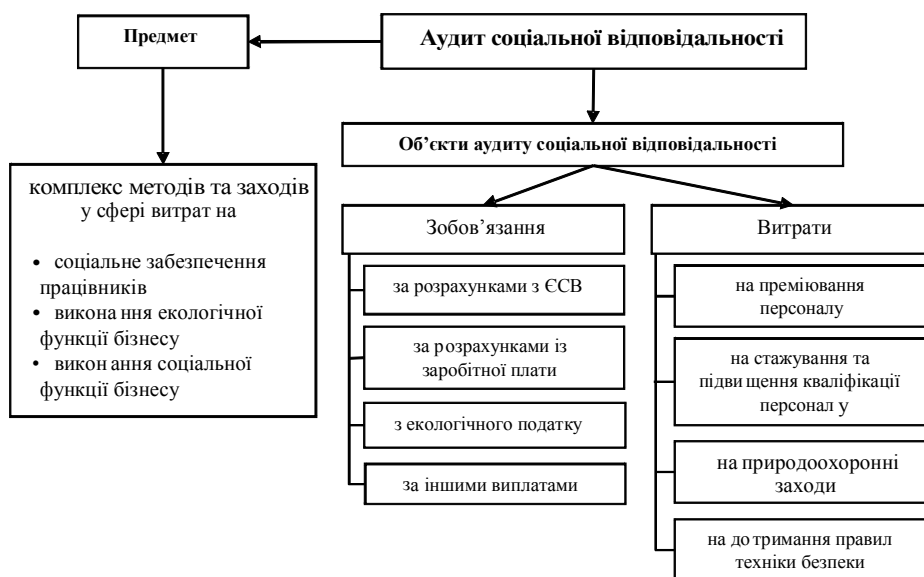

Рис. 1. Визначальні елементи аудиту соціальної відповідальності бізнесу (власна розробка авторів).

Рис. 2. Інформаційні джерела аудиту соціальної відповідальності бізнесу (власна розробка авторів).

Зазвичай метою аудиту соціальної відповідальності є вивчення існуючих ризиків у сфері соціальних відносин сучасного бізнесу, шляхи їхньої мінімізації, а також вивчення окремих явищ, які сприймаються персоналом як порушення законодавчих та етичних норм і створюють суттєві перешкоди у формуванні позитивного іміджу керівництва в очах співробітників. Завданнями аудиту соціальної відповідальності повинні бути: виявлення ступеня лояльності персоналу до керівництва; виявлення рівня інформованості персоналу про поточну ситуацію та перспективи розвитку бізнесу; оцінка якості соціально-побутових умов на підприємстві; виявлення чинників, що впливають на плінність кадрів. Для виконання цих завдань доцільно оцінювати параметри таких індикаторів:

- відносини власності на підприємстві;
- зміст праці;
- нормативи праці;
- умови праці та охорона праці;
- організація та оплата праці;
- існуючі програми підвищення кваліфікації, професійного зростання;

- трудові спори і технології їхнього вирішення;

- соціальні програми підприємства (програми житлового будівництва та роботи з молодими кадрами; системи медичного та пенсійного страхування; система охорони здоров'я і рекреаційних можливостей);

- екологічні програми підприємства;
- кадрова ситуація;
- гендерна нерівність;
- інформаційна політика підприємства;
- перспективи розвитку підприємства.

Підсумкові індикатори за результатами аудиту соціальної відповідальності бізнесу пропонуємо звести у такі п'ять груп:

- 1) індикатори оцінки образу керівництва перед персоналом;
- 2) індикатори оцінки персоналом низки аспектів корпоративної інформаційної політики;
- 3) індикатори оцінки персоналом існуючої системи організації та оплати праці, системи соціальних гарантій;
- 4) індикатори оцінки персоналом кадрової ситуації на підприємстві;
- 5) індикатори гендерної нерівності.

Припускаємо, що це не вичерпний перелік індикаторів для оцінки соціальної відповідальності бізнесу. Водночас наголошуємо, що кожен із них повинен містити оцінку фінансового критерію, рівень якого підтверджується даними бухгалтерського обліку із тих джерел, які представлені на рис. 2. Фрагментарність інформації про соціальну відповідальність бізнесу може бути доповнена розширеним переліком індикаторів, виходячи зі специфіки бізнесу та поставлених перед аудитом завдань.

Документальне оформлення аудиторської перевірки соціальної відповідальності бізнесу проводиться на підставі Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [10], МСА 230 «Документація» [9] і МСА 700 «Аудиторський висновок про фінансову звітність» [7]. На нашу думку, окремого розгляду потребує питання узагальнення результатів аудиту соціальної відповідальності, встановлення контенту інформаційної бази, що повинна бути сформована за результатами аудиту. Це зумовлено недостатньою розробленістю вітчизняного системного підходу як до бухгалтерського обліку, так і до аудиту соціальної відповідальності бізнесу. У зарубіжній практиці окремим об'єктом аудиту є нефінансова звітність – самостійне інформаційне джерело, складене за результатами соціального обліку. Низький рівень якості та інформаційного насичення вітчизняної фінансової та соціальної звітності є наслідком часткової відповідності вимогам міжнародних стандартів фінансової звітності та розбіжностей у положеннях української і міжнародної стандартизації бухгалтерського обліку і аудиту. Тому інтеграція зарубіжних регламентів та методики аудиту соціальної відповідальності із загальною системою управління бізнесом повинна мати позитивний вплив на планування, розробку стратегії й створення нефінансової звітності.

Ключовим завданням аудиту соціальної відповідальності є виявлення прогалин і напрацювання пропозицій щодо підвищення соціальних та екологічних ефектів бізнесу. Тому нефінансовий, назвемо його соціальний, звіт повинен містити інформацію про управління персоналом, охорону праці й техніку безпеки, управління ризиками та якістю продукції, охорону навколишнього середовища, взаємодію із зацікавленими сторонами, а також дотримання етики [12, с. 152]. Репрезентована у нефінансових звітах інформація за низкою показників доповнює фінансову звітність і задовольняє інформаційні запити ширшого кола користувачів. Така звітність дає змогу бізнесу систематизовано демонструвати інформацію про

результати реалізації своєї політики, що є передумовою укріплення права на ведення бізнесу. Соціальний нефінансовий звіт, навіть складений за показниками, які підприємство обрало самостійно, сприяє поліпшенню репутації бізнесу перед суспільством, є цінним для інвесторів.

Отже, безпосередня зацікавленість в аудиті соціальної відповідальності насамперед повинна проявлятися у бізнес-спільноті. Водночас залучення до нього інститутів громадянського суспільства допоможе державі формувати гнучкішу систему регулювання взаємин у соціальній сфері та виступати в ролі координатора соціально-економічних відносин. Звідси аудит соціальної відповідальності має перспективи стати ефективним інструментом у становленні соціального партнерства, що дасть змогу здійснювати діалог між діловими партнерами на основі достовірних результатів добровільного, незалежного та об'єктивного аудиторського обстеження, що має на меті досягнення консенсусу в регулюванні соціально-економічних відносин.

Висновки. Аудит соціальної відповідальності слід розглядати як своєрідну соціальну інновацію, спроможну з часом трансформуватися в дієвий механізм вирішення соціальних та екологічних проблем бізнесу, а також регулювання соціально-економічних процесів в умовах глобалізації. Реалізація концепції аудиту соціальної відповідальності бізнесу в довгостроковій перспективі допоможе оптимізувати процеси управління, приймати виважені адміністративно-управлінські рішення на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Робоча документація аудитора підтверджує факт проведення аудиту соціальної відповідальності, формує масив доказів щодо відповідності чинному законодавству факту виникнення зобов'язань і витрат на забезпечення соціальної відповідальності, уможлиблює здійснення внутрішнього і зовнішнього контролю якості аудиту, дає змогу оптимізувати витрати праці й часу на проведення наступних етапів аудиту соціальної відповідальності бізнесу.

Повноти й всеосяжності аудиту соціальної відповідальності бізнесу можна досягти впровадженням стандартизованих методик такого виду аудиту, що передбачає розробку критеріїв та стандартів оцінки ситуації щодо соціальної відповідальності на підприємстві.

Бібліографічний список

1. Голінач Л. Сутність соціального аудиту в процесі утвердження соціальної відповідальності бізнесу. *Економічний аналіз*. 2015. № 2, т. 18. С. 113–117.

2. Дерій В., Саченко С., Бабій Л. Соціальний аудит у контексті посилення вимог до корпоративної соціальної відповідальності. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2016. № 5. С. 17–26.
3. Катихін Є.О. Соціальний аудит в Україні: історичні тенденції, сучасний стан, виклики та необхідність розвитку. *Статистика України*. 2011. № 1(52). С. 77–81.
4. Ковальчук С. П., Покинйчереда В. В., Откаленко О. М. Концептуальні підходи до трактування сутності соціального аудиту витрат. *Ефективна економіка*. 2019. № 4. URL: <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/view/1910> (дата звернення: 14.05.2020).
5. Кримчак Л. Ю. Соціальний аудит та інспектування. Дніпропетровськ: ПП Кондрашкіна, 2014. 128 с.
6. Мазуренко О. Р., Плекан У. М. Соціальний аудит як інструмент оцінювання корпоративної соціальної відповідальності. *Інноваційна економіка*. 2019. № 3-4. С. 174–179.
7. Марушко Н. С., Воляник Г. М. Соціальний аудит як інструмент соціальної безпеки підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 767. С. 164–171.
8. Міжнародний стандарт аудиту 230 «Документація». URL: https://stud.com.ua/67119/audit_ta_buhoblik/mizhnarodniy_standart_auditu_auditorsk_a_dokumentatsiya (дата звернення: 16.05.2020).
9. Міжнародний стандарт аудиту 700 «Аудиторський висновок про фінансову звітність». URL: <http://www.stavr.com.ua/library/msa700.htm> (дата звернення: 14.05.2020).
10. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (дата звернення: 18.05.2020).
11. Соціальний аудит: сутність, зміст, види. URL: https://stud.com.ua/61866/sotsiologiya/sotsialniy_audit_sutnist_zmist_vidi (дата звернення: 15.05.2020).
12. Фротер О. С. Удосконалення методичного забезпечення оцінки соціальної активності суб'єктів аграрного бізнесу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 3 (03). С. 150–154
13. Ченаш В. С. Соціальний аудит як інструмент підвищення ефективності менеджменту якості. *Вісник Хмельницького національного університету: економічні науки*. 2016. № 5. Т. 2. С. 99–102.

Стаття надійшла 30.06.2020

ЗМІСТ

Розділ 1 АГРАРНА ПОЛІТИКА І ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В АПК

<i>Утенкова К.</i> Зовнішні загрози економічній безпеці підприємств аграрного сектору України	5
<i>Федів І., Федів Р.</i> Основні виклики для аграрного сектору України в умовах пандемії COVID-2019	13
<i>Крупа В., Крупа О.</i> Інформаційні технології в управлінні комерційною діяльністю сільськогосподарських підприємств	18
<i>Михалюк Н., Дубневич Ю.</i> Методика розрахунку спроможності для утворення об'єднаної територіальної громади (на прикладі Малехівської, Грибовицької та Грядівської місцевих рад Жовківського району Львівської області)	28
<i>Войнич Л., Попівняк Р.</i> Організація стратегічного аналізу сільськогосподарського виробництва в розрізі районів Львівської області	34
<i>Кашуба Ю., Брух О., Бернацька І., Періг Г.</i> Теоретичні аспекти формування конкурентоспроможності товарного виробництва	39
<i>Балаш Л., Бінерт О., Лисюк О.</i> Система раннього попередження та реагування як елемент системи антикризового управління підприємством	44
<i>Янишин Я.</i> Логістичне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності	48
<i>Федик О., Борисюк В.</i> Організаційно-економічні важелі та адміністративні методи регулювання реалізації продукції господарств населення в контексті механізму управління її збутом	53
<i>Магієвич Р., Іваночко О.</i> Інвестування як перспектива розвитку АПК України	58
<i>Черевко Д., Тибінка Г.</i> Зовнішньоекономічна діяльність Львівської області	64
<i>Тибінка Г.</i> Аналіз зовнішньоекономічної діяльності України	68

Розділ 2 ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ, ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ПІДПРИЄМСТВ

<i>Петришин Л., Жидовська Н., Росток М.</i> Теоретичні і методологічні аспекти обліку власного капіталу	71
<i>Петришин Л., Мацьків Г.</i> Особливості облікової політики агроформувань при вирощуванні плодово-ягідних культур	80
<i>Содома Р., Агрес О., Шматковська Т.</i> Платіжні системи в умовах діджиталізації	87
<i>Грудзевич Ю., Шматковська Т., Борисюк О.</i> Запровадження коефіцієнта NSFR у практику функціонування комерційних банківських структур	92
<i>Ковальчук Н.</i> Особливості аналізу фінансового стану сільськогосподарських підприємств	97
<i>Тітенко З.</i> Особливості функціонування системи електронного адміністрування податку на додану вартість	101
<i>Смолінська С., Смолінський В., Іваницький І.</i> Глобалізаційні аспекти функціонування світової фінансової системи	105
<i>Рубай О., Синявська Л.</i> Вдосконалення системи управління фінансовими ресурсами ільськогосподарських підприємств	109
<i>Грубінка І., Колодій А.</i> Аналіз деяких показників стану депозитних вкладів банківської системи України	113
<i>Клебан О., Томашівська М., Марутяк Г., Тур О.</i> Виникнення та перспективи розвитку необанкінгу в Україні	117

РОЗДІЛ 3 ЕФЕКТИВНІСТЬ ГАЛУЗЕЙ І ПРОДУКТОВИХ КОМПЛЕКСІВ

<i>Черевко І.</i> Проблеми і тенденції розвитку нішевого конопляного агробізнесу в Україні	121
<i>Сиротюк Г.</i> Підвищення ефективності молочного скотарства	126

<i>Булик О.</i> Сучасні тенденції та перспективи експорту української курятини.....	132
<i>Іваницький І., Смолінський В.</i> Становлення та розвиток ринку продовольства.....	138
<i>Ступень Н., Ступень М., Рижок З., Ступень О.</i> Аналіз ринку санаторно-курортних послуг у системі туристичної діяльності в Україні.....	141
<i>Марків Г., Гурал-Пулроле Й.</i> Засади функціонування ринку страхування в туризмі	146
<i>Алієва А.</i> Характеристика й тенденції розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні	153

Розділ 4

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ АПК

<i>Бережницька Г., Синюк О., Дуляба Н.</i> Сутнісні особливості використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств	161
<i>Artemov V., Movchan T., Vikulina L.</i> Practical use of digitalization in geodesy and land management.....	167

Розділ 5

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

<i>Cherevko H.</i> Efektywność sposobów motywowania pracowników w przedsiębiorstwie – ujęcie teoretyczne: polskie wizje.....	173
<i>Гнатишин Л., Костирко І., Прокопишин О., Малецька О.</i> Аудит соціальної відповідальності бізнесу.....	178

CONTENT

Chapter 1 AGRARIAN POLICY AND IMPROVEMENT OF THE ECONOMIC RELATIONS IN AIC

<i>Utenkova K.</i> External threats to the economic security of enterprises in the agricultural sector of Ukraine	5
<i>Fediv I., Fediv R.</i> The main challenges for the agrarian sector of Ukraine in conditions of the COVID-19 pandemic	13
<i>Krupa V., Krupa O.</i> Information technologies in the management of agricultural enterprises commercial activity	18
<i>Mykhaliuk N., Dubnevych Yu.</i> The methods to estimate the capacity to form an amalgamated territorial community (based on the examples of Malekhiv, Hrybovychi and Hriada local councils of Zhovkva district, Lviv region)	28
<i>Voinycha L., Popivniak R.</i> Organization of the strategic analysis of agricultural production in terms of the districts of Lviv region	34
<i>Kashuba Yu., Brukh O., Bernatska I., Perih H.</i> Theoretical aspects of formation of the commercial production competitiveness	39
<i>Balash L., Binert O., Lysiuk O.</i> The system of early warning and response as an element of anti-crisis management of enterprises	44
<i>Yanyshyn Ya.</i> Logistical support of foreign economic activity	48
<i>Fedyk O., Borysiuk V.</i> Organizational and economic levers and administrative methods of regulation of the sales of agricultural products, produced at households, in the context of the mechanism for managing these products sales	53
<i>Mahiiovych R., Ivanochko O.</i> Investing as a prospect of agro-industrial complex development in Ukraine	58
<i>Cherevko D., Tybinka H.</i> Foreign economic activity of Lviv region	64
<i>Tybinka H.</i> Analysis of Ukraine's foreign trade activity	68

Chapter 2 IMPROVEMENT OF THE ACCOUNTING AND FINANCIAL-CREDIT MECHANISM IN AGRARIAN SECTOR, AND INFORMATION SUPPLY OF ITS ENTERPRISES

<i>Petryshyn L., Zhydovska N., Rostoka M.</i> Theoretical and methodological aspects of equity capital accounting	71
<i>Petryshyn L., Matskiv H.</i> Features of agricultural enterprises' accounting policy while growing fruit and berry crops	80
<i>Sodoma R., Ahres O., Shmatkovska T.</i> Payment systems in the conditions of digitalization	87
<i>Hrudzevych Y., Shmatkovska T., Borysiuk O.</i> Introduction of the NSFR ratio into the practice of functioning of commercial banking structures	92
<i>Kovalchuk N.</i> Features of the analysis of financial conditions of agricultural enterprises	97
<i>Titenko Z.</i> The peculiarities of functioning of the electronic system of value added tax administration	101
<i>Smolinska S., Smolinskyi V., Ivanytskyi I.</i> Globalization aspects of the functioning of the global financial system	105
<i>Rubai O., Syniavska L.</i> Improvement of the system of financial resources management of agricultural enterprises	109
<i>Hrubinka I., Kolodii A.</i> Analysis of some indicators of the status of deposits of the banking system of Ukraine	113
<i>Kleban O., Tomashivska M., Marutiak H., Tur O.</i> Origin and prospects of neobanking development in Ukraine	117

Chapter 3 EFFICIENCY OF BRANCHES AND FOOD COMPLEXES

<i>Cherevko I.</i> Problems and tendencies of development of niche hemp agribusiness in Ukraine	121
<i>Syrotiuk H.</i> Improvement of the efficiency of dairy breeding branch	126

<i>Bulyk O.</i> Current trends and prospects of exports of ukrainian poultry production.....	132
<i>Ivanitskyi I., Smolinskyi V.</i> Formation and development of the food market	138
<i>Stupen N., Stupen M., Ryzhok Z., Stupen O.</i> Analysis of the market of sanatorium and resort services in the system of tourist activity in Ukraine.....	141
<i>Markiv H., Gyral-Pytrola J.</i> Fundamentals of functioning of the insurance market in tourism.....	146
<i>Aliieva A.</i> Characteristics and trends in the tourism and recreation sphere development in Ukraine	153

Chapter 4
EFFICIENCY OF PRODUCTION
RESOURCES USE IN AIC

<i>Berezhnytska H., Syniuk O., Duliaba N.</i> Essential peculiarities of the use of land resources of agricultural enterprises	161
<i>Artemov V., Movchan T., Vikulina L.</i> Practical use of digitalization in geodesy and land management.....	167

Chapter 5
SOCIAL ASPECTS OF AGRARIAN POLICY

<i>Cherevko H.</i> Effectiveness of the ways to motivate employees at an enterprise – theoretical approach: Polish visions.....	173
<i>Hnatyshyn L., Kostyrko I., Prokopyshyn O., Maletska O.</i> Corporate social responsibility audit	178

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Економіка АПК
№ 27

Редактор: М.М. Забор
Коректор: Д. Б. Дончак
Технічний редактор: Н. І. Максимюк

Перелік наукових фахових видань України, категорія Б
Наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р., додаток 4

Львівський національний аграрний університет
80381, Львівська обл., Жовківський р-н, м. Дубляни,
вул. Володимира Великого, 1
Свідоцтво ДК № 6177 від 11.05.2018 р.

Підписано до друку 05.10.2020. Формат 60×84^{1/8}.
Папір офс. Гарнітура «Таймс». Друк на різнографі.
Обл.-вид. арк. 16,02. Ум. друк. арк. 23,50.
Наклад 500. Зам. 788.

Віддруковано ПП «Арал»
м. Львів, вул. О. Степанівни, 49

Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності
№ 13135 від 09.02.1998 р.